

**SPECTRUM HUNGAROLOGICUM**

*ANSSI HALMESVIRTA*

**VAPAUDEN KAPEA POLKU  
ISTVÁN BIBÓN JULKINEN MORALISMI**



**UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ**

**SPECTRUM HUNGAROLOGICUM**

*ANSSI HALMESVIRTA*

**VAPAUDEN KAPEA POLKU:  
ISTVÁN BIBÓN JULKINEN MORALISMI**

Spectrum Hungarologicum  
Vol. 9.  
2017

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

## SPECTRUM HUNGAROLOGICUM VOL. 9.

### **Editors-In-Chief**

Tuomo Lahdelma (Jyväskylä)

Beáta Thomka (Pécs)

Kristóf Fenyvesi (Jyväskylä)

### **Editorial Board**

Pál Deréky (Wien)

Jolanta Jastrzębska (Groningen)

Krisztina Karizs (Seoul)

Pál Pritz (Budapest)

Ignác Romsics (Budapest)

Tõnu Seilenthal (Tartu)

György Tverdota (Budapest)

### **Reviewers for this volume**

Heino Nyysönen

Árpád Welker

© Spectrum Hungarologicum: ISSN 2341-8044

Publisher: University of Jyväskylä, Faculty of Humanities, Department of Art and Culture Studies, Hungarian Studies

(<https://www.jyu.fi/hum/laitokset/taiku/opiskelu/hungarologia>)

Cover photo: István Bibó. With the kind permission of István Bibó Jr. and Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences.

Technical editing & cover design: Krisztina Karizs.

## ENGLISH ABSTRACT

Halmesvirta, Anssi

Vapauden kapea polku: István Bibón julkinen moralismi (The Narrow Path to Freedom: István Bibó's Public Moralism)

Jyväskylän yliopisto: University of Jyväskylä, 2017, 210 p.

Spectrum Hungarologicum

ISBN 978-951-39-6947-9 (PDF)

ISSN 2341-8044

The task of this study is to listen to the moral voice of István Bibó, a Hungarian democrat. Listening to past 'voices' is an approach of intellectual history introduced by Stefan Collini, who has eavesdropped on the conversations of 'public moralists' in the British intellectual life from the period c. 1850–1950. What has been translated of and written on Bibó's thought in Hungary – irrespective of a couple of notable exceptions not much is found abroad – is very 'Hungarian' in tone in particular, note the very productive workshop (Bibó Szellemi Műhely), whereas I have tried independently to develop Collini's approach. Instead of uncovering the meanings of ideas and concepts in the contexts of their utterance (textuality and conceptual unity), Collini's point is to study political ideas and arguments in relation to some basic values that an intellectual culture maintains and intellectuals reevaluate. My hypothesis is that Bibó's voice is 'publicly moralist', as he sent serious messages to his reading public, not only to Hungarian intelligentsia but occasionally to all Europeans. Not entertaining so much a 'scientific attitude', in times of crisis Bibó detected confusion, decay and loss of the fundamental values on which order and legitimacy of power in a society rest. His main message was to awaken the elites to their proper function of reinventing and resuscitating such values as equality, freedom, solidarity, temperance, moderation, political correctness, and social justice. He also pointed to their possible moral failings; they had not been ready or willing in their governing practice to execute timely reforms in accordance with such values. Bibó presupposed that moral issues outweigh political, economic or aesthetic considerations. His rhetoric was not only rational persuasion or political-cultural criticism telling the truth and demanding some social reform from a set political platform. Instead, he stood on a higher moral ground from which he could preach the revival of democratic values that were, in his view, at some critical historical moment brought to fore but lost (in Hungary e.g. in 1848–1849, 1945 and 1956). Bibó used his voice from a rearguard position and took part in political life only when a democratic solution appeared feasible (in 1945–1947 and 1956). Thus political theory for Bibó appears as a parasite to social values and moral comprehension.

Keywords: public moralism, political thought, socialism, democracy.

## SISÄLLYSLUETTELO

ENGLISH ABSTRACT .....	3
ESIPUHE.....	5
JOHDANTO .....	7
ALKUTAIVAL 1911–1945 .....	14
Oppivuodet .....	14
Maaliskuun rintamassa sotaa kohti.....	24
Astuminen julkisen moralistin rooliin .....	28
DEMOKRATIAN TOIVO JA MENETYS (1945–1949) .....	60
BIBÓ JA JUUTALAISKYSYMYS UNKARISSA TOISEN MAAILMANSODAN JÄLKEEN .....	122
LÄHTÖ JA HILJAISUUS.....	142
BIBÓ, KANSANNOUSU JA JÄLKINÄYTÖS, 1956–1958.....	159
ÄÄNI MAAILMALLE .....	178
PÄÄTÄNTÖ.....	193
LÄHTEET .....	199
ISTVÁN BIBÓN PASSIHAKEMUKSEENSA LIITTÄMÄ ELÄMÄKERTA.....	208
SUMMARY .....	209

## ESIPUHE

Tämä unkarilaisen poliittisen ajattelijan, István Bibón, aatehistoriallinen elämäkerta täydentää ja syntetisoi 'julkista moralismia' koskevat tutkimusintressini. Sen tarkoitus on näyttää lukijoille Unkarissa olleen 1900-luvulla ennen järjestelmänmuutosta (1989-1990) muitakin kuin liberaalis-konservatiivista, äärioikeistolaista (maailmansotien välinen aika ja sota-aika) tai kommunistista ja sosialistista ideologiaa (Rákosin ja Kádárin aika) edustavia aatesuuntia. Bibón tapauksessa voidaan puhua pluralistisesta demokratiasta, jossa on nivottu yhteen niin kristillisiä, liberaaleja kuin sosialistisiakin aineksia. Yritys on siinä mielessä uhkarohkea, että Unkarissa Bibó on ollut hänen nimelleen perustetun työpajan (Bibó István Műhely) pitkäaikainen tutkimuskohde niin, että ulkopuoliselle ei näytä jäävän mitään tehtävää. Se on tuottanut runsaasti tutkimustietoa, mitä tässä työssä on sumeilematta käytetty hyväksi. Viime vuosina sen tutkijat ovat tunnustaneet Bibón ajattelun keskeisiin demokraattisiin arvoihin nojaavan moraalisen puolen, mutta eivät ole systemaattisesti ja seikkaperäisesti analysoineet sen esiintymistä läpi hänen tuotantonsa. Vaikka Bibón anti Keski- ja Itä-Euroopan yhteiskuntien historiallisten traumojen sosiaalipsykologiseen selittämiseen – pelon, hysterian, umpikujan ja tasapainon käsitteitä eri maiden kriisitilanteisiin soveltaen – on ollut merkittävä, käsittääkseni sosiaalipsykologia, politiikan tutkimus ja eri ihmistieteet olivat hänelle väline moraaliarvostelmien antamiseen vallitsevasta politiikan ja poliittisen yhteisön moraalil tilasta. Realistinen poliittisten kulttuurien tilan vertaileva – Suomikin vilahtelee Bibólla eräänä esimerkkinä – tarkastelu vapauden kehittymisen vaa'alla punnitun historiallisen evidenssin ja siitä johdettujen, tarkkaan harkittujen yleistysten nojalla johti hänet laajakantoisiin päätelmiin Unkarin umpikujamaisesta ja häiriintyneestä korruption, pakotuksen, mielivallan ja väkivallan sävyttämästä kehityksestä. Tämän päivän tarkkailijalle Bibó osoittaa Unkarin demokratiavajeella olleen pitkät historialliset juuret: kysymys on aina ollut siitä, millaisia moraalisia ominaisuuksia maan johtoeliitillä on ollut, kuinka hyvin tai huonosti se on ymmärtänyt kansan toiveet ja odotukset ja reagoinut niihin.

Unkarissa työskentelyäni Bibón tekstien parissa ovat ystävällisesti rohkaisseet erityisesti professorit Ignác Romsics ja Zsuzsanna Varga. Suomessa tukipilareina ovat olleet Jyväskylän yliopiston hungarologia ja historian ja etnologian laitos. Erityiset kiitokset lähetän tutkija Árpád Welkerille, jonka kanssa Bibón Unkarin juutalaiskysymyksen luonteesta ja ratkaisuehdotuksesta käydyt keskustelut ovat olleet antoisia ja tutkija Kristóf Fenyvesille, joka on kommentoinut Bibó -esityksiäni ja tarkastanut niiden kieltä. Kaikki tässä tutkimuksessa käytetyt Bibó -lainaukset ovat kääntämiäni ja vastaan niistä itse. Vaimolleni Ullalle suuret kiitokset kärsivällisyydestä ja ymmärryksestä tämän tutkimuksen aikana.

Elokuussa 2016

Anssi Halmesvirta

"As even the most impassioned defeat moralists had to acknowledge, the world of realities was determined by the victor".  
(Wolfgang Schivelbusch, *The Culture of Defeat*, 32)

## JOHDANTO

Kun Unkarista etsitään 1900-luvun toisen puoliskon merkittävintä poliittista ajattelijaa, valinta osuu väistämättä vasemmistodemokraatti István Bibóon (1911–1979), joka oli vuoden 1956 vallankumousohallituksessa *Petőfi*- eli Kansallisen Talonpoikaispuolueen (*Nemzeti Parasztpárt*) ministerinä. Hänen voidaan sanoa ottaneen toisen maailmansodan jälkeen paikkansa yhtenä keskeisenä demokratian ja etnisten suhteiden tuntijana Keski-Euroopassa.<sup>1</sup> Länsimaissa Bibó sen sijaan tunnettiin jo 1970-luvulla parhaiten niin sanotun kolmannen tien – kapitalismin ja sosialismin parhaat puolet yhdistävä synteesi<sup>2</sup> – ajattelijana, ja 1990-luvulle tultaessa häntä alettiin pitää myös tärkeänä, mutta unohdettuna politiikan teoreetikkona.<sup>3</sup>

Unkarissa vaikutti järjestelmävaihdoksen aikoihin (1989–1990) lyhyt ”Bibó-renessanssi”<sup>4</sup> ja hänestä tuli keskeinen viittauskohde demokratiakäsitteen muotoilussa. Viime aikoina, kun maan poliittinen järjestelmä on saanut uudelleen autoritäärisiä piirteitä, hänestä on tullut merkittävä viittausauktori demokratiavajeen arvostelussa niin sosialismin ajan kompromissin tekijäin kuin uuden polven sosiaalipsykologien toimesta.<sup>5</sup> Tätä rehabilitointia enteilivät vuonna 1979 ilmestynyt, kaksiosainen juhlakirja, mihin monet demokraattisen opposition jäsenet, muiden muassa hänen vankilatoverinsa Árpád Göncz kirjoittivat ja laaja, selityksin varustettu neliosainen valikoima hänen esseitään

---

<sup>1</sup> László Kontler, *Millennium in Central Europe. A History of Hungary*. Atlantis: Budapest, 1999, 398.

<sup>2</sup> Todettakoon, että varsinkin Euroopan integraation historian näkökulmasta katsoen ’kolmas tie’ kuljettiin loppuun, kun Berliinin muuri murtui marraskuussa 1989. Ks. Jeffrey J. Anderson, ”The European Union, the Soviet Union, and the End of the Cold War”. *Origins and Evolution of the European Union*. Ed. Desmond Dinan. Second ed., Oxford University Press, 2014, 265.

<sup>3</sup> Berki, R.N., ”The Realism of Moralism: The Political Philosophy of István Bibó”. *History of Political Thought*, vol. XIII, no. 2 (Autumn 1992).

<sup>4</sup> Dénes Iván Zoltán, ”Felejtés - reneszánsz - felejtés”. *Rubicon* 2004/4, 4.

<sup>5</sup> Pataki Ferenc, ”Bibó és a ’moralizált’ demokrácia”. *Mozgó Világ* 1/2007; *A szabadság kis körei*. Tanulmányok Bibó István életművéről. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Osiris: Budapest 1999; Joseph P. Forgas, László Kelemen & János László, ”Social Cognition and Democracy”. Teoksessa: *Social Psychology and Politics*. Eds. Joseph P. Forgas, Klaus Fiedler & William D. Crano. Psychological Press Ltd.: Hove, 2015, 279.



ja muita kirjoituksiaan.<sup>6</sup> Vaikka oikeistopiirit ovat nyttemmin yrittäneet leimata Bibón vaaralliseksi vasemmistolaiseksi, peräti marxilaiseksi ja esittäneet, että hänen yrityksensä älymystön edustajana säättää politiikalle pelisäännöt ja eliitille toimintanormit on politiikassa aikansa elänyttä moralismia<sup>7</sup>, hänen henkisen perintönsä vaalimiseen ja tuotantonsa tutkimukseen keskittyneen työpajan (*Bibó Szellemi Műhely*) Bibón 100-vuotismuistolle toimittamat teokset ja Bibó -tutkijoiden kokoama uusi juhlakirja osoittavat sellaiset yritykset ainakin tutkijapiireissä silkaksi vääristelyksi ja hänen ajattelunsa jatkuvasti ajankohtaiseksi politiikan teon ja moraalisen inspiraation lähteeksi nyky-Unkarissa.<sup>8</sup> Heidän uusimmista tutkimuksistaan mainittakoon erityisesti Iván Zoltán Dénesin Bibón ajatusten vastaanoton syväanalyysi<sup>9</sup>, Gábor Kovácsin kontekstuaalinen tutkimus, joka liittyy Bibón tekstit Unkarin yhteiskunnallisen ajattelun traditioihin, muun muassa László Némethin perintöön<sup>10</sup> jättäen runsaasti tulkinnanvaraa<sup>11</sup>, *Rubicon* -lehden Bibó -erikoisnumero<sup>12</sup>, Tibor Huszárin tutkielma Bibósta poliittikkona ja ajattelijana<sup>13</sup> sekä Iván Balogin analyysi Bibón vastaanotosta, mikä tuo selkeästi esiin sen, miten hänen politisoitumisensa lepäsi moraalilla pohjalla.<sup>14</sup> Erityismaininnan ansaitsee András Csepregin vertaileva teologinen tutkimus Bibón ja Dietrich Bonhoefferin demokratiakäsityksistä, mikä johdattelee lukijansa Bibón ajattelun kristillisille lähteille.<sup>15</sup>

Laajemmasta eurooppalaisesta perspektiivistä katsoen Bibó on nostettu muun muassa puolalaisen Nobel-runoilijan Czesław Miłoszin ja tšekki filosofi Jan Potockan rinnalle ajattelijaksi, joka on parantanut ymmärrystämme vapauden ja oikeudenmukaisuuden absoluuttisesta arvosta ja korostanut järjen ja omantunnon äänten yhteyttä aggressiivisten, tuhoa kylvävien ideologioiden aikakaudella.<sup>16</sup> Nyt kun Bibón keskeiset rauhanteon problematiikkaa erittelevät poliittiset tutkielmat on saatettu kansainvälisen lukijakunnan ulottuville<sup>17</sup>, hänestä on tullut joillekin peräti Keski-Euroopan "Isaiah Berlin", esikuva

<sup>6</sup> *Bibó-émlékkönyv I-II. Századvég* kiadó: Budapest 1991 (1979); *Bibó István válogatott tanulmányok* (=VT). Magvető: Budapest, 1986.

<sup>7</sup> Bibón näkemysten vastaanotosta ks. Balog Iván, *Bibó István recepciója*. Argumentum: Budapest, 2010; Bárdi Nándorin s-postiviesti allekirjoittaneelle 23.7.2013; Egry Gáborin s-postiviesti allekirjoittaneelle 18.7.2013.

<sup>8</sup> *Bibó István Művei (BIM); Bibó 100 (=Bibó 100)*. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Argumentum: Budapest 2012.

<sup>9</sup> Dénes Iván Zoltán, "Tudományos recepció". *Bibó 100*. 23–37.

<sup>10</sup> László Németh (1901–1975) oli Unkarin 1900-luvun kaunokirjallisuuden merkkiniimi. Bibólle merkittävä oli hänen vuonna 1939 ilmestynyt tutkielmansa *Kisebbségben* (Vähemmistössä).

<sup>11</sup> Kovács Gábor, *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig*. Argumentum: Budapest, 2004.

<sup>12</sup> *Rubicon* 2004/4.

<sup>13</sup> Huszár Tibor, "Bibó István – a gondolkodó, a politikus". Teoksessa: *Bibó István. Válogatott tanulmányok*. Corvina: Budapest, 2004.

<sup>14</sup> Balog Iván, "Politikai recepció". *Bibó 100*, 17.

<sup>15</sup> András Csepregi, *Two Ways to Freedom. Christianity and Democracy in the Thought of István Bibó and Dietrich Bonhoeffer*. Budapest, 2003.

<sup>16</sup> Vrt. Alexandra Laignel-Lavastine, *Esprits d'Europe*. Gallimard: Paris, 2010 [2005], 307.

<sup>17</sup> *The Art of Peacemaking. Political Essays by István Bibó*. Translated by Péter Pásztor. Ed. with an introduction Iván Zoltán Dénes. With a Foreword by Adam Michnik. Yale University Press: New Haven, London, 2015.

pelottomalle julkiselle esiintymiselle *nomenklaturan* edessä.<sup>18</sup> Tämä julkisen moralistin luonnehdinta tulee tässä tutkimuksessa tarkastelun kohteeksi.

Aatehistorioitsijan motivaatiota myös elämäkerran kirjoittamisessa hallitsee, kuten Jürgen Habermas on asian hienosti ilmaissut, emansipatorinen, tutkijan oman ja hänen lukijoidensa inhimillisen ymmärryksen lisääntymistä edistävä tiedonintressi. Tutkimuksessaan hän voi koetella valitsemansa tutkimusotteen toimivuutta, tässä tapauksessa erästä anglosaksisen aatehistorian muunnelmaa, mistä käytetään termiä *intellectual history*.<sup>19</sup> Sillä tarkoitetaan tutkimuksen kohdehenkilön yhteiskunnan älymystö-, kirjallisissa ja poliittisissa piireissä sen keskeisistä ongelmista ja reformeista käytävän keskustelun tai väittelyn analyysia. Tuota moniäänistä keskustelua ei tässä lueta politiikan tutkimuksen menetelmin, vaan sitä ikään kuin salakuunnellaan 'julkisena moralismina', kun siinä vedotaan vallitsevan poliittisen kulttuurin omalaatuisiin ja perustaviin arvoihin ja sen eliittiä moititaan niiden unohtamisesta ja hylkäämisestä.<sup>20</sup> Pelkkänä moraalisaarnaajana tai moraalin vartijana voidaan pitää henkilöä, joka ei erityisemmin ota yhteiskunnan realiteetteja ja historiallista tilannetta huomioon, vaan lausuu kritiikittömästi omia arvoarvostelmiaan ja tuomioitaan esimerkiksi häntä itseään loukkaavista lausumista tai yhteiskuntaa vaivaavista epäkohdista, kun sitä vastoin – niin kuin tässä oletetaan – julkinen moralismi perustuu kulloisenkin todellisuuden ja historiallisen kokemuksen analyysille. Tässä julkinen moralisti eroaa poliitikosta, joka taktikoi ja käyttää sekä historian että yhteiskunnallista tietoa hyväkseen ja jopa valehtelee menestyäkseen. Julkisella moralistilla ennen arvostelmia ja argumentteja tulee tutkimus, vasta sitten hän ryhtyy arvostelemaan esimerkiksi julkisten laitosten toimintaa.<sup>21</sup> Kyseessä ei

---

<sup>18</sup> Jan-Werner Müller, *Contesting Democracy. Political Ideas in the Twentieth Century Europe*. Yale University Press: New Haven, London, 2013, 163, 233.

<sup>19</sup> Klassinen teksti on: Dominick LaCapra, "Rethinking Intellectual History and Reading Texts". Teoksessa: *Modern European Intellectual History. Reappraisals and New Perspectives*. Eds Dominick LaCapra & Steven L. Kaplan. Cornell University Press: Ithaca & London, 4th ed., 1991 (1982). David Hackett Fischer läpitunkevassa teoksessaan *Historians' Fallacies. Toward a Logic of Historical Thought*. Harper Torchbook: New York, 1970 vaati historioitsijaa tekemään hypoteesinsa täysin selväksi. Yleisemmin aatehistorian menetelmistä, ks. Halmesvirta, *Aatehistorian harjoitus*.

<sup>20</sup> Stefan Collini, *Public Moralists: Political Thought and Intellectual Life in Britain 1850–1950* Clarendon Press: Oxford 1991. Vrt. Stefan Collini, Richard Whatmore, Brian Young (Eds.), *History, Religion, and Culture*. C.U.P., 2000; Stefan Collini, Richard Whatmore, Brian Young (Eds.), *Economy, Polity, and Society*. C.U.P., 2000. Olen soveltanut tuota menetelmää aiemmin joihinkin Bibón teksteihin: "István Bibó ja Unkarin kansannousu 1956". Teoksessa *Historia ja herrasmies*. Eds. Anssi Halmesvirta, Kalevi Ahonen, Ilkka Nummela, Juha Sihvola. Gummerus: Jyväskylä 2005, 329-344. Tyypillinen nykyajan 'julkinen moralisti' on muun muassa Jonathan Glover teoksessaan *Ihmisyys. 1900-luvun moraalihistoria*. Suom. Petri Stenman. LIKE: Helsinki, 2010. Teoreettisemmän näyttökulman liberalismiin kannalta julkiseen moralismiin antaa Jeffrey Reiman, *Critical Moral Liberalism*. Rowman & Littlefield: London, 1997, introduction.

<sup>21</sup> Myös Berkin artikkelin 'Realism of Moralism' otsikko todistaa tästä, vaikka hän ei lisää siihen termiä 'julkinen'. "The Realism of Moralism: The Political Philosophy of István Bibó", 513. Vrt. Kende Péter, "A bibói örökség". *Rubicon* 2004/4, 64-65.

silti ole 'tieteellinen asenne'<sup>22</sup>, sillä hän on valmis antamaan poliittis-moraalisia ohjeita ja opetuksia kannattamiensa arvojen tullessa uhatuiksi. Ensi sijassa eliitille, mutta myös kaikille lukeville kansalaisille, sillä julkisen moralistin näyttökulmasta yhteiskunnassa vallitsevilla arvoilla on taipumus säädellä kaikkien kansalaisten arvovarustusta. Onhan moraalit yhteistä omaisuutta, josta eliitin on huolehdittava ja jota ilman yhteiskuntajärjestys ei pysy pystyssä. Keskeinen kysymys tässä elämäkertatutkimuksessa onkin, voidaanko Bibón tuotantoa lukea julkisen moralismin ilmauksena. Juuri tällaista tulkintaa hänen tuotannostaan on kauan kaivattu.<sup>23</sup>

Unkarin ulkopuolelta tulevaa, julkisen moralismin näyttökulmaa soveltaen tässä lähestytään maan älyllistä kulttuuria sen poliittis-moraalista tilaa aika ajoin rajustikin arvostelleen Bibón sanoman ja sen eri äänenpainojen välityksellä. Näin saadaan laajempi perspektiivi tarkastella poliittisia argumentteja kuin pelkästään tavanomaiset tekijäkäsitteet yhteiskuntakriitikko tai politiikan teoreetikko edellyttävät. Se avaa tilaisuuden eritellä Bibón tekstejä keinoina suostutella lukijoita, pääasiassa yhteiskunnan eliittiä, oli se sitten Horthyn ajan puolifeodaalista<sup>24</sup>, sosialismin ajan kommunistista älyllistä ja poliittista yläluokkaa tai Euroopan ja koko maailman poliittista johtoa, elämään poliittisen kulttuurin keskeisten arvojen ja ihanteiden mukaisesti ja korjaamaan sekä omat luonteenheikkoutensa ja virheensä että ryhtymään riiston, sorron, epäkohtien ja epäoikeudenmukaisuuden poistamiseen. Vain niin se voi säilyttää etuoikeutetun asemansa ja valtansa oikeutuksen sekä välttää kriisit ja poliittiset umpikujat. Näin Bibó voi tulkita siten, että hän esittää eliitille vaatimuksen käsittää, että demokraattisen poliittisen moraalin keskeiset arvoperiaatteet, kuten muun muassa tasa-arvo, vapaus, solidaarisuus, sosiaalinen oikeudenmukaisuus, ihmisarvon kunnioitus, kohtuus, maltillisuus, arvostelukyky, korrektius ja niin edelleen ylittävät silkan poliittiset tai esteettiset argumentit. Vaikka politiikan realistille se voi olla kuinka naiivia tahansa, tässä katsannossa poliittinen teoretisointi tai 'suuri teoria' on julkisen moralistin ymmärrykselle ja sosiaaliselle

---

<sup>22</sup> Vrt. Brian Fay, "Introduction: The Linguistic Turn and Beyond in Contemporary Theory of History". *History and Theory. Contemporary Readings*. Eds. Brian Fay, Philip Pomper & Richard T. Vann. Blackwell: Malden, Mass., 1998, 4.

<sup>23</sup> Ks. esim. Litván György, "Kötetünk élé". *Életút dokumentumokban*, 5.

<sup>24</sup> Valtionhoitaja Miklós Horthyn ajan (1920–1945) poliittista järjestelmää on luonnehdittu demokratian ja diktatuurin välimaastoon sijoittuvaksi *autoritääriseksi* parlamentarismiksi. Euroopassa se oli lajissaan ainoa, jossa vaalit olivat avoimet (pts. Budapest ja muutamat suuremmat kaupungit). Äänioikeutettujen määrää laskettiin vuonna 1922 40%:sta 29%:ään, millä estettiin tehokkaasti alempien sosiaaliryhmien osallistuminen. Valtapuolue varmistui enemmistön vaaleissa, kun sen hallussa oleva hallinto ja siihen sidotut eturyhmät käyttivät vaikutusvaltaansa sen eduksi. Parlamentilla oli vain vähän valvovaa ja oppositiovoimaa. Poliittisten kokousten järjestämiseen piti saada sisäministeriön lupa ja Horthylla oli valta käyttää tarpeen tullen sotavoimaa, hajottaa parlamentti tai lykätä sen koollekutsumista. Ks. tark. Püski Levente, "Demokrácia és diktatúra között. A Horthy-rendszer jellegéről". Teoksessa Romsics Ignác (szerk.), *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Osiris: Budapest, 213–232. Vrt. Ignác Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*. Osiris: Budapest, 1999, 181–190.

tunneherkkyydelle loinen.<sup>25</sup> Hän pitää toisinaan yleisönään puolueitakin tai sektioita laajempia ihmisryhmiä ja valitsee näyttämönsä ja sanomansa esittämisen strategian kulloisenkin poliittisen tilanteen vaatimusten mukaan. Esimerkiksi kun kotimaan julkaisumahdollisuudet olivat sosialismin kaudella suljetut, Bibó salakuljetutti maailman kriisitilanteita analysoivia ja maailmanrauhaa rakentavia elimiä hahmottelevia tekstejään länteen julkaistaviksi. Niistä tärkein on *Paralysis of the International Relations and the Remedies* (New York, 1976). Siinäkin Bibó pyrki luomaan läheisen suhteen yleisöönsä, ja sen lukijan on tärkeää erottaa, minkä identiteetin hän julkisena moralistina omaksui. Szegedin yliopiston valtio-opin professorina Bibó kirjoitti Unkarin 'vaaran vuosina' 1947–1949 kriisianalyysseja älymystön edustajana sekä älymystölle itselleen että poliittiselle johdolle eikä hän saarnannut kuninkuuden ja feodaalijärjestelmän restauraatiota niin kuin arkkipiispa, kardinaali József Mindszenty.<sup>26</sup> Julkisen moralistin identiteetin erottamiseksi on siis kuunneltava hänen sanomansa omalalaisia äänensävyjä, mitkä värittivät hänen esittämiään ideoita, argumentteja, näkemystä ja koko aatteellis-poliittista sanomaa. Tyypillisesti hän asettuu sorrettujen puolelle ja haastaa sortoa ylläpitävän järjestelmän, jos ei aina taktisesti valitsemalla jonkin poliittisen puolueen areenakseen, niin ainakin kirjoittamalla, esittämällä 'olennaisena eleenään' jonkin totuuden omalta kannaltaan. Kun moraaliarvostelmilla on kaksi puolta, joista ensimmäinen kertoo, mikä on hyvää ja toinen esittää vaatimuksen sen toteuttamiseksi ja sen suosittelemiseksi myös toisille, julkisella moralistilla yhdistyy näihin komponentteihin järki, sillä hänen mielestään on järjellistä tehdä hyvää. Niin hänen diskurssinsa on hyvin eettinen, humanistinen poliittisen järjestelmän kritiikissään ja rationalistinen, sillä hän uskoo tietävänsä ja "tuntevansa todellisuuden" ilman ideologisia sitoumuksia. Hänelle moraalilla on lain yläpuolella, koska laillisuus ja oikeus ovat perimmältään moraalisia vaatimuksia<sup>27</sup>. Hän saattaa, kuten Bibónkin tiedetään jatkuvasti tehneen, käyttää historiaa virheiden ja vääryyksien esimerkkivarastona yrittäen osoittaa, että kriittisissä historian vaiheissa kansakunnan eliitti voi kadottaa moraalisen luonteensa ja

<sup>25</sup> Tämän piirteen on havainnut Gyula Illyés Bibón valikoitujen esseiden ensimmäisen osan kansilehdelle kirjoittamassaan esittelyssä todetessaan hänen tutustuneen ulkomaan opinnoissaan laajalti sellaiseen filosofiaan, joka "löytää moraalisen pahan ja hyvän ratkaisevat merkit kokemuksesta". Ks. *Bibó István válogatott tanulmányok (=VT), VT I*. Itse asiassa Unkarin kulttuuripolitiikasta 1980-luvun alussa vastuussa ollut György Aczélkin totesi sosialismin suurimpana huolena olevan, miten keksiä menetelmät, joilla "löytää parhaiten yhteiskuntaan sopivat arvot". Ks. György Aczél, Francis Cohen, *Keskusteluja Unkarista*. Suom. ja toim. Ilkka Firon ja Helvi Ollikainen. KSL - TSL. Satakunnan Yhteisvoima Oy: Pori, 1984, 188–189.

<sup>26</sup> Ks. Anssi Halmesvirta, "Mindszenty József biboros közéleti moralizmusa" [Cardinal József Mindszenty's Public Moralism]. Teoksessa *A Magyar művelődés és a kereszténység. La civiltà ungherese e il cristianesimo, III*. Eds. Jankovics József, Monok István & Nyerges Judit. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság: Budapest-Szeged 1998, 1728–1739.

<sup>27</sup> *Életút dokumentumokban*. 47. Vrt. Karácsony András, "Jogtudósból politikai gondolkodó". *Bibó 100*, 50–51. Vrt. J.M. Coetzee and the *Idea of Public Intellectual*. Ed. Jane Poyner. Ohio University Press: Athens, 2006, 9; Kari Immonen, "Moraalikysymysten ajankohtaisuus". Teoksessa: Kari Immonen (toim.), *Moderniteetti ja moraalilla*. Gaudeamus: Saarijärvi, 1998, 11–14.

valtiomiestaitonsa (-hyveensä). Hän voi vaatia, että sen on ne löydettävä uudelleen ja elvytettävä, ikään kuin modernisoitava. Tällaisen kriisiajattelijan hälyttävän äänen 'oikein' kuuleminen puolestaan edellyttää kuulija- ja lukijakunnalta kielellisiä ja kulttuurisia valmiuksia, muuten ne eivät voi erottaa esimerkiksi vaatimuksia argumenteista eikä ymmärtää esitettyjen arvo- ja moraaliarvostelmien luonnetta.<sup>28</sup> Bibón tapauksessa olemme tekemisissä korkeasti koulutetun, alemmasta maa-aatelista (*gentry*) oikeusoppineeksi nousseen intellektuellin kanssa, joka käytti ääntään erityisesti silloin, kun uskoi voivansa vaikuttaa Unkarin tulevaisuuden kannalta elintärkeisiin poliittisiin valintoihin, kuten silloin, kun demokraattinen vaihtoehto näytti mahdolliselta vuosina 1945–1949 ja 1956 tai kylmän sodan aikoina, kun kriisit koettelivat Eurooppaa ja atomisota uhkasi koko maailmaa historian suurimmalla katastrofilla. Juuri sodan jälkeisinä kriisiaikoina Bibón tehtävä aktualisoitui, koska demokratisoitumiseen liittyvät arvopohdinnat tulivat erityisen polttaviksi.<sup>29</sup> On kysyttävä, artikuloiko hän arvojen sisällön tuolloin voimakkaammin, kriittisemmin? Politisoituivatko demokraattiset arvot silloin erityisen selvästi, kun Bibó vaati päättäjiltä erityistä kykyä ymmärtää kriisin vakavuus ja moraalisen selkärangan sekä luonteen lujutta ryhtyä reformeihin? Vai täytyikö hänenkin tunnustaa, että Euroopan todellisuuden määräsivät voittajat eivätkä hävinneiden puolen julkiset moralistit?

Julkis-moralistisen näyttökulman valinnasta seuraa, että Bibón teksteistä on tarkoin seurattava hänen julkis-poliittisen intellektuaalisen identiteettinsä kehitysvaiheita ja eriteltävä hänen poliittis-moraalisen suostuttelunsa strategiat kussakin historiallisessa tilanteessa, missä hän astui politiikan näyttämölle. Niitä ovat Maaliskuun Rintaman synty ennen toista maailmansotaa, sota-aika, vuodet 1945–1949, 1956 ja vuodet 1963 armahduksen jälkeen. Hän oli kahteen kertaan joko pakotettu puhumaan kotimaan näyttämön ulkopuolelta tai sitten hän valitsi sen ulkopuolella pysyttäytymisen (Rákosin diktatuurin<sup>30</sup> ja Kádárin 'pehmeän' diktatuurin aika<sup>31</sup>) ja pyrki julkaisemaan Lännessä. Edelleen on tehtävä selkoa Bibón ajattelun merkitysyhteyksistä eli on analysoitava hänen ajattelunsa suhde (a) vallitseviin ja kiistelyihin politiikan tieteen ennakkoolettamuksiin ja teorioihin, (b) suhteellisen pysyviin (ennen 1945) ja muuttuviin (1945–) poliittisen kulttuurin konventioihin ja perustaolettamuksiin. On myös paljastettava Bibón käyttämien politiikan avainkäsitteiden ('pelko', 'poliittinen hysteria', 'umpikuja', 'tasapaino') sisällöt ja niistä johdettujen argumenttien merkitykset niissä keskusteluyhteyksissä, joissa hän noita käsitteitä ja argumentteja tulkitsi tai määritteli uudelleen. Ei riitä, että niitä käsittehistoriallisesti analysoidaan, vaan on löydettävä niiden käyttöön kätkeytyvä julkis-moraalinen sanoma. Tällöin kyseessä on poliittisen retoriikan analyysi suhteessa julkiseen moralismiin, ja lopulta Bibón ajattelua on syytä tarkastella ideologiakriittisesti,

<sup>28</sup> Vrt. Trencsényi Balázs, *A politika nyelvei*. Argumentum: Bibó Múhely, 2007, 207–211.

<sup>29</sup> Vrt. Jonathan Glover, *Ihmisyys*, erit. p. 293.

<sup>30</sup> Aikakauden paras esitys: Gyarmati György, *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945–1956*. ÁBTL-Rubicon: Budapest, 2011.

<sup>31</sup> Ks. Anssi Halmesvirta, "Kádárismi - sosialismia Unkarin malliin". *Kanava* 3/2009, 177–181.

jotta hänen omat ennakkoasetelmansa ja ideologiset sitoumuksensa paljastuisivat. On analysoitava ne tavat, joilla hän käytti historiallista, empiiristä ja moraalista todistusaineistoa perustellakseen poliittisia argumenttejaan ja kantojaan rationaalisesti ja vastatakseen kritiikkiin.

## ALKUTAIVAL 1911–1945

### Oppivuodet

Ferenc Erdeistä<sup>32</sup> kertovan elokuvan käsikirjoitusta varten Bibóa alettiin haastatella lokakuussa 1976. Haastattelua jatkettiin useaan otteeseen niin, että siitä muodostui hänen oma kertomuksensa elämänvaiheistaan ja urastaan Unkarin historian kriittisissä vaiheissa. Kertomus liitettiin häntä koskevien virallisten dokumenttien, sekalaisten epävirallisten paperien ja kirjeiden kokoomajulkaisuun. Siitä saamme varsin luotettavan kuvan paitsi Bibón sukutaustasta ja kirjallisesta toiminnasta myös hänen julkiseen elämään osallistumisen motiiveistaan.<sup>33</sup> Siitä voi tarkentaa hänen julkisen moralistin identiteettinsä elementtejä, mutta sen keskeisiä kehitysvaiheita ja argumentaation muutoksia voidaan seurata vain hänen teksteistään.

István Bibó syntyi Budapestissa 7. elokuuta 1911 reformoituun perheeseen. Isän puolelta suku kuului Alföldin (Kiskunhalas) alempaan aateliin, mikä tarjosi hänelle täydet edellytykset saavuttaa korkeasti koulutetun virkamiehen tai älymystöuralle tähtäävän henkilön etuoikeutettu asema. Bibón isoisä oli ollut korkeassa tuomarinvirassa, hänen isänsä, István Bibó vanhempi, hankki humanistis-filosofisen koulutuksen ja järjesti Szegedin yliopiston kirjastonjohtajana (vuodesta 1921) kaupungissa erilaista yhdistys- ja julkaisutoimintaa, mitä luonnehti voimakas paikallispatriotismi ja solidaarisuus talonpoikaisköyhälistöä kohtaan. Bibó mainitsee isänsä pitäneen Unkarin vallankumouksia (1848–1849 ja 1918–1919) tuhoisina ja siksi suunnan työnsä käytännön aloille, kuten kansanvalistukseen, jonka hän uskoi nostavan lähes feodaalioloissa elävän talonpojan henkisestä köyhyydestä ja tuottavan edistystä kulttuurin alalla. Katolisesta, Unkarin saksalaisesta (*sváb*) virkamiesperheestä lähteneeltä äidiltään

---

<sup>32</sup> Ferenc Erdei (1910–1971) oli Bibón pitkäaikainen ystävä ja Kansallisen Talonpoikaisspuolueen Perustaja ja pääsihteeri. Hän oli Bibón kanssa kansannousun aikana Nagyn hallituksen jäsen. Erdei hyväksyi Kádárin hallinnon ja toimi sittemmin sen ministerinä. Hänen talonpoikien asemaa ja maareformia koskevat tutkimuksensa olivat Bibólle merkittäviä innoituksen lähteitä.

<sup>33</sup> *Életút dokumentumokban.*

Irén Graulilta Bibó kertoi oppineensa ihmisten olevan tasa-arvoisia, ja että on väärin halveksia muun muassa juutalaisia tai opettaa lapsille vallankumousoppeja.<sup>34</sup> Niin Szegedin piaristikoulun oppilaana (1925–1929) kuin yliopiston oikeustieteen ja politiikan teorian opiskelijanakin (1929–) Bibó vältteli aluksi suoranaista politiikkaan osallistumista eikä liittynyt mihinkään järjestöön, vaikka keskusteluissa ystäviensä, Erdein, Béla Reitzerin<sup>35</sup> ja Gyula Ortutayn<sup>36</sup> kanssa hän pohti talonpoikien asemaa ja yleensä ihmisoikeuskysymyksiä sekä esitti ranskalaismielisiä ja natsi-Saksan vastaisia mielipiteitä. Kolmikko oli yhtä mieltä siitä, että Unkarin poliittinen järjestelmä oli epäoikeudenmukainen ja peräti mätä<sup>37</sup>, ja he toivoivat István Bethlenin vuodesta 1921 vallassa olleen kansallisen yhtenäisyyden hallituksen kaatuvan (1930). Tibor Huszárin toimittama haastattelusarja tarjosi Bibólle tilaisuuden torjua ne väärinkäsitykset, joilla häntä oli leimattu joko marxilais-leninistiseksi vallankumoukselliseksi, jyrkän vasemmistolaiseksi tai individualistiksi. Hän kertoi kyllä lukeneensa Marxia sen verran kuin oikeusoppineilta tuolloin yleensä vaadittiin ja oli torjunut leniniläisen tulkinnan porvariston hävittämisen välttämättömydestä, koska Unkarissa sillä oli vähälukuisuutensa vuoksi ollut vain vähän ideologista vaikutusta. Se ei ollut Bibólle luokkavihollinen. Leninin käsitykset talonpojista olivat Bibólle vastenmielisiä, sillä politiikan päätehtävä Unkarissa ei hänen mielestään ollut tuhota heitä, vaan parantaa heidän elämänehtojaan. Bibólle historian opetukset väkivaltaisten vallankumousten vajoamisesta terroriin tulivat merkitemään jatkuvaa epäilyä niin romanttisia kuin yltiövallankumouksellisia aatteita kohtaan, mutta myös toivoa sellaisen vallankumouksen onnistumisesta, joka perustui sosiaalisen todellisuuden realistiselle analyysille. Hän näki 1930-luvulla miten traditionaalinen oikeistoaristokratia tyytyi vain sivusta katsomaan talonpoikien kärsimyksiä, kun radikaali nuoroikeisto muuttui ”hitlerismiin” tutustuttuaan traditioita kunnioittavasta ryhmittymästä väkivaltaa palvovaksi.<sup>38</sup> Tällaisten näkemysten esittäminen oli 1920-luvun lopun ja 1930-luvun alun Unkarissa peräti harvinaista ja osoittaa perehtymistä ajan keskeisiin aatevirtauksiin opintojen alkuvaiheissa.

Alakoulussa ja sittemmin piaristien opinahjossa Bibó sai humanistisissa aineissa erittäin hyviä arvosanoja ja hänessä alettiin nähdä tulevaisuuden lupaus. Hänen raportoitiin olleen ”itsenäisen arvostelukyinen” ja pitäneen tarkoin kiinni moraalikoodeista. Koulun tiedotuslehti vuodelta 1929 kertoo 18 vuotiaan Bibón hankkineen ”edistyneen historiantajun”, jonka perusteella hän

<sup>34</sup> *Életút dokumentumokban*, 24; Ifj. Bibó István, ”Bibó István pályakepe és 1956-os tevékenysége”. [http://www.bibomuhely.hu/articles/bibo\\_palyakep\\_56.htm](http://www.bibomuhely.hu/articles/bibo_palyakep_56.htm)

<sup>35</sup> Béla Reitzer (1911–1942), Bibón läheinen ystävä yliopistoajoilta. Juutalaistaustainen sosiologi. Hän hankki alansa parasta kirjallisuutta lännestä. Joutui työpalveluun vuonna 1941 ja katosi Donilla 1942.

<sup>36</sup> Gyula Ortutay (1910–1978) oli johtava etnografi, kulttuuripoliitikko ja Kasvatus- ja Uskontoasioiden Ministeri (1947–1950). Hän johti koulujen valtiollistamista ja uusien sosialismin aatetta kuuluttavien koulukirjojen toimittamista. Hän erikoistui perustamaan ulkomaisia kulttuurisuhteita, mm. Suomen suuntaan. Hänestä tuli Suomen Akatemian jäsen 1965. Hän toimi myös Unkarin Kansanrintaman (*Népfront*) pääsihteerinä ja varapuheenjohtajana vuosina 1964–1978 ja auttoi Kádária vakiinnuttamaan valtansa.

<sup>37</sup> Kovács, *Az európai egyensúlytól*, 21.

<sup>38</sup> *Életút dokumentumokban*, 651.



kykeni tutkielmissaan hyvin ryhmittämään keskeiset tosiasiat ja esittämään ne kompaktisti.<sup>39</sup> Kehittymässä olevat erittelykyvyt tulivat hyvin esiin reformoitua kasvatusta nauttivan Bibón ensimmäisestä julkaistusta esseestä 'Uskonpuhdistuksen merkitys ihmiskunnalle', joka ilmestyi Szegedissä vuonna 1928 pidettyjen reformaation 400-vuotisjuhlien aikoihin. Siinä hän asettui Lutherin aukaiseman vapauksien polun toiseen päähän esittäen varhaisen version edistyksellisestä historiankäsitelmästä: uskonpuhdistuksessa katolisen dogmatismien ja ulkoisten arvon merkkien, kuten säätyaseman korostuksen ja "silmää palvovan" uskonnollisuuden sijaan tuli ihmisten pelastukseksi Jumalan armo, vapaa totuuden etsintä ja "aktiivinen" usko. Erityisen arvokasta Bibólle oli, että Jeesuksen teot ja henki palasivat ihmisten mieliin, kun hekin saattoivat lukea Uuden Testamentin käännöksiä omalla kielellään. Siinä piilivät hänelle myös piaristien luovaa energiaa sisältävät moraalikoodit – ei mikään weberiläinen 'teräshäkki'. Bibó näki reformaatioissa myös tieteellisen vallankumouksen sysäyksen: kuin Luther oli lukenut Raamattua pyhänä tekstinä, tutkija voi lukea luonnonkirjaa ja historianfilosofi ihmismieltä. Hänen unkarilaisen puolifeodalismien jäänteiden kritiikkinsä kumpusi tästä lähteestä. Lännen reformaatioissa yksilöt olivat vapautuneet keskiaikaisten yhteisöjen siteistä, prosessi, mikä oli Unkarissa jäänyt kesken, sillä maahan sidottu talonpoika ei voinut siellä toteuttaa piileviä kykyjään. Edistyksen piti takapajuisuudessa edetä kuitenkin maltillisesti: individualismiin kasvaminen ei saanut johtaa hedonismiin eikä kommunismiin saanut antaa tehdä ihmisistä uudelleen "massaolentoja". Bibólle keskeisiksi muodostuvat toiminnalliset arvot; "luotettavuus, määrätietoisuus ja lujatahtoisuus" tulivat jo nyt selkeästi ilmaistuiksi, ne olivat vastakohtia keskiajalla ihanteellisina pidetyille yhteiskunnasta "vetäytymiselle" ja hartaalle "yksinäisyydelle". Max Weberin protestantismien analyysia omaan aikaansa sovittaen hän tulkitsi ihmisiä kiehtovan kutsumuksen (*hivatás*) olla aktiivinen, tehdä työtä ja hoitaa taloutensa – kaikki tämä oli regeneraatiota, elämän uudistumista (*megújhdás*), jatkuvasti eteenpäin pyrkivän ihmisyyden taistelua taantumista vastaan.<sup>40</sup> Myöhemmässä julkisessa moralismissaan Bibó näyttää käyttäneen esseensä aineksia jalostuneemmassa muodossa nähden erityisesti inhimillistä, lempeää vallankäyttöä edustavan Jeesuksen toiminnallisen esimerkin asettavan yhteiskuntien eliiteille palvelevan mission, yhteiskuntaa oikea-aikaisesti reformoivan tehtävän.

Bibó ei vielä ennen ulkomaan oppivuosiaan (1933–1934 Wienin *Collegium Hungaricum*, 1934–1935 Geneven *Institut Universitaire des Hautes Etudes Internationales* ja 1936 Haagin *Académie de Droit International*) uskonut talonpoikien omiin voimiin nousta aatelisherrojaan vastaan, vaan kutsui älymystön edustajia heidän johtajikseen. Tässä kutsumuksessa hän oli alun perin samaa mieltä kuin radikalisoitunut opettajansa, liberaali-anarkismiin

<sup>39</sup> Ibid., dok.13 ja 15, ss. 80-81 ja 84.

<sup>40</sup> István Bibó, "Mit jelentett a reformáció az emberiség számára". *Életút dokumentumokban*, dok. 16, 86. Alkupu. *Egyházi Híradó*, nov. 10, 1928.

taipuvainen Horváth Barna<sup>41</sup>. Kun sitten osoittautui, että Bibósta oli kehittymässä erittäin lupaava oikeustieteilijä, Horváth järjesti hänelle stipendit edellä mainittuihin oikeustieteen keskuksiin, Wieniin ja Geneveen.<sup>42</sup> Bibó oli tuolloin päättänyt astua politiikkaan vasta, kun oli saavuttanut riittävät tieteelliset kannukset ja hän hankkikin pohjatietämystä muun muassa Kansainliiton toiminnasta – paikan päällä Genevessä hän merkitsi muistiin, kuinka sen virkamiehet hieroivat rauhaa vain puheissa.<sup>43</sup> Opintojen tuloksena vuonna 1934 syntynyt väitöskirja, jonka lähempi tarkastelu on tässä Bibón julkisen moralismin perusteiden ymmärtämiseksi välttämätöntä, oli epäilemättä kunnianhimoinen<sup>44</sup>, sillä siinä hän analysoi oikeusfilosofian klassisia käsitteitä, pakotusta, oikeutta ja vapautta (*Kényszer, jog, szabadság*, 1935) ja etsi niille kokemusmaailmasta uutta määritelmää. Bibólle ei riittänyt, että käsitteitä dedusoitiin kokemuksen pohjalta puhtaan rationaalisesti tosiseikoista loogisesti päätellen, vaan niiden ymmärtämiseksi oli palattava irrationaaliin elämyksiin ja tuntemuksiin itse ilmiöistä eli pakotus, oikeus ja vapaus oli ”tunnettava, nimettävä ja koettava” ja vasta sen jälkeen johdettava niitä kuvaavat käsitteet.<sup>45</sup> Näin oikeustieteellinen tutkimus voi myös maallikoille ymmärrettävämpää.

Vaikein tehtävä Bibólle oli tarkastella pakotusta, sillä vaikka sitä esimerkiksi pakottajan kokemuksena ja vapauden vastakohtana esiintyi yhteiskunnassa runsaasti, siitä oli olemassa vain hyvin vähän tutkimustietoa. Oli näet olemassa monenlaisia pakottavia tekijöitä, kuten valta, väkivalta, vastuu, moraalilait, normit, yhteiskunnalliset olot ja luonnon esteet. Voitiin puhua myös periaatteiden pakosta, mikä oli älyllistä laatua. Se oli erilaista kuin kausaalinen, luonnonlakien luoma pakko, sillä siihen sisältyivät arvot, jolloin ihmisen tahto alistui moraalisten päämäärien saavuttamiselle. Näin Bibó torjui Nicolai Hartmannin etiikan ja asettui Horváthin synoptisen aksiologian kannalle, valinta, millä tuli olemaan kauaskantoinen merkitys myös hänen

<sup>41</sup> Horváth Barna (1896–1973), uuskantilainen oikeusfilosofi ja -sociologi, Unkarin tiedeakatemian jäsen 1945–1949. Hän aloitti ennen toista maailmansotaa Unkarissa yleisen mielipiteen mittaukset. Vuosina 1929–1940 hän oli Szegedin yliopiston oikeustieteen professori, 1940–1944 Kolozsvárin (Cluj) yliopiston professori. Eli vuodesta 1948 emigranttina Yhdysvalloissa ja toimi vuosina 1950–1956 New Yorkin New School of Social Research -laitoksen valtio-opin, kansainvälisen lain ja oikeusteorian opettajana. Teoksia: *Rechtssoziologie. Probleme der Gesellschaftslehre und der Geschichtslehre des Rechts* (Berlin-Grünwald, 1934); *A jogelmélet vázlatá* (Szeged, 1937); *A szociológia elemei* (Szeged, 1938); *A közvélemény ellenőrzése* (Szeged, 1939); *A közvélemény vizsgálata* (Kolozsvár, 1942); ”Demokrácia” teoksessa *Demokrácia* (Budapest, 1945) ja *Probleme der Rechtssoziologie* (Berlin, 1971).

<sup>42</sup> *Életút dokumentumokban*, dok. 24 ja 27.

<sup>43</sup> Bibón läskykirjan muistiinpanot. Unkarin Tiedeakatemian käsikirjoituskokoelmat. MTAKK. MS 5109/22, 28.

<sup>44</sup> Työ arvosteltiin loistavaksi ja jatkostipendin arvoiseksi, ks. ’Bibó István jogbölcséleti pályaművének értékelése’ (1933). *Életút dokumentumokban*, dok. 24, 94–96. Bibó myös käänsi stipendiaattina itävaltalaisen oikeusoppineen H. Kelsenin teoksen *Reine Rechtslehre* (1934) Unkariksi (*Tiszta jog*, 1934).

<sup>45</sup> Bibó István, *Kényszer, jog, szabadság* (1935). *Válogatott tanulmányok I (=VT I)*, 1935–1944. Magvető: Budapest, 1986, 9.

julkiselle moralismilleen ja toiminnalleen: todellisuus ja arvot olivat "kilpailijoita".<sup>46</sup> Siitä oli lyhyt matka realiteettien ja moraalien dikotomiaan. Bibó yhdisti Bergsonin hellimän ajatuksen inhimillisen toiminnan spontaaniudesta jälkikantilaiseen edistyksen ideaan: vaikeinkaan luonnoneste ei saanut ihmistä luovuttamaan, vaan hän keksi keinot voittaa se. Tärkeintä oli erottaa subjektiivinen pakko (tavat, moraal säännöt, konventiot, muoti jne.) objektiivisesta, luonnonlakeja muistuttavasta pakosta, jollaiseksi myös laki ja sen kunnioitus sanktioiden pelossa muodostui. Tuollainen kunnioitus saattoi muodostua, kuten Unkarin yhteiskunnassa oli käynyt, "syväksi sisäiseksi pakoksi". Esimerkki täysin sisäistetyistä vallan fiktiosta oli Bibólle tämä: "Alamainen rakastaa johtajaa". Radikaalisti ymmärrettynä pakosta tuli täten psyykkisenä ilmiönä "eräs liikkuva suhdekäsité", sillä ihmisellä oli luonnostaan *kvalifikaatio* asettua lakeja vastaan. Eihän laki ollut koskaan osoitettavissa erehtymättömäksi, päätelmä, mikä voi tukea asettumista sitä vastaan.<sup>47</sup> Vastustus saattoi kummuta varsinkin 'suurimman pakon' tilanteessa, so. kun pakko vaati voimallista tahdon suuntaamista vapauden vaatimuksen toteuttamiseen samalla, kun se johti toiminnan aivan eri suuntaan kuin spontaani tahto veisi, kuten siinä sietämättömässä tilanteessa, missä riippuvuussuhdetta käytettiin hyväksi niin, että sillä pakotettiin toinen ihminen käyttäytymään inhimillistä olemustaan vastaan. Ihmiset, jotka olivat asettuneet uhmaamaan 'suurinta pakkoa' - pitäneet kiinni spontaaniudesta ja moraaliperiaatteistaan - olivat saaneet historiassa osakseen suurimman moraalisen tunnustuksen.<sup>48</sup> He olivat Bibólle julkisen moralistin esikuvia.

'Suurinta pakotusta' vastaan kamppailu manifestoitui selvimmin vallankumouksissa. Niissä lait olivat selkeimmin kyseenalaistettu. Niiden moraalisen arvon mittaamisen tuli Bibón historiasta tekemien päätelmien perusteella nojata siihen, millaista vallankäyttö oli vallankumousten päätyttyä, ei suinkaan niiden väkivaltaisuuteen. Väkivaltaan nojaava terrori tai proletariaatin diktatuuri ei ollut ihmisten kannalta sen parempi - 'pienempi pakko' - kuin sitä edeltänyt sorto<sup>49</sup>, johtopäätös, minkä nojalla Bibó saattoi siirtyä tarkastelemaan 'vapautta'. Tukeutuen aluksi sen tyypilliseen, negatiiviseen määritelmään - "vapautta kaiken vieraslakisuuden alta" - hän väitti, että vaikka se oli käyttäytymisen vapautena ristiriidassa pakon kanssa, se ei ollut sitä suhteessa sääntöihin ja lakeihin, jotka myös takasivat objektiivisia, positiivisia vapauksia (esim. kansalaisyhteisyydet). Tahdon ja toiminnan vapaus spontaanisuuden ilmauksena ("Olen vapaa, teen mitä haluan"<sup>50</sup>) toteutui siis aina ulkoisten tekijöiden läsnä ollessa. Näin myös vapauden kokemus sinänsä

---

<sup>46</sup> Ibid., 10-14. Lainaus p. 16. Huomautettakoon, että Horváth huolestui Bibón kääntymisestä julkiseen moralismiin - se olisi hänen mielestään menetys oikeustieteelle. Ks. Balog Iván, "Politikai recepció", 18.

<sup>47</sup> Ibid., 23, 26. Vrt. Bibó István, "Jogerő, jogi tévedhetlenség, szuverenitás" (1936 ranskaksi, 2001 unkariksi). Teoksessa *Bibó István munkái* (=BIM) 1. Centenárium sorozat. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Argumentum - Bibó Szellemi Múhely: Budapest, 2001, 244, 248.

<sup>48</sup> Bibó, *Kényszer, jog, szabadság*, 32.

<sup>49</sup> Ibid., 34.

<sup>50</sup> Tämä tulee Bibólle Cicerolta: "*Libertas est potestas vivendi, ut velis*".

oli vastakkainen erilaisille moraalisäännöille, so. vapautta ei voitu arvostaa tuntematta sen vastakohtaa.<sup>51</sup> Jos lailla voitiin turvata yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus, silloin se antoi ihmisille mahdollisuuden päästä pakosta ja nauttia positiivisesta vapaudesta. Ristiriita oli kuitenkin siinä, että vaikka näytti siltä, että vapaus olisi ihmiskunnan historian aikana lisääntynyt, lakeja oli tullut valtavasti lisää, mikä osoitti pakottamisen tarpeen lisääntyneen. Sellainen pakko ei kuitenkaan saisi kasvaa oikeudenmukaisuuden kustannuksella.<sup>52</sup> Puolifeodaalisessa Unkarissa talonpoikien vapautus ei ollut erittäin epätasaisesti jakaantuneen maanomistuksen vuoksi johtanut heidän yhteiskunnallisen asemansa paranemiseen<sup>53</sup>, räikeä epäkohta, jota Bibókin vuonna 1937 perustetussa Maaliskuun Rintamassa (*Március Front*) pyrki omalla panoksellaan poistamaan. Siitä tuonnempana tarkemmin.

Kuten niin monet valtio-oppineet, Bibókin vetosi Hobbesin *Leviathan* -teokseen lain laatimisen päämäärän selityksessään: oletetussa *luonnontilassa* väkivalloin vallan ottanut suvereeni sai pitää vallan käsissään, jos hän loi turvallisen *yhteiskunnallisen* olotilan (kurs. AH). Lakeihin sisältyvän pakon tarkoitus oli luoda turvaa. Jos näin ei ollut, vallanpitäjän voi (kansa) vaihtaa.<sup>54</sup> Jos Hobbes oli korostanut lain voimaa käskynä ja vallankäyttöä sinänsä<sup>55</sup>, Bibó ja hänen unkarilaiset opettajansa, kuten Bódog Somló<sup>56</sup>, kiinnittivät huomionsa erityisesti lain alkuperään; jotta hobbesilaisesta alamaisesta olisi voinut tulla kansalainen, lain olisi täytyntä olla demokraattisempi luomus. Sosialismi sen sijaan astui vallankumouksellisena aatteena turvarajan yli, kun se tahtoi kumota perheen ja omaisuuden, juuri ne tekijät, joille porvarillinen yhteiskunta vaati täyden turvan. Bibón julkiselle moralismille oli syntymässä jakolinja: tie reformiin Unkarissa kulki vasemmalla, vallitsevan liberaali-konservatismiin ja sosialismin välissä, mutta sosialismia lähempänä. Vaikka Bibón väitöskirja oli muodollinen opinnäyte, se sisälsi aateaineksia, joilla yhteiskunnallista reformia voitiin sovittaa käytäntöön ja jopa teoreettisesti perustella. Jos lait olivat, kuten radikaalit oikeusoppineet väittivät, ihmisten yhteisöllisesti

---

<sup>51</sup> Bibó, *Kényszer, jog, szabadság*, 46.

<sup>52</sup> *Ibid.*, 70. Oikeudenmukaisuuden uskottavuuden inflaatio. Vrt. Immonen, "Moraalin ajankohtaisuus", 17.

<sup>53</sup> Vrt. Péter Gunst, "Hungarian Agriculture between 1919 and 1945". Teoksessa *History of Hungarian Agriculture and Rural Life 1848–2004*. Eds. János Estók, György Fehér, Péter Gunst and Zsuzsanna Varga. Argumentum, Museum of Hungarian Agriculture: Budapest, 2004, 213–216.

<sup>54</sup> Bibó, *Kényszer, jog, szabadság*, 71–73.

<sup>55</sup> Vrt. Michael J. White, *Political Philosophy. An Historical Introduction*. One World: Oxford, 2003, 132, 135.

<sup>56</sup> Bódog Somló (1873–1920) oli sosiologi ja oikeusfilosofi. Vuodesta 1903 vuoteen 1918 hän toimi Kolozsvárin (Cluj) yliopiston ja vuoteen 1920 Budapestin yliopiston professorina. Hän osallistui historiallisen aikakauskirja *Huszadik Század* perustamiseen ja yhteiskuntatieteellisen *Társadalomtudomány* -lehden työhön. Seuraten britti J. Austinia hän erkani sosiologiasta ja ryhtyi tutkimaan oikeusfilosofian perusteita, erityisesti valtion puuttumisen oikeutusta yksityishenkilöiden elämään. 1917 ilmestynyt *Jogi Alaptan* (Oikeusopin perusteet) oli pitkään kansainvälisestikin merkittävä perusteos.

laatimia ja oikeusjärjestelmä niiden tuote, voi Bibó ilman romantiikkaa antaa vallankumoukselle tilaisuuden edistyksen jouduttamiseen:<sup>57</sup>

Vallankumouksen ennalta arvaamattomia mahdollisuuksia ja vaaroja itsessään kantava ilmiö osoittaa parhaiten oikeusjärjestyksen rakennelmaa koossapitävien, toisiinsa sidottujen epäkausaalisten energioiden vapautumisen ja uudelleen yhteenliittymisen.

Vaikka vallankumoukset olivat äärikeino, ne olivat Bibón näyttökulmasta katsoen hyväksyttäviä, kun vallitseva valta oli sortovaltaa. Sodan vastoin olivat pelkkää väkivaltaa ja tuhoa, minkä ensimmäinen maailmansota oli Bibólle mykistävästi osoittanut. Vuosisatainen valtasapainopolitiikka oli epäonnistunut ja suurvallat etsivät keinoja välttää uusi katastrofi, mistä Bibólle oli osoituksena 1920–30-luvuilla tapahtunut kansainvälisen lain (Kansainliitto, Locarnon ja Briand-Kelloggin sopimukset<sup>58</sup>) kehitys, se kun asetti uusia, ennen kokemattomia sanktioita väkivallan käytölle. Hänellä ei ollut syytä erityiseen optimismiin, sillä vaikka sanktioissa oli pakotusta, ei ollut olemassa 'ylintä pakottajaa', kansainvälistä valvojaa, ja sopimukset jäivät siten epävarmoiksi, epätarkoiksi ja niitä voitiin mielivaltaisesti rikkoa. Jos lakeja ei noudatettu, toteltu, niitä rikkoneille ihmisille oli riittävästi sanktioita, mutta kansainvälisessä laissa niillä oli vähiten toivoa, koska ainakaan suurvallat eivät olleet valmiita luovuttamaan suvereniteetistaan mitään pois. Esimerkiksi sotakorvausta oli pidetty sanktiona, mutta sille ei ollut kansainvälisessä laissa omaa pykälää eikä sodan julistamiselle ollut olemassa mitään sääntöä ('laittomin sota on tehokkain').<sup>59</sup> Mitään objektiivista pakkoa ei aggression aloittajalle ollut, kuten sitä ei absolutismin aikana ollut esimerkiksi yksinvaltaisille hallitsijoille, jos he eivät halunneet kutsua lakiasäätävää kansalliskokousta koolle. Versailles'n (ja Unkarille Trianonin) rauhaehdot olivat voittajien sanelemia, vaikka valta päättää niistä kuuluisi "jollekin (!) valtioiden

---

<sup>57</sup> Lainaus: Bibó, *Kényszer, jog, szabadság*, 88.

<sup>58</sup> Kansainliiton sopimuksen (1919) mukaan jäsenmaat olivat velvolliset kunnioittamaan toistensa alueellista koskemattomuutta ja itsenäisyyttä sekä ratkaisemaan riitatapaukset yleensä rauhanomaisesti. Locarnon sopimukset (1925) kielsivät sodan Saksan ja Ranskan sekä Saksan ja Belgian välillä. 50 km Reininmaata demilitarisoitiin. Jos sopimuksia loukattiin, Kansainliiton tuli ryhtyä auttamaan loukattua osapuolta. Briand-Kellogg -sopimus (1929) puolestaan tuomitsi sodan kansainvälisten konfliktien ratkaisukeinona, mutta salli itsepuolustuksen ja kollektiiviset vastatoimet aggressiota vastaan. Vaikka hyökkäyssota näin periaatteessa kiellettiin, ongelmaksi jäi, ettei hyökkääjää vastaan *velvoitettu* ryhtymään kollektiiviseen vastatoimeen eikä sopimus sisältänyt konkreettisia sanktioita sopimusta loukkaavalle osapuolelle. Bibó ja nykyhistorioitsijoista muiden muassa Ian Kershaw pitivät sopimuksia Saksaa rankaisevina, tosiasia, jolla tuli olemaan kauaskantoiset seuraukset.

<sup>59</sup> Bibó István, "A szankciók kérdése a nemzetközi jogban" (1932–1933). *VT IV*, 12-13. Vrt. keskiajan 'oikeutetun sodan' ehdot. Ks. Bibó István, "Az igazságos háború és a jogi tévedhetlenség doktrinája". *BIM 10*, 22-24. Ilmestyi alunperin *Revue Internationale de la Théorie du Droit* x, 1 (1936).

yhteisölle”.<sup>60</sup> Lopullinen ratkaisu näissä kriittisissä tilanteissa jäi siis valtaapitävien tai voittajien moraalisen vastuuntunnon varaan, mistä ei ollut lopulta mitään takeita. Historia osoitti Bibólle, että perustuslakeja oli säädetty juuri tuollaista mielivaltaa ehkäisemään, mutta kansainvälisessä laissa ei vastaavaa ehkäisymenetelmää ollut.<sup>61</sup> Kansainliiton säännöstä, että suurvallat voivat ”toimia, minkä lain ja totuuden ylläpitämiseksi tarpeelliseksi näkevät” Bibó piti todisteena siitä, että moraaliselta auktoriteetiltaan *todellista* (kurs. AH) valtioiden yläpuolista elintä ei ollut olemassa eikä se olisi kansainväliseen lakiin sopinutkaan. Turvallisuuden säilyttämiseksi olisi hänen mielestään joka tapauksessa tarvittu ”moraalista yhteisymmärrystä ja sopimista”, kansainvälistä julkis-moralistista poliittista foorumia. Näillä sanktioanalyysseillaan Bibó pani Unkarissa alulle kansainvälisten suhteiden teoreettisen tutkimuksen. Niin merkittävänä hän tätä ongelmakimppua piti, että uhraisi sen ratkaisemiselle viimeiset elinvuotensakin.<sup>62</sup>

Edetessään pakko -käsitteen analyysissään lain objektivoinnin pakon ja vapauden uudelleen määrittelyyn, Bibó päätyi Kelsenin<sup>63</sup>, Moórin<sup>64</sup> ja Horváthin esittämien teorioiden kritiikin pohjalta synteisiin, millä hän tulkitsi lainsäädännön lisääntymisen pikemminkin lisänneen pakkoa eikä suinkaan vapautta, kuten opettajansa Horváth oli esittänyt. Laissa ja koko pakotusjärjestelmässä – mikä muodosti Kelsenillä yhden yhtenäisen kokonaisuuden ja vain niin sanotut omat asiat olivat ’vapaita’ – esiintyvä pakon objektivointi näet objektivoi myös vapauden, jolloin Bibón näkemyksen mukaan jäi hyvä syy kysyä, mikä itse asiassa on lain vapausfunktio.<sup>65</sup> Se ilmeni siinä, että eihän laki voinut kovin kauan olla noudattajiensa tahdon vastainen, esimerkiksi kun vaadittiin lainmukaista kokoontumis- ja sananvapautta maassa, jossa sitä ei vielä ollut. Se

<sup>60</sup> Ibid., 25-26. Bibó piti Versailles’n rauhaa koston ja saneltuna (*diktált béke*) eikä ”sovittuna” rauhana (*paktált béke*), mikä olisi ollut julkis-moraalisesti paras ratkaisu kuten tapahtui mm. silloin, kun Ruotsi sai Suomen menetyksestään kompensatioksi Norjan. Versailles’ssa ”kolme vanhaa miestä” piti ”pikkumaisuuden orgioita” houkutellen rauhanteollaan ”saatanan” vallan (hitlerismi) takaisin maan päälle. Saksalaisen demokratian kehityksen umpikuja ”loi fasisin deformaation”. Ks. Bibó István, ”Az európai egyensúlyról és békéről”. *VT I*, erit. 435-441, 467, 476.

<sup>61</sup> Bibó, *Kényszer, jog, szabadság*, 94-95.

<sup>62</sup> *Paralysis of the International Relations and Its Remedies*. Vrt. Kardos Gábor, ”Bibó István nemzetközi konfliktuselmélete”. Bibó 100, 418-419.

<sup>63</sup> Hans Kelsen (1881-1973) oli itävaltalainen uuskantilainen oikeusfilosofi. Hän emigroitui Yhdysvaltoihin vuonna 1940 ja toimi Berkeleyn ja Harvardin yliopistoissa. Hänen teoksillaan (vars. *Reine Rechtslehre*, 1934 ja *General Theory of Law and State*, 1945) oli suuri vaikutus 1900-luvun oikeusoppiin ja niitä oli saatavilla myös unkariksi. Bibó piti Kelsenin metodisuutta ja loogisia formuloita liian teoreettisina ja todellisuudelle vieraina, sillä niissä piilevän arvorelativismin mukaan ”ihminen oli kuin porkkana, josta kuorimisen jälkeen jäi jäljelle vain kuitua, ja sitä sitten tutkittiin eikä mitään jäänyt ravitsemaan elämää” (Bibó Erdeille 7.2. 1935 Wienistä. Eletút dokumentokban, dok. 55, 131-132).

<sup>64</sup> Gyula Moór (1888-1950), unkarilainen oikeusfilosofi. Työskenteli ensin Kolozsvárisissa (Cluj) ja Szegedissä ja vuodesta 1929 Budapestin yliopiston professorina ja sittemmin rehtorina. Hän pyrki Horváthia seuraillen oikeussosiologian ja oikeuden arvo-opin synteisiin. Porvarillisen demokratian puolustajana hän tuomitsi fasismin ja kansallisosialismin (*A faszizmus és a nemzetszocializmus bírálata*, 1945). Pääteos: *Macht, Recht, Moral* (1922).

<sup>65</sup> Bibó, *Kényszer, jog, szabadság*, 100-103.

olisi merkinnyt siirtymää diktatuuriin.<sup>66</sup> Bibó ei siis torjunut Kelsenin teoriaa täysin, vaan piti sitä yksipuolisen formalistisena, kun se ei antanut tarpeeksi sijaa arvoille, sillä laeissa sivistyneiden ihmisten moraalinormit saivat ilmauksensa. Siis jos yksilöt kokivat lakien olevan oikeudenmukaisia ja niiden perustana olevat arvot olivat niiden kanssa sopusoinnussa, lakien voitiin sanoa antavan heille myös vapautta. Poliittinen vapaus syntyi yhteiskunnan jäsenten konsensuksesta ja järjestelmän luoman pakon tasaisesta, suhteellisen 'hyvästä' jakautumisesta, mikä oli oikeudenmukaisuudenkin perusta. Näin moraalit ja julkinen vallankäyttö kohtasivat. Syntyi tilanne, missä rationaalinen julkinen moralismi tuli mahdolliseksi, kun laki vaati esimerkiksi demokraattisen enemmistön moraalisen hyväksynnän. Tämä koski myös poliittisia oikeuksia: politiikkaan osallistuvan henkilön moraalinen vapaus sai niissä poliittisen muotonsa.<sup>67</sup>

Äänestäjän äänestysaktissa ei saa ilmaista se, että kansa [...] harjoittaa suvereniteettiaan, vaan se, miten sitä normia noudattavat objektiivisen oikeuslaitoksen (*jogintézmény*) muodossa ottavat osaa *sopimukseen* (kurs. Bibó) siihen nähden millaisten muotojen vallitessa he edustavat pakkoa, mikä sitä vastoin tuon sopimuksen mukaan ei enää ole pakkoa.

Viitaten välillisesti kotimaansa kristillis-konservatiiviseen poliittiseen kulttuuriin Bibó huomautti tässä yhteydessä todellisen poliittisen vapauden puutteesta ja totesi vallan olevan liian keskittynyttä. Yhteiskunnan laitokset näyttivät päällisin puolin vapailta (fasadidemokratia), mutta ne eivät olleet yleisesti hyväksytyjä, yhteiseen sopimukseen aidosti perustuvia. Ihanne, jota ei enemmistödemokratiassakaan voitu saavuttaa olisi ollut, että jokainen kansalainen (*állampolgár*) saataisiin houkuteltua tekemään tuollainen sopimus. Bibó, niin kuin monet muutkin aikalaistarkkailijat, huomasi kansalaisissa jo tuolloin niin paljon välinpitämättömyyttä politiikkaa kohtaan, ettei sitä voitu saavuttaa. Sama epäkohta koski myös kansainvälistä lakia. Bibó näytti vaativan ihmisiltä, erityisesti johtavien eliittien jäseniltä tietoisempaa itsensä arvostelua (*önmegítelés*), joka olisi voinut projisoitua yhteiskuntien ja valtioiden arvoarvostelmiin (*értékítélet*) jostaen yksityisen ja julkisen moraalin sfäärien yhdistymiseen.<sup>68</sup> Mutta harvojen laatimat säännöt sortivat tai muutoin säätelivät (yhä) muita kansalaisia niin yhteiskunnissa kuin valtioidenkin suhteissa. Sosiaalidemokraattien joutuminen lukuisissa Euroopan maissa parlamentaaristen järjestelmien "orjiksi" osoitti Bibólle miten kävi niille, jotka vallan toivossa luopuivat periaatteistaan (luokkataistelu): julkis-moraalinen

---

<sup>66</sup> Diktatuurin haittoja pohdittiin tuolloin myös Suomessa kallistuen oikeusvaltion ja kansanvallan yhdistelmän kannalle. Sekä Bibó että jotkut suomalaiset tarkkailijat kiinnittivät erityistä huomiota esimerkiksi laittomiin kansanäänestyksiin, joita järjestettiin jo tapahtuneiden aluevaltauksen jälkeen. Vrt. esim. Y. Ruutu, "Nykyajan diktatuurijärjestelmät". *Historian diktaattorityyppejä*. Historian Aitta VII. Toim. Historian Ystävien Liitto. Gummerus: Jyväskylä - Helsinki, 1937, 86; Bibó, *Kényszer, jog, szabadság*, 124-125.

<sup>67</sup> Lainaus: *Ibid.*, 108. Vrt. s. 112.

<sup>68</sup> Bibó, *Kényszer, jog, szabadság*, 116-119.

arvovalinta unohdettiin ja niistä tuli erikoisia byrokraatioita valtion byrokraatian sisään.<sup>69</sup>

Bibón pakkoa ja vapautta koskeva analyysi päättyi sopimuskäsitteen demokraattisen uudelleen määrittelyn kautta siihen johtopäätökseen, että ollakseen rationaalista ja objektivointia pakon jakaantumisen piti turvata vain yhteiskunnan järjestys ja lain turva, ja vapauden jakaantumisen tuli johtaa oikeudenmukaisuuteen. Oikeudenmukaisuus antoi yksilöille mahdollisuuden suurimpaan mahdolliseen moraaliseen vapauteen eikä sitä sopinut järjestyksen nimissä supistaa. Vapaus puolestaan sai kasvaa sitä mukaa, kun se kasvatti oikeudenmukaisuutta eikä vahingoittanut järjestystä.<sup>70</sup> Vallankumousten oikeutusta söi juuri se, että niissä ei ollut osattu hallita näiden arvoelementtien tasapainoa; jos kohta Horváthin mukaan bolševismissa oli hyvää neuvostojen välittömän demokratian rakentaminen, Bibón mielestä sitä esiintyi myös fasismissa ja kansallissosialismissa, mutta missään niistä ei tapahtunut hänen kuvaamaansa vapauden objektivointia. Tämä näytti onnistuneen vain parlamentaarisisissa monipuoluejärjestelmissä.<sup>71</sup> 1930-luvun kiihtyvä ideologinen taistelu diktatuurien ja demokratioiden välillä painosti Bibónkin valitsemaan puolensa. Hän teki sen loogis-rationaalilla päättelyllä ja kristitillisyydestä ja luonnonoikeudesta periytyvät moraaliset periaatteet modernisoiden. Vain arvomaailman uudistus tekisi Unkarista puolustuskykyisen fasismien aatteellista tunkeutumista vastaan. Vaarallista oli, että ideologiat, todellisuus ja arvot olivat koko Euroopassa peräti vastakkaisia, ja että lakeja käsiteltiin sekä todellisuudesta että arvoista erillisinä abstraktioina. Se oli sotaisaa ratkaisuaan odottava ristiriita. Arvot ja yhteiskunnallinen todellisuus voivat yhtyä vain ihmisten vapaasti muodostamissa organisaatioissa (yhdistykset, puolueet, seurakunnat, neuvostot)<sup>72</sup>; ne merkitsivät vapauden mahdollista objektivointia, tilaa, mikä ei voinut vallita demokratiaa uhkaavissa järjestelmissä. Julkisen moralismin tuli osoittaa juuri se vaarallinen ilmiö, että myös fasismi esitti olevansa 'demokratia', kun sillä oli omat instituutionsa, joihin ihmisiä 'vapaaehtoisesti' liittyi niiden antamatta heille kuitenkaan demokraattista valtaa.

Väitöskirjassaan Bibó oli alustavasti luonnostellut lain ja moraalin suhdetta, tema johon hän palasi vuonna 1938 suppeammassa, mutta hiotummassa muodossa teoksessaan *Etika és büntetőjog* (Etiikka ja rikoslaki). Tekemättä selvää eroa moraalin ja etiikan välille hän aluksi lyhyesti eritteli Jeesuksen ("älä tuomitse, jottei sinua..."), Kantin ja positivistien käsityksiä moraalin ja lain eroista ja samankaltaisuuksista päätyen jälleen Horváthin näkemykseen moraalin suhteesta lakeihin: normijärjestelmä sitoi lain ja

---

<sup>69</sup> Ibid., n. 295, s. 123.

<sup>70</sup> Bibó, *Kényszer, jog, szabadság*, 127; Horváth Barna, *Rechtssoziologie*. Berlin, 1934, 192-193. Postmoderni versio tästä, ks. Amartya Sen, *The Idea of Justice*. The Belknap Press: Cambridge, Massachusetts, 2009, 306-307, 337.

<sup>71</sup> Bibó, *Kényszer, jog, szabadság*, 128-128.

<sup>72</sup> Tämä oli Bibón johtopäätös myös Szegedin yliopistossa syksyllä 1946 pitämässään sosiologian luennoissa. Ks. Bibó István, 'Szegedi szociológiai előadások'. Teoksessa Dénes Iván Zoltán (szerk.), *Bibó István egyetemi előadásai 1942-1949*. Debrecen Egyetemi Kiadó: Debrecen 2004, 56-63.



moraalin yhteen, mutta sotaa edeltäneen todellisuuden konfliktitilanteissa lait, joita valtaapitävät voivat tarpeisiinsa myös nopeasti tekaista, ratkaisivat:<sup>73</sup>

Se, että onnistuuko moraaliiin vetoaminen, ratkeaa vain historian tai ideoiden saatossa; nyt annetussa todellisuuden maailmassa moraaliiin ensisijaisuus lain yli ei kuitenkaan aiheuta käytännöllisesti katsoen mitään erityisiä seurauksia.

Vallan moraalilla kyllästämistä vaativalle julkiselle moralismille jäävä tila oli toistaiseksi kovin suppea ja vaati ehdottomasti laajentamista. Jos rangaistuksen tarkoitus oli yhteiskunnan puolustus, rikosten ehkäisy (pelote) ja koston humanisointi, moraaliiin ja julkisen moralistin tehtäväksi jäi valvoa, ettei laki jää tarkoitustaan toteuttaessaan välinpitämättömäksi yhteiskunnan arvojen muutokselle.<sup>74</sup> Lait eivät Bibón käsityksen mukaan soveltuneet "suuttumuksen kasvattamiseen" kovilla rangaistuksilla, kuten positivistit ja materialistit ajattelivat, ja siksi moraaliiin tehtävä oli pyrkiä myös niihin sisältyvän 'pahan' hävittämiseen. Myös valtainstituutioiden ja byrokratian kontrolli tuli tapahtua niissä toimivien auktoriteettien (horjuviin) moraaliiin kohdistuvalla kritiikillä. Suhteessa lakiin moraalii oli primääri, absoluuttinen, rikoslaki vain väline: moraaliiarvostelmiin eivät sanktiot sopineet ja jo annettuun tuomioon ei enää sopinut lausua moraaliiarvostelmia. Vain etiikan "elävä voima" voi muuttaa lakeja.<sup>75</sup>

## Maaliskuun rintamassa sotaa kohti

Räikeimmäksi epäkohdaksi Unkarin lainsäädännössä Bibó tuomitsi maareformin (vuoden 1936 laki no. XXVI), joka ei edennyt 1930-luvulla jättäen pienviljelijät, päivätyöläiset ja maattomat noin 1,5 miljoonaiseksi maaseutuproletariaatiksi puolifeodaalisen sarron alle ja luonnonvoimien - tulvat ja kuivuus vuorottelivat - armoille, kun sitä vastoin pohjoiseurooppalainen talonpoika oli edistynyt maata viljeleväksi kansalaiseksi.<sup>76</sup> Tuo ulkomaisille tarkkailijoille usein käsittämätön jälkeenjääneisyys vahingoitti Unkarin kuvaa erityisesti Länessä.<sup>77</sup> Köyhän maaseudun ja Budapestiin keskittyvän, modernisoituvan ja porvarillisen urbaanin elämän kärjistyvä vastakkainasettelu jakoi myös maan älymystön kahtia, niin sanottuihin populistisiin ja urbanistisiin. Bibó näki maaseudun tilanteen kriittiseksi ja nyt ensi kertaa politiikkaan astuen hän asettui tukemaan Maaliskuun Rintamaksi (*Márciusi Front*, perustettu 15.3.1937) kutsuttua, radikaalia "ihmisarvon ja vapauden" vallankumousrintamaa, jonka tavoite oli kaataa muusta yhteiskunnasta eristyvien, valtaapitävien

<sup>73</sup> István Bibó, *Etika és büntető jog* (1938). VT I, lainaus s. 169.

<sup>74</sup> Vrt. kuolemanrangaistuksen poistamiseen. Unkarissa niin kuin monessa muussa Euroopan maassa ääriivasemmiston toiminta oli tuolloin illegaalia.

<sup>75</sup> Bibó, *Etika és büntető jog*, 174-177, 181. Vrt. Kovács, *Az európai egyensúlytól*, 53-54.

<sup>76</sup> Ks. tark. Gunst, "Hungarian Agriculture between 1919 and 1945", 213-216; Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*, 164-165. Vrt. Bibó István, "Erdei Ferenc munkássága a Magyar parasztság válságának irodalmában" (1940). VT I, 191-192.

<sup>77</sup> Bibó István, "A mai küldföld szemlélete a magyarságról" (1936). VT I, 157-159.

suurmaanomistaja-aristokraattien taloudellis-poliittinen hegemonia ja pystyttää tilalle "kansanvalta" (*népuralom, népállam*).<sup>78</sup> Rintamaan kuului kirjava joukko jopa vastakkaisia poliittisia kantoja edustavia henkilöitä, muiden muassa *Puszták népe* -teoksen (suom. *Pustan kansaa*) vuonna 1936 julkaissut Gyula Illyés, Suomen talonpoikien oloihin perehtynyt János Kodolányi<sup>79</sup>, sosialisteja, kuten Erdei ja Péter Veres ja porvarillis-demokraattiseen keskustaan löysästi kuuluneet Imre Kovács ja Bibó itse, mutta myös äärioikeiston antisemitistejä, kuten József Erdelyi sekä poliittisesti sitoutumattomia, kuten Bibólle historiallisen tiedon lähteenä merkittävä 'kolmannen tien' kulkija László Németh. Monet heistä tekivät monipuolista sosiograafista kylätutkimusta, jolla osoitettiin Unkarin maaseutuväestön alimpien sosiaaliryhmien kurjuus. Sensaation aiheutti Géza Féjan *Viharsarok* (1936), kun siinä kuvattiin erästä Unkarin alamaan kylää, missä lapset eivät joka kuukausi saaneet maitoa eivätkä olleet koskaan nähneet voita.<sup>80</sup> Tällaista 'kansan häpäisyä' eivät konservatiivis-kristilliset vallanpitäjät sietäneet, vaan Féja tuomittiin vankilaan ja erotettiin opettajan toimestaan. Rankaisutoimet ulotettiin pian myös muihin Rintaman jäseniin, mutta Bibó, vaikka hänen tiedetään osallistuneen sen 12-kohtaisen ohjelman laatimiseen, välttyi oikeudenkäynniltä. Kun ohjelmaa (15.3.1937) tarkastellaan lähemmin, voidaan helposti huomata, miksi hallituksen julkisen arvostelun rajat vedettiin Unkarissa hyvin tiukasti:<sup>81</sup>

(1) maan (Unkarin) demokratisointi, (2) ajatuksen, puheen, kokoontumisen ja järjestäytymisen vapaus, (3) yleinen, yhtäläinen äänioikeus ja salainen vaali, (4) kansanedustajat eivät saa ottaa vastaan hallinto- tai edunvalvonta- jne. tehtäviä, (5) yli 500 kat holdin<sup>82</sup> maaomistusten pakkolunastus, (6) pankkien, kartellien ja monopolien unkarilaisuutta vähentävän vallan lopettaminen, (7) progressiivinen verotus, (8) työtä kaikille haluaville; 40-tuntinen työpäivä ja työpaikkojen haalimisen ja valtaviin ansiotulojen lopettaminen, (9) minimipalkka toimeentulorajan yläpuolelle, (10) työväen taloudellisen järjestäytymisen vapaus, (11) progressiiviset lukukausimaksut ja laadullinen valinta alempien yhteiskuntaluokkien eduksi keski- ja ylemmän asteen kouluissa ja (12) Unkarin [Trianonin rauhassa 1920 menettämien alueiden] revisio: Tonavan laakson kansojen itsemääräämisoikeus ja autonomia. Panslavististen ja

<sup>78</sup> *Életút dokumentumokban*, 41-42; "A mai küldföld szemlélete a magyarságról" (1936). *VT I*, 154. Vrt. Balog, "Politikai recepció", 18. Bibó selitti myöhemmin nép ('kansa') -termin viittaavan tässä yhteydessä alistettuun ja riistettyyn kansanosaan, jolla on unkarilaisittain sekä etnistä että kielellistä erityislaatua. *Népi mozgalom* ('kansanliike') -termillä hän puolestaan tarkoitti Maaliskuun Rintaman sivustatukemaa vasemmistolaisista liikettä (vrt. Venäjän narodnikit), joka ilman koherenttia ideologiaa vaati köyhän talonpojan vapautusta ja samalla tuotti laajan kirjallisen ja sosiologisen kirjallisuuden talonpojan oloista. Kun Bibó puhui läntisen mallin 'kansakunnasta' laajemmassa merkityksessä, se oli hänelle (vrt. J.S. Mill, *On Nationality*) poliittinen yhteisö, jonka poliittinen noja oli traditioon perustuva, paikallisen itsehallinnon takaava, 'elävä' perustuslaki, millä sekä kansalaisten lojaalisuus että vallan legitimitetti lepäsivät. Ks. *Életút dokumentumokban*, 634-636; 'Levél Borbándi Gyulahoz' (1978). MTAKK, MS 5115/92; Laajemmin *VT III*, 297-373. Vrt. Kovács, *Az európai egyensúlytól*, 32-33, 124-125.

<sup>79</sup> Ks. tark. Ildikó Váradi, *A parasztpolgárosodás "finn útja"*. Jyväskylä Studies in Humanities 147. University of Jyväskylä: Jyväskylä 2010.

<sup>80</sup> Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*, 164.

<sup>81</sup> Huszár Tibor, *Párhuzamok és kereszteződések. Erdei Ferenc, Bibó István és a Márciusi Front*. Budapest-Makó, 1991, 15; *Életút dokumentumokban*, dok. 79, 166-167.

<sup>82</sup> 1 hold = 0,57 ha.

pangermaanisten imperialististen pyrkimysten torjumiseksi Tonavan laakson itsenäisyys ja konfедераatioajatuksen toteuttaminen.

Bibón kynänjälki näkyi Rintaman vuosien 1937–1938 ohjelmissa sekä niin sanotussa Makón julistuksessa (lokakuu 1937), kun hän lisäsi siihen vaatimukset (1) Erdein suunnitelmiin perustavasta hallintoreformista, missä aatelislinnaläänien tilalle olisi luotu kaupunkien ja ympäristökylien muodostamat läänit, ja (2) ”lujan oikeusjärjestelmän” (*szilárd jogrendszer*) perustamisesta – hänen Geneven opintomatkaltaan kotiin tuoma radikaali uutuus. Lisäksi hänen ja Erdein kynästä lähtivät lisävaatimukset vähemmistölaeista, ilmaisesta opetuksesta 14 ikävuoteen asti, korkeampien oppilaitosten autonomiasta ja virkojen täyttämisestä niin, että kontraselektion<sup>83</sup> sijasta tulisi virkoihin valita henkilöt meriittien, arvostuksen ja saavutusten perusteella. Julkisen moralismin kannalta katsoen tärkeitä uudistuksia olisivat olleet luokkahenkisten johtajien korvaaminen uudella eliitillä, joka olisi aatelisesta syntyperästä ja ammasteista riippumaton ja jonka ”ihmisihanne” olisi kansan parasta ajatteleva, ”kansanhenkinen”. Heidän johdollaan unkarilaisista olisi voinut Bibón toiveen mukaan vähitellen kadota yleinen ja ”pakotettu alistuvaisuus” ja syntyä uusi ”luja yhteishenki” (*gerinces közszellem*).<sup>84</sup> Nämä porvarillisiksi luonnehdittavat reformit olivat sopusoinnussa hänen oikeuskäsityksensä kanssa, jolle tuolloin oli keskeistä tuomarien riippumattomuus ja rekrytointi kaikista yhteiskuntaluokista aatelin hegemoniaa horjuttamaan. Hän torjui vakaasti yhteiskunnan hitleriläis-preussilaisella tyylillä tapahtuvan militarisoinnin, ja asevarustelun sijasta olisi pitänyt keskittyä kollektiiviseen ”viljelyyn”. Ulkopoliitikassa tuli pitäytyä ”itsepuolustuksessa” eikä nojata mihinkään ulkopuoliseen valtaan. Bibó jätti kuitenkin yhtymättä Makón julistukseen eikä kirjoittanut liikkeen perustamiin lehtiin saati osallistunut sen johtoon. Erdein ja Veresin kanssa hän pidättyi myös allekirjoittamasta liikkeen sisällä koottua juutalaislain vastaista vetoomusta, teko, mikä on antanut aiheen kiistellä siitä, olivatko Bibón juutalaisia koskevat tuon ajan ja myöhemmät kirjoitukset antisemitistisiä. Esimerkiksi Ungváry antaa ymmärtää, että 1930-luvun lopun poliittiseen kielenkäyttöön iskostunutta rassistista diskurssia ei Bibókaan voinut välttää.<sup>85</sup> Voidaan kuitenkin tehdä ero rasismin ja rasialistisen kielenkäytön välillä, sillä kun rasismi jakoi ihmiset eriarvoisiin, ylempiin ja alempiin ’rotuihin’ ja sen pohjalta diskriminoi alempia, rasialismissa esiintyi yleisemmin erilaisia rotusanastolla ilmaistuja uskomuksia, käsityksiä ja ideoita, joissa

---

<sup>83</sup> Unkarissa kontraselektio koski erityisesti virkamiesten ja johtajien valintaa. Sen sijaan, että he olisivat valikoituneet meriittien tai muun pätevyuden perusteella, heidät valittiin ideologisen tai sosiaalisen taustan mukaan, mistä seurasi, että he – peittääkseen omia puutteitaan – alkoivat valita epäpäteviä myös alaisikseen, rinnalleen ja seuraajikseen ja tulivat näin vain kasvattaneeksi hallinnon ja johtamisen kyvyttömyyttä ja epäpätevyyttä.

<sup>84</sup> ”A Márciusi Front programja 1938”. *Életút dokumentumokban*, dok. 79, 166-167.

<sup>85</sup> Ungváry Krisztián, *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919-1944*. Jelenkor-OSZK: Pécs - Budapest, 2013, 256-257; ”Bibó és a zsidók”. *Mozgó Világ* 2001/2, 78.

rotuominaisuuksilla uskottiin olevan merkitystä kulttuurisaavutusten kannalta.<sup>86</sup> Rasialismia voi esiintyä myös sosialistisessa ja demokraattisessa poliittisessa kielenkäytössä, kuten Bibólla, kun hän yhtäältä näki, että vain osa Unkarin juutalaisista assimiloitui Unkarin unkarilaisiin ja että lopulta assimilaatio oli mahdoton – kahden erilaisen kansan tai rodun ”onneton kohtaaminen” – mutta toisaalta hän ei halunnut, että vieraat, juutalaiset tai saksalaiset kulttuuripiirteet suljettaisiin Unkarin kulttuurista ulos. Hän tiesi, ettei juutalaisten vainoamista laajalti kannatettu, mutta ei heitä ”rakastettukaan” – mikä sinänsä ei Bibón mielestä ollut antisemitismia.<sup>87</sup> Jo tapahtunutta assimilaatiota tai kulttuurista ”sulautumista” (*beolvadás*) tuli arvostaa. Lähinnä diskriminaatiota oli hänen toivomuksensa juutalaisten sulkemisesta julkisen elämän keskeisistä viroista, hätäinen ehdotelma, jonka esittämistä hän myöhemmin tuntuu katuneen. Juutalaislailla<sup>88</sup> tai sen vastustamisella ei juutalaiskysymystä hänen käsityksenä mukaan voitu ratkaista, koska laki oli yksipuolinen loukatessaan porvarillista yhdenvertaisuuden ihannetta ja selittäessään Unkarin sosiaaliset konfliktit ja epäkohdat pelkästään juutalaisten syyksi. Niiden syy oli pikemminkin itsessään Unkarin ”laiskassa (*tohonya*) kansassa”<sup>89</sup> ja sen eliitin kyvyttömyydessä järkevästi ja oikea-aikaisesti ratkaista kriittiset, feodalismista periytyneet sosiaaliset ja yhteiskunnalliset ongelmat.<sup>90</sup> Niin juutalaislain kannattajat kuin sen vastustajatkin siirsivät huomion niistä pois. Yleensä ei ollut mielekasta tehdä poliittisia ohjelmia minkäänlaisten rodullisten tai kansaluonnepäätelmien nojalla, vaan yhteiskunnallisiin, sosiologisiin tosiasioihin perustuen. Pettyneenä Bibó pani merkille, miten myös kansallissosialismiin ja rasismiin taipuvalle kirkonmiehet tekivät juutalaisten taloudellisesta ja sosiaalisesta vaikutusvallasta Unkarin pääongelman ja siten välttivät nostamasta diskriminaation moraalikysymyksiä politiikan julkiteemoiksi.<sup>91</sup>

Toukokuussa 1938 Imrédyn hallitus tuomitsi Maaliskuun Rintaman toiminnan kapinallisen kommunistiseksi maanpetokseksi, vaikka siitä ei ollut tullut maanlaajuista uhkaa järjestelmälle ja vaikka sen vaatimukset olivat sinänsä demokraattisia eikä niissä näkynyt esimerkiksi talonpoikaisvallankumouksen

<sup>86</sup> Ks. Anssi Halmesvirta, *Turanilaisia ja herrasneekereitä. Aatehistoriallisia tutkimuksia brittiläisestä rotuajattelusta*. Historiallinen Arkisto, vol. 103. SHS: Tampere, 1993, 8.

<sup>87</sup> *Életút dokumentumokban*, 637–638.

<sup>88</sup> Vuoden 1938 ensimmäinen juutalaislaki rajoitti juutalaisten osuuden lehdissä, elokuvateollisuudessa, teatterissa, asianajotoimessa, lääkärin ja insinööriammateissa sekä yrityksissä, joissa oli yli kymmenen työntekijää 20 %:iin. Vuoden 1939 juutalaislaki sääsi juutalaisten osuuden valtion viroissa, hallinnossa ja yksityisissä yrityksissä 12 %:iin. Ks. Kovács, *Az európai egyensúlytól*, 82–84.

<sup>89</sup> Kavalkadi unkarilaiseen omakuvaan löytyy: *Mitä unkarilaisuus on? Kolmetoista tutkielmaa unkarilaisuudesta*. Toim. István Rácz. Forssa, 1942; *Unkarilainen omakuva*. Toim. Tuomo Lahdelma, István Dobos ja Veera Rautavuoma. Atena: Jyväskylä, 2001.

<sup>90</sup> Ungváry, *A Horthy-rendszer mérlege*, 256–257; Huszár, *Párhuzamok és kereszteződések. Erdei Ferenc, Bibó István és a Márciusi Front*, 78, 86–88, Vrt. Gyáni Gábor, ”Az asszimilációkritika Bibó István gondolkodásában”. *Holmi*, XXIII. évfolyam 8. szám (2011. augusztus), 1029–1033.

<sup>91</sup> Bibó Erdeille 2.6.1938. *Életút dokumentumokban*, dok. 86, 174–175 ja dok 84, 172. Vrt. Paul A. Hanebrink, *In Defense of Christian Hungary. Religion, Nationalism and Antisemitism 1890–1944*. Cornell University Press: Ithaca & London, 2006, 225; Dénes Iván Zoltán, ”A nemzeti alkat-diskurzus lebontása”. *Bibó* 100, 190–191.

aatteita tai tunnuksia. Talonpoikien kapinaan nostattaminen ei ollut Rintaman toiminnan tavoite. Rintaman keskeisten johtomiesten joutuessa vankilaan, myös Bibo olisi halunnut osaltaan kantaa moraalisen vastuunsa sen ohjelmasta, mutta häntä ei tuotu oikeuden eteen. Nähtyään, miten sekä kansallissosialismin läpimurto että kommunismin pelko hyödyttivät porvarillis-demokraattisen reformiliikkeen Unkarissa ja jakoi poliittisen kentän kahtia, kirjeessään Erdeille hän otti uudelleen etäisyyttä päivän politiikkaan. Maaliskuun Rintamaa muistuttavilla liikkeillä ei hänen mielestään enää ollut tulevaisuutta Unkarissa, pikemminkin vähäisten keskusta- ja vasemmistovoimien (porvarillis-liberaali älymystö ja sosiaalidemokraatit) oli ryhmyttävä torjumaan diktatuurin uhkaa, vaikka näkymät eivät olleet suotuisat.<sup>92</sup> Kun oli puolustettava demokraattisia uudistuksia, kuten eckhardtilaisten<sup>93</sup> ajamaa salaista vaalia ja kansalaisvapauksien lisäämistä, tarvittiin uskoa moraaliseen "selvänäköisyyteen", jolla voitiin vastustaa erilaisten saksalaismielisten, fasististen ja nuoliristoläisten (Unkarin kansallissosialistit) vähitellen kasvavaa poliittista vaikutusvaltaa.<sup>94</sup>

## Astumisen julkisen moralistin rooliin

Kun Maaliskuun Rintaman alettua ensimmäisen juutalaislain vuoksi hajota eripuraisiin suuntauksiin, Bibó erkani siitä lopullisesti, palasi kirjallisten töidensä pariin ja keskittyi työhönsä oikeusministeriössä. Siellä hänen urakehityksensä oli nopeaa: vuonna 1935 hänet oli palkattu lausuntotekstejä muotoilevaksi harjoittelijaksi, vuonna 1936 hänet ylennettiin tuomioistuimen harjoittelijaksi, vuonna 1938 hänestä tuli tuomioistuimen kirjanpitäjä ja seuraavana vuonna sihteeriksi. Vuonna 1941 hän sai tuomarin arvon ja kohosi oikeusministerin sihteeriksi. Liityttyään vuonna 1939 taiteilijoiden, kirjailijoiden ja tutkijain liittoon (*Művészek, Írók és Kutatók Szövetkezete*, MIKSZ) hän ryhtyi työnsä ohessa varsin ohjelmallisesti sekä kirjoittamaan teoksiaan, julkaisemaan esseitä ajankohtaisista aiheista että tekemään luento- ja esitelmämatkoja ympäri Unkaria ja sodan alettua myös Romanian toisessa Wienin päätöksessä (elokuu 30. 1940) takaisin saadussa Kolozsvárissa (Cluj). Liitossa oli 1939 joulukuussa pohdittu myös yhteistä protestia Neuvostoliiton Suomeen tekemää hyökkäystä vastaan, mutta idea ei ollut saanut taakseen riittävää kannatusta<sup>95</sup>.

Bibón varhainen julkaisutoiminta keskittyi Unkarin johtavaan yhteiskuntatieteelliseen aikakauslehteen (*Társadalomtudomány*, 1921–1944), mihin hän kirjoitti esimerkiksi Unkarin tärkeimmäksi sosiologiksi tunnustamansa Erdein tuotannon

---

<sup>92</sup> Vrt., Ungváry, *A Horthy-rendszer mérlege*, 248–249.

<sup>93</sup> Tibor Eckhardt (1888–1972), asianajaja, englantilaismielinen ja saksalaisvastainen poliitikko, Riippumattoman Pientalonpoikien Puolueen parlamenttiedustaja 1932–1940 ja puheenjohtaja 1935–1940. Hän ajoi parlamentissa demokraattisempaa hallitusmuotoa, salaista vaalilakia ja kansalaisten järjestäytymis- ja sananvapautta sensuuria vastaan. Lähetettiin diplomaattitehtävissä Yhdysvaltoihin 1940 eikä palannut Unkariin.

<sup>94</sup> Bibó Erdeille 30.5.1938. Lainaus: Huszár, *Párhuzamok és keresztezódések. Erdei Ferenc, Bibó István és a Márciusi Front*, 102–103.

<sup>95</sup> *Életút dokumentumokban*, dok 48. Bibó oli myös Unkarin filosofisen yhdistyksen jäsen.

merkityksestä.<sup>96</sup> Hän pysyi Horthyn järjestelmän viroissa aina vuoteen 1944, kunnes nuoliristiläiset tulivat valtaan ja pidättivät hänet 16. lokakuuta, koska hän oli allekirjoittanut juutalaisia suojelevia asiakirjoja. Pian hänet erotettiin oikeusministeriön palveluksesta. Aiemmin hän oli itse eronnut oikeustieteellisen *Magyar Jogi Szemle* -lehden toimituksesta periaatteellisista syistä. Pesäero vallanpitäjiin oli lopullinen ja sodan jo päätyttyä kesällä 1945 Unkarin hallinto oli Bibón kokemusten valossa vajonnut "täydelliseen moraaliseen vararikkoon".<sup>97</sup> Nuoliristiläinen hallinto käski hänen poistua pääkaupungista, mutta koska hänen vaimonsa oli raskaana, hän piileskeli sen piirityksen aikana appensa, reformoidun kirkon piispa László Ravaszin luona ja Reformoidun Teologisen Akatemian kellarissa. Sinä aikana hän liittyi vuonna 1939 perustettuun Talonpoikien Puolueeseen.

Sota-ajan luennoilla keskeiseksi teemoiksi Bibólla nousivat luonnollisesti sotaan johtanut, vääristynyt yhteiskunnallinen ja poliittinen kehitys, siihen sopeutunut yhteiskuntatiede sekä epäonnistunut johtajuus ja 'väärän' johtajan seuraaminen. Kolozsvárissa, missä hän esiintyi ensi kerran professorin ominaisuudessa vuosina 1940–1942, hän esitti yhteiskuntatieteen tieteenä, joka oli ollut intresseistään sidoksissa valtaan niin, ettei se asemansa menettämisen pelossa ollut voinut esittää eurooppalaisista yhteiskunnista realistista kuvaa ja sen vuoksi vajonnut steriilien spekulatioiden, loogisten konstruktioiden ja yleistysten sudenkuoppaan.<sup>98</sup> Kysymys, mikä Bibósta näytti jääneen sosiologeilta ja oikeusoppineilta kunnolla pohtimatta oli fasismin ja kansallissosialismin massaviehätys. Hänellä oli siihen selitys: täytyi ymmärtää totalitarismin johtajuuden erityisluonne, mikä perustui molemmissa järjestelmissä voimaan ja väkivaltaan. Ne vetosivat pettyneisiin (Saksan ja Unkarin aluemenetykset) ihmisiin eikä silloin piitattu siitä, että voimalla johtamisen legitimitetti oli periaatteessa kyseenalainen. Johtajan vallan oikeutuksen tuli nojata moraaliiin, tietoon, auktoriteettiin ja kykyihin johtaa. Koska Unkarin koulutusjärjestelmä (kotikoulut, herrasmiesten koulut, kirkkojen koulut ja puoluekoulut) ei ollut yhtenäinen, todellisten johtajan kykyjen kehitys oli epävarmaa; tilalle oli saatava "poliittisesti vapaa", moraalisiin arvoihin nojaava koululaitos, mutta ei länsimaistyyppinen (anglosaksinen), "lempeän (*szelid*) porvarillinen" tai itämaisen (kommunismin) "taisteleva ja väkivaltainen". Fasismi oli noussut vastustamaan länsimaista "lempeyttä" ja sen demokraattisia traditioita, kun sitä vastoin sosialismi Bibólle ajan johtavana ideologiana näytti vaalivan "ihmisarvoa, vapautta ja yhteisöhenkeä". Molemmissa järjestelmissä oli se ongelma, että koulutuksella luotava johtaja-aines valikoitui hyvin laajoista piireistä, äänekkäistä massoista ja enemmistöistä. Aristoteleen *Politiikkaan* nojaava Bibó osoittautui modernisoidun sekajärjestelmän kannattajaksi, jossa demokraattiset ja aristokraattiset elementit

---

<sup>96</sup> Bibó István, "Erdei Ferenc munkássága a magyar parasztság válságának irodalmában". *Társadalomtudomány* (no. 4, 1940).

<sup>97</sup> 'Bibó István Goltner Dénest igazoló levele'. *BIM* 11, 86–87, 93.

<sup>98</sup> Bibó István, 'Kolozsvári jogfilozófiai előadások'. Teoksessa Dénes, *Bibó István egyetemi előadásai 1942–1949*, 16–17. Vrt. Balog Iván, "Az egyetemi előadások helye és szerepe Bibó István életművében". *Ibid.*, 281.

dominoivat monarkkisen kustannuksella. Ne toimisivat reaalilla, yhteiskunnan tilasta perillä olevalla tiedolla varustetun, suhteellisen pienestä, mutta valikoidusta eliitistä nousevan poliittisen johdon alaisuudessa. Aikakauden "sairaus" oli, että ei ollut tasapainoa "taantumuksen" (*reakció*) ja "vallankumouksen" välillä. Bibó ei tässä yhteydessä käsitellyt presidenttijärjestelmiä, vaan keskittyi 'uuden aristokratian' luonteen hahmotteluun demokratisoituvassa kontekstissa.<sup>99</sup>

Röyhkeästi väkivaltaa käyttävien järjestelmien vallatessa sodan aikana alaa, Bibó koetti pitää yllä unkarilaisten uskoa demokraattiseen vaihtoehtoon, semminkin kun sen kannatuspohja oli Unkarissa koko ajan rapistumassa. Györfy Kollegiumissa pitämällään luennolla hän muistutti heitä demokratian synnystä Hollannissa<sup>100</sup>, kun siellä 1600-luvun puolivälissä oli toteutunut kirkon vapautus kuninkaan vallasta ja samalla johtajien valinnassa oli alkanut historiallinen siirtymä syntyperästä karismaan (myös esim. Cromwell Englannissa). Protodemokraattinen kehitys tuli Bibólle kulminaatiopisteeseensä Ranskan vallankumouksessa, jossa papiston valta sysättiin taka-alalle, monarkia ja aateli menettivät arvovaltaansa, ihmisarvo nostettiin etusijalle ja porvariston ideologiaksi alkoi nousta nationalismi ja liberalismi. Siitä lähtien eri järjestelmissä, niin sosialismissa kuin kansallissocialismissakin, kysymys johtajien valinnasta oli ollut polttava. Bibón oma ratkaisu kuulutti koulutuksen vapauttamista niin, että jokainen yksilö saattoi itse valita koulutiensä riippumatta vanhoista instituutioista (syntyperä, uskonto tai muu sellainen). Tosin hän totesi maanmiestensä olevan vielä hyvin riippuvaisia Horthyn järjestelmän traditioista.<sup>101</sup>

Kestävän ideologisen orientaation löytäminen erilaisia moraalikäsitelmiä kantavien vallankumouksellisten – fasismi, kansallissocialismi ja kommunismi – ja taantumuksellisten ja edistyksellisten järjestelmien välillä oli Bibólla vielä hahmotusvaiheessa. Sekä läntisten demokratioiden ja sosialismin hyvät ja huonot puolet ja niiden merkitys johtajuudelle ja eliitin luonteelle olivat syvempää analyysia vailla.

Vuosien 1938–1940 aikana Bibó koosti ne periaatteet, joiden varassa hänen myöhempi julkinen moralisminsa paljolti lepäsi ja joita saattoi soveltaa Unkarin ja koko Euroopan nopeasti muuttuvan historian arvosteluun. Niille hän antoi raamatullisen nimen "Vapautta rakastavan ihmisen politiikan kymmenen käskyä" (*A szabadságszerető ember politikai tízparancsolata*), mutta sisällytti niihin aimo annoksen kantilaista etiikkaa. Niissä näyttäytyy uusi ihminen, jonka tulevaisuuden visio on vaativan luottavainen 'edistykseen' samalla, kun ne kuvastavat niitä unkarilaisen poliittisen kulttuurin piirteitä, jotka ovat olleet

---

<sup>99</sup> Bibó István, "Vezetés – követés". MIKSZ előadás vázlat, 1941. *Életút dokumentumokban*, dok. 90, 180-189. Vrt. Bibó István, "Az európai társadalom" (luento Györfy Kollegiumissa 1942-1943). *BIM 11*, 47-48.

<sup>100</sup> Juuri tuolloin alettiin taloudellisesti voimakkaassa ja kvasitasavaltalaisessa Yhtyneissä Alankomaissa pitää vallitsevaa järjestelmää 'demokratiana', kun aiemmin sitä oli pidetty haukkumasanana ja sille oli annettu vain negatiivisia määreitä. Ks. John Dunn, *Democracy. A History*. Atlantic Monthly Press: New York, 2005, 59.

<sup>101</sup> *Életút dokumentumokban*, dok. 98, 199-202. Bibó nimesi sodan lopulla Horthyn "hirttäjän (Hitler) apulaiseksi" (*pribék*), joka jätti vastuun teoistaan sodan jälkeisten voimien kannettavaksi. *Ibid.*, 204.

tuon 'edistyksen' esteinä. Bibón julkinen moralismi vaati ihmiseltä sekä itsensä että toisten kunnioitusta, mikä oli perustava lähtökohta-asetus 'vapauden' lisääntymiselle lakien ja 'vanhan järjestelmän' epäinhimillisten traditioiden maille menolle. Vapautta rakastava ihminen [...]:<sup>102</sup>

(1) vaatii itseltään ja antaa jokaiselle toiselle hänelle kuuluvan kunnioituksen, mutta ei vaadi itselleen mitään erityistä kunnioitusta tai nimeä, eikä osoita muille herruuden (*úrvoltáért*), omaisuuden, vallan, vaikutusvallan tai pukeutumisen vuoksi erityistä kunnioitusta, vaan vain kunnian ja arvostuksen vuoksi. Hän ei myöskään nöyristele kenenkään edessä eikä käytä alentavia ilmauksia tai tervehdysmuotoja muista; (2) hän pitää itseään omassa työssään palvelijana, vapaa-aikana ja kotonaan isäntänä ja vastustaa kaikkia, jotka pitävät itseään omassa palveluksessaan ja työssään herrana ja käyttäytyvät sen mukaan sekä käsittelevät toisia palvelijoinaan ja alempiarvoisina; (3) ei siedä oman tai toisten työn arvon alentamista, riistoa, omaisuuden tai vallan väärinkäyttöä, yleensäkin minkäänlaista alistamista, eikä salli itseään ja muita johdettavan väkivalloin, pelottelulla, houkuttelulla tai kieroilulla pois totuudesta, selvästä oikeudesta ja oikeutetuista vaatimuksista; (4) suojelee omaa ja muiden elinkeinon vapaata ja turvattua harjoittamista sopimattomalta tai mielivaltaiselta puuttumiselta lain ja takuiden avulla; (5) pitää lakkaamatta silmällä ihmisten vapauden ja ihmisarvon jakamattomuutta, sillä loukkaus yksilöä vastaan aseman, syntyperän, sukupuolen tai iän varjolla asettaa vaaraan myös kaikkien muiden vapauden ja ihmisarvon; ja siksi hän toimii välittömästi toisten kanssa yhdessä tai jos se ei ole heti mahdollista, yksin, ihmisten vapauden kaikenlaisista rajoittamista vastaan, tapahtukoon se sitten joko mielivaltaisesti pidättämällä, vangitsemalla, yhden henkilön tai virkavallan despoottisella vallankäytöllä tai millä tahansa alistamisella; (6) hän ei siedä yksityiselämässään, kokouksissa, yhdistyksissä, työyhteisöissä tai missään muussakaan yhteisössä mielivaltaista käytöstä, kiipijöitä, oman edun sopimatonta tavoittelua, väärinkäytöstä, petkutusta ja yhteisen tahdon vääristelyä, uhkailua ja terrorisointia, ja hän nousee heti yhdessä kunniallisten ihmisten kanssa sellaista yrittäviä vastaan riippumatta siitä, keitä ja mitä he ovat, paljastaen ja pakottaen heidät perääntymään ollen selvillä siitä, että kaiken sellaisen toteutuminen on mahdollista vain, jos ihmiset ovat peloissaan ja liian mukavuudenhaluisia; (7) ei vaikene väärinkäytöksistä, lahjuksista tai korruptiosta eikä hän auta niitä peittelemään, vaikka hänen pitäisi paljastaa kuinka vaikutusvaltainen henkilö tahansa; (8) valitsee kaikissa yhteisissä asioissa puolensa vakaumuksensa mukaan pelkäämättä uhkailua, ei taivu imartelun edessä eikä myy ääntään tai allekirjoitustaan rahan tai jonkin etuuden vuoksi; (9) toimii jokaisessa tunnustetussa yhteisessä asiassa aloitteellisesti ja ottaa kykyjensä mukaan osaa kaikkiin yhteistä etua ajaviin yhdistyksiin tai liikkeisiin työpanoksellaan tai lahjoituksellaan ja koettaa edistää niiden voittoa ollen selvillä siitä, että yhteisten asiain laiminlyönti tai joutuminen kunnottomien ihmisten käsiin johtuu kunniallisten ihmisten aloitteellisuuden puutteesta ja julkiseen elämään uskaltamattomuudesta; (10) luottaa yhteisön voimaan, ihmisten enemmistön kunniallisuuteen ja siihen, että sitä voimaa voi riittävällä rohkeudella ja yrittämisellä myös käyttää, ja omalla esimerkillään ja kaikkea epäluottamusta vastustavalla yhteisellä ja tuloksellisella toiminnalla sekä edistämällä luottamusta, vahvistaa ympärillään uskoa yhteisöön ja kunniallisten pyrkimysten toteutumiseen.

Näiden käskyjen noudattaminen oli demokraattisen ihmisen vaativa velvollisuus. Bibón elämän kriittisiltä hetkiltä on näyttöä, että hän eli niihin sisältyvän julkisen moralisminsa vaatimusten mukaan.<sup>103</sup>

Kaikkia konkreettisesti koskettavalla tavalla Bibó lähestyi julkisen moraalien ja todellisuuden suhdetta radioesitelmään perustuneessa esseessään "Raha" (A

<sup>102</sup> *Életút dokumentumokban*. dok. 91, 190-191. käsikirjoitus löytyy: MTAKK, MS 5111/15.16.

<sup>103</sup> Vrt. Ungváry, "Bibó és a zsákutca", 82.



pénz).<sup>104</sup> Se oli hänen ensimmäinen laajempi sosiologinen tutkielmansa ja se herätti aikalaisissa melkoista huomiota. Siinä hän moitti talous- ja yhteiskuntatieteilijöitä ankarasti siitä, etteivät he kaikessa tieteellisyydessään olleet lainkaan käsitelleet rahan *moraalista* (kurs. AH) arvoa ja merkitystä eivätkä antaneet kansalaisille mitään rahankäyttöä koskevia ”jokapäiväisiä moraalisia neuvoja” (*közkeletű erkölcs tanítások*). Niinpä heille oli muodostunut rahasta kahdenlaisia harhakäsityksiä. Yhtäältä saatettiin ajatella rahan olevan jotenkin petollista, kun se kasaantui ’huonojen’ ihmisten käsiin, mistä sitten seurasi korruptiota ja lahjontaa. Se myös synnytti uskomuksen kapitalistista riistäjänä. Toisaalta raha miellettiin siunausta tuottavaksi, esimerkiksi silloin, kun valtio- ja finanssimiehet julistivat pääomanmuodostuksen tärkeyttä ja sitä, että rahalla voi ratkaista kaikki yhteiskunnalliset ja talousongelmat. Köyhyys näyttäytyi näissä puheissa usein rikoksena ja raharikkaus ihmisistä huolehtivan ’jumalan’ roolin ottaneena välineenä. Julkisen moraalin kannalta tuo rahan Janus-kasvoisuus aiheutti jatkuvaa ”moraalista tuhoa”.<sup>105</sup>

Jos rahassa sinänsä ei ollut Biböllekaan mitään vikaa, kansalaisten suhteessa rahaan täytyi olla jotain moraalisesti vialla, koska älymystö, varsinkin papit ja runoilijat pitivät sen keräämistä tuomittavana (esimerkiksi ns. hyötyavioliitot). Raha ei voinut olla keskeinen arvo, vaikka sillä saatiin ’edistystä’ aikaan. Kuten Georg Simmel oli teoksessaan *Philosophie des Geldes* (1907) todennut, raha toi ihmisille lisää toimintavapautta, mutta he eivät osanneet käyttää sitä niin, ettei se olisi aiheuttanut häiriöitä yhteiskunnan toiminnassa.<sup>106</sup> Kysymykseksi jäi: onko olemassa rahan yläpuolella olevaa arvomaailmaa? Bibón oma väittäjä oli, että oli vain yhteiskunnan harmonian säilyttäviä ”sovellusperiaatteita” siitä, miten rahaa jaetaan ja miten itse kukin sitä käyttää. Kehitellen Simmelin uuskantilaista ja antipositivistista ajatusta yhteiskuntatieteen orientoimisesta reaalityodellisuuden ymmärtämiseksi, hänen mielestään taloustieteen raha-analyysit tai sosialismin rahan kieltäminen eivät ratkaisseet noita julkisen moraalin ongelmia, vaan oli löydettävä yleisiä moraaliarvostelmia, joiden avulla voitiin konkreettisissa tapauksissa ”päättää rahalla saatavan tulon olevan hyvin ansaittua” (*a pénz jövedelem megérdemelt voltát eldönti*).<sup>107</sup> Hyviä esimerkkejä olivat perintö, yrittäjän saama voitto, kunnollisella työllä ansaittu omaisuus ja palkka, pankkiirin ’historiallinen’ omaisuus, jolla ei spekuloitu sekä korot ja lahjoitukset, mutta suuromaisuudet näyttivät jo vaativan ”moraalista tasoitusta” – jo pelkän rikastumisen takia raatava (*robotoló*) yrittäjä oli harhateillä, kun sitä vastoin juuri toimeentuleva pienyrittäjä ei. Tasoitusvaatimuksen Bibó pani sosialistien tiliin, eikä hän uskonut julkisen moraalin tai yleisen mielipiteen hyväksyvän ajatusta omaisuuden tasa-arvosta (-jaosta) eli ihmiset hyväksyivät suuretkin omaisuuserot ja ajattelivat tulonjaon erojen johtuvan osin sattumasta, mutta pääasiassa taloudellisesta kilpailusta. Ei siis ollut moraalisääntöä, joka olisi

---

<sup>104</sup> Ilmestyi alunperin: *Magyar Szemle*, XLII, no. 4, 1942.

<sup>105</sup> ”A pénz” (1942). *VT I*, 205.

<sup>106</sup> *Ibid.*, 207.

<sup>107</sup> *Ibid.*, 208.

kertonut, mikä rahaomaisuus tai -palkkio oli suhteetonta ja antisosiaalista, mikä ei.<sup>108</sup> Esimerkiksi ylellisyyden ja suuromaisuuksien kasvattamisen tuomitseminen oli yleistä, mutta säästämisen ei. Bibólle oli ilmeistä, että vasta sitten, kun työläiset ja koko yhteisö päästettiin päättämään pääomien käytöstä, sellainen moraalिसääntö voisi löytyä. Silloin raha ei mahdollisesti enää olisi "arvonmitta" (*értékmérő*). Mutta hän tunnusti, että siirtyminen siihen kulttuurin kehitysvaiheeseen, jolloin onnea ja tappiota ei mitattaisi rahassa ja ennen kuin rahasummien ja todellisten arvojen välille syntyisi orgaaninen suhde, tuli kestämään pitkään, sillä arvoihin liittyivät tunteet, toiveet ja odotukset, jotka modernina aikana redusoiitiin lukueroiksi (100>10), kuten urheilutuloksissa, äänestystuloksissa tai tilastoissa. Tuo rahan arvon määrittämisen kriisi heijasteli yleisempää ja vakavampaa ihmisarvon kriisiä, sitä, ettei osattu arvostella, mikä on arvokasta elämää ja mitä elämässä kannatti tavoitella.<sup>109</sup>

Bibó etsi vastausta rahan arvon ja ihmisarvon muuttuvalle suhteelle myös historiallis-analyttisesti lähtien keskiajalta, jolloin ylellisyysäännöt säätelivät aatelin elämäntapaa suhteessa omaisuuteen päätyen Max Weberin analyysiin protestanttisesta etiikasta, joka piti työllä koottuja säästöjä ja pääomien kasaamista oikeutettuna ja arvostettavana, jos niitä *käytettiin* myös yhteiskunnan *hyödyksi* (*sáfárkodás*, kurs. AH). Pääoman onnistunut kasaaminen oli taidonnäyte myös Jumalan silmissä ja sai siten moraalisesti korkean arvon. Sen hukkaaminen oli paheksuttavaa tuhlausta ja teki sitä harjoittavasta henkilöstä vähintään epäluotettavan. Pääoman arvostus muuttui teollistumisen myötä, kun sen valjastamisen kapitalistiselle tuotannolle havaittiin aiheuttavan työväen "massakurjuutta" (*tömegnyomor*). Kun kasaamisesta tuli oma päämääränsä ja arvoilluusio, se ei enää ollut inhimillinen talouden väline sekä aristoteelisen että kristillisen moraalikäsitteen mukaan. Rockefellerin ohje lapselle, jolla oli 10 senttiä "käytä yhdeksän, pane yksi säästöön", ei toiminut sellaisilla ihmisillä, jotka elivät jatkuvassa puutteessa.<sup>110</sup>

Sosialismin tarjoama ratkaisu torjua raha ja antaa arvo vain työlle ei ollut Bibón näkemyksen mukaan tyydyttävä, sillä se ei vastannut kysymyksiin "miten ja kenen toimesta suoritettaisiin eliitille kaikkina aikoina kuuluva tehtävä tarpeiden rikastuttamiseksi ja jalostamiseksi" ja miten se korvattaisiin.<sup>111</sup> Sosialistit eivät olleet osanneet sanoa, mitä tehdä rahalla tai omaisuuksilla, mitkä olivat eliitin vapauden tärkein ehto, eivätkä he olleet luoneet uutta arvojärjestelmää, vaan aiheuttivat vastareaktion, yksityisomaisuuden voimakkaan puolustuksen ja sen oikeutuksen vahvistumisen. Myöskään fasistien, Unkarin nuoliristiläisten tai muiden kansallissosialistien vesitetyt, 'yhteisölliset' ratkaisut eivät olleet löytäneet tasapainoa yksityisen ja kollektiivisen edun välillä, sillä nekin olivat itse asiassa vain lisänneet yksityisomaisuuksia

---

<sup>108</sup> Vrt. Esim. Suomessa vuoden 2015 alussa käyty keskustelu valtionyhtiöiden hallitusten jäsenten ylisuurista palkkioista ja niiden roimista korotuksista. Vrt. Kovács, *Az európai egyensúlytól*, 118.

<sup>109</sup> *Ibid.*, 212-213.

<sup>110</sup> *Ibid.*, 215. Vrt. s. 668.

<sup>111</sup> *Ibid.*, 217.

(esimerkiksi juutalaisten omaisuuksien takavarikot), kaventaneet tasa-arvoa ja lisänneet puutetta. Heidän ideologioidensa vetovoima perustui yhteisöllisen voiman, väkivallan ja kurin arvojen ylikorostukseen, mutta niiden muuttuminen julkisen moraalin kokonaisuudeksi ja vakaumukseksi ei (onneksi) ollut näköpiirissä eikä lainkaan kannatettavaa. Niin voimakkaasti ne uhkasivat 'vanhoja demokraattisia arvoja'. Tuloksena oli eurooppalainen arvokriisi, kun erilaiset seka-arvot – keskiajan kristilliset ja herrojen (*úri*) arvot (esimerkiksi Unkarissa *nádor* -käskeyntäjähallintomallin palauttaminen) sekä kapitalistiset että sosialistiset arvot – kamppailivat paikasta ihmisten mielissä. Arvosekaannuksesta johtui myös se, että rahan julkis-moraalinen arvottaminen yhteiskunnalliselta kannalta oli jäänyt kesken. Bibón ankara johtopäätös oli: sota-aikana vallitsevasta arvojen sekamelskasta syntyi arvotyhjiö, joka täyttyi "alhaisilla arvoilla" (*álérték*), jolloin "arvotietoisuus ja häiriötön objektiivisuus" (*értéktudata és zavartalan tárgyilagosságá*) kärsivät häviön. Sodanjälkeistä Eurooppaa odotti valtava haaste, kun oli luotava uusi arvojärjestelmä, jonka piti:<sup>112</sup>

Kyeta takaamaan yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus suhteettomuuksia [yletön kasaaminen], valta-aseman väärinkäyttöä ja omistuksen jäykkyyttä vastaan sekä varmistamaan arvokkaan yhteiskunnallisen [eliitin] roolin omaksumisen kunnioitus ja auktoriteetti epäpätevyyttä ja anarkiaa vastaan.

Lainauksesta voidaan lukea Bibón vankka asettuminen julkisen moralistin korkealle jalustalle ja kääntyminen rahan arvon ja käyttämisen ongelmakentästä yhteiskunnan perustavien arvojen kritiikkiin ja demokraattisten arvojen rehabilitointiin. Retoriikallaan hän lähestyi eliitin identiteettiä, ja sodan lähetessä loppuaan hän asetti itselleen yhä vaativampia tehtäviä nimenomaan eliitin yhteiskunnallisen roolin uudelleen määrittelemisessä. Siihen häntä kehotti Horvath toivoen oppilaansa ryhtyvän alan pioneeriksi ja säilyttävän kriisissä rohkeutensa laatia suuria suunnitelmia ja ajatella filosofian suuria kysymyksiä.<sup>113</sup>

Painavan todistuksen Bibón näyttävästä astumisesta sota-ajan julkisuuden areenalle antoivat kaksi hänen tekstiään, pitkä essee "Eliitti ja sosiaalinen tunto" (*Elit és a szociális érzés*, 1942) ja laaja arvostelu tunnetun, unkarilaisyyntyisen

---

<sup>112</sup> Ibid., lainaus s. 220. Vrt. Bibó István, "A magyar jogélet időszerű kérdései". *BIM* 7, 76-77. Bibólle objektiivisuus ei ollut löydettävissä eettisestä relativismista, vaan todellisuuteen perustuviin absoluuttisiin arvoihin luottamisesta. Ks. Bibón arvostelu Béla Reitzerin marxilaisesta kasvatusopista (*A proletár nevelés kérdéséhez*, 1935). *BIM* 7, 94.

<sup>113</sup> Horváth Bibólle Kolozsvárista 13.12.1942. *Életút dokumentumokban*, dok. 97, 197.

sosiologin Karl Mannheimin<sup>114</sup> kirjasta *Diagnosis of Our Time* (1943).<sup>115</sup> Ne osoittivat lujaa otetta sota-ajan kriittisiin kysymyksiin, erityisesti siihen, mitä sodanjälkeinen tulevaisuus toisi tullessaan Unkarille ja Euroopalle, kun alkoi näyttää siltä, ettei Saksa tulisi sotaa voittamaan, mutta taistelisi katkeraan, katastrofiin vievään loppuun saakka. Bibón näki läheltä, miten oli kehkeytymässä valtava ihmistragedia, mitä seuraisi syvä poliittinen, taloudellinen ja moraalinen kriisi. Monet uskonnolliset ihmiset, varsinkin juutalaiset, uskoivat Jumalan hyljänneen heidät. Lännen poliitikot ja yhteiskunnalliset asiantuntijat puolestaan alkoivat ideoida ja suunnitella – valtavat mittasuhteet saava toimintamalli – sodanjälkeistä Eurooppaa.<sup>116</sup> Älymystön edustajat, kuten Bibó, olivat hyvin tietoisia siitä, että Eurooppa tulee kohtaamaan modernin aikakauden syvimmän kriisinsä ja että sen kansat saavat kokea 20. vuosisadan kovimman sosiaalisen ja moraalisen elpymistestin.<sup>117</sup> Sen läpäisemiseen tarvittiin maanosan moraalista alhosta nostavaa uutta eliittiä, jolla olisi vanhoja liberaalisia ja puolifeodaalisia eliittejä laajempi sosiaalinen näkemys. Sen tuli ottaa huomioon myös ‘muokattavien massojen’ kärsimykset, toiveet ja tarpeet.

Mannheimin Englannissa vuosina 1941–1942 pitämistä luennoista koostetun teoksen perusidea ei ollut sen vaatimattomampi kuin tehdä radikaali diagnoosi (uuteen) sotaan johtaneesta Euroopan arvokriisistä ja sosiologian roolista ja keinoista koettaa voittaa se. Se oli juuri sellainen empiirinen, yhteiskunta-analyyttinen teksti, johon Bibón voi odottaa mielellään tarttuvan, olihan hän jo itsekin painiskellut Unkarin ja Keski-Euroopan historiallisten, valtaa koskevien moraal- ja arvo-ongelmien kanssa.<sup>118</sup> Bibó piti Mannheimin perussanomaa oikeansuuntaisena, mutta löysi siitä myös arvosteltavaa ja esitti oman, maltillisemman parannusehdotuksensa. Hän myös jätti melkoisen osan Mannheimin argumenteista käsittelemättä, kuten tekivät monet yhteiskunnan insinööritieteen vastustajat, ja siten osoitti oman näkemyksensä rajoitukset. ”Eliitti

---

<sup>114</sup> Karl Mannheim (1893–1947). Siirryttyään Unkarista Saksaan hänestä tuli 1930-luvun siellä luetuin sosiologi ja tiedon sosiologian uranuurtaja. Vuonna 1933 hän pakeni juutalaisvainoa Englantiin, missä hän opetti London School of Economics -laitoksessa sosiologiaa, kunnes sai sosiologian professuurin University College of London -yliopistosta. Hänen merkkiteoksensa on *Ideologie und Utopie* (1928). Kattava analyysi nykyaikaisten yhteiskuntien ‘demokraattisesta sosiaalisesta’ suunnittelusta ja sen soveltamisesta kasvatukseen on *Man and Society in the Age of Reconstruction* (1935).

<sup>115</sup> Tämä eliitin tehtäviä analysoiva osuus on revisoitu ja laajennettu versio aiemmin julkaistusta englanninkielisestä artikkelista ”István Bibó and the European Nemesis”. *Diptichon*. Tanulmányok Bartha Elek tiszteletére. Szerk. Bihari Nagy Éva, Melinda Malinka, Keményfi Róbert & Kavecsánszki Maté. MTA-DE: Debrecen, 2016, 711–727.

<sup>116</sup> Tämä koski myös sekä tunteiden että muistojen sääntelyä, ks. esim. *European Identity and the Second World War*. Eds. Menno Spiering and Michael Wintle. Palgrave MacMillan: Chippenham and Eastbourne, 2011; *Histories of the Aftermath. The Legacies of the Second World War in Europe*. Eds. Frank Biess & Robert G. Moeller. Berghahn: N.Y., Oxford, 2010. Vrt. Gyáni Gábor, ”Demokrácia – hatalom. Az elit fogalma és történelmi változékonyasága”. *Korunk* 2008, 3–9.

<sup>117</sup> István Bibó, ”Zsidókérdés Magyarországon” (1945). *VT II*, 647–648.

<sup>118</sup> Sota-aikana Bibó oli aloittanut saksalaista hysteriaa käsittelevän teoksensa kirjoittamisen ja oli yrittänyt saada sen Mannheimin välityksellä julkaistuksi Englannissa. Hanke kariutui Mannheimin kuoltua vuonna 1947. Ks. Kovács, *Az európai egyensúlytól*, 217, n. 4 ja 227–228.

ja sosiaalinen tunto” -essee luo Mannheimin tekstille käsitteellisen vertailukontekstin.

Luettaessa Bibón arvostelun ensimmäisiä rivejä käy selväksi, että hän halusi aloittaa dialogin Mannheimin kanssa eurooppalaisen kulttuurin perustavien arvojen silloisesta tilasta. Hän arvosti Mannheimin pragmatismia korkealle: sosiologi ei lankea korkealentoisen idealismin ansaan. Idealismi oli juuri sellainen filosofinen suuntaus, jonka sekä Mannheimin että Bibó tuomitsivat voimattomaksi totalitarististen ideologioiden välivaltaista demagogiaa ja voiman politiikkaa vastaan. Kuten julkisen moralistin kuuluikin, Mannheim osoitti moraalisen rappion ja erityisesti kasvatuksen kriisin syvyyden ja viitoitti tietä siitä ulos. Mannheimia ja Bibóa yhdisti lähtökohtaisesti se, että he molemmat näkivät historian prosessina, jossa sattuu merkittäviä käännekohtia ja tulee kriisiaikoja, jolloin johtajien ja eliitin täytyy toimia päättäväisesti reformin ja muutoksen aikaansaamiseksi, jotta yhteiskunnissa palautuisi järjestys ja stabiilitetti sekä syntyisi sosiaalista oikeudenmukaisuutta.<sup>119</sup> Jos eliitin ja johdon asenne pysyi taantumuksellisena tai liian konservatiivisena – *quieta ne movere* – tilaisuus uudistuksiin menetettiin ja kriisi saavutti ennakoimattoman ja traagisen huippunsa jatkuen vielä sodan jälkeenkin. Bibólle Unkarin johto oli jälleen kerran johtanut maan katastrofin partaalle ja sodan jälkeen sen oli välttämätöntä uudistua ja ryhtyä radikaaleihin reformeihin. Hän oli yhtä mieltä Mannheimin kanssa siitä, että eurooppalaiset yhteiskunnat olivat käyneet 1900-luvulla läpi suuren muutoksen, mullistuksen individualistisesta, *laissez-faire* -taloudesta kohti kollektivismia, massatuotantoa ja talouden suunnittelua. Massayhteiskunnan tulo oli johtanut vähemmistöjen valtaan niin demokratioissa kuin totalitaarisissa valtioissa. Englantilaiselle yleisölle puhunut Mannheim piti Englantia uusien mahdollisuuksien ja näkymien maana. Vaikka Bibó oli anglofiili, hän suhtautui varauksella Mannheimin Brittein Saarilta hankkimien esikuvien ja mallien toimivuuteen Itäisessä Keski-Euroopassa.

Mannheimille ja Bibólle massayhteiskuntien nousu oli tuonut muassaan sekä hyvää tekeviä että vaarallisia sosiaalisen kontrollin ideoita ja välineitä. Eräs keskeinen vaaratekijä oli, ettei sosiaalinen ajattelu ollut pysynyt mukana taloudellis-sosiaalisen kehityksen vauhdissa eivätkä sen poliittis-moraaliset seuraukset eivät olleet vielä ymmärrettäviä. Pikaista ja syvällistä korjausta vaativa moraalinen epäkohta oli, että totalitaariset ideologiat olivat tehneet vallitseviksi sellaiset arvot kuin voima, väkivalta ja ’rodullinen’ ylemmyys.<sup>120</sup> Ne olivat perimmältään epäinhimillisiä, koska ne oli johdettu näennäistieteellisistä degeneraatio-opeista. Erityisen vaarallisiksi ne tulivat, kun niitä käytettiin manipuloimaan vastaanottavaisia massoja massatiedotusvälinein, propagandalla,

---

<sup>119</sup> Karl Mannheim, *Diagnosis of Our Time* (1943). Greenwood Press: Westport, Conn., 1986, ix; István Bibó, ”Korunk diagnózisa”. VT II, 349.

<sup>120</sup> Niitä vastaan YK ryhtyi UNESCO:n kautta vastaiskuun, mutta vielä 1950-luvulla varsin huonolla tuloksella. Vrt. Anssi Halmesvirta, ”Antirasismi: neljä esimerkkiä brittiläisestä keskustelusta”. Teoksessa *Rasismi tieteessä ja politiikassa – aate- ja oppihistoriallisia esseitä*. Toim. Jouko Jokisalo. Edita: Helsinki, 1996, 210-215.

ja kun niitä sovellettiin tieteessä ihmisen käyttäytymiseen.<sup>121</sup> Myös käyttäytymistieteen tekniikat olivat Bibósta pelottavia, kun ne joutuivat valtaeliittien haltuun ja niitä käytettiin ihmisten tunteiden ja tarpeiden hallintaan. Bibó yhtyi Mannheimiin, joka nimitti tuota ilmiötä uudeksi "orjuuden" muodoksi; siinä rikkoutuivat pienyhteisöjen henkiset siteet, osuuskunnat hajosivat ja sosiaalinen tasapaino horjui reilun pelin, kohtuuden ja sovittelun joutuessa arvoina syrjään. Hälyttävintä oli, että nuo orjuuttamisen tekniikat oli myös demokratioissa valjastettu sotaponnistusten palvelukseen – piili vaara, että niistä ei luovuttaisi tai niitä ei kontrolloitaisi rauhan palattua. Silloin eräänlainen teknokraattinen totalitarismi tulisi vallalle myös Länsimaissa.<sup>122</sup> Friedrich von Hayekin maalaama uhkakuvana oli näköpiirissä ja valtionhallinnon asiantuntijoiden suunnittelun kasvu ravisteli individualistisia, pohjimmitaan liberaaleja vapaan valinnan ja kokeilun arvoja.

Miten torjua noita uhkia? Sosiologina Mannheim ei pitänyt kaikkea suunnittelua pahana, jos se vain tehtiin huolella, sallimalla vapautta ja muuntelua. Uusilla hallitsemistekniikoilla voitiin koordinoita "sosiaalisten tehtävien monimutkaisuutta" tavalla, mikä ei vahingoittanut "veljellisen rakkauden, keskinäisen avunannon, sosiaalisen oikeudenmukaisuuden, vapauden ja toisen kunnioittamisen" mahtavia arvoja. Keinoina säännellä suuria tulo- ja varallisuuseroja Mannheim listasi yleiset työt, verotuksen ja sosiaaliset palvelut. Myös Bibó uskoi, että niitä sopivasti käyttämällä voitiin estää vallankumoukset ja tasoittaa yhteiskunnallista epätasa-arvoa, mutta korosti, että liberaalit ja demokraattiset arvot olivat kuitenkin suunnittelussa tarkoin varjeltava moraalinen perusta. Mannheim nimitti noita uusia sääntelymekanismeja luonnontieteen muodikkaaseen sanastoon turvautuen "luovaksi evoluutioksi tai säätämiseksi", joskin hänkin jätti runsaasti tilaa "ahneudelle, vapaalle valinnalle ja kokeilulle". Bibó puolestaan painotti liberaalien reformististen ja konservatiivien säilyttävien arvojen yhtensovittamista operationaalistaen ne "kehityksen metodeina", joilla uusi eliitti voisi ryhtyä rakentamaan sodasta syntyvää uutta järjestystä. Totalitaaristen järjestelmien äärrationaalisuuden ja tiukan kontrollin haaksirikon kokeneille Mannheimille ja Bibólle oli erittäin tärkeää, että suunnittelu pysyi silloin demokraattisessa kontrollissa. Mannheim antoi tuolle valvovalle demokratialle epiteetin "militantti", jonka Bibó käänsi unkariksi "taisteleva" (*harcos*), mikä oli mieleen myös 'taistelevalle' vasemmistolle. Bibólle se merkitsi ensi sijassa sitä, että eliitin tuli tehdä parhaansa demokratian eteen. Siten hän asettui poliittisen keskustan ja vasemmiston välimaastoon J.S. Millin sosiaaliliberalismin tapaan.<sup>123</sup> Painotuseroista huolimatta molemmat 'uuden' demokratian tyypit, Mannheimin ja Bibón, erosivat huomattavasti 'vanhoista' järjestelmistä, koska niiden tuli, toisin kuin esimerkiksi Weimarin tasavallassa tai Horthyn ajan Unkarissa, estää kaikki totalitarismin nousuyritykset jo ennalta. Molemmille

---

<sup>121</sup> Mannheim, *Diagnosis of Our Time*, 3.

<sup>122</sup> Mannheim, *Diagnosis of Our Time*, 4; Bibó, "Korunk diagnózisa", 249. Vrt. Kovács, *Az európai egyensúlytól*, 129.

<sup>123</sup> Mannheim, *Diagnosis of Our Time*, 7; Bibó, "Korunk diagnózisa", 350.

kontrolloimaton suunnittelu tuntui diagnoosissa edustavan totalitarismin oireita.

Kunnon julkisten moralistien tavoin Mannheim ja Bibó tarttuivat moraaliseen kriisiin suurella vakavuudella koettaen hahmottaa, miten pelastua arvosekaannuksesta, minkä epäkristilliset ja anti-liberaalit fasismin ja natsismin arvot olivat niihin ihastuneissa ihmisissä aiheuttaneet. Neuvostojärjestelmän ja sosialismin arvoja he eivät vielä laskeneet mukaan, kaikesta päättäen siksi, että niiden leviämisestä Eurooppaan laajemmalti ei ollut varmuutta. Kun vuonna 1943 fasismin ja natsismin tappio oli jo ennakoitavissa, keskeiseksi kysymykseksi nousi, miten oli mahdollista kitkeä ihmisten mielistä niiden keskeiset "hedelmällisyyden, rodunjalostuksen, voiman, heimouden, sotilashyveiden, kurin ja alistumisen" käsitteet ja arvot? Mannheimin esimerkkiin viitaten: miten sellaista eurooppalaista rikollista voitiin uudelleen kasvattaa, josta ei voitu enää tietää, oliko hän "syntinen vai sairas".<sup>124</sup> Bibó formuloi ongelman monisyisemmin kristillisellä kielellä asettamalla vastakkain itsekkyyden ja altruismin ihmetellen, miten keskiajan askeettisuus ja itsekuri, joita hän piti suuressa arvossa, voitiin sovittaa yhteen modernien, ilmaisua vaativien inhimillisten tarpeiden ja tendenssien kanssa (esimerkiksi nuorison nouseva seksuaalisuus). Hän oli myös Mannheimia huolestuneempi vastuuntunnon eroosiosta ja vaati ihmisten perusturvallisuuden palauttamista kasvavan hädän ja epävarmuuden keskellä, tilanteita, joihin ei Mannheimin vapaan valinnan korostaminen juurikaan tuonut helpotusta.<sup>125</sup> Sodanaikainen velvollisuusmoraalin kato ja yhteisvastuun romahdus näkyivät Bibólle Unkarissa selvemmin kuin Mannheimille Englannissa.

Mannheim ja Bibó torjuivat yhtäläillä niin liberaalien kuin marxilaistenkin selitykset arvokriisin syistä. Heidän mielestään oli väärin syyttää siitä yksin kristilliset arvot ja valistuneen humanismin hylänneitä individualisteja. Marxilaisten syytökset, että kapitalistinen voitontavoittelu syrjäytti kollektiivisemmat arvot, olivat myös väärään osuneita.<sup>126</sup> Selitystä oli haettava traditionaalisten ja modernien arvojen sekoittumisesta; massayhteiskunnassa yksilön valinnan ala oli pienentynyt ja ryhmäihanteet – kuten *Hitlerjugend*issa tai partioliikkeessä – olivat vallanneet alaa, mutta samalla ihmiset yrittivät yhä pitää kiinni kristillisestä opetuksesta 'rakasta naapuriasi'. Mannheimin ratkaisu oli arvioida uudelleen ne tilanteet, joihin nykyihminen joutui, kuten esimerkiksi punnita, oliko oikein käyttää yksityisomaisuutta laajamittaiseen riistoon. Näin hän tunnusti velkansa brittiläistyylliselle julkiselle moralismille ja viittasi aikuiskasvatuksen uranuurtajan, R. H. Tawneyn teokseen *Religion and the Rise of*

---

<sup>124</sup> Mannheim, *Diagnosis of Our Time*, 13.

<sup>125</sup> Bibó, "Korunk diagnózisa", 350-351.

<sup>126</sup> Bibó korosti, että marxismissa, kuten muissa rationalistisissa ideologioissa, arvottaa voi vain ennalta valitun (marxilaisen, sosialistisen) arvojärjestelmän – proletariaatti mittaa omilla arvoillaan porvarillista yhteiskuntaa – hyväksymisellä ja sen soveltamisella. Se oli yhteiskunnallisen todellisuuden yksipuolista näkemistä, mikä johti puolittoutuksien lausumiseen marxilaisuuden asettaman sosialistisen yhteiskuntaihanteen mukaan ilman sosiaalisen todellisuuden realistista tarkastelua. Bibón arvostelu Béla Reitzerin marxilaisesta kasvatustieteilijästä *A proletár nevelés kérdésehez*, 1935. *BIM* 7, 93-97.

*Capitalism* (1926). Bibó kyllä kiinnitti huomionsa samaan epäkohtaan, mutta sivuutti monet Mannheimin uudistusehdotukset, varsinkin ne, jotka koskivat aikakaudelle tyypillisten mielenterveysongelmien hoitoa (paniikkihäiriöt, neuroosit ja massahysteria). Hän ei viitannut moderniin psykoterapiaan ja muihin vastaaviin tekniikoihin, joilla voitiin auttaa ihmisiä itsesäätelyssä ja ristiriitaisten arvojen yhteensovittamisessa.<sup>127</sup> Sen sijaan hän ehdotti "arvonnittajien" (*értékmérő*), eräänlaisten arvospesialistien kouluttamista. He voisivat helpottaa nuorisoa sopeutumaan sodanjälkeiseen, sekavaan arvomaailmaan. Psykoanalyysi voi auttaa subjektiivisissa ongelmassa, mutta objektiiviset, akuutit sosiaaliset sopeutumisongelmat vaativat uutta asiantuntemusta, muun muassa ryhmäpsykologien konsultointia ja työkouluja. Bibó ei selvästikään halunnut ottaa esille kysymystä, miten sosiologia voisi välittää viranomaisten ja ongelmallisten väestöryhmien välillä (esimerkiksi jengit) eikä pitänyt Mannheimin William Jamesilta lainaamasta ajatuksesta, että yhteiskuntien olisi löydettävä rauhanajan vastine tai korvike sodalle. Mieluummin hän kohdisti sanansa kotirintamalle ja piti tärkeänä, että "välinpitämättömyys arvoista" saataisiin kitkettyä pois ja "itsekuuri" ja yhteiskunnan traditionaalisten instituutioiden, kuten kirkkojen yhteistyö palautettaisiin. Jos kohta oli odotettavissa, että politiikasta sotaa ennen ulossuljetut vasemmistoryhmät ottaisivat ohjat käsiinsä Unkarissakin, Bibó luotti Mannheimia vähemmän ajatukseen demokraattisesta "suunnittelusta vapautta varten". Vaikka hän ei sitä ehdottomasti torjunutkaan, hänelle arvomaailman suunnitelmallinen muuttaminen ei vain käynyt niin helposti.<sup>128</sup>

Eräällä luennoistaan Mannheim oli pannut toivonsa nuorisoon sosiaalisen ja moraalisen elpymisen mobilisaation resurssina. Ongelma vain oli, että se oli hyvin "konservatiivista", ja osoittelevasti hän vihjaisi, että jos brittinuoriso olisi vuosisadan alussa vapautettu liiasta konservatiivisesta individualismista, Iso-Britannia olisi kyennyt pysäyttämään Hitlerin etenemisen Manner-Euroopassa. Tyypinhenkilö tuosta konservatismista oli ollut pääministeri Chamberlain, joka oli luottanut viktoriaanisiin kunniallisuuden (*respectability*) ja reilun pelin arvoihin Saksan politiikassaan vuonna 1938. Brittiläisessä nuorisojärjestössä *British National Youth Movement* Mannheim näki arvoja pelastavan organisaation, joka ei perustunut "sokealle tottelemiselle", anarkismille tai radikaalille liberalismille, vaan siinä kehitettiin uusia arvoja ja kykyjä, "joustavuutta, kykyä reagoida nopeasti, itsekontrollia ja älyä". Nuorison kasvattamisen piti kuitenkin alkaa opetuksilla "mukautuvaisuudesta, koheesiosta ja hyvien tapojen oppimisesta, tunnevalmennuksesta ja tottelevaisuudesta". Ja ihme kyllä, lopputuotteena olisi "riippumaton persoonallisuus". Sellaisista nuorista sitten tulisi vallitsevasta kaaoksesta ja moraalin rappiosta ulos johtavia 'Uusia Miehiä', uuden yhteiskunnan luoja.<sup>129</sup>

<sup>127</sup> Psykoterapian käytännön löydöksiä hän oli arvioinut aiemmin pitäen niitä höydyllisinä pelon vallassa elävän ihmisen itseluottamuksen, luomishalun, henkisen tasapainon ja rauhan palauttamiseksi. Bibón arvostelu Fritz Künkelin teoksesta *A közösség* (Yhteisö) 1940. *BIM* 7, 66-67.

<sup>128</sup> Mannheim, *A Diagnosis of Our Time*, 25-30; Bibó, "Korunk diagnózisa", 352-353.

<sup>129</sup> Mannheim, *A Diagnosis of Our Time*, 39, 65-66.



Bibó epäili nielisivätkö britit Mannheimin läksytyksen, kun tiedettiin, etteivät he kovin helposti hyväksyneet omikseen mannermaisen sosiologian logiikkaa ja ohjeita. Siinäkin he olivat konservatiivisia. Hän ei ollut lainkaan varma, ryhtyisivätkö britit, joilla oli tunnetusti "tasapainoiset sielut ja joustava asenne", Euroopan moraalin pelastajiksi ja jakaisivat hyvänsä muillekin. Tokkopa Britannian viranomaiset antaisivat sosiologien suosiolla johtaa moraalikasvatusta, sillä heidän eliittinsä koostui klassisen, varsin individualistisen Oxbridge -koulutuksen saaneista henkilöistä. Varmaan myös Unkarin vanhalla eliitillä (perintöaateli, korkeat valtion virkamiehet ja kirkkojen johtohenkilöt) oli omat epäilyksensä sosiologiasta ja sen suunnitteluagendoista.<sup>130</sup> Mannheimin moraalien muutosoptimismi ei täysin tarttunut Bibóon.

Kaikista varauksista huolimatta Bibó piti Mannheimin uutta käsitettä, "sosiaalinen tietoisuus" (*social awareness*) kiehtovana. Sehän muistutti hänen *Elit és szociális érzés* (1943) -esseessä lanseeraamaansa "sosiaalisen tunnon" (*szociális érzés*) käsitettä. Mannheimille se oli eräänlainen moraalinen hälyyttäjä, jonka tuli herättää eliitti tajuamaan vanhojen sosiaalistamis-menetelmien tulleen tiensä päähän ja keksimään uusia niiden tilalle. Eliitin jäsenten tuli kunkin omalla tahollaan rohkaista ja luoda yhteistyötä eri kasvatustieteiden, koulujen ja vanhempien välille sekä saattaa käyttöön elinikäinen oppiminen, joka keskittyisi moraaliopetukseen ja luonteen rakentamiseen. Sillä tavalla pystyttäisiin ratakaisemaan nuorison sopeutumisongelmat, kuten erityisesti sodan aikana levinnyt nuorisorikollisuus. Tämä malli haastoi vanhan, liberaalin kasvatuksen ja opetuksen. Mannheimin sotilassanastossa se oli "koordinoitu hyökkäys" nuorison mieliin. Uudet tieteenalat, lapsipsykologia, kasvatustieteet, kriminologia, kokeellinen psykologia ja psykoanalyysi loisivat yhdessä holistisen moraaliaseen, ihmisen "käyttäytymistieteen".<sup>131</sup> Jälleen tuo kaikki näytti Bibósta vaativan briteiltä aivan liikaa, heidän kun sitkeästi vaalivat vanhoja arvojaan ja kiinnittivät vain vähän huomiota massayhteiskunnan tuomiin ongelmiin. He eivät kääntyisi vanhaa ja kunnianarvoista eliittiään vastaan, kuten Unkarissa oli käymässä.<sup>132</sup> Tilanne tuli kyllä Britanniassa muuttamaan sodan jälkeen, mutta vuosina 1942-1943 liittoutuneet keskittyivät sodan voittamiseen eikä parlamentaarisia komiteoita pohtimaan sodanjälkeisen yhteiskunnan suunnittelua ollut vielä nimitetty. Vaikka Bibó yhtyi Mannheimin vetoomukseen poliittisen oikeiston ja vasemmiston tulevasta yhteistyöstä Euroopan uudelleen rakentamiseksi - luokkasodan pelko oli tuolloin varsin yleinen - hän ei vaikuttanut kovin innostuneelta tai optimistiselta sen onnistumisesta, prognoosi, mikä tuli ainakin Unkarin osalta käymään toteen. Hän ei myöskään ollut viehättynyt 'arvonmittaajiaan' autoritäärisemmältä kuulostavista "elämänmestareista" (*life-master*), joiden olisi Mannheimin visiossa pitänyt korvata vanhat koulumestarit, eikä hän olisi antanut paljon

---

<sup>130</sup> Bibó, "Korunk diagnózisa", 354.

<sup>131</sup> Mannheim, *A Diagnosis of Our Time*, 57-58.

<sup>132</sup> Bibó, "Korunk diagnózisa", 355.

valtaa sosiaalityöntekijöillekään, joiden Mannheim toivoi lääkitsevän asiakkaitaan psykologisten typologioiden avulla.<sup>133</sup>

Valmisteltuaan maaperää sosiologiselle interventiolle nuorison moraalikasvatukseen, Mannheim ryhtyi tekemään selkoa menetelmistä, joilla uusi arvojärjestelmä saataisiin uppoamaan sen mieliin. Hän palasi vuonna 1939 ilmestyneen *Education to Democracy* -teoksensa teeseihin, joilla hän oli arvostellut länsimaisia demokratioita diktatorisen indoktrinaation vastustukseen valmistautumisen laiminlyönneistä. Sen seurauksena suuret väestöryhmät olivat menettäneet "eettiset standardinsa", mihin vastalääkkeeksi hän tarjosi niin sanottua ryhmäanalyysia (*group analysis*). Jos natsit ja fasisit olivat menestyksellä hyödyntäneet massojen tunteita, demokraattisen kasvatustalouden oli korkea aika samalla tavoin käyttää hyväkseen joukkopsykologiaa, jotta ihmismassat saataisiin mukautumaan ympäröivän yhteiskunnan moraalisen elpymisen ja uudistumisen vaatimuksiin.<sup>134</sup> Näin nähtynä ihmiselämä oli olemukseltaan jatkuva (evolutiivinen) sopeutumisprosessi, jossa sosiaalisten konventioiden ja tapojen sekä yksilön ja ryhmien itseilmaisun väliset konfliktit tulivat ratkaistuksi. Adaptaatio merkitsi moraalisesti sitä, että moraalikriisi voitettaisiin löytämällä keskittien yksilön omien arvostusten tukahduttamisen ja vapaa-ajattelun välistä.

Bibó oli yhtä mieltä Mannheimin kanssa siitä, että yhteiskunnan tuli säilyttää perustavat kiellot ja lait, mutta yrittää poistaa vahingolliset säädökset. Tässä työssä hän antoi toisaalla ymmärtää oikeusoppineiden olevan hyödyksi, koska heillä oli useimmilta puuttuvaa "malttia ja arvoja säilyttävää" mielenlaatua.<sup>135</sup> Kansalaisten alistamista ja valvontaa tuli jonkin verran löysätä vastaamaan sodan jälkeen eksyksissä olevan ihmisen tarpeita. Hänelle oli opetettava uusia, 'hyviä' arvoja, kuten sosiologin työkalupakista löytyviä "täsmällisyyttä, luotettavuutta, sitkeyttä ja perinpohjaisuutta" ja hylättävä irrationaaliset käskyt ja "aristokraattiset, hyödyttömät" standardit, joita Unkarista löytyi enemmän kuin Lännestä. Nuoret ajautuivat silmin nähden vaikeuksiin, kun he olivat ensin kotonaan oppineet "vastavuoroista apua ja itsensä uhraamisen henkeä" - peräisin kristillisestä moraalista - ja joutuivat sitten maailmalle lähdettyään kohtaamaan kapitalistiselle järjestelmälle ominaisen kilpailun kaikilla elämän aloilla. Bibó oli erityisen huolissaan heidän kyvyistään ja valmiuksistaan tehdä arvovalintoja juuri sellaisissa tilanteissa, mikä sekin oli helpompaa länsimaisille kuin unkarilaisille nuorille.<sup>136</sup> Gustave le Bonin ja Ortega y Gasset'n massojen kasvatuspessimismien Mannheim ja Bibó arvostelivat aikansa eläneeksi, vaikkakin lujassa istuvaksi, taantumukselliseksi ideologiaksi, mikä toisaalta voi sopia hyvin nuorten opetuksessa "ideologia-analyysin" aiheeksi.<sup>137</sup> Sosiologian antama opetus oli, että nuoriso tuli järjestää erityyppisiin ryhmiin, joille ryhmänjohtaja - ei mikään *Führer* tai *Il Duce* - opetti kollektiivisia 'yhteisen hyvän' arvoja siten, että yhteiskunnan muutosta kohti

<sup>133</sup> Mannheim, *A Diagnosis of Our Time*, 59-60; Bibó, "Korunk diagnózisa", 355.

<sup>134</sup> Mannheim, *A Diagnosis of Our Time*, 78-79.

<sup>135</sup> Bibó István, "A magyar jogélet időszerű kérdései". BIM 7, 73.

<sup>136</sup> Bibó, "Korunk diagnózisa", 356-357.

<sup>137</sup> Mannheim, *A Diagnosis of Our Time*, 88-92, Bibó, "Korunk diagnózisa", 356-357.

laajempaa demokratiaa koordinoitiin yksilöiden persoonallisen kehityksen ja sopeutumisen tahdissa. Jokaiselle nuorelle tuli syntyä hänelle sopivan ja palkitsevan tehtävän suorittamisen myötä intressi tukea tätä prosessia uuden arvo-orientaation ohella. Bibó ei erityisemmin kommentoinut tätä Mannheimin hahmottelemaa kasvatusohjelmaa, mutta jälleen epäili 'ryhmänjohtajien' ja 'elämänmestarien' kompetenssia ja karsasti sitä, että ryhmäjako laittoi nuoria uusiin lokeroihin ja osastoihin sen sijaan, että olisi tukeuduttu traditionaalisten instituutioiden kykyyn ottaa nuoriso haltuun sodan jälkeen.

Mannheim päätti diagnoosinsa uuden, sosiologisen tiedon varaan nojaavan yhteiskuntafilosofian esitykseen, mikä perustui hänen keskusteluihinsa brittiläisten kirkonmiesten kanssa. Se oli kunnianhimoinen julistaen suunnitteluun perustuvan yhteiskunnan tarvitsevan "hengellistä integrointia", projekti, mihin protestantismiin tuli tarjota perusarvot, "säädyllisyys, rehellisyys, yksilön vapaus, itsemäärääminen, vapaaehtoinen yhteistyö, oma apu ja keskinäinen avunanto". Ne ja niiden levittämistäväylät (media) modernisoimalla eurooppalaiset yhteiskunnat voivat tulevaisuudessa torjua pseudouskonnot ja uskonnollisen formalismin. Periaatteessa Bibó tuki tuollaista henkistä elpymiskampanjaa, mutta täydensi sitä kantilaisella omantunnon etiikalla (*Gesinnungsethik*), koska Mannheimin projekti ei hänen mielestään ottanut tarpeeksi huomioon ihmisten tekojen seurauksia.<sup>138</sup>

Mannheimin projektissa oli merkillepantavaa ja yllättävääkin se, että hän sosiologina ehdotti sosiologian ja kristinuskon epäpyhää liittoa. Voidaan epäillä, olisiko Bibó ilman siihen sisältyntä kristillisten arvojen panosta vaivautunut arvosteluaan edes kirjoittamaan. Sosiologian tehtävä siinä oli antaa perustietoja ja yleistyksiä ihmisen ryhmäkäyttäytymisestä ja arvo-orientaatiosta, minkä jälkeen seurakunnan pappi voi sitten esimerkiksi näyttää nuorille, miten Jeesuksen opetuksia voitiin soveltaa vaikeissa valintatilanteissa ja korjata vääriä asenteita muun muassa viihteeseen, rahannälkään ja valtakomplekseihin.<sup>139</sup> Tai työjärjestys voi olla vastakkainen: aluksi pappi voi tarjota nuorille kristillisiä esikuvia ja esimerkillisiä käyttäytymismalleja ilman absoluuttisia moraaliohjeita, minkä jälkeen sosiologi voi rationaalisesti arvioida heidän valmiuksiaan soveltaa niitä muuttuvissa tilanteissa. Mannheim oletti yksilöiden reagoivan esikuviin ja esimerkkeihin spontaanisti, ja jos jokin meni väärin, sosiaalityöntekijä tai muu asiantuntija voi tulla väliin ja korjata väärän käytöksen. Päämääränä Mannheimilla oli saada nousevassa sukupolvessa aikaan eräänlainen henkinen täyttymys paradigmaattisina kokemuksina, valaistumisena tai katumuksena, kun nuori uppoutui johonkin moraalisesti esikuvalliseen tai esimerkilliseen tekoon. Hänellä tosin ei ollut antaa muita esimerkkejä kuin Jeesuksen teot, Bibólla sen sijaan oli tarjota ylevöitymiselle myös keskiajan idoleita, kuten ritari, neitsyt, oppinut ja pyhimys, joihin samaistua. Nämä olivat totalitarismin kulttihenkilöille (Hitler Nürnbergin puoluepäivillä 1936) täysin vastakkaisia idoleita. Bibólle paradigmaattinen kokemus oli yksinkertaisemmin syvä *kristillis-hengellinen* (kurs. AH) kokemus,

---

<sup>138</sup> Mannheim, *A Diagnosis of Our Time*, 107-108; Bibó, "Korunk diagnózisa", 357-358.

<sup>139</sup> Mannheim, *A Diagnosis of Our Time*, 118. Vrt. Bibó, "Korunk diagnózisa", 358.

kun esimerkiksi henkilö tajusi tehneensä synnin tai tunsu kantavansa ristintaakkaa.<sup>140</sup> Mannheimin ja Bibón visioissa oli annos uustraditionalismia siinä mielessä, että sotien välisen ja sota-ajan uuspakanallisuus<sup>141</sup> ja kristittyjen arvojen hylkääminen vaati heidän mielestään vastareaktion, demokraattisia arvoja täydentävien kristillisten arvojen arvonpalautusta, rehabilitointia. Sota todisti heille, ettei tiede ollut ratkaissut elämän ongelmia, vaan tarvittiin paluuta hengellisempään lähestymistapaan. Historian opetus oli: moderni länsimainen vapaus ei ollut luonut mitään arvojärjestelmää itsestään. Pohjalla oli kristillinen, transsendentaaliseltakin kuulostava takuu: paha vastaan on kaikkien velvollisuus taistella.

Jos sodan aikana määräävä arvo oli eloonjääminen, minkä arvo-orientaation ihmiset ottaisivat rauhaan palatessa? Eikö sodan kriisiä aina seurannut rauhan kriisi, kun eloonjääneet joutuivat kohtaamaan lohduttoman maailman, heitteillä olon, kaiken tavaran ja elintarvikkeiden niukkuuden sekä uudelleen rakentamisen haasteet? Asiantuntijapiireissä oltiin pitkälle yhtä mieltä siitä, että sotaa edeltäneet ja sitä lietsoneet massaekstaasit ja muut itse- ja massailmaisun äärimuodot oli estettävä tai kontrolloitava suunnitelmallisin valvontamekanismein.<sup>142</sup> Mannheimkin rajasi nyt tilaa yksityisyydelle, pois demagogien ja massojen villitsijöiden vaikutuspiiristä. Bibó laajensi sen sfääriä askeettiseen retriittiin ja yksinäiseen mietiskelyyn, joilla tasapainottaa kilpailun sosiaalista painetta ja teollista työ- ja aikakuria, mikä oli aiheuttanut levottomuutta pääasiassa työväenluokassa.<sup>143</sup>

Sosiaalisen kontrollin välineinä ”sanktiot, kuri, käyttäytymiskoodit, vastuunjako, palkkiot ja kannustimet, luovan työn kunnioitus ja laajempi työn kunnioitus yleensä sekä selvästi määritellyt hierarkiat” oli nyt tarkoitettu yhdistämään tehokkuus ja ihmisten tyytyväisyys.<sup>144</sup> Mannheim ja Bibó jäivät kysymään, luotaisiinko noista sekoitetuista, kristillisistä ja modernin sosiologian ohjeista ja moraalikoodeista uuden demokratian perusta? Vastaus tuntui olevan: toivottavasti, luultavasti – epäilevän, mutta välttämättömän optimismin ääni, jota niin usein toivotettiin hämmentyneiden älymystön edustajien suista.<sup>145</sup>

Mannheim ja Bibókin myönsivät, että sodasta näytti seuraavan jotain hyvääkin: se oli pakottanut hallitukset ja kapitalistit laskemaan työn sosiaalisia kustannuksia. Kokonaan uusi arvo oli putkahtanut esiin, nimittäin valmius palvella yhteistä hyvää. Paljon siitä oli liberaalipiireissä jo vuosisadan vaihteessa puhuttu, mutta sotien välisenä aikana se oli lähes kadonnut poliittisesta kielenkäytöstä, tullakseen jälleen esiin niissä yhteyksissä, joissa valtiot olivat alkaneet huolehtia väestönsä turvallisuudesta, spekulointia pääomalla oli rajoitettu, projekteja huonossa asemassa olevien elinolojen

<sup>140</sup> Bibó, ”Korunk diagnózisa”, 360.

<sup>141</sup> Ks. tästä tendenssistä: Peter Watson, *The Age of Atheists*. Simon & Schuster: New York, London, Toronto, Sydney, New Delhi, 2014, passim.

<sup>142</sup> Tony Judt, *Postwar*, ch. 10.

<sup>143</sup> Mannheim, *A Diagnosis of Our Time*, 121; Bibó, ”Korunk diagnózisa”, 361.

<sup>144</sup> Mannheim, *A Diagnosis of Our Time*, 162-163.

<sup>145</sup> Frank Biess, ”Introduction”. *Histories of the Aftermath*, 3-5.

parantamiseksi oli pantu vireille, slummeja oli raivattu uusia asuntoja varten ja työkouluja oli perustettu. Kun oli huomattu, ettei yksin äänestäminen innostanut ihmisiä poliittiseen osallistumiseen, tietä demokratisoinnille oli tasoitettava tehtävien desentralisaatiolla keinona jakaa luovaa työtä ja tehdä lisää tilaa erilaisille itsensä ilmaisukeinoille.<sup>146</sup> Selittämättä tarkemmin, mitä nuo tehtävät olisivat, Mannheim ja Bibó kuvittelivat näkevänsä tulevaisuuden yhteiskunnan, jossa jokaisella ihmisellä olisi osansa, johon hän saattoi olla tyytyväinen ja yhteisen hyvän luomiseen osallistuva. Termiä hyvinvointiyhteiskunta skandinaaviseen tapaan he eivät siitä käyttäneet.

Varautuneen yksimielisyyden täydennykseksi Bibólla oli runsaasti eksplisiittisiä kommentteja ja kritiikkiä Mannheimin kauaskantoisesta visiosta. Hän tulkitsi Mannheimin sosiologisen diagnoosin kärjen osoittavan uudesti syntyvän Euroopan arvojen uudelleen arviointiin kahdesta toisiinsa kytkeytyvästä näyttökulmasta: (1) paradigmaattinen elämäkokemus, mistä Bibó käytti termiä "äärimmäinen elämäkokemus" (*végső élettapasztalat*) ja (2) sopeutuminen yhteiskunnan vaatimuksiin. Jos niitä tarkasteltiin erillään, arvot voivat olla vain käyttöarvoja (-1) tai ne voivat olla epärealistisia tai peräti turmiollisia (-2). Bibó arvosti Mannheimin "terveen" realismin korkealle, sillä juuri sitä Keski-Euroopan johtoliitit olisivat ennen sotia tarvinneet, mutta olivat hänen historiankäsityksensä mukaan sortuneet usein ansaan (-2). Ranskan vallankumouksen perillisinä he olivat olleet joko epärealistisia romantikkoja tai jääräpäisiä taantumuksellisia. 1920–1930-luvuilla demokraattinen 'edistys' oli ollut heille kauhistus, sillä he olivat pelänneet 'punaista nousua' ja siksi torjuneet merkittävät reformit taipuen autoritäärisen hallinnon kannalle. Mieluista Bibólle oli myös Mannheimin kristillisiä arvoja kohtaan osoittama kunnioitus, kun hänen Jeesuksensa oli käytöksen esimerkki; vertaukset antoivat parantavaa lääkettä modernille, "jännittyneelle ja häiriintyneelle sielulle".<sup>147</sup> Utilitaristiset käyttöarvot ja tiukat kiellot eivät voineet kompensoida hengen sublimaation menetystä ja kaipuuta. Sosiologiset tutkimukset yhteisöjen arvomaailman hajoamisesta ja traditionaalisten kulttuurien kuihtumisesta voivat Bibón mielestä tukea moraalista regeneraatiota, mutta hän ei uskonut että sosiologia – perustuen kuitenkin paljolti 1800-luvun naiiviin uskomukseen, että tiede voi korvata uskonnon – voi auttaa ihmisiä heidän intiimeissa, henkilökohtaisissa arvovalinnoissaan. Sosiaalityöntekijäkin oli lopulta ulkopuolinen tunkeilija, parhaimmillaan vain auttaja.<sup>148</sup> Bibó arvosti sitä, että Mannheim itse asiassa myönsi, ettei tiede voi sanella perustavia arvoja. Historian äärikokemuksiin tutustuneena hän puolestaan korosti, miten paljon merkittävämpiä sosiaalinen, moraalinen ja historiallinen tieto olivat sosiologiaan nojaavaan kasvatukseen verrattuna, vaikka oli vaikea erottaa, kuinka hyvin sitä voitiin käyttää kansanvalistuksessa ja kuinka paljon se vain kuvasi meneillään olevan kriisin oireita.<sup>149</sup>

<sup>146</sup> Mannheim, *A Diagnosis of Our Time*, 164-165; Bibó, "Korunk diagnózisa", 361.

<sup>147</sup> Bibó, "Korunk diagnózisa", 362.

<sup>148</sup> Vrt. György Konrád, *Vierailija*. Tammi: Helsinki, 2.p. 1976, missä sosiaalityöntekijä samaistuu autettavaansa.

<sup>149</sup> Bibó, "Korunk diagnózisa", 363.

Arvokkainta Mannheimin näkemyksessä Bibólle oli sosiaalisen tietoisuuden korostus, jos kohta siinä piili se vaara, että sitäkin voitiin käyttää vallan välineenä, jolla kontrolloida yhteiskunnan sodan jälkeen hajalle mennyttä elämää. Mitään yhtä eliitin luomaa, hallitsevaa tietoisuutta ei voinut tuossa traagisessa tilanteessa olla vallalla. Se olisi vahingoittanut tuhkasta nousevien yhteiskuntien ja kulttuurien omaleimaisuutta. Siitähän oli George Orwell omalla vallankumouksellisella äänellään jo sota-aikana varoittanut: liika tietoisuus kulutti paljon luovaa energiaa, jonka piti antaa virrata spontaanisti ja ihmisten piti sallia myös erkaantua yhteisöstä etsimään omaa suuntaansa ja identiteettiään ilman minkään ylemmän tahon osoittamaa ideaalia. Sen estävästä manipuloivan kulttuurin vitsauksesta Bibó syytti eurooppalaisia pitkään piinannutta epävarmuutta siitä, mitkä arvot olivat kestäviä ja mitkä uusina, nimenomaan tiedostettuina (vrt. kristillisten arvojen automaattinen hyväksyminen) saattoivat olla todella käyttökelpoisia. Mannheim oli syyttänyt arvokriisistä massayhteiskuntien monimutkaisuutta ja sekavuutta, mutta Bibó pani hänen syy-seuraus -ketjunsä päinvastaiseen järjestykseen. Ihmisten arvoepävarmuus oli vain lisännyt monimutkaisuuden ja sekavuuden tunnetta, ei toisin päin. Vastoin Mannheimin oppinutta, spenceriläiseen kehitysopilliseen traditioon pohjaavaa teoriaa, Bibó ei nähnyt tulevaisuudessa sellaisia trendejä, jotka olisivat johtaneet yksinkertaistumisen ja diffuusion vähenemiseen yhteiskunnallisissa suhteissa eikä hän sen vuoksi uskonut siihen tähänneiden instituutioiden uudistumiseen (esim. katoliset killat ja korporaatiot totalitarististen valtojen palveluksessa), aivan kuin muita vaihtoehtoja ei olisi ollutkaan näköpiirissä. Jos instituutiot muuttuisivat yksinkertaisiksi, julkisen moraalin tehtävä supistuisi ikään kuin byrokraattiseksi käyttöarvon määrittelyksi, mikä ei voinut olla tulevaisuuden demokratialle hyväksi. Sitä vastoin älyllinen "tietoisuus, rohkeus ja valmius toimia" moraalisina ominaisuuksina olivat täysin välttämättömiä. Bibó varoitti, ettei sosiologialta eikä ilmeisesti miltään muultakaan yhteiskuntatieteeltä voinut odottaa suuria, nehan olivat vain julkisen moraalin "tiedeputiikkeja".<sup>150</sup> Lopultakin uuden arvojärjestelmän perustaminen riippui yksilöiden tulevasta valinnoista ja niiden seurauksista - vaikea minkään gallupin tiedustella - jolloin eliitin antama esimerkki oli jälleen ratkaiseva. Esseessään "Unkarin demokratian kriisi" (*A magyar demokrácia válsága*, 1945) Bibó koetti osoittaa, että sellaisen uuden arvojärjestelmän pystyttäminen Unkariin ei äärikantojen, kommunistien ja oikeiston taistelussa ollut suinkaan helppoa, eikä hän suinkaan ollut huolissaan yksin, vaikkakin paljon pessimistisempi kuin muut.<sup>151</sup>

Kun halutaan tehdä konklusio, palataan aikaisempiin teksteihin kuin, mistä juuri on ollut puhe, koska niillä on kiinteä merkitysyhteys myöhemmin

---

<sup>150</sup> Ibidem.

<sup>151</sup> Bibó István, *A magyar demokrácia válsága* (1945). Teoksessa *Bibó István válogatott tanulmányok (=BVT)*. Válogatta és az utószót írta Huszár Tibor. Corvina: Budapest, 2004, 366, 374. Vrt. *Demokrácia*. Pázmány Péter Egyetem: Budapest, 1945, passim. Vuoden 1945 yleispoliittisesta tilanteesta ja järjestelmänmuutoksen vaihtoehtoista ks. *A demokrácia reménye. Magyarországon, 1945*. 1956-os Intézet évkönyv XIII. Budapest, 2005.

julkaistuihin teksteihin. Bibón vaikuttava ja klassinen teksti ”Eliitti ja sosiaalinen tunto” (*Elit és a szociális érzés*) oli kirjoitettu vuotta aiemmin kuin hänen kirjoittamansa Mannheimin teoksen arvostelu, mutta sen keskeinen teema keskittyy eliittien tehtävien määrittelyyn, teema, mikä oli vallan ajankohtainen, kun ajatellaan, mitä Euroopassa oli raunioiden keskellä moraalisesti tehtävissä. Analyysille arvokas tuo teksti on siksi, että Mannheimin ’sosiaalinen tietoisuus’ oli, kuten jo aiemmin todettiin, lähisukulainen Bibón ’sosiaaliselle tunnolle’. Bibó soitti sillä hälytyskelloja oman maansa eliiteille, koska ne olivat kadottaneet todellisuudentajunsa ja menneet mukaan sellaisten moraliteettien hyväksymiseen, mitkä eivät olleet unkarilaisille kotoperäisiä. Nyt Bibó käytti julkisen moralistin ääntään myös moittivan painokkaasti.

Bibólle eliitin ”sosiaaliseen tuntoon” (*szociális érzés*) kuuluva velvollisuus – ikään kuin omantunnon kollektiivinen, maallinen versio – oli paitsi pitää huolta työväestä, köyhistä tai muuten epäedulliseen asemaan joutuneista, myös tarkkailla yhteiskunnan tilaa laajemmin, vaistota muutoksen tarve ja oikea ajankohta sekä toteuttaa tarpeellisia uudistuksia siellä, missä oli epäoikeudenmukaisuutta, muuta vääryyttä, epäkohtia ja puutteita. Kysymys ei siis ollut yksin sosiaalipolitiikasta tai aatelin hyväntekeväisyydestä. Unkarilaista toimintatapaa vanhanaikaisena pitävä Bibó painotti, että ei todellakaan riittänyt, että suurmaanomistaja rakennutti tulva-aikaan maatyöläiselleen hytin, kun hänen talonsa oli veden vallassa. Laatimalla ja toteuttamalla uudistuksia sekä tekemällä yhteistä hyvää lisääviä tekoja eliitti loi tarpeiden ja käyttäytymisen mallin, jolla yhteisöä kannustettiin myös kulttuurin rikastuttamiseen ja jalostamiseen. Näitä malleja sääteli ja sitoi yhteen arvojärjestelmä. Jos eliitin valta perustui konsensukseen ja yhteiskunta legitimoiti sen toiminnan – yhteiskunnan rakenne vastasi arvohierarkiaa – eliitillä oli auktoriteetti johtaa yhteiskunnan kehitystä haluamaansa suuntaan ja säätää sen julkista moraalialueita ihanteidensa mukaisesti. Jos eliitti teki työnsä kunnolla ja ilman ennakkoluuloja, sen tuli sallia valvoa, uudelleen muotoilla ja kehittää arvoja ja niistä johdettuja käyttäytymismalleja ja konventioita mielensä mukaan ilman valitsijoiden liiallista puuttumista. Jos näin ei ollut asianlaita, eliittiä moraaliossa merkityksessä ei ollut olemassa, mikä oli Bibón mielestä tilanne Unkarissa ja monissa muissa Euroopan maissa sotavuonna 1942.<sup>152</sup>

Bibón kuvailemaa uutta eliittiä ei ollut vielä sota-aikaan Unkariin ilmaantunut samalla, kun ’vanha’, perinnöllinen eliitti (aateli, korkeat virkamiehet ja ylin papisto) oli menossa mailleen. He olivat ”kultivoituneita, pyhimyksenomaisia, katoavia, ylimielisiä, pöhöttyneitä, snobimaisia ja heikkoja”, eikä heillä ollut mitään käsitystä sosiologian metodeista, eivätkä he olleet halukkaita uudistamaan kristillisiä arvoja. Sanalla sanoen he olivat dekadentteja. He olivat menettäneet kosketuksen ruohonjuuriarvoihin ja tulleet haavoittuvaisiksi ”torjunnalle, vastustukselle ja vahingoille”. Unkarissa kansallismieliset ääriyhmät olivat nostalgisesti ehdottaneet eliitille paluuta rahvaan (*köznép*) ”yksinkertaisiin” arvoihin, sillä heidän neuvonpidoissaan vaalittiin ”viisautta” ja heidän kielenkäyttönsä oli ”mehukasta”. Bibó torjui

---

<sup>152</sup> István Bibó, *Elit és a szociális érzék* (1942). BVT, 420.

moisen ehdotuksen hölynpölynä, koska paluu menneeseen merkitsisi eliitin taantumusta ja epäonnistumista. Se olisi osoitus "rohkeuden, luovuuden ja tosissaan olemisen" puutteesta.<sup>153</sup> Kun eliitiltä puuttui arvostus ja auktoriteetti, sitä uhkasi halvaantuminen: "Kun eliittiä ei enää kunnioiteta, se arvostaa itsensä toisin kuin yhteiskunta heidät".<sup>154</sup> Silloin ajauduttiin kriisitilanteeseen, missä yhteiskunnan alemmat luokat alkoivat ajatella eliitin vallan olevan heistä riippuvaisen. Mannheim oli pitinyt sitä Weimarin tasavallan luhistumisen syynä, Bibó näki vastaavan vulgaarin ilmiön koetelleen sittemmin itäistä Keski-Eurooppaa. Kansan alistaminen ja riistäminen oli mennyt niin pitkälle, että eliitin oli täytynyt alkaa puolustaa asemiaan kovalla retoriikalla ja tukahduttamistoimin. Ilmiö oli Bibólle tuttu Ranskan suuren vallankumouksen jälkeisestä restauraatiosta ja se oli vallalla Unkarissa 1920-luvun alusta lähtien. Maan eliitti oli alkanut leikitellä rodullisen ylemmyyden ajatuksilla ja näytellä eräänlaista itsetehostuksen farssia hajoavan legitimizeettinsä varjelemiseksi.<sup>155</sup> Sen haaksirikko oli nähtävissä vuonna 1942.

Bibón sanoma uudelle, vielä synnytytuskissa olevalle eliitille – vanha oli tuomittu sodassa väistymään – oli ottaa realistinen asenne ja katsoa tosiasioita silmiin, tehdä tiliä, korjata räikeät epäkohdat ja oikaista epäoikeudenmukaisuudet. Heille historiallisena mallina oli "vapauden" demokraattiset arvot kirjannut vuoden 1848 vallankumouksen lainsäädäntö, jolloin aikansa eläneet privilegit lakkautettiin ja jolloin myös alemmat sosiaaliluokat saivat kansalaisyhteisyydet ja vapauden ilman kapinaa. Sieltä löytyivät ne Bibólle rakkaat arvot, joilla Unkari voi selvitä toisesta maailmansodasta kunnialla: "rohkeus, ennakkoluulottomuus ja älykkyys".<sup>156</sup> Sodan vielä kestäessä radikaalit sosiaaliset uudistusehdotukset tulivat sosialisteilta, mutta vallasta yhä kiinni pitävä, 'vanha' eliitti piti niitä luokkaetua ajavina protesteina. Lähentyen vasemmistoa Bibó vaati tulevaa eliittiä harjoittamaan itsekritiikkiä ja kehittämään itselleen suppean sosiaalisen tunnon rinnalle "toverillisen, kollektiivisen tunnon" (*társas érzés*). Sen avulla voisi löytyä uusi moraalinen maaperä, johon kylvää demokraattisia arvoja ja rakentaa yhteisiä vakaumuksia, joilla luoda yhteiskuntaan harmoniaa.<sup>157</sup> Tältä pohjalta Bibó oli siis ollut valmis kritisoimaan Mannheimin diagnoosia massayhteiskunnan sairauksista.

Kaikesta unkarilaisen eliitin moraalin arvostelusta huolimatta Bibó oli vakuuttunut siitä, että jo sodan aikana voi yrittää tulevaisuutta silmällä pitäen vahvistaa julkista moraalialia. Se, kuinka syvästi pettynyt Bibó oli eurooppalaisten eliittien kyvyttömyyteen estää toinen maailmansota ja se, miten hän valmistautui kohtaamaan sodan jälkeisen moraalisin kriisin (moraalinen tyhjiö), kuuluvat hyvin hänen kahden keskeisen arvon henkiin herättämisestään suhteessa moraalisiin ja valtaan: (1) jokaisen ihmisen kunnioitus niin, että tuomitaan toisen käyttäminen välineenä ja (2) kaikkien kansalaisten oikeus torjua vallan hänestä tekemät arvoarvostelmat. Modernia Bibólla oli tässä

---

<sup>153</sup> Ibid., 422.

<sup>154</sup> Ibid., 423.

<sup>155</sup> Ibid., 424.

<sup>156</sup> Ibid., 426, n. 1.

<sup>157</sup> Ibid., 427.



kamppailu ihmisen ”ymmärryksen ja moraalien erehtyvyyttä” (*értelmi és erkölcsi gyarlóság*) korostavaa konservatiivista doktriinia vastaan, jolla häntä oli aikain sivu alistettu. Uusin muoto siitä oli Euroopassa vallanpitäjien pyrkimys alistaa ihmiset esittämällä ’vapaa talouden’ edustavan kansanvaltaa. Tuollaisenkin vallan tuli säilyä edellä kuvattujen arvojen (1-2) pohjalta tehdyn arvostelun, julkisen moralismin kohteena.<sup>158</sup> Jotta siitä tulisi objektiivista, sen kehittelyyn ei riittänyt sosiaalipsykologinen oppi, vaan oli perustettava ’uusi tiede’, arvo-oppi (*értéktan*), josta Bibó myöhemmin myös Mannheimille sivumennen mainitsi.<sup>159</sup> Sen kehittely tulee esiin hänen sodan jälkeisessä julkisessa moralismissaan muiden muassa tutkielmissa Unkarin demokratian kriisistä (*A magyar demokrácia válsága*, 1945) ja juutalaiskysymyksestä vuoden 1945 jälkeen (*A zsidókérdés Magyarországon 1945 után*, 1948).

Kysymykseen eliitin legitimitetistä liittyi sodan aikana kiinteästi kriittinen kysymys keskusvallan voimakkaasti kasvaneen hallinnon laillisuudesta ja sen toiminnan tuloksellisuudesta. Myös Unkarissa oli syntynyt kiistaa siitä, kumpi elementti on ensisijainen, ja oltiinpa sitäkin mieltä, etteivät ne olleet toistensa vaihtoehdot vaan, että niiden molempien tuli toteutua yhtäaikaan. Bibólle tuo yhteensovittamisen ongelma näyttäytyi sota-aikana nimenomaan hallinnon taloudellisen suunnittelun vaatimuksena – suuryritysten tapaan hallinnon tuloksellisuus oli poikkeusoloissa laillisuutta tärkeämpää. Tämä poikkesi radikaalisti pitkään vallinneesta, liberaalista oikeusvaltiokäsitteestä, mikä edellytti hallinnon laillisuuden ensisijaisuutta, jolloin keskusvallan tehtäväksi oli jäänyt lainsäätö.<sup>160</sup> Käsitteen alkuperä palautui aristoteelisen oikeusfilosofian traditioon, joka vaati hallinnolta oikeudenmukaisuutta. Keskiaikana sen olivat formuleineet kirkkoisä Augustinus ja Tuomas Akvinolainen asettaen jumalallisen vallan maallisen vallan – valtio on synnin hedelmä – yläpuolelle moraalisesti vetoomustuomioistuimeksi, kun turhamaisuus ja kunnianhimo piinasivat vallanpitäjiä. Maallisen vallan tehtäväksi tuli jumalallisen lain toteuttaminen, mikä Bibón julkis-moralistisen tulkinnan mukaan merkitsi paitsi normaalia vallankäyttöä myös sen moraalisen päämäärän, oikeuden ja yhteisen hyvän toteuttamista. Jos valtaapitävien vallanhalu kasvoi ja heidän todellinen valtansa kasvoi kasvamistaan ja keskittyi, se voi johtaa heidän demoralisoitumiseensa ja viimein despotiaan, jolloin he menettivät valtansa oikeutuksen ja heidät voi syöstä vallasta.<sup>161</sup> Valistuksesta (Locke, Montesquieu) syntynyt vallanjako-oppi vain vahvisti tuota kristillistä oikeusihannetta asettamalla lait, eikä ihmiset, ihmisten yläpuolelle ja toimeenpanon vallasta riippumattoman oikeusistuimen valvontaan. Siitä kehittyi länsimainen oikeusvaltioihanne: kun lainsäätö ja toimeenpano joutuivat ristiriitaan, oikeus

---

<sup>158</sup> Bibó István, ”Erkölc és hatalom viszonya”. *BIM* 2, 342.

<sup>159</sup> Bibón kirje Mannheimille 15.12.1945. *BIM* 2, 346.

<sup>160</sup> Bibó István, ”Jogszerű közigazgatás, eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom” (1944). *VT I*, 272-274. Ilmestyi alunperin: *Társadalomtudomány* 1-3 (1944). Bibó oli myös perustamassa kyseistä sosiologian aikakauskirjaa.

<sup>161</sup> *Ibid.*, 275. White, *Political Philosophy*, ch.6. antaa mielenkiintoisen vertauskohdan nykytulkintoihin. Vrt. myös Amartya Sen, *The Idea of Justice*. Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts, 2009, erit. ch. 14 ja 18.

loi tasapainoa niiden välille. Hyvin huolestuttavaa oli ollut, että Saksassa oikeusvaltion alaa oli supistettu ja tehty hallinnon vallankäytön laillisuus kyseenalaiseksi. Bibón vaatimus oli, että kun sodasta viimein selvittäisiin, valtion toimialan lisääntyminen suunnitelmatalouden ja yhteiskunnan laajan organisoinnin keinoin oli palautettava laillisuuden piiriin.<sup>162</sup>

Entä mitä hallinnolta odotettiin sodan jälkeen? Jotta sodanjälkeisestä kriisistä voitiin selvitä, oliko eliitin ja virkamiesten muututtava siten kuin Bibó esseessään 'sosiaalisesta tunnosta' ehdotti? Sosialistinen liberaalin talous- ja yhteiskuntapolitiikan alasajo näytti mallia intensiivisellä ja laajamittaisella suunnittelulla, jonka ideologinen sanoma oli Bibóllekin voittaa kapitalismi luotettavuudella, asiallisuudella, asiantuntijuudella ja palvelualltiudella. Sille ei hänen positiivisen tulkintansa valossa oikeusvaltio riittänyt, vaan valtion piti olla enemmän kansalaisten palveluksessa ja virkamiehen piti suhtautua työhönsä palvelijana, ei valta-aseman haltijana. Unkariin sovellettuna se olisi tarkoittanut suurta hallintomentaliteetin muutosta: "patriarkaalisesta husaarin poliisivaltiohengen" tilalle oli synnyttävä demokraattinen palvelumieli. Oli groteskia ja kansalaisia demoralisoivaa, että maata hallittiin yhä sekä asiantuntemattomuudella - epäpätevyyden ylistys - että ilman palveluhenkeä.<sup>163</sup> Jos palveluhenkisyys tai -alltius (*szolgálatserűség*) vallitsisi, se parantaisi Bibón mielestä myös tehokkuutta. Ei olisi tarpeen vahvistaa toimeenpanovaltaa eikä siis tinkiä hallinnon laillisuuden vaatimuksesta. Myös oikeudenmukaisuus voisi inhimillisemmän hallintotavan ansiosta lisääntyä eikä se vaatisi erityistä kirjausta perustuslakiin:<sup>164</sup>

Jos tämä palveluhenki voimakkaan toimeenpanovallan piiristä puuttuu, tuloksellinen hallinto ei ole silloin modernissa merkityksessä mahdollista, mutta jos se sitä vastoin vallitsee lainsäädännössä ja sen komiteoissa ja lainsäätö on valmis antamaan toimeenpanolle riittävät valtuudet, silloin sille ei tarvitse antaa perustuslaissa minkäänlaista lisäpainoa.

Nojaten kollega Zoltán Magyarin<sup>165</sup> hallintotieteellisiin tutkimuksiin, joissa korostettiin hallinnon pitämistä politiikasta erillään<sup>166</sup>, Bibó alisti hallinnolta vaadittavan "inhimillisen olemuksen" demokraattisilla arvoilla mitattavaksi, jolloin hallinto ei voisi kääntyä yhteiskunnan tahtoa vastaan. Se auttaisi torjumaan myös hallinnon tekniikan - instrumentaalisen tuloksellisuuden idoli - luisumista yhteiskunnan valvonnan ulottumattomiin. Varoittavina esimerkkeinä

---

<sup>162</sup> Bibó, "Jogszerű közigazgatás, eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom", 278-280. Vrt. Y. Ruutu, "Nykyajan diktatuurijärjestelmät", passim ja Friedrich von Hayek, *Tie orjuuteen*. Suom. ja jälkisanat laatinut Jyrki Iivonen. Gaudeamus, Tammer-paino, Tampere, 28.

<sup>163</sup> Bibó, "Jogszerű közigazgatás, eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom", 286. Palveluhenkisyiden piti tulla vallalle myös teknisten asiantuntijain toimissa - manipuloiva asiantuntijuus sillä alalla oli vaarallista. Vrt. Balog Iván, "Politika és társadalomtudomány interpretációk". *Bibó 100*, 254.

<sup>164</sup> Lainausta: *Ibid.*, 290.

<sup>165</sup> Zoltán Magyar (1888-1945) oli oikeus- ja hallintotieteilijä, joka pyrki Unkarin hallinnon rakenteen modernisoimiseen ja rationalisoimiseen.

<sup>166</sup> Magyar Zoltán, *Az államtudomány új problémái*. Budapest, 1935; *Magyar közigazgatás*. Budapest, 1942.

hallintotekniikan harkitsemattomasta käytöstä Bibó mainitsi väestönsiirrot: niillä katkottiin ihmisten paikalliset yhteisösiteet ja heidän kohtalonsa määräytyi taloudellisten, sotilaallisten ja poliittisten tavoitteiden mukaisesti – ongelmakenttä, jonka parissa hän joutui hallintomiehenä sodan jälkeen työskentelemään.<sup>167</sup> Hän siis oletti yhteiskunnissa vallitsevan arvomaailman asettavan järkevät päämäärät hallinnon toiminnalle. Arvojen uudelleen arvioinnin foorumina eivät tällöin olleet lakiasäättävä parlamentti ja toimeenpanovalta, vaan nimenomaan sen eliitin kasvatusta (*elitképzés*), jonka arvoja suojelevia ja sääteleviä tehtäviä hän oli määritellyt esseessään 'sosiaalisesta tunnosta'.<sup>168</sup> Siitä nousevilla kyvyillä oli oikeus esiintyä julkisina moralisteina ja etsiä arvokriisistä ulospääsyä.

Sodan vielä kestäessä Bibó ryhtyi etsimään siihen johtaneen kriisin syytä. Tuloksena oli laaja tutkielma "Eurooppalaisesta tasapainosta ja rauhasta" (*Az európai egyensúlyról és békéről*, 1943–1944), minkä keskeisenä lähtökohtana oli Geneven stipendiaattina (1934–1935) italialaiselta historioitsijalta ja filosofilta, Guglielmo Ferrerolta<sup>169</sup> (1871–1942) opittu ja sotaa edeltäneeseen Euroopan tilanteeseen sovellettu käsitys legitimitetistä ja sen menettämisestä. Siinäkin eliitin rooli oli ratkaiseva: kun legitimitetin puute ja eliitin (johtajien) epävarmuus ja pelontunne lisääntyivät, poliittiset kiistat kärjistyivät ja niitä alettiin ratkoa väkivalloin. Kun sitä vastoin legitimitetti oli voimassa ja eliitillä oli kompetenssia ratkaista yhteiskunnan ja politiikan ongelmat, valtasuhteiden tasapaino voi säilyä. Ennen toista maailmansotaa tämä ei ollut Keski- ja Itä-Euroopan maissa asianlaita. Alue oli epävakaa ja koko Euroopan valtatasapainolle kriittinen. Itse asiassa "poliittisen arvovallan hajoaminen" oli aiheuttanut siellä "anarkian", mikä oli myös osasy syy toiseen maailmansotaan.<sup>170</sup> Vaikka muun muassa Marx oli osoittanut, että sotien syttymiseen vaikuttivat taloudelliset syyt ja luokkien eturistiriidat, ja vaikka varsin yleisesti ajateltiin, että niiden taustalla oli myös aatteellisia, sosiaalisia ja rodullisia vastakkainasetteluja, mitkään niistä eivät olleet Bibólle sotien *prima causa*, vaan massapsykologiset tekijät, epävarmuus ja pelot, jotka saivat politiikassa vallan. Modernien kansakuntien syntyprosessi oli ollut täynnä tuskaa ja psykologisia häiriötekijöitä, jotka olivat muuttuneet vuodesta 1789 krooniseksi kriisitekijöiksi Keski- ja Itä-Euroopassa ja aiheuttaneet Euroopan valtatasapainon kaatumisen.

---

<sup>167</sup> Ks. tark. Anssi Halmesvirta, "Itäisen Keski-Euroopan etninen järjestely toisen maailmansodan jälkeen". *HAik* 1/2011, 82.

<sup>168</sup> Bibó, "Jogszerű közigazgatás, eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom", 293–294.

<sup>169</sup> Ferrero oli klassisen liberalismien kannattaja ja diktatuurin ja yleensä keskitetyn hallinnon vastustaja. Fasismien aikana hän joutuikin kotiarestiin, mutta pääsi emigroitumaan 1930 Sveitsiin. Vuodesta 1931 kuolemaansa saakka hän toimi historian professorina Genevessä, missä Bibó oli hänen oppilaanaan. On hyvin todennäköistä, että Bibó sai käsiinsä Ferreron teokset *Pouvoir* (1942) ja *Reconstruction of Europe. Talleyrand and the Congress of Vienna* (1941), sillä niiden keskeisiä ideoita hän käytti hyväkseen esseessään, jonka hän myös omisti opettajansa muistolle. Vrt. Kovács Gábor, "A rendszerváltások pszichológiája. Guglielmo Ferrero és Bibó István". *Rubicon* 2004/4, 14–15.

<sup>170</sup> Bibó István, *Az európai egyensúlyról és békéről* (1943–1944). *VT I*, 297.

On tärkeää huomata, että Bibólle politiikka (*politikum, polis*) ei tarkoittanut poliitikkojen 'politiikkaa', vaan Ranskan vallankumouksen aloittaneessa ja 1800-luvulla jatkuneessa demokratisoitumisprosessissa tapahtunutta valtion toiminnan muuttumista yhteiseksi asiaksi. Joukkopsykologisesti siitä oli ollut Euroopalle kohtalokkaana seurauksena epätasapainoa synnyttävää poliittista hysteriaa<sup>171</sup> sekä vallankumouksellisten ("järjenvastainen emotionaalisuus") että restauraation kannattajien ("vaistonvarainen rationalismi") keskuudessa. Toisin kuin monille aikalaisvaltio-oppineille, Bibólle 1800-luvun iskusana 'vallan tasapaino' ei ollut aikansa elänyt, sillä eliittien *päättymätön* (kurs. AH) tehtävä oli pyrkiä palauttamaan Eurooppaan valtatasapaino<sup>172</sup>, ei suinkaan poliittisilla lehmänkaupoilla tai aluevaihdoksilla, vaan valtasuhteiden säätelyllä niin, että saavutettiin optimaalinen suhde muutoksen ja stabiiliuden välillä. Tällöin sitä määrittävät periaatteet eivät saaneet olla liian jyrkkiä tai liian löysiä, vaan luovaan kompromissiin ohjaavia. Kyse ei siis ollut uudesta tasapainopolitiikasta sinänsä, vaan voimien tasapainon uudelleen löytämisestä niin, että se saisi "uuden, pysyvemmän, syvemmän ja moraalisesti harkitumman perustan".<sup>173</sup> Juuri tässä eliitit olivat epäonnistuneet: Versailles'n rauhansopimus ei ollut ehkäissyt uutta sotaa, koska se ei ollut tyydyttänyt hävinnyttä osapuolta, vaan rangaissut sitä. Sitten Kansainliitto oli epäonnistunut, koska se ei ollut löytänyt joustavaa tapaa ratkaista aluekiistoja eikä ollut kyennyt estämään Italian ja Saksan aggressioita. Münchenin sopimus (1938) oli ollut poliittinen konkurssi.<sup>174</sup> Koska kansainvälinen laki ei kyennyt säätelemään vallan tasapainoa, Bibó halusi palauttaa moraalin politiikkaan – tyypillinen veto julkiselta moralistilta. Hän vetosi Ferreron antamaan malliesimerkkiin oikeamielisestä rauhanteosta: Wienin kongressi (1814) ei ollut rangaissut eikä nöyryyttänyt Ranskaa, vaan oli palauttanut sille rajansa, mikä osoitti pysyvälouenteisen alueellisen tasapainon löytämisen vaativan muutakin kuin vain aluevaatimusten ja -vaihtojen määrällistä suhteuttamista. Laskelmissa oli otettava huomioon myös syntyvä valtapoliittinen ja kansan(sosiaali)psykologinen tilanne. Jos näin olisi Euroopassa ensimmäisen maailman sodan jälkeen menetelty, ei olisi päässyt kehittymään se toista maailmansotaa edeltävä tilanne, jossa yhtäältä voimiensa tuntoon kohosi maita, jotka herättivät toisissa kasvavaa pelkoa ja toisaalta oli maita, joita vaipuivat

<sup>171</sup> Hysteria ei siis tarkoittanut Bibólla ylikuumennutta poliittista debattia, vaan historiallisista shokeista (sota, miehitys, vallankumous, vaino, moraalinen kriisi) aiheutuvaa pysyvää, kollektiivista pelkotilaa. Vrt. Huszár 2004, 489.

<sup>172</sup> Bibón 'tasapainon' käsite ei Euroopan osalta tarkoittanut pelkkää alueellista (alueiden - 'tasapuolinen' jakaantuminen valtioiden kesken) tasapainoa, vaan sellaista - 'tasapainoa', mikä syntyy osapuolien joustavuuden ansiosta luoden optimaalisen alueellisen stabiiliteetin. Se siis vaati myös moraalisten seikkojen huomioonottamista (sopimukset eivät saa olla jotakuta osapuolta loukkaavia, katkeroittavia, rankaisevia tms.). Itäisen Keski-Euroopan maiden osalta poliittinen 'epätasapaino' tarkoitti pelkoa keskeneräisyydestä, epäkypsyydestä demokratiaan.

<sup>173</sup> Bibó, *Az európai egyensúlyról és békéről*, 299-300.

<sup>174</sup> Vrt. Tämän ajan tuomio: Ian Kershaw, *To Hell and Back. Europe 1914-1949*. Allen Lane: Penguin Books, 2015, 330-331.

pelon ja hysterian tilaan.<sup>175</sup> Voidaan helposti päätellä, mitä maita Bibó näillä kahdella psykologisella tyyppillä tarkoitti.

Herää kysymys, millä perusteilla Bibó tulkitsi Euroopan katastrofaalisen kehityksen saaneen alkunsa juuri Ranskan suuresta vallankumouksesta? Ja mikä sen jälkeisessä demokratisoitumisessa oli mennyt vikaan? Bibólle Ranskan vallankumous oli ollut maailmanhistorian "uhkarohkein" (*legvakmerőbb*) ja "päättön" (*fejetlen*) yritys rikkoa se kompromissi, minkä keskiaikainen kirkko, monarkia ja syntyperäinen aristokratia olivat yhteiskuntarauhan säilyttämiseksi tehneet. Kristinuskon moraaliopetukset olivat olleet demokratian peruskoulu luomalla perustan vapauksille, ihmisten tasa-arvolle ja oikeudenmukaisuudelle hillitsemällä yksinvaltaisia pyrkimyksiä. Siltä pohjalta olivat sitten syntyneet maallisen vapauden muodot: säätyjen (talonpojat Skandinaviassa) ja kiltojen vapaudet, erilaiset itsehallintotraditiot (*civitas, civis*) sekä parlamenttien ja kaupunkien oikeudet monarkkeja vastaan. Terroriin päättynyt vallankumous ei ollut jatkanut tuota poliittista kasvatusta, vaan merkitsi kohtalokasta mentaalista taka-askelta. Kaataessaan vanhentuneen vallan, se teki terrorissa tyhjäksi vallankumouksen myönteisen sisällön.<sup>176</sup>

Siitä [terrorista] alkunsa saaneesta hysteerisestä pelosta ei eurooppalainen ihmisyyks ole, Englantia lukuun ottamatta, toipunut eikä se ole sen koommin kyennyt rauhallisessa, ennakkoluulottoman rohkeuden mielentilassa tekemään politiikkaa eikä yhteiskunnallisia uudistuksia.

Vallankumous oli tuhonnut tasapainopolitiikkaa ja -diplomatiaa harjoittaneen eliitin ja 1800-luvun mittaan syntyi valtiomuodostelmia, joilla ei ollut kompetenttia johtoa ja valtioelimiä, vaan nousevissa kansakunnissa alettiin romantiikan hengessä kaivata Napoleonin kaltaisia suurmiehiä, mikä Bibón päättelyketjussa kääntyi monarkkisena haihatteluna ajan mittaan demokraattisia ihanteita vastaan. Groteskein tällainen romanttinen visionääri oli ollut Saksan keisari Vilhelm II.<sup>177</sup> Vallankumous synnytti myös modernin nationalismin "joukkotunnon" (*tömegérzelem*) ja idean suvereenista kansasta, joka näytti Bibón keskieuropalaisesta perspektiivistä saaneen kypsimmän ilmauksensa Pohjoismaissa, missä pääomakapitalismin nojaavat porvarilliset voimat, perustuslailliset vapaudet ja kansallisromantiikka kehittyivät ilman häiriöitä ja "sairaalloisia deformaatioita" ja johtivat lopulta kestäväään demokraattiseen järjestelmään.<sup>178</sup>

Toisin kävi Keski- ja Itä-Euroopassa, missä dynastiset voimat asettuivat "taantumuksellisenä" linnakkeena "vallankumousromantiikkaa" torjumaan. Erityisesti Saksassa nationalismi kääntyi tasapainopolitiikkaa ja kompensatio-rauhantekojen diplomaattisia konventioita vastaan, edelläkävijänä Frankfurтин

<sup>175</sup> Bibó, *Az európai egyensúlyról és békéről*, 304. Vrt. Ian Kershaw'hon, joka kirjoittaa Versailles'n rauhasta näin: Neljä suurta (Yhdysvallat, Englanti, Ranska ja Italia) "had produced not so much a framework for lasting peace as a recipe for potential future disaster". Kershaw, *To Hell and Back*, 121.

<sup>176</sup> Bibó, *Az európai egyensúlyról és békéről*, 308. Vrt. Kovács, *Az európai egyensútól*, 170–171.

<sup>177</sup> Bibó, *Az európai egyensúlyról és békéről*, 309.

<sup>178</sup> *Ibid.*, 311.

rauha 1871, jossa "kansallinen demokratia" (yhtynyt Saksa) otti Elsass-Lothringenin ja vaati Ranskalta suuret sotakorvaukset, vastakohtanaan Haminan rauha (1809), jossa Ruotsi sai Suomen menetyksen kompensationsa Norjan. 'Demokratisoitumiseen' kuului myös pelottavien, totaalisiin sotiin valmistautuvien asevelvollisuusarmeijoiden luominen ja sotimisen muuttuminen "kulkutaudiksi", minkä masentava seuraus Bibólle oli, että sotien jälkeen ei niiden jälkiseurauksia enää osattu hoitaa niin, ettei uusia sotia syttyisi. Kysymys oli jälleen lopultakin julkisesta moraalista: puuttuiko voittajilta "rohkeutta, avoimuutta ja suurpiirteisyyttä" olla kostamatta hävinneille (*Gloria victis!*)!?<sup>179</sup> Toisen maailmansodan päättävän rauhanteon tulisi viimeinkin olla "asiallinen", todellisia sotarikollisia rankaiseva, mutta "moraalisesti motivoitu" muun muassa siten, ettei se pitäisi saksalaisia kollektiivisesti syyllisinä. Lyötyä ei saisi lyödä ja liittoutuneiden pitäisi pitää Saksa yhtenäisenä.<sup>180</sup>

Jos Balkanista oli tullut 1800-luvulla Euroopan ruutitynnyri, Habsburgien hallitsemat kansallisuudet, unkarilaiset, tšekit ja muut slaavit, joiden nationalismi oli Bibón historiatulkinnan mukaan poliittisesti kehittymätöntä ja kielinationalismin sävyttämää, ja jotka eivät voineet muodostaa itsenäisiä kansakuntia, aiheuttivat jatkuvasti lisää levottomuutta ja epätasapainoa. Noiden kansojen vertauskohtana toimi yllättäen Suomi, joka oli Bibón tietojen – ei tiedetä, mistä hän niitä sai – mukaan pystynyt 1900-luvun alkuun mennessä stabiloimaan kansallisen elämänsä ja alueensa statuksen, kun sitä vastoin itäisessä Keski-Euroopassa kansakunnat kärsivät "hysteriasta", keskinäisistä alueellisista riidanaiheista ja demokraattisen kehityksen jälkeensä jääneisyydestä, eikä vähiten siksi, että demokratiaa pelättiin ja välteltiin.<sup>181</sup> "Massatunne" ei yhtynyt kansallisuusaatteeseen ja erityisesti Kaksoismonarkian vähemmistö-kansallisuuksien ja Unkarin "epäterve" eliitti pelkäsi dynastisia hankkeita ja turhautui nähdessään oman kansan välinpitämättömyyden kansallistunnetta

---

<sup>179</sup> Ibid., 314-316.

<sup>180</sup> Ibid., 594.

<sup>181</sup> Koska tässä tutkimuksessa keskitytään analysoimaan itäisen Keski-Euroopan poliittista hysteriaa julkisen moralismin kannalta, Bibón laaja tutkielma saksalaisesta poliittisesta hysteriasta ja sen taustasta ei suoranaisesti kuulu sen alaan. Siihen viitataan, kun saksalaisella politiikalla on ollut alueella erityistä poliittista hysteriaa lietsovaa vaikutusta. Todettakoon vain, että Bibó löysi Saksan historiasta viisi hysteriaan johtanutta umpikujaa: (1) Pyhä saksalais-roomalainen keisarikunta, (2) Saksan Liitto, (3) Saksan keisarikunta, (4) Weimarin tasavalta, jonka demokratia-kokeilu oli Bibón tulkinnan mukaan täysin epäonnistunut, ja (5) natsi-Saksa. Toisen maailmansodan jälkeen julkisen moraalin kannalta paras hallitusmuoto sille olisi ollut monarkia, koska vain sillä oli Bibón mielestä historiallista jatkuvuutta ja kykyä ottaa moraalinen vastuu natsi-Saksan hirmuteoista sekä nostaa Saksa moraalisesta kriisistä. Ongelmaksi vain jäi löytää "käyttökelpoisen" legitiimi vallanperijä, sillä sellaista ei saksalaisissa ruhtinassuvuissa ollut. Ks. Bibó, *Az európai egyensúlyról és békéről*, 601-603.

kohtaan.<sup>182</sup> Sosialistien väite, että nationalismi oli pääomapiirien juoni, myös söi kansallistunteelta kannatuspohjaa, vaikka se oli tosiasiaa älymystön ideologia. Jälleen Suomeen verrattuna Unkarissa ei vallinnut ”aikuinen henkinen tila”, vaan ”yhteisön tuhoutumisen pelko”, jolloin historiallisista koettelemuksista ei selvitty niistä vahvistuneina ja ilman hysteriaa.<sup>183</sup> Bibón oikea demokraatti ei näet pelännyt mitään, ei vieraita rotuja, vierasta kieltä, vallankumousta eikä salaliittoja, vastakuvanaan pelon vallassa oleva antidemokraatti poliitikko, joka vaati aggressiivista ulkopoliittikkaa riippumatta siitä, olivatko sen luomat uhkakuvat todellisia. Ja pelkoon perustuva poliittinen kulttuuri oli taipuvainen korruptoitumaan – ei pidetty yleisiä saati yhtäläisiä vaaleja, rakenneltiin epäterveitä koalitioita ja tehtiin huonoja kompromisseja ja lehmänkauppoja, elettiin vallankaappauksen ja diktatuurin uhkan varjoissa. Bibólle Unkarissa ei ollut todellista ”Eliitti ja sosiaalinen tunto” -esseen kuvaamaa eliittiä, sillä siellä se ei suinkaan koostunut älymystöstä, vaan monarkista, sotilaista ja suuraatelisista, jotka vaativat aluejärjestelyjä, jopa koko Euroopan valtajärjestelyjä omaksi hyväkseen ja lietsoi massahysteriaa. Ne olivat niitä voimia, jotka vetivät Unkarin Natsi-Saksan rinnalle toiseen maailmansotaan<sup>184</sup> ja jättivät rauhaa kannattavat konservatiivit ja älymystön demokraatit varjoonsa. Heidän tukenaan olivat kielinationalismin uranuurtajat, ’heimoveljet’, joiden keskuudessa saivat alkunsa ne ”suurta häiriötä” demokraattiselle kehitykselle aiheuttavat teoriat ja filosofiat, jotka täyttivät pelolla yhteisön poliittisen elämän.<sup>185</sup> Heidänkin aatemaailmaansa pahempi oli militarismi, jonka Bibó näki Ferreron tapaan levinneen Preussista ympäri Eurooppaa Napoleonin sotien aikaan. Se oli sekoitus käsitteellisesti ”kaoottisia” poliittisia teorioita ja pelon

<sup>182</sup> Bibó, *Az európai egyensúlyról és békéről*, 332. Nationalistiset voimat eivät todellakaan olleet itäisessä Keski-Euroopassa vastustamattomia ennen vuoden 1848 vallankumouksia, joissa ne sitten lyötiin sotilaallisesti. Toisaalta todettakoon, että Bibó ei käsitellyt Unkarin valtion lainsäädännöllä vuoden 1867 kompromissin (*Ausgleich*) jälkeen harjoittamaa kielinationalismia, *magyarisaatiota*, jolla sen alueella asuvien vähemmistökansallisuuksien, erityisesti slovakin, kielten käyttöä rajoitettiin ja unkari tehtiin pakolliseksi valtion ja kirkkojen kouluissa ja lastentarhoissa. Ks. Alan Sked, ”Explaining the Habsburg Empire, 1830–1890”. *Themes in Modern European History 1830–1890*. Ed. Bruce Waller. Unwin Hyman: London, 1990, 142, 144, 149; *The Decline and Fall of the Habsburg Empire 1815–1918*. Second ed., Longman: London, 2001, 212–223.

<sup>183</sup> *Ibid.*, 326–327. Maaliskuun rintaman kirjoittajista János Kodolányi tunsu Suomen olot parhaiten ja piti sitä mahdollisena esimerkkinä Unkarin kehitykselle, ks. Kodolányi János, *Suomi. Magyar élet kiadás*, 1944. Ks. tark. Ildikó Váradi, *A parasztpolgárosodás ”finn útja”*. Jyväskylä Studies in Humanities 147: Jyväskylän yliopisto, 2010. Vrt. sosialistiseen Suomen historiokuvaan: István Dolmányos, *Finnország története*. Budapest, 1972.

<sup>184</sup> Heistä erityisesti mainittakoon esikuntapäällikkö Henrik Werth (1881–1952), jolla oli Unkarin ulkoministeriötä läheisemmät suhteet Saksan sodanjohtoon. Hän antoi saksalaisten kesäkuussa 1941 ymmärtää, että Unkari mielellään (”szivesen”) ottaa osaa Barbarossa -suunnitelmaan. Ks. Ormos Mária, *Magyarország a két világháború korában 1914–1945*. Csokonai: Debrecen, 1998, 232–233.

<sup>185</sup> Heihin Bibó luki etnologit, historioitsijat, kielitieteilijät, papit ja opettajat, jotka etsivät kansan ’juuria’ ja omaleimaisuutta. Ks. Bibó, *Az európai egyensúlyról és békéről*, 337. Vrt. Halmesvirta, *Kedves Rokonok. Magyarország és Finnország 1920–1945*. Vrt. siihen, mitä Hobsbawm sanoo kielinationalismista, joka korvasi vallankumouksellisen nationalismin 1800-luvun toiselta puoliskolta alkaen. Eric Hobsbawm, *Nationalismi*. Vastapaino: Tampere, 1994, 130–131.

filosofiaa, joka teki heistä taipuvaisia ”liialliseen itsetehostukseen, sisäiseen epävarmuuteen, turhamaisuuteen, odottamattomaan itseruoskintaan ja saavutusten liioitteluun”. Ne olivat Bibólle epädemokraattisen ihmistyyppin ominaisuuksia, joissa lisäksi yhdistyivät moraalisesti toiveikkuus ja vastuuttomuus. Sen unkarilaista versiota luonnehti menetettyjen alueiden takaisin haikailu tai mahdollisesti saavutettavien voittojen ennalta märehminen. Romanttisista patrioteista (Petöfi) oli tullut antidemokraattisia nationalisteja, jotka johtivat kansansa katastrofeihin.

Politiikan julkiseen moralismiin demokraattisessa hengessä kuuluvat arvot, kuten ”asiallisuus ja ennakkoluulottomuus” olivat Bibón mukaan menettäneet 1800-luvun lopulta lähtien merkitystään. Hänelle tuon ’moraalittoman’ kehityksen huippuja, irvikuvia olivat Hitler ja Unkarin äärioikeistopiireissä ihailtu Mussolini, joka julisti ”*Vivere pericolosamente!*” tehden kuolemasta elämän arvon. Mussolinin sosialismista oli tullut poliittista hysteriaa lietsovaa demagogiaa, kun piti koettaa voimalla – sosialistista materialismia italialaiseen tyyliin<sup>186</sup> – näyttää aristokratian, vanhan eliitin, aikansa eläneisyys. Sen Bibó tuomitsi ”kaikkein pahimmaksi arvojen hävittäjäksi” (*értékpusztítóbb*), mikä oli sodan loppuvaiheissa kokeva täydellisen romahduksen.<sup>187</sup> Romantiikan ajan nerojen etsinnästä oli päädytty ensimmäisen maailmansodan jälkeen kansakuntien poliittisen hysterian ruumiillistumiin, todellisuudentajun menettäneisiin diktaattoreihin, joita massat sokeasti innolla tottelivat. Kun Itäiseen Keski-Eurooppaan ei Mussolinin tai Hitlerin kaltaisia johtajia ollut ilmaantunut, johtoon oli noussut äärikonservatiivisia, ”taantumuksellisia vallankumouksellisia”, jotka halveksivat massoja ja hylkäsivät traditionaaliset aristokratian arvot ja tyrannian vastaisen, demokraattisen nationalismin sekä muuttivat ’vallankumouksen’ ”kansojen keskinäiseksi hävityssodaksi”.<sup>188</sup> Heille sotakin oli moraalista kamppailua ja ”lapsellinen” kansa tykinruokaa – sotilaiden materialismia – josta voi Bibón ennusteen mukaan sodan jälkeen seurata vielä pahempaa, kansanmurhia ja yleistä sadismia. Fasismi ja kansallissosialismi olivat luoneet kaikki demokraattisen julkisen moraalin vastaiset arvot, eivätkä edes sotilashyveet, kuten tottelevaisuus ja itsensä uhraaminen taistelutantereella olleet todellisia, demokraattisia hyveitä. Niitä olivat yksilön kunnioitus ja kansalaisvapaudet, joilla valtakun voitiin tehdä ”henkisemmäksi” (*spiritualizálás*). Tässä Bibólla jälleen kohtasivat kristinuskon luoma itsekurin moraalit ja sen pohjalle rakentunut demokraattinen arvomaailma. Kristinuskon oli nostanut Rooman valtakunnan tuhkasta heimot yhteisöjen tasolle, kehityskulku, minkä kansallissosialismi oli turmiollisesti kääntänyt kulkemaan taaksepäin, kun se yritti ratkaista sosiaaliset ongelmat voimalla, soveltamalla johtajaprinsiippiä ja arjalaista rotuoppia ’epäkelvoiksi’ luokiteltujen ihmisten tuhoamiseen. Eräänä ratkaisuna Bibó odotti sodan loppuvaiheissa Hitlerin tulevan murhatuksi – niin syvä oli hänen uskonsa kristillis-ritarillisten ihanteiden (*keresztény lovagi ideál*) paluuseen Saksan

---

<sup>186</sup> Bibó ei tiennyt stalinismin hirmuteoista.

<sup>187</sup> Bibó, *Az európai egyensúlyról és békéről*, 340-341.

<sup>188</sup> *Ibid.*, 345.



armeijassa. Jos niin tapahtuisi, hän saattoi vain toivoa, että maailmanpalon sammuttua edistykselliset voimat pääsisivät valtaan, prospekti, minkä toteutuminen oli hänen käsityksensä mukaan kuitenkin hyvin epätodennäköistä, koska yhteiskunnat tulivat pitkään olemaan sodasta sisäisesti heikkoja ja esimerkiksi Unkarin tuleva johto saattoi demokratian pelossa olla valmiimpi palauttamaan monarkian.<sup>189</sup>

Toinen, Bibóa huolestuttavampi vaihtoehto Unkarille oli, että maan sisäinen poliittinen kaaos ja moraalinen rappio vain jatkuisivat. Koska sodan lopputulos tuli olemaan unkarilaisille joka tapauksessa shokki, se merkitsi "itkun" jälkeen heidän tunteissaan ja motiiveissaan tilanteesta hyötymisen ja hyväksikäytön korostumista, mitä poliittiset voimat sitten puolestaan käyttäisivät hyväkseen. Nollatilanteessa, missä kansallisen elämän jatkuminen tuli olemaan epävarmaa ja maan alueellinen status ratkaisematon – Bibó jopa uskoi, että Unkarille mahdollisesti palautettaisiin Stalinin suosiolla joitain Trianonin rauhassa menetettyjä alueita – demokraattisen kehityksen alkaminen oli kyseenalaista. Unkarilaisilta vaadittiin silloin todellista julkis-moraalista uudelleen syntymistä (*regenerálás*)<sup>190</sup>, inhimillisyyden paluuta demokratian ja kristillisen nöyryyden merkeissä. Bibó näki, että työväenluokka tulisi heti vaatimaan valtaa ja ohjeisti sitäkin: sen ei yhtäältä pitänyt enää pyydellä almuja, mutta ei myöskään taktikoida luokka- ja asemaetujen saamiseksi. Hän oli varmasti tyytyväinen, kun demokraattiset voimat kykenivät järjestäytymään vuonna 1945 ja toiveet demokratiasta nousivat Unkarissa korkealle.<sup>191</sup>

Sodan jälkeisiä rauhantekoja silmälläpitäen Bibó otti tarkasteluun itäisen Keski-Euroopan "surkeiksi" tuomitsemansa aluekiistat, jotka johtuivat hänen mielestään ensimmäisen maailmansodan voittajavaltojen tekemistä rauhansopimuksista. Niissä ei ollut noudatettu kansojen itsemääräämisoikeuden periaatetta, vaikka niin oli julistettu. Aluekiistoihin hän toivoi tulevien rauhanneuvotteluiden tuovan ratkaisun, sillä juuri ne aiheuttivat jatkuvaa poliittista hysteriaa tuossa Euroopan osassa. Erityisen toivottavaa olisi Bibónkin kannalta ollut Trianonin rauhassa (1920)<sup>192</sup> Unkarista strategisten, etnografisten, liikenteellisten ja taloudellisten argumenttien nojalla erotettujen unkarilaisalueiden palauttaminen, sillä unkarilaisille *kieliraja* (kurs. AH) oli kansallisuusraja – naapurimaihin joutuneet unkarilaiset näet yhä tunsivat yhteenkuuluvuudentunnetta entistä kotimaataan kohtaan, ja oli ollut

---

<sup>189</sup> Ibid., 559–560, 507.

<sup>190</sup> Ibid., 545–551.

<sup>191</sup> Ibid., 347–349, 573–575. Vrt. *A demokrácia reménye*, passim.

<sup>192</sup> Trianonin rauha on ollut Unkarin kipein kansallinen trauma (Unkari esiintyy uhrina, joka vaatii voittajilta korvausta), mistä näkyvät selvät jäljet myös Bibón tuotannossa. Siinä Unkari menetti n. 2/3 pinta-alastaan ja kansallisomaisuudestaan. Traumaa syvensi se, että 3 miljoonaa unkarilaista joutui kotimaansa rajojen ulkopuolelle ympäröiviin maihin vähemmistöiksi. Pariisin 1947 rauhansopimusta nimitetään Unkarissa toisinaan 'toiseksi Trianoniksi', sillä Bibón toivomaa vähäistäkään alueiden palautusta tai uudelleen järjestelyä Unkarin hyväksi ei siinä tehty, vaan rajoja vielä hieman tarkistettiin Tšekkoslovakian eduksi. Ks. Romsics Ignác, *A trianoni békeszerződés*. Osiris: Budapest, 2001, 229–237; *A párizsi békeszerződés*. Osiris: Budapest, 2006, 232. Vrt. Romsics Ignác, *Magyar sorsfordulók 1920–1989*. Osiris: Budapest, 2012, 9–51 ja 146–169.

epäoikeudenmukaista erottaa heidät maanmiehistään, koska heillä ei ollut elävää historiallista eikä etnistä suhdetta uusiin isäntiin.<sup>193</sup> Heistä ei voinut tulla lojaaaleja valtaa pitäviä kohtaan. Tulevien Itä-Euroopan rajojen tuli olla stabiileja, enimmäkseen kielirajoja noudattelevia ja "psykologisesti hyviä" niin, että niihin voitaisiin tyytyä ja tottua, muiden argumenttien jäädessä toisarvoisiksi. Siitä nimittäin riippui, oliko rajanaapureilla päällimmäisenä tunteena toisiaan kohtaan hysteriaa aiheuttava pelko (viha) vai turvallisuudentunne. Samassa hengessä Bibó ei ollut hyväksynyt Unkarin sodan aikana tekemiä sellaisten alueiden liitoksia ja valloituksia, joilla asui enemmistönä muita kuin unkarilaisia. Wienin välitystuomiot 1939 ja 1940 sekä Transkarpaatian alueen (unk. *Kárpátalja*) valtauksen (1939) hän oli hyväksynyt<sup>194</sup>, mutta natsi-Saksan Jugoslavian miehityksen yhteydessä huhtikuussa 1941 suoritettujen serbien ja muiden eteläslaavien asuttamien alueiden valtauksia ei. Hitlerin politiikan myötäily ja Natsi-Saksan tuella suoritettujen rajarevisioiden olivat olleet moraalisen katastrofin alku.<sup>195</sup>

Yleensäkin rajojen järkevä muuttaminen oli Bibólle myös julkisen moraalin asia, sillä siihen vaadittiin laajaa, myös länsivaltojen poliittista tahtoa, "ylempää poliittisen viisauden tasoa", minkä käyttämiseen olisi jo ensimmäisen maailmansodan jälkeen ollut hyvä tilaisuus, mikä sitten hukattiin. "Ylimoralisoituminen" oli sitä vastoin turmiollista ja vastuutonta, sillä se johti bluffiin ja megalomaniaan. Aluevaatimuksia perusteltiin *poliittisella* (kurs. AH) moraalilla: kiistellyn alueen omistaja vaati rauhaa, alueen vaatija puolestaan oikeudenmukaisuutta. Esiintyi niin "kiipijöitä" kuin "häiriköitäkin", joita sitten erilaiset "herrakansat" (*Herrenvolk*) käyttivät hyväkseen.<sup>196</sup> Niin sanottu Geneven sovitteluva henki oli haihtunut ja seurauksena oli ollut Euroopan ajautuminen demoralisaation tilaan.<sup>197</sup>

Niin muuttuivat [itäisen Keski-Euroopan] valtiot yhä välinpitämättömämmiksi eurooppalaisen yhteisön elämän keskeisille eduille ja yhä vastuuttommiksi eurooppalaisen yhteisön perustavista moraalisisista maksimeista.

Hakiessaan poikkeuksellisia esimerkkejä hysterian välttäneistä järjestelmistä, Bibó osoitti olevansa hyvin perillä Suomen 1800-luvun loppupuolen kielitaistelusta, jonka luonne muistutti vallonien ja flaamien kielikiistaa ja oli

<sup>193</sup> Vrt. Romsicsin analyysi Bibólle tärkeistä rajakysymyksistä teoksessa Romsics Ignác, *Nemzet, állam, régió. Tanulmányok Erdélyről és a Kárpát-medence interetnikus kapcsolatairól a 19-20. században*. Komp-press kiadó: Kolozsvár, 2013, 128-130.

<sup>194</sup> On merkillepantavaa, miten Bibó piti Unkarille siirtyneen Transilvanian osan vastaista kehitystä alueen oman eliitin ominaisuuksista riippuvana - Unkarista tuleva johto aiheuttaisi siellä vain "disharmoniaa". Bibón näkemyksen mukaan alue oli itse Unkaria sosiaalisesti kehittyneempi (keskiluokka ja vapaat talonpojat) verraten sitä muun muassa Pohjoismaihin. Siksi alueelle olisi annettava autonomia. Ks. "Erdély társadalmi közszelleméről" (1940). *BIM* 11, 18-22.

<sup>195</sup> Bibó, *Az európai egyensúlyról és békéről*, 352-354. Vrt. Romsics, *Az Párizsi békeszerződés*, 26-30; *Múltról a mának*. Osiris: Budapest, 2004, 297-312. Bibó kyllä tunsii ajan keskeiset geopolitiikan ja poliittisen maantieteen teorat, mutta ei käyttänyt niitä, vaan lähestyi problematiikkaa valtio-käsitteen ja Euroopan kansojen kehityshistorian kautta.

<sup>196</sup> Bibó, *Az európai egyensúlyról és békéről*, 362-363.

<sup>197</sup> *Ibid.*, 363.

erilainen kuin itäisessä Keski-Euroopassa käydyt kieliriidat (vrt. saksalaisten ja tšekkien kiistat). Suomessa suomalaisten ja suomenruotsalaisten kiista oli kahden älymystön välinen, kun sitä vastoin unkarilaisten ja romanialaisten kiistassa vastakkain olivat kansat. Suomessa kieliagitaatio tähtäsi Bibón mukaan siihen, että ruotsia puhuvat suomalaiset ”kääntyisivät uudelleen puhumaan kansankieltä”, mistä hän tiesi heidän aikanaan loitonneen.<sup>198</sup> Tämä ilmensi hänelle pohjoismaista demokratiaa, missä kielisorto oli vieras ilmiö, kun tavallinen kansa pysyi siitä erillään. E erityisen ihailtavaa oli, että kielilainsäädännöllä poistettiin suomalaisten – siis enemmistön (*többség!* [Bibón kurs.]) – pakko suorittaa tenttinsä yliopistossa ruotsiksi, mutta ruotsiapuhuille jätettiin oikeus käyttää omaa kieltään. Tuon esimerkin pohjalta Bibó saattoi vakavasti epäillä, oliko demokratian kannalta oikein tai hyödyllistä, että vähemmistö pakotettiin tai opetettiin puhumaan enemmistön kieltä. Unkarin kouluviranomaisten pakkotoimet vähemmistöjen lasten opettamiseksi laulamaan unkarilaisia kansanlauluja eivät olleet voineet johtaa muuhun kuin vähemmistön rahvaan vieraantumiseen enemmistöstä ja pidemmän päälle vastareaktioon, mistä puolestaan oli seurannut vain väkivaltaa ja hävityssotaa (*irtóháború*).<sup>199</sup>

Bibón käyttämä historiallinen esimerkkiaineisto, jolla hän tuki julkis-moralistisia päätelmiään ja poliittisia moraaliohjeitaan tähtäsi lopulta toisen maailmansodan voittajien lepyttämiseen. Vaikka saksalaiset sotasylliset ja juutalaisten tuhoajat oli saatettava vastuuseen, kosto hävinneille, itäisen Keski-Euroopan sotaan osallistuneille kansoille ei ollut suositeltavaa. Ne olivat Bibón mielestä kärsineet tarpeeksi eikä kovilla tuomioilla voitettaisi mitään, vaan sodanjälkeistä kriisiä sodan runtelemissa maissa niillä vain pahennettaisiin. Keskeistä oli turvallisuuden luominen ja järjellisten rajatarkistusten tekeminen. Bibó näki tilaisuuden korjata Versailles’n rauhansopimusten virheet tulleen.<sup>200</sup>

Täsmennyksen rauhanehdotuksilleen sekä näkemyksensä Unkarin vastuusta sodan tuhoista Bibó esitti Länsiliittoutuneille suunnatussa, kesän 1944 ”Rauhansuosituksessaan” (*Békeajánlat*). Sen taustalla häilyi Unkarin hänellekin häpeällinen luovuttaminen Hitlerin ja nuoliristiläisten nukkehallituksen määräysvaltaan maaliskuussa 1944. Juutalaisia oli pian alettu joukoittain kuljettaa ”ruumistehtaisiin” ja vastuu siitä lankesi kaikkien unkarilaisten kannettavaksi, koska heillä ei ollut ollut rohkeutta nousta sitä vastaan.<sup>201</sup>

Vielä kesällä 1944 Bibósta oli näyttänyt siltä, että Natsi-Saksan tukeman nuoliristiläisen hallinnon (19.3.1944) kaataminen oli mahdollista, jos keskiluokka ja älymystö olisi luopunut sosialismin ja juutalaisten koston peloistaan ja liittoutunut työläisten ja talonpoikien kanssa. ”Hitleristien” ei

---

<sup>198</sup> Ibid., 354.

<sup>199</sup> Ibid., 355-358. Tähän epäkohtaan oli kiinnittänyt huomionsa jo Antti Jalava Unkarin kouluoloihin tutustuessaan. Ks. Anssi Halmesvirta, ”Identity in Difference: Antti Jalava’s Hungary of 1875 Revisited”. *Studi Finno-Ugrici 1999-2001*. Dipartimento di Studi dell’Europa Orientale, U.N.O.:Napoli, 2003, 107-134.

<sup>200</sup> Bibó, *Az európai egyensúlyról és békéről*, 364.

<sup>201</sup> Bibó István, *’Békeajánlat-fogalmazvány 1944 nyara’*, dok. 100. *Életút dokumentumokban*, 205-211.

tullut sallia antaa saksalaisten jatkaa unkarilaisten tappamista, juutalaisten hävittämistä ja heidän omaisuutensa ryöstämistä. Samalla kumoutuisi 'vanha' herrojen valta ja "riistetyt" voittaisivat "riistäjät". Bibólla oli tuolloin varsin myönteinen käsitys sosialismista eikä hän uskonut Unkariin syntyvän vuoden 1919 kaltaista proletariaatin diktatuuria, vaan vapaiden vaalien jälkeen olisi synnyttävä laaja koalitiohallitus, mutta ilman "kreivejä ja herttuota". Hän myös uskoi, ettei Neuvostoliitto miehittäisi maata pysyvästi, vaan sallisi demokraattisen hallituksen muodostamisen, kuvitellen sen jopa ymmärtävän Unkaria tulevissa rauhanneuvotteluissa, tarkoittaen epäsuorasti sitä, että se sallisi Unkarin pitää revisiossa ennen sotaa ja sodassa hankkimia alueita, erityisesti Transilvaniasta (*Erdély*), missä monilla seuduin unkarilaiset olivat enemmistönä. Olisi ollut hänen mielestään moraalisesti väärin, että unkarilaisia jäisi jälleen vieraan vallan alle, joskin hän osasi pelätä, että Unkarin osallisuus sodassa Natsi-Saksan liittolaisena voisi käydä sille kalliiksikin.<sup>202</sup>

Pohtiessaan keskiluokan sodanjälkeistä asemaa Bibó korosti, ettei se voinut enää pitää virkojaan ja asemiaan "perheomaisuuksina", vaan ne suojeltaisiin lailla, kuten sen yksityisomaisuuskin ja pääomat. Samoin hän vaati keskiluokalta suvaitsevaisempaa ja auttavampaa asennetta suhteessa alempiin sosiaaliluokkiin ja osallistumaan köyhyyden lopettamiseen Unkarissa. Lopultakin näköpiirissä olevaan maareformiin keskiluokan tuli suhtautua suopeasti ja hyväksyä kirkon suurten maanomaisuuksien hyväksikäyttö, sillä uskontoon ja kirkkoon sinänsä ei kuitenkaan tulisi hänen mukaansa koskea, vaikka kirkot eivät sodan aikana olleet edustaneetkaan julkiselta moraaliltaan "vapausarvoja". Talonpojille piti jakaa osuus suurmaanomistajien maista ja työläisille suurkapitalistien omistuksista, olkoot omistajat sitten kristittyjä tai juutalaisia.<sup>203</sup> Kyseessä ei siis ollutkaan rauhan ehdotus yksinomaan voittajavälille, vaan nimenomaan myös Unkarin keskiluokalle. Erityisen tärkeää unkarilaisille oli osoittaa Neuvostoliitolle, että Unkarissa vastustettiin nuoliristihallintoa, ja siinäkin keskiluokka oli avainasemassa. Näyttikin sodan lopulla siltä, että keskiryhmien, talonpoikien ja työläisten voimin voisi syntyä niin sanottu "kansanrintama" (*népfront*), mutta sen kokoaminen ei Bibón kaavailemalla tavalla onnistunut, sillä Erdein vuonna 1942 esittämä idea 'kolmannesta tiestä' fasismien ja marxismien välissä ei saanut kannatusta, vaan kommunistien johtavan ideologin, Révain sosialisointiohjelma meni sen edelle ja aktualisoitui sodan lopussa. Itse asiassa Bibón 'rauhan ehdotusta' ei saatu kopioiduksikaan tarpeeksi ja se kaikui paljolti kuuroille korville.<sup>204</sup>

---

<sup>202</sup> Ibidem.

<sup>203</sup> Juutalaisiakaan ei pitänyt ottaa mukaan perustettavaan koalitiollahitukseen. Kyseessä ei ollut rodullinen peruste, vaan se, että unkarilaisten piti itsensä hoitaa sodan jälkeiset kriittiset kysymykset kuten juutalaisvainoihin osallistuneiden rankaiseminen. Bibó István, "Békeajánlat" (käsikirj.). MTAKK, MS 5109, 225–226.

<sup>204</sup> Ibid., 217.

## DEMOKRATIAN TOIVO JA MENETYS (1945–1949)

Budapestin piirityksen lauettua ja saksalaisten vetäytyessä Unkarista, kansalliset komiteat, pääasiassa edistyksellisten eli keskusta-vasemmistovoimien vetäminä, ottivat haltuunsa Unkarin paikallishallinnon. Itse Unkarin valtion tulevaisuus ratkaistiin maailmansodan voittajien pöydillä: lokakuussa 1944 Winston Churchill oli taktisista syistä luovuttanut Itä- ja Kaakkois-Euroopan Neuvostoliiton etupiiriin kuuluvaksi, mutta Jaltan julistuksessa (11.2.1945) ei mainittu mitään sen ylivallasta alueella, vaan korostettiin kansojen oikeutta itse vapaissa ja yhtäläisissä vaaleissa päättää, millaisen hallitusmuodon ja politiikan ne omaksuisivat. Koska mitään sanktioita ei julistuksen tueksi ollut, se jätti kuitenkin Neuvostoliiton Unkarin johtoon valitseville kommunistijohtajille (Mátyás Rákosi<sup>205</sup> ja Ernő Gerő<sup>206</sup>) vapaat kädet toimia maassa sen ohjeiden mukaan.<sup>207</sup> Kommunistien etenemisestä kertovat selvät luvut: vielä 1942 heitä oli maassa noin 400–450, kun sitten lokakuussa 1945 jäsenkirjan hankkineita oli

---

<sup>205</sup> Mátyás Rákosi (1892–1971), Unkarin kommunistisen puolueen perustajajäsen (1918), Unkarin neuvostotasavallan kansankomissaari. Emigroitui 1919 toimien sittemmin Kommunistisessa Internationaalissa sihteerinä, kunnes palasi Neuvostoliitosta vuonna 1924 Unkariin maanalaiseen puoluejohtoon. Pidätettiin 1935 ja kärsi vankilatuomiota, kunnes palautettiin Neuvostoliittoon 1940, missä johti emigroituneita unkarilaisia kommunisteja. Palasi Unkariin puolueensa johtoon 1945 tammikuussa. Toimi koalitiollahituksissa valtioministerinä ja oli vuodesta 1948 yhtyneiden kommunistien ja sosiaalidemokraattien puolueen (*Magyar Dolgozók Pártja*) pääsihteerinä. 1950-luvulla ”Stalinin parhaana oppilana” hän piti lähipiirinsä kanssa kaiken vallan käsissään, loi henkilökultin ja terrorihallinnon. 1953 joutui Unkarin lähestyessä vararikkoa luovuttamaan pääministerin tehtävät Imre Nagy’lle ja NKP:n 20. puoluekokouksen ja 1956 kansannousun jälkeen hänen asemansa heikkeni ja hän joutui eroamaan sairauden takia. Siirtyi Neuvostoliittoon, missä eli elämänsä loppuun asti poliittisesti kuolleen henkilöönä.

<sup>206</sup> Ernő Gerő (1889–1980), kommunistipoliitikko, joka ennen vuotta 1945 oli Unkarin ja kansainvälisen kommunistisen liikkeen johtohahmoja. Oli kotimaahan paluunsa jälkeen kommunistien johtohenkilöitä. Vuosina 1952–1956 pääministerin sijainen ja 1953–1954 sisäministeri. Rákosin eron jälkeen kannatti kansannousun väkivaltaista tukahduttamista. Erotettiin lokakuussa 1956 ja siirtyi Moskovaan, mistä palasi Unkariin 1961 ja työskenteli sen jälkeen kääntäjänä.

<sup>207</sup> Kontler, *Millennium in Central Europe*, 388; Bihari Mihály, *Magyar politika. Politikai és hatalmi viszonyok*. Budapest: Osiris, 2005, 32.

puoli miljoonaa.<sup>208</sup> Heidän asemansa toisiin puolueisiin verrattuna oli edullinen, mutta toisaalta myös ristiriitainen siksi, että toisin kuin esimerkiksi Suomi, Unkari menetti miehittettynä valtiona suuren osan suvereniteetistaan ja viime kädessä venäläisten määräysvallassa ollut valvontakomissio määritteli myös poliittisen toiminnan rajoja.<sup>209</sup> Kuitenkin hyvin monet unkarilaiset pitivät puna-armeijaa vapauttajana ja neuvostomiehistä väliaikaisena ja uskottiin, että politiikassa ja kulttuurissa seuraa pluralismi. Kuviteltiin länsi-eurooppalaistyypin tai jopa unkarilaisen demokratian mahdollisuuksia eri muodoin ja käsittein eri puolueissa ja älymystöpiireissä.<sup>210</sup> Bibó otti julkisen moralistin asemansa Kansallisen Talonpoikaispuolueen edistyksellisen siiven riveissä, kommunisteista oikealle ja sosiaalidemokraateista vasemmalle, niin sanotun kansanrintaman puolella.<sup>211</sup>

Bibó ei monien muiden tavoin, uskonut kommunistien pyrkivän diktatuuriin – vuoden 1919 neuvostovallan kokemusten ei uskottu eikä haluttu toistuvan – vaan piti heitä pitkään neuvottelukelpoisena osapuolena Unkarin demokratisoimisessa. Hänen politiikkansa lähti siitä peruslinjasta, että kaikki antifasistiset voimat oli koottava yhteen, vaikka sitten kommunistien vetämänä. Idea 'kansandemokratiasta' ei sittenkään ollut kovin kaukana 'demokratiasta' tai 'tasavallasta', kun taistelu fasismia ja 'vanhan järjestelmän' aikaisista asemistaan kiinnipitäviä virkamiehiä, 'taantumusta' ja suurporvaristoa vastaan oli ensisijaista.<sup>212</sup> Bibólle demokratian rakentaminen sisältä päin tarjosi tilaisuuden asettaa kykynsä uusien, hänelle toistaiseksi suopeiden vallanpitäjien käyttöön, mutta myös mahdollisuuksia osallistua aktiivisesti radikaalisti avautuneeseen julkiseen keskusteluun Unkarin politiikan suunnasta ja maan tulevaisuudesta yleensä. Se vaati myös Neuvostoliiton luottamuksen saavuttamisen, mikä oli mahdollista vain kommunistien välityksellä.

Joulukuussa 1944 oli Szegedissä perustettu viiden puolueen (Pienviljelijät, Sosiaalidemokraatit, Kansallinen Talonpoikaispuolue, Porvarillis-demokraattinen Puolue ja Kommunistinen Puolue) Kansallinen Itsenäisyysrintama (*Magyar Nemzeti Függetlenségi Front*), jonka ohjelma muistutti suuresti kommunistien ohjelmaa: revisiopolitiikan lopettaminen, ystävällisten suhteiden luominen Neuvostoliittoon ja naapurimaihin, äärioikeistolaisten järjestöjen lakkauttaminen,

---

<sup>208</sup> Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*, 224. Kommunistien salamitaktiikalla suorittamasta vallansiirrosta ja siirtymisestä diktatuuriin, ks. Huotari & Vehviläinen, *Unkari. Maa, kansa, historia*, 242-263.

<sup>209</sup> Unkarin valvontakomissiosta ks. Anssi Halmesvirta, "Itäisen Keski-Euroopan etninen uudelleen järjestely toisen maailmansodan jälkeen". *Historiallinen Aikakauskirja*, no. 1 (2011), 74-84.

<sup>210</sup> Ks. *Demokrácia*, missä puoluejohtajat ja älymystön edustajat esittelivät 'demokratia' - käsityksiään.

<sup>211</sup> Huszár, "Bibó István – A gondolkodó, a politikus", 496-498.

<sup>212</sup> Ks. Rákosi, Mátyás, *A népi demokrácia útja*. Szikra kiadó: Budapest, 1946, 3, 10-11. Rákosin tuon ajan kirjoituksille, jotka olivat alun perin suurille joukoille pidettyjä puheita, oli tyypillistä pelotella fasismilla ja vihjata, että koalition suurin puolue, Pienviljelijät, voisi joutua fasistien valtaan. Vihjaukseen sisältyi 'salamitaktiikan' oikeutuksen siemen. Vrt. Rákosi Mátyás, "A magyar demokrácia kérdése". *Demokrácia*, 148-149.

demokratian vastaisten lakien ja säädösten peruuttaminen ja sotasyllisten rankaiseminen. Tulevien talousreformien listalla olivat maareformin aloittaminen, työolojen parantaminen, kaivosten ja öljykenttien kansallistaminen sekä suurpankkien asettaminen valtion valvontaan. Tuotantovälineitä ei kuitenkaan laajemmassa mitassa otettu valtion haltuun, vaan rohkaistiin "yksityistä aloitteellisuutta ja yritteliäisyyttä".<sup>213</sup> Pian muodostettiin 230 jäsenen väliaikainen lakiasäätävä elin, joka kokoontui Debrecenissä 21. joulukuuta 1944. Siinä kommunisteilla oli 90, Pienviljelijöillä 56, SDP:llä 16 ja Kansallisella Talonpoikaispuolueella 13 paikkaa. Béla Miklósin väliaikaisen hallituksen sisäministeriksi nimitettiin Erdei, joka kutsui Bibón ministeriönsä lainvalmisteluosastoon laatimaan paikallishallinnonuudistusta ja vaalilakeja koskevia ehdotuksia, työ, mitä hän innokkaasti jatkoi marraskuun 1945 vaalien jälkeen muodostetun Ferenc Nagyn hallituksen astuttua virkaan. Hänen laatimansa ehdotukset olivat radikaaleja siinä mielessä, että niillä poistettiin Unkarin hallinnosta Horthyn ajan perintö- ja kunniavirkoja – pyrittiin Bibón aiemmin esittämien ajatusten pohjalta saamaan kontraselektion tilalle järjestelmä, joka perustui todellisiin meriitteihin ja demokraattisesti valittujen paikallistason itsehallintoelinten (*önkormányzat*) valtaan.<sup>214</sup> Ministeriössä työskennellessään hän huomasi, että Erdei tuki kommunisteja ja auttoi heitä saamaan virkoja poliisissa, mutta ei voinut häntä siitä estää. Tällä tuli olemaan merkittäviä seurauksia, sillä yhtäältä se antoi kommunisteille keinot jahdata ja rangaista 'taantumuksellisia' ja toisaalta saada sisäministeriö haltuunsa. Bibón mielestä oli väärin rangaista kompromettoitumattomia ihmisiä siitä, että he olivat 'vanhan järjestelmän' puolella, sillä se vain vierotti heitä demokraattisten uudistusten tukemisesta.<sup>215</sup>

Kommunistien epäily 'taantumusvoimien', muun muassa legitimistien eli kuninkuuden kannattajien, pesiytymisestä Pienviljelijäin Puolueen oikeistosiipeen ei ollut täysin aiheeton.<sup>216</sup> Bibókin joutui kohtaamaan heidät lainvalmistelutyössään, jota he koettivat jarruttaa ja häiritä väittäen, että väliaikainen parlamentti ei ollut täysin kvalifioitunut lainsäätöelin eikä siten voinut päättää hallitusmuodosta. Tähän hän reagoi myrkyllisesti kirjoittamalla *Szabad Szó*-lehteen kesäkuussa 1945 ensimmäisen artikkelinsa Unkarin saksalaismiehityksestä vapautumisen jälkeen otsikolla "Unkarin demokraattisesta hallitusmuodosta", jossa hän puolusti yksikamarista parlamenttia tasavallan lainsäädäntöelimenä. Hän oli tuolloin vielä Kansallisen Talonpoikaispuolueen jäsen, mutta ei osallistunut sen kokouksiin, vaikka hänestä tuli sen johtava julkis-moralistinen ääni. Kuvaavaa oli, että Bibó tarttui nyt sellaisiin teemoihin, jotka olivat todella merkittäviä Unkarin demokratisoitumisen kannalta ja Euroopan valtatasapaino-ongelmat saivat jäädä sivummalle. Ehdottomasti sellainen oli Unkarin valtiomuotokysymys, joka tuli väliaikaisen parlamentin

---

<sup>213</sup> Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*, 225.

<sup>214</sup> *Életút dokumentumokban*, 221-226; dok. 101, 271-276.

<sup>215</sup> *Életút dokumentumokban*, 226.

<sup>216</sup> Kommunistien taktiikasta kertoo hyvin sekin, että he lähettivät Pienviljelijäpuolueelle 18.10.1946 kirjeen, jossa ehdotettiin 'taantumus-' eli oikeistoainesten puhdistamista siitä. Ehdotus torjuttiin jyrkästi. Ks. *VT II*, s. 848, n. 10.

ratkaistavaksi vapautumisen ja aselevon solmimisen jälkeen (20.1.1945). Se kiteytyi kysymyksiin korkeimman vallan haltijasta, valtionpäämiehestä ja tulevasta hallitusmuodosta. Sisäministeriön edustajana Bibó osallistui asiantuntijaraatiin, jonka oli määrä antaa asiasta esitys. Joltisenkin kädenväännön jälkeen päädyttiin yhden valtionpäämiehen sijasta viisihenkisen hallitusneuvoston perustamiseen, päätös, mitä Bibó vastusti, mutta jäi vähemmistöön.<sup>217</sup> Hän halusi kuitenkin tuoda eriävän näkemyksensä julki artikkelissaan.

Vaikka väliaikainen hallitus ei periaatteessa ollut legitiimi, Bibó piti sen saavutuksia, demokraattista kokoonpanoa ja toimintatapaa, maareformin<sup>218</sup> säätämistä (17.3.1945) ja aselevon solmimista sen arvoisina, että julistauduttuaan suvereeniksi vallan haltijaksi, se voi vallan hyvin säätää lakeja ja saattaa siten demokratian periaatteisiin perustuvan laillisuuden voimaan. Sen saavutusten pohjalta olikin Bibón mielestä ollut suuri virhe valita Unkariin Ranskan vallankumouksen aikaisen direktorion tapainen hallitus, sillä se saattaisi johtaa diktatuuriin. Pelottomasti Bibó esitti vallan kolmijakoon nojaten syntymässä olevalle tasavallalle vaikutusvaltaista presidenttiä, yksikamarista kansanedustuslaitosta ja riippumatonta oikeuslaitosta.<sup>219</sup> Unkarissa oli hänen mielestään valta aina henkilöitynyt ja siellä oli nytkin presidentiksi sopivia henkilöitä, toisin kuin esimerkiksi Weimarin tasavallassa, missä ei ollut ollut "kunnon" yksilöitä (vrt. Hindenburg ja Hitler). Toteutuessaan tuo ehdotus ei olisi ollut ainakaan epädemokraattisempi kuin Bethlenin tai Gömbösin järjestelmä, päätelmä, millä Bibó osoitti, että hänkin asettuisi sellaisen demokratian puolelle, missä hallituksella olisi todellinen oppositio ja keskeiset politiikan 'reilun pelin' säännöt toimisivat.<sup>220</sup> Parin vuoden päästä kuitenkin osoittautui, ettei sellaisella demokratiolla ollut Unkarissa tulevaisuutta. Vuoden 1949 perustuslaki säilytti kyllä paperilla vallan kolmijaon, rajoitetun pluralismin ja parlamentaarisen ministerivastuun, mutta todellisuudessa kaikki valta jäi ainoalle jäljelle jääneelle puolueelle, Unkarin Työväen Puolueelle ja erityisesti Rákosin johtamalle keskuskomitealle.<sup>221</sup>

Palattaessa analysoimaan Bibón vuoden 1945 poliittisia kannanottoja kannattaa muistaa, että ennen syksyn vaaleja Unkarissa käytiin vielä harvinaisen

---

<sup>217</sup> VT II, 813.

<sup>218</sup> Maareformin sisällöstä ks. Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*, 228-229; Kontler, *Millennium in Central Europe*, 394-395.

<sup>219</sup> Bibó edellytti Unkarin perustuslain säätämiseltä sitä, että vaikka sille ei ollut täyttä historiallista jatkumoa, vaan vain "700-vuotinen yritys" (Kultaisesta Bullasta lähtien), mihin nojata, vuonna 1848 oli kuitenkin säädetty lakeja ja laadittu valtiomuotoa, 'yrityksiä', joihin voi tukeutua sekä ottaa mallia eurooppalaisista esikuvista. Tärkeintä oli saada voimaan "puhdas ja avoin" tasavalta, joka takasi alueellisen ja yhdistysmuodon itsehallinnon ja yksikamarisen parlamentin. Ks. Bibó István, "Magyarország alkotmánya". Luento Talonpoikaispuolueen puoluekoulussa tammikuussa 1946); "Magyarország államformája". (Luento Talonpoikaispuolueen puoluekoulussa tammikuussa 1946). *BIM* 11, 130 ja 33-34; VT II, 8-9.

<sup>220</sup> *Ibid.*, 9-11. Vrt. Kovács Gábor, "Tervezés és/vagy demokrácia? Demokráciafelfogások a második világháború alatt és után - nemzetközi eszmetörténeti körkép". *A demokrácia reménye*, 25.

<sup>221</sup> Yksipuoluejärjestelmän diktatorisesta toiminnasta tark. ks. Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*, 268-272.



avointa poliittista keskustelua, jopa sellaista, missä pelkät puoluekannat ja asetelmat eivät näytelleet pääroolia. Vastaavaan ei ollut juuri tarjoutunut tilaisuutta sotien välillä eikä sen jälkeen ennen kuin sitten uudestaan 1956 kansannousun yhteydessä ja vuoden 1989 järjestelmän-vaihdoksessa. Keskeinen teema oli nyt nimenomaan 'demokratia', jonka hahmottamiseksi järjestettiin kesä-heinäkuun vaihteessa Budapestin Pázmány Péter -tiedeyliopistolla poliitikkojen, valtio-oppineiden ja muiden asiantuntijoiden konferenssi. Papiston edustajia ei poliittisen tilanteen huomioon ottaen paikalla ollut. Koolle kutsujien hätähuuto oli: Unkari on aineellisessa ja moraalisisessa aallonpohjassa, mistä nousemiseen tarvittiin poliitikkojen ja älymystön ripeää yhteistyötä.<sup>222</sup> Toisin sanoen heiltä odotettiin sellaista yhteisymmärrystä 'demokratiasta', joka julkis-moralistisesti tyynnyttäisi ja vakuuttaisi alennustilassa olevaa kansakuntaa. Lausuttujen puheenvuorojen skaala vaihteli suuresti: oli pelkkää tietoa jakavia esityksiä, oli poliittista agitaatiota, mutta myös teoreettisia, oppineita esityksiä.<sup>223</sup> Unkarin kriisitilanteessa, missä 'vanha järjestelmä' oli maan katastrofiin vieneenä diskreditoitu, 'demokratian' määrittelyssä korostuivat nyt vasemmistolaiset sävyt ja käsitteet, kun sen edustajat halusivat tehdä jyrkän eron porvarillis-liberaalin ja sosialistisen tai kansandemokraattisen demokratiakäsityksen välillä. Muiden muassa Bibón opettaja Horváth tuomitsi brittisosialisti Harold Laskin opetuksia seurailleen liberaalin poliittisen (kurs. AH) demokratian ja väitti sen olevan syvässä kriisissä kannattaen laajojen kansalaispiiren yhteisymmärryksessä tekemää "vallankumousta", joka johtaisi talouden ja yhteiskuntasuunnittelun avulla taloudelliseen (kurs. AH) demokratiaan.<sup>224</sup> Tämä ehdotelma oli myös Kansallisen Talonpoikaispuolueen syksyn vaaliohjelmassa<sup>225</sup> ja sen sanoma kuului myös Bibón teksteistä, kuten jo pari vuotta aiemmin esiinnostetun 'taistelevan demokratian' ideassa. Tosin hän ei yhtynyt Barnan varsin abstrakteihin, jopa anarkistisiin, välittömän demokratian visioihin esimerkiksi vaalien korvaamisesta tiedemiesten suorittamalla mielipidemittauksilla ja

<sup>222</sup> *Demokrácia, "Előszó"*, 3.

<sup>223</sup> Kovács, "Tervezés és/vagy demokrácia? Demokráciafelfogások a második világháború alatt és után - nemzetközi eszmetörténeti körkép", 9-10.

<sup>224</sup> Horváth Barna, "Demokrácia és jog". *Demokrácia*, 43. Barna ja Laski olivat yhtä mieltä siitä, että valtio ei takaa demokratiaa, vaan sen tehtävä on koordinoida laitosten toimintaa ilman pakotusta.

<sup>225</sup> Ohjelmassa (syyskuu 1945) korostui eron tekeminen kommunisteihin, joiden "tytäryhtiöksi" 'taantumuksen' propaganda oli heidät leimannut. He eivät kannattaneet kolhooseja, vaan erikokoisia vapaita maatiloja - malleina mainittiin tanskalaiset tai suomalaiset tilat. Demokraattisen hallinnon osalta vaadittiin desentralisaatiota ja paikallista itsehallintoa, valtion varoin järjestettyä korkeampaa koulutusta väestön valtaosan (3/4) muodostaville talonpojille ja työläisille (mm. Talonpoikien ja Työläisten yliopistot). Yhden hengen ('herrojen') äänestysalueet piti muuttaa alueiden tai lääninlistoiksi ja vaalien tuli olla yleiset, salaiset ja yhtäläiset. Äänioikeus (20 vuotta täyttäneille) piti poistaa *Volksbundin* jäseniltä ja niiltä, jotka olivat olleet natsimielisiä. Ylähuone, piispojen, suuraatelisten ja kreivien "kasino" tuli lopettaa. Ulkopolitiikassa toivottiin naapurien ymmärtävän Unkarin vaatimuksen etnisistä (*néprajzi*) rajoista. *Magyar történeti szöveggyűjtemény. 1914-1999*, I. Szerk. Romsics Ignác. Osiris: Budapest, 2000, 440-448.

ennusteiden tekemisellä massapsykologian ja tilastotieteen menetelmin.<sup>226</sup> Nämä 'demokraattisen' tekniikan innovaatiot suunnitelmatalouden välineinä menivät epärealistisuudessaan liian pitkälle, sen sijaan esimerkiksi paikallisen itsehallinnon elimet ja yrityskomiteat olivat sellaisia laitoksia, joissa kansalaiset voivat opetella demokratiaa ja olivat aatteellisesti samansuuntaisia Bibón omien itsehallinnon uudistus-suunnitelmien kanssa.

Joka tapauksessa luottamus 1800-luvulla menestyneeseen vapaakauppakapitalismiin ja sen etuja ajavan liberaalin tai liberaali-konservatiivisen politiikan kykyyn ratkaista massayhteiskunnan eturistiriitoja ja epäkohtia oli pahasti horjunut ja sen toivat Unkarin kommunistit erityisen voimallisesti ja tehokkaasti esille, pelotellen vaalikarjaa sen edustajien eli 'taantumuksen' (*reakció*) paluulla. Julkisesta moraalista ja kansanjoukkojen käyttäytymisestä huolissaan oleva Bibó oli - haastattelussa kertomansa mukaan - koettanut suostutella heitä lopettamaan myös 'taantumukselliseksi' leimattujen henkilöiden pelottelun ja ajojahdit sekä vakuuttaa heidän pääideologilleen, József Révaille<sup>227</sup> vaalien jälkeen mahdollisen koalition muodostaman kansanrintaman olevan ainakin yhtä hyvän kuin proletariaatin diktatuurin. Historia oli näet opettanut Bibólle, että onnistuakseen 'vallankumousten' tuli hysterian syntymisen estämiseksi nopeasti häivyttää pelot vallankumouksen käyttämiä välineitä kohtaan, mikä oli itse asiassa tärkeämpää kuin päästä eroon 'taantumuksellisista' virkamiehistä. Tätä ohjetta eivät Unkarin kommunistit kuitenkaan jatkossa noudattaneet - väkivaltaiset otteet kun kuuluivat heidän arsenaaliinsa - eikä sille voitu koalitiossa mitään, koska kommunistit valtasivat poliisivoimat. Rákosin "veretjäävä" huumori: "Demokratia vaatii verta (Jefferson) ja tyrannien veri sai vuotaa demokratian juurien kasteluun"<sup>228</sup> voitti Pienviljelijäpuolueen johtajan, Zoltán Tildyn<sup>229</sup> "vulgaarin" viisauden.<sup>230</sup> Kommunistien tavoite oli täten pahoin ristiriidassa Bibón malttia ja reilua vaalikamppailua vaatineen linjan kanssa: he näet pitivät rajoitettua pluralismia - venäläisten dominoima valvontakomissio salli monipuoluevaalit, mutta määräsi vaalituloksesta riippumatta Pienviljelijäpuolueelle enintään puolet tulevan koalitionhallituksen ministerinsalkuista - väliaikaisena siirtymävaiheena

---

<sup>226</sup> Barna Horváth, "Demokrácia és jog". *Demokrácia*, 43. Vrt. Ständeisky Éva, "Remény és szorongás. Demokráciaelképzelések és demokráciaértelmezések". *A demokrácia reménye*, 74, n. 67.

<sup>227</sup> József Révai (1898-1959), Unkarin kommunistisen puolueen perustajajäsen ja sen merkittävä ideologi ja teoreetikko (työväenvalta ja diktatuuri, marxismi Unkarissa). Perusti Unkariin 1928 *Kommunista* -lehden, pidätettiin 1930 ja tuomittiin 3 vuodeksi vankilaan, mistä päästyä 1934 siirtyi Tšekkoslovakiaan kansanrintamapoliitikoksi. Palasi syksyllä 1944 Unkariin ja perusti kommunistien lehden *Szabad Nép*. Toimi 1949-1953 kasvatuseräministerinä. Oli vuodesta 1956 puolueensa keskuskomitean jäsen.

<sup>228</sup> Rákosi Mátyás, "A magyar demokrácia kérdése". *Demokrácia*, 158.

<sup>229</sup> Zoltán Tildy (1889-1961), reformoidun pappiskoulutuksen saanut Pienviljelijäpuolueen pitkäaikainen johtohenkilö. Sodan aikana toimi yhdessä vasemmiston kanssa antifasistisen ja sodanvastaisen rintaman muodostamiseksi. 1945-1946 pääministeri ja sen jälkeen vuoteen 1948 Unkarin tasavallan ensimmäinen presidentti. Kommunistit pakottivat eroamaan ja pitivät kotiarestissa 1956 toukokuuhun. Imre Nagyn hallituksen valtioministeri ja tuomittiin 15.6.1958 kuudeksi vuodeksi vankilaan. Armahdettiin 1959.

<sup>230</sup> *Életút dokumentumokban*, 231-233.

sosialismiin, eräänlaisena sotatantereena, jolla liittolaisten, so. tulevien vastustajien kanssa tuli laajentaa valtapiiriä, mutta samalla hajottaa ja heikentää heitä.<sup>231</sup> Kuten Bibón haastattelussaan kertomasta voidaan välillisesti päätellä: Rákosin taktiikkana oli vaalien järjestämistä kiirehtimällä osoittaa myös länsiliittoutuneille, että kommunistitkin kannattivat 'demokratiaa'<sup>232</sup>, mikä ei suinkaan merkinnyt heille 'porvarillista demokratiaa', jossa vallitsi epätasa-arvo ja sortovalta, vaan 'kansan demokratiaa' (*népi demokrácia*).<sup>233</sup>

Tässä on syytä pysähtyä tarkemmin tarkastelemaan joitakin relevanteimpia<sup>234</sup> Pázmány Péter -yliopiston konferenssissa esitettyjä, keskenään hyvinkin eritasoisia ja eri tyyleillä artikuloituja 'demokratia' -visioita ja -määritelmiä, sillä niitä voi pitää Bibón myöhemmin syksyllä ilmestyneen Unkarin 'demokratian' kriisiä käsitelleen artikkelin intertekstuaalisena ja käsitteellisenä lähiympäristönä.

Bibón ystävän Erdein "Kansandemokratia" -puheenvuoron sanoman olisi voinut kuvitella tulevan lähimmäksi Bibón demokratia -käsitystä, mutta Talonpoikaispuolueessa hän oli jo loitontumassa Bibón, Veresin ja Farkasin<sup>235</sup> keskustalinjasta liukuen aatteellisesti lähemmäs kommunisteja, mikä on tekstistäkin luettavissa. Erdeille nimittäin 1945:n iskusanat "vapaus, itsehallinto ja demokraattinen muutos" resonoivat Ranskan vallankumouksen iskusanoina, sillä ne olivat nyt 1945 paljastaneet liberaalin 'demokratian' niille antaman kapitalistisen sortopolitiikan käsitteellisen sumuverhon ja saivat 'kansandemokraattisen' sisällön vaatimuksessa, ettei kansan yläpuolella saa olla minkäänlaista vierasta mielivaltaa, diktaattoria eikä kapeaa eliittiä. Kansan oli hallittava itse itseään, ilmaistava tahtonsa ja toteutettava se omin elimin. Erdei vaati vapaan talouden, yksityisomaisuuden, yrittämisen ja erityisesti 'vanhan järjestelmän' edustajien sanan- ja yhdistymisvapauden suitsimista.<sup>236</sup> Näin pitkälle hän yhtyi kommunistien vaatimaan 'taantumuksen' eli "feodaalis-fasistisen" (*feudális-fasiszta*) vallan pesäkkeiden tukahduttamiseen ja niissä piileksivien johtajien rankaisemiseen, juuri siihen väkivaltaiseen operaatioon, mistä Bibó varoitti: 'taantumuksen' voimat vain järjestäytyivät uudelleen ja

---

<sup>231</sup> Standeisky, "Remény és szorongás. Demokráciaelképzelések és demokráciaértelmezések". 57.

<sup>232</sup> *Életút dokumentumokban*, 232-233.

<sup>233</sup> Standeisky, "Remény és szorongás. Demokráciaelképzelések és demokráciaértelmezések", 55.

<sup>234</sup> Dogmaattinen oli esimerkiksi István Mezeyn Neuvostoliiton oikeusjärjestelmän ihailu. Hän piti sen järjestelmää "demokraattisena oikeusvaltiona" (!) ja monin tavoin kehittyneempänä kuin länsimaisia demokratioita. Ks. Mezey István, "Szovjet-oroszországi magánjogi rendszere". *Demokrácia*, 81. Hyvin kliseinen puolestaan oli Tildyn puheenvuoro, jossa painotettiin älymystön (viimeinkin) yhtymistä työläisten ja talonpoikien kanssa demokratian rakentamiseen. Ks. Tildy Zoltán, "Parasztság, munkásság és értelmiség egysége a magyar demokráciában". *Demokrácia*, 194-195.

<sup>235</sup> Ferenc Farkas (1903–1966), kansantaloustieteilijä, Kansallisen Talonpoikaispuolueen poliitikko ja hallituksen jäsen 1946–1949. Kansannousun aikana Bibón kanssa Petőfi-puolueen (Kansallisen Talonpoikaispuolueen uusi nimi) uudelleen perustaja. Imre Nagyn hallituksen valtioministeri. Bibón kanssa allekirjoitti 1956 joulukuun 1. memorandumien, joka lähetettiin Intian suurlähettiläs Menonille suurvaltojen neuvottelujen aloittamiseksi Unkarin ja Suezin kriisin ratkaisemiseksi. Ks. Anssi Halmesvirta & Heino Nyysönen, *Unkarin kansannousu 1956*, 91,94.

<sup>236</sup> Erdei Ferenc, "Népi demokrácia". *Demokrácia*, 7-8.

aiheuttivat demokratian kehitykselle suurempaa vahinkoa kuin avoimessa kilpailutilanteessa. Erdeille se oli kuitenkin "taistelevan demokratian" sotaisa tila, jolloin myöskään mitkään lait eivätkä poliikan pelisäännöt päteet; se oli lujakätistä valmistusta sosialismiin, kun oli perustettava 'kansan' valtaelimet, puolueet, ay-liike, osuuskunnat ja niiden johtoon oli asetettava "omat miehet".<sup>237</sup> Juuri näistä 'omista miehistä' eli kommunisteista Bibó halusi oman puolueensa pysyvän erillään ja säilyttävän itsenäisyytensä. Hän oli jo 1942 tehnyt puoluetovereilleen selväksi, että hän oli 'edistyksellinen', muttei marxilainen. Lisäksi hän tiesi sotaisan mielialan lietsannon aiheuttavan politiikassa paitsi syviä epäluuloja myös hysteriaa ja epärealistisia pelkotiloja, jotka olivat demokraattishenkiselle maltille, kompromisseille ja sovittelulle perustuvalla julkiselle moraalille erittäin vahingollisia.

Konferenssissa puhuneita oppineita huolestutti erityisesti unkarilaisen demokratian kehittymättömyys ja sen kehittymisen alkuvaikeudet. Suurena esteenä verrattuna Länsi-Eurooppaan tai Pohjoismaihin olivat kansan köyhyys ja pitkäaikainen alistamisen historia ja kulttuuri, mikä merkitsi poliittista kypsymättömyyttä ja vähäistä kokemusta kansalaisuudesta yleensä. Oli ollut demokraatteja, mutta ei demokraattista maaperää. Poliittisessa kulttuurissa se näyttäytyi kompromissihaluttomuutena, maltillisuuden puutteena ja epähumanisin ideologioin politiikkaan astuneina ryhmittyminä ja diskriminoivana lainsäädäntönä (esim. rotulait). Se merkitsi sitä, että uusilla valtaapitävillä oli suuri vastuu uuden järjestelmän luomisessa, sillä esikuvia ei omasta takaa ollut. Pelättiin - Bibón julkisen moralismin torjuma sosiaalipsykologinen sairaustila - vajoamista anarkiaan tai joutumista diktatuuriin. Piti välttää sekä Lontoon markkinoita että Pariisin kommuunin falangeja.

Sekä Suomen tuntija ja Pienviljelijäpuolueen opetusohjelman laatija Gyula Ortutay<sup>238</sup>, sosiaalidemokraattien johtaja Szakasits<sup>239</sup> että oikeustieteen professori Gyula Moór korostivat eliitin malttia ja kohtuutta sekä tasaisesti jaettavaa kansansivistystä. Moór, jonka esitelmä oli tieteellisin, etsi aatteellista yhteyttä Unkarin "kauneimpaan" eli vuosien 1848-1849 vallankumoukseen, sen ihanteisiin, vapauteen ja tasa-arvoon. Ongelmana niiden soveltamisessa vuoden 1945 tilanteeseen oli, että 1900-luvun alkuvuosikymmeninä ihmisestä oli tullut ääriliikkeiden vaikutuksesta vähemmän inhimillinen, taantuma, mikä osoitti Moórilla, että nyky-yhteiskunnat olivat yhä ikään kuin luonnontilassa, jolloin epätasa-arvo ja epätasa-arvoisten ihmisten välitön olemassaolon kamppailu vallitsivat. Demokratia oli siinä suhteessa poliittisista järjestelmistä "inhimillisimpänä" vaikeimmin pystytettävä, sillä sen toteuttamisessa vapauden ja tasa-arvon tunnustaminen johti joka tapauksessa "parhaiden ja

---

<sup>237</sup> Ibidem, 11.

<sup>238</sup> Ortutay Gyula, "Új magyar köznevelés". Siinä vaadittiin kaikille pääsyä korkeakoulutukseen ja alempien sosiaaliluokkien evolutiivista 'sekoittumista' (*endozmosis*) ylempiin. *Demokrácia*, 114-116.

<sup>239</sup> Szakasits Árpád, "A demokráciáról és szocializmusról". Hänen mielestään sosialismi voi pitkän päälle parantaa rosvot, tyrannit, murhamiehet ja valehtelijatkin. *Demokrácia*, 178.

voimakkaimpien” valtaan eli epätasa-arvoon ja epävapauteen. Vaalien välillä vallassa olivat oligarkia ja puolueet, ellei myös ’heikompien’ vapautta vahvistettu sekä poliittisen yhteisön omin voimin että valtion pakolla. Kansalaisille oli turvattava tasavertaiset poliittiset oikeudet, mutta samalla estettävä ”päättään muita pidempien” henkilöiden päiden katkominen. Moór vaati valtaapitäviltä ideologisten oppirakennelmien välttämistä, malttia ja kohtuutta (*mértéktartás*) ja esittäytyi näin porvarillisen, liberaalin demokratiakäsityksen edustajana, varoittaen myös sosialismin kaaderidiktatuurin mahdollisuudesta.<sup>240</sup> Verrattuna Bibón ’progressiivisuuteen’ Moór jäi hänestä oikealle, koska näki kommunistit häntä vaarallisempina, mikä osoittautui lopulta tarkemmaksi tilannearvioksi.

Myös Péter Veresin, Kansallisen Talonpoikaispuolueen puheenjohtajan esityksen olisi luullut käsittelevän samaa tematiikkaa kuin Bibón, mutta hänkin käsitti ’vanhan järjestelmän’ edustajien olevan vain esteenä demokratian syntymiselle Unkarissa. Palaten Maaliskuun Rintaman teeseihin, hän syytti heitä demokratisoinnin ”kokeiden”, kuten paikallisen itsehallinnon reformin estämisestä, feodalismien säilyttämisestä ja fasismin suosimisesta – tosin hänen mielestään länsimaissakaan ei voinut olla ’demokratiaa’ ennen kuin imperialistiset valloitukset olisi purettu ja voimankäyttö alusmaissa lopetettu. Keskeisessä argumentissaan hän historiaa romantisoiden muistutti kuulijoitaan unkarilaisen demokratian mahdollisesta alkuperästä, maaorjatalonpoikien vanhasta, enemmistö päätökseen perustuneesta päätöksentekoperiaatteesta, mikä oli hänen kylätutkimuksiansa mukaan säilynyt talonpoikaiskansan muistissa ”messianistisena kaipuuna” (*messianisztikus vágyakozás*), ja mikä voisi nyt, 1945 tilanteessa viimein saada täyttymyksensä.<sup>241</sup> Hän vaati tulevaa valtiota purkamaan kaikki etuoikeudet ja virkamiesten ”veljeilyllä” hankitut asemat, nostamaan keskiluokasta<sup>242</sup> ”työtätekevää älymystöä” ja luomaan sellaista, nimenomaan unkarilaisperäistä demokratiaa, missä jokaisella oli tasavertainen oikeus toteuttaa itseään ja potentiaaliaan. Sitä varten oli perustettava kansan omat demokraattiset elimet, lehdet ja yhdistykset eurooppalaisten mallien mukaan.<sup>243</sup> Veres puhui Bibón kanssa samalla äänellä silloin, kun kuvasi alimpien yhteiskuntaluokkien tuntoja ja toivoi pieniyhteisöissä, niin maata saaneiden talonpoikain kuin kaupunkityöläisten keskuudessa, syntyvän sosiaalista kilpailua ja itsehallinnollista kasvatus- ja

---

<sup>240</sup> Moór Gyula, ”A demokrácia örvényei”. *Demokrácia*, 103-105, 107.

<sup>241</sup> Péter Veres, ”Parasztság és demokrácia”. *Demokrácia*, 199.

<sup>242</sup> Unkarin kristityn keskiluokan vuoden 1945 tilannetta tutkinut Rainer M. János on tullut siihen tulokseen, että kun se kärsi kovia tunnontuskia ja harjoitti kivuliasta itsekritiikkiä siitä, ettei se yhtäältä ollut aiemmin ymmärtänyt alempien yhteiskuntaluokkien alennustilaa ja oli toisaalta sallinut äärioikeistolaisten ja fasisistien liikkeiden nousun, siltä katosi henkisen ja taloudellisen elämän edellytykset ja sen johtava kerros katosi julkisesta elämästä ja poliittisesta puheesta eikä sille syntynyt omaa puoluetta. Bibó suositteli heille pelkojensa voittamiseksi - ’taantumuksellisen’ ajattelutavan hylkäämistä ja ryhtymistä asiantuntijaälymystön edustajiksi. Ks. Rainer M. János, ”A volt ’keresztény középosztály’ és a demokrácia reménye”. *A demokrácia reménye*, 114-115.

<sup>243</sup> Veres, ”Parasztság és demokrácia”, 206-207.

sivistystoimintaa. Hän ei kuitenkaan tunnustanut kaikkia modernin maailman realiteetteja ja oli enemmän romantikko ja utopisti kuin Bibó.

Kun julkiseen moralismiin kuuluu politiikassa vaikuttavien arvojen ja toiminnan arvostelu tai toivotun poliittisen järjestelmän perustavien hyveiden etsintä ja mahdollisesti syntyvien paheiden torjunta, voidaan, hieman yllättävää kyllä havaita, että politiikan saralla suhteellisen tuntemattoman József Jánosin tekstissä esiintyvällä tematiikalla ja sanomalla oli eniten perheyhtäläisyyttä Bibón ajatuskulkujen kanssa. Filosofisesti demokratian etiikasta voi hänen näkemyksensä mukaan puhua vain, kun sillä oli tietty eetos, erityinen moraalinen tunne, joka vaatii demokratiaa toimimaan oikein, saattamaan sen yleisesti voimaan ja pitämään sitä yllä. Se oli siis aktiivista poliittista toimintaa, kun poliitikot, filosofit ja jokainen yksilö yhteisössään etsivät sitä.<sup>244</sup> Utopialta vaikuttavat 'vapaus, veljeys ja tasa-arvo' voivat toteutua, jos *poliksen* päämäärä ja motiivi etsiä niiden sovellusta individualistisen (hedonistisen) oman edun etsinnän ja orjuuden väliltä olivat selviä. Ensisijaisesti ratkaistava ongelma oli: kun demokratian piti olettaa ihmisten kypsyys ja halu kasvatustehtävään yhteisen hyvän (*közjó*) tajuamiseksi, se edellytti myös ristiriitaisten etujen sovittamista. Kypsyyttä jokaiselle oli "itsensä tuomitseminen pois pahasta" (*önmagabírá*s), yhteisölle se oli sitä, että se salli jokaiselle vapaan itsekehityksen (*önkifejlődés*).<sup>245</sup> Unkarin tilanteessa oli epäiltävissä, että kommunistit pyrkivät luomaan poliisivaltion, mikä olisi sama kuin terrorivaltio. Jánosin näyttökulmasta katsoen olisi ollut erittäin valitettavaa, että demokratiaa uhkaava moraalisen vastuuntunnon puuttuminen olisi kasvanut poliittisen hysterian asteelle: ihmisten painostus, diletantismien leviäminen, demagogien puhevallan kasvu ja suunnitellun propagandan (valheiden) levittäminen olivat sen selviä oireita, johtopäätös, josta Bibókin olisi ollut samaa mieltä. Kun vielä otetaan huomioon, että Bibón julkisessa moralismissa oli kristinuskosta demokratiaan oksastettuja periaatteita, arvoja ja moraaliohjeita, hänen 'progressiivisuutensa' demokratian rakentamisessa oli maltillista, sovintoa hakevaa ja yhteistyöhaluista aina niin kauan kuin se kommunistienkin kanssa sisäministeriön virkamiehenä vain oli mahdollista. Näyttihän hänestä vaalien alla siltä, ettei neuvostomiehityksessä ollut ainakaan toistaiseksi mitään erityisen pelättävää, ja että maailmanpoliittinen tilanne sallisi Unkarille itsenäisen kehityksen tien.<sup>246</sup> Kuitenkin hänen kuvitelmansa appensa, László Ravaszin, piispan ja reformistien johtohahmon, kokoamasta kristillisestä rintamasta jäi lyhytikäiseksi, sillä sellaiselle ei löytynyt kannatuspohjaa. On merkillepantavaa, miten Länessä monissa valtioissa, erityisesti Saksassa, nimenomaan kristillisdemokraattiset puolueet menestyivät sodan jälkeen ja loivat yhteiskuntien stabiilitettä, kun sitä vastoin Itä-Euroopassa

---

<sup>244</sup> Jánosi József, "A demokrácia etikai feltételei". *Demokrácia*, 68-69. Tämä jesuiitta eli vuosina 1898-1965 ja toimi Szegedin jesuiittajärjestön (*rendi*) korkeakoulun filosofian ja uskontotieteen professorina vuodesta 1945 vuoteen 1949, jolloin hän emigroitui länteen. Saksalaismiehityksen aikana hän pelasti monia kuoleman- ja työleireille joutumiselta.

<sup>245</sup> *Ibidem*, 76.

<sup>246</sup> *Életút dokumentumokban*, 240-241.

kommunismien viehäytys oli alkuun voimakasta, kunnes sen tavat opittiin tuntemaan.<sup>247</sup> Bibólle se opetus oli harvinaisen karvas.

Demokratiakäsitykset Unkarissa olivat kesällä 1945 epäyhteneviä, koska ne ilman kotimaisia traditioita perustuivat erilaisiin ja peräti vastakkaisiin maailmankatsomuksiin. Oli syvää epätietoisuutta, mitä demokratia voisi olla. Monesti sen poliittinen ja teoreettinen merkitys sekoittuivat. Niin tapahtui erityisesti vasemmistossa, kun piti puhua myös kansalle oppineisuuden yli ja hankkia siten lisäkannatusta. Silloin annettiin ymmärtää, ettei porvarillisella demokratialla ole myönteistä kehityshorisonttia – sosialismi esitettiin varsinkin sosiaalidemokraattien puolelta ainoaksi vaihtoehdoksi, vaikka samalla piti painiskella konkreettisten vallanhankintaongelmien kanssa. Tosin sen täytyi olla kaukana tulevaisuudessa, kun demokratiakin oli vielä ”lastentautinen”.<sup>248</sup> Kommunistit välttelivät taktisesti sosialisminsa ylimainostamista, pikemminkin he puhuivat vain kansandemokratiasta. Ja kun katsotaan poliittisen spektrin toiseen laitaan, huomataan älymystön uskoneen demokratian ja sosialismin yhteensovittamisen mahdollisuuteen. Bibókin muisti siihen vielä kesällä 1945 uskoneensa, mutta jo syksyllä suhtautuneensa siihen paljon skeptisemmin. Näkymät ’vanhan’ ja ’uuden’ järjestelmän välisen kuilun umpeen luomisesta moraalisisella uudistumisella heikkenivät muun muassa siksi, että kansantuomioistuimet eivät noudattaneet oikeusperiaatteita ja -käytänteitä, vaan tekivät summittaisia ja pikatuomioita<sup>249</sup> vähintäänkin epäilyttävien todistusten pohjalta<sup>250</sup>, räikeä oikeudentajun loukkaus, jonka kritiikkiin Bibó palasi syksyn kirjoituksissaan.

Unkarilainen 1945 kesän demokratiakeskustelu oli kuin päiväperho, sillä sen lento päättyi pian vuoden loppupuolella, kun hallitusta alettiin vaalien jälkeen kiihkeän poliittisen valtataistelun saattamana muodostaa. Vaalien tulos oli yllätys monille ja syvä pettymys kommunisteille, jotka olivat odottaneet jopa 70 %:n äänisaaliista. Voittaja oli Pienviljelijäpuolue, joka sai peräti 57 % äänistä, kun kommunistit ja sosiaalidemokraatit saivat kukin noin 17 %. Bibón puolue sai vain alle 7 % ja alkoi rakoilla. Vaalituloksen perusteella ei ollut epäilystäkään siitä, etteivätkö unkarilaiset (äänestysprosentti oli 92) olleet sittenkin valinneet porvarillista vaihtoehtoa sosialistisen sijaan. Kommunismien viehäytys ei ollut purrut. Pienviljelijöiden puolueella oli nyt mahdollisuus yksin

---

<sup>247</sup> Vrt. Kershaw, *To Hell and Back*, 492–495; Tony Judt, *Postwar. A History of Europe since 1945*. Penguin Press: New York, 2005, 129–140.

<sup>248</sup> Rákosi, ”A magyar demokrácia kérdése”, 152.

<sup>249</sup> Ajanjaksolla tammikuusta 1945 huhtikuuhun 1950 24 tuomioistuinta tuomitsi 58.388 henkilöä, heistä 476 kuolemaan, joista 189 teloitettiin. Ks. István Bibó, *Democracy, Revolution, Self-determination*. Selected Writings. Ed. Károly Nagy. Transl. A. Boros-Kazai. East-European Monographs, no. CCCXVII. Columbia University Press: New York, 1991, 150, n. 18.

<sup>250</sup> Bibó lähetti hallitukselle armonanomuksia kommunistien väärin perustein vangitsemien henkilöiden puolesta. Eräs sellainen oli Debrecenin pienkirkon pastori Sándor Uray. Häntä oli syytetty agitaatiosta, kun hän oli kuvannut neuvostoplakaatin Jumalan ja uskonnon vastaiseksi. Bibó selitti, että bolševismin vastaisuus oli ollut kirkon tapa 25 vuotta ja että Uray oli usein saarnannut ”hitlerismiä” vastaan. Sen lisäksi hänellä oli pietistinä ”puhdas sielu” ja jos hänet tuomittaisiin, se tekisi erittäin huonon vaikutuksen uskovissa. Pappi vapautettiin, mistä hän muisti Bibóa kiittääkin. Ks. *Életút dokumentumokban*. Bibón armonanomus, dok. 106, 304 ja dok. 110, 305.

muodostaa enemmistöhallitus tai ottaa hallituskumppanikseen joko sosiaalidemokraatit tai/ja Kansallinen Talonpoikaispuolue. Valvontakomission puheenjohtaja marsalkka Voroshilov vaati kuitenkin muodostettavaksi "suuren koalition" ja sille kommunisti sisäministerin. Enemmistön toivoessa, että tuo saneluratkaisu olisi vain väliaikainen, muodostettiin hallitus, jossa Pienviljelijöillä on seitsemän, kommunisteilla ja sosiaalidemokraateilla kolme ja Kansallisen Talonpoikaispuolueella yksi salkku. Ensi töikseen se julisti Unkarin tasavallaksi.<sup>251</sup>

Kommunistien valtapyrkimysten eduksi toimi 'uudessa' järjestelmässä monta eri tekijää. Ulkopuolelta katsottunua hallituspuolueet vetivät usein aivan eri suuntiin, tilanne, missä kommunistien oli suhteellisen helppo vetää toisten puolueiden loikkareita omiin riveihinsä. Heidän tukena vastustajien rivien hajotuksessa oli Neuvostoliitto valvontakomission ja puolueyhteyksien kautta. Sisäministeri László Rajk<sup>252</sup> käynnisti puhdistuksia oikeistolaisiksi leimattujen virkamiesten riveissä (ns. B-listat<sup>253</sup>) pakottamalla heidät eroamaan jostain todellisesta tai tekaistusta syystä.<sup>254</sup> Kommunistien maaliskuussa 1946 organisoima Vasemmistoblokki järjesti propagandatilaisuuksia, joissa demonstroitiin maareformin peruutuksia vastaan ja vaadittiin kaikkien 'taantumusjärjestöjen', kuten esimerkiksi partioliikkeen lakkauttamista. Pienviljelijäpuolue useimmiten myöntyi kommunistien vaatimuksiin ja viimein menetti enemmistönsä parlamentissa. Pian sen johtoa lopulta yksinkertaisesti vain pidätettiin ja kuljetettiin Neuvostoliittoon. 'Salamin' leikkaus eteni hyvää vauhtia, kun myös muut vasemmistopuolueet omien intressiensä ajamiseksi ryhtyivät tai pakotettiin kommunistien liittolaisiksi. Laajallekaan levinneet protestit, kuten kardinaali József Mindszenty<sup>255</sup> unkarilaisten "vainoamisesta" puhuva paimenkirje (17.10.1945) ei estänyt kommunistien monien silmissä laittomin keinoin tapahtuvaa poliittista etenemistä. Huolestuneissa älymystöpiireissä ennustettiin miehityksen jatkumista ja Neuvostoliiton asettumista "Tonavan kansojen naapuriksi", konstellaatio, mihin unkarilaisten oli lopulta vain parhaansa mukaan koetettava sopeutua.<sup>256</sup>

Myös Bibón "Unkarin demokratian kriisi" (1945) oli sofistikoituneesti huolestuneen julkisen moralistin analyttinen kiistakirjoitus, jonka polttopisteessä

---

<sup>251</sup> Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*, 230-231; Kontler, *Millennium in Central Europe*, 396-397.

<sup>252</sup> László Rajk (1909-1949), MKP:n jäsen vuodesta 1941, useita kertoja vangittuna, kunnes 1945 sisä- ja ulkoministerinä. Tuomittiin näytösoikeudenkäynnissä 1949 kuolemaan ja teloitettiin.

<sup>253</sup> Lista, jolla hallinnosta puhdistettiin syksyllä 1946 noin 60.000 "taantumukselliseksi elementiksi" luokiteltua henkilöä. Sen tarkoitus oli alun perin vähentää virkamiesten määrää ja rationalisoida hallintoa, mutta siitä tuli kommunistein väline jahdata 'taantumuksellisia' vihollisiaan.

<sup>254</sup> 'Uuden' vallan ongelmaksi Unkarissa tuli uusien virkamiesten kouluttaminen, kun kunnollista ja "tiedostavaa ihmisainesta" ei ollut saatavilla. Niinpä "kasvattajien kasvattaminen" ja kouluttajien kouluttaminen nähtiin aivan keskeiseksi tehtäväksi. Ks. esim. "A magyar demokrácia válsága" cikkvitája. Kocsás Gyulan puheenvuoro. *VT II*, 114.

<sup>255</sup> Arkkipiispa József Mindszenty elämänvaiheista ja hänen julkisesta moralismistaan. Ks. Halmesvirta, "Mindszenty József bíboros közéleti moralizmusa", 1728-1739.

<sup>256</sup> Lainaus: Szekfű Gyula, "A szabadság hívei". *A demokrácia reménye*, 228.



oli valtapuolueiden kyvyttömyys toimia yhdessä ja erityisesti kommunistien toiminta yhteistyön rikkomiseksi. Jos kohta koalitiota voitiin pitää poliittisten konjunktuurien luomuksena, oli se sentään saanut aikaan valtavan muutoksen ja sillä oli merkittäviä demokratisoimistehtäviä tekemättä. Olisi ollut julkisen moraalien kannalta ja voittajien silmissä vähintäänkin toivottavaa, että kaikesta arvomaailmojen ja maailmankatsomusten vastakkaisuudesta huolimatta Unkari olisi nostettu kärsivällisesti ja maltilla alhosta, johon sen 'vanha' johto oli sen ajanut. Tämä oli Bibón kirjoituksen lähtökohta.

Bibón huolestuneisuus Unkarin poliittisen reformin suunnasta vaalien jälkeen oli kiihkotonta, mutta purevaa. Siitä unkarilaiset tutkijat ovat häntä kiittäneet, koska ovat saaneet siitä tavanomaista poliittista historiaa syvemmän, sosiaalipsykologisen kuvan sodan jälkeen vallinneista poliittisista mielialoista.<sup>257</sup> Se oli Bibón julkisen moralismin ääntä parhaasta päästä. Syväanalyysissään se palasi demokratian perusarvoihin ja mittasi koalitiollahituksen toimia ja kommunistien myyräntyytä niiden vaa'alla. Hän näki kriisin kehittyvän, koska epävarmuutta ja pelkoa oli eri tavoin herätelty, vaikka niihin olisi ollut Bibón mielestä vielä todellista aihetta. Perin inhimillistä: yhtäältä 'turhaa' pelkoa oli syntynyt siitä, että koalition sisällä syntyneitä vastakkainasetteluja oli molemmin puolin paisuteltu ja poliittinen keskustelu oli kärjistynyt niin, että jo sovittujen reformien loppuunsaattaminen oli viivästynyt. Toisaalta, kun Unkarissa enemmistö äänestäneistä kuitenkin tahtoi "palata Eurooppaan", eikä siirtyä "Itään", kommunistien ja valvontakomission otteet näyttivät vaarantavan demokratian rakentamisen ja aiheuttivat hysteriseksi kehittyvää liikehdintää.<sup>258</sup> Oli syntynyt vaikea poliittinen asetelma, kun keskinäinen luottamus, demokratian rakentamisen peruskivi, oli koalition työssä rapautumassa.

Merkittävä epävarmuustekijä Bibólle olivat venäläiset miehittäjät, joihin kommunistit suhtautuivat kuin vapautuksen "enkeleihin", muut kuin "piruihin".<sup>259</sup> He olivat alistaneet Unkarin sotaisaan tilaan, mitä siviilien oli enää vaikea hyväksyä. Venäläinen sotilas oli unkarilaiselle tuntematon ja se jätti hänet "avuttomaksi" (*elgyávultság*). Moraalisesti vaarallista oli voimien epäsuhdasta syntyvä heikomman voimattomuus, kun sodan häviämisen surkeus yhdistyi ihmisten mielissä 'demokratiaan', jonka piti heidät vapauttaa, eikä alistaa.<sup>260</sup> He saattoivat odottaa, että pelkotila loppuisi senkin uhalla, että 'vanha' järjestelmä palautettaisiin. Bibólle tämä olisi ollut harha-askel pimeään menneeseen, ja siksi koalition oli saatava miehittäjän kanssa aikaan

---

<sup>257</sup> Ks. esim. Bibólle omistettu *Rubicon*-lehden erikoisnumero 2007/4, jonka otsikko oli julkiseen moralismiin sopiva "A nemzet lelkiismerete" ("Kansakunnan omatunto"). Vrt. Péter Kende, "A bibói örökség", 64-66.

<sup>258</sup> István Bibó, "A magyar demokrácia válsága" (1945). *VT II*, 15-16.

<sup>259</sup> *Ibid.*, 17.

<sup>260</sup> *Ibid.*, 18. Myös tunnettu porvariskirjailija Sándor Márai tuomitsi tyrannian korvaamisen toisella. Hän kuitenkin uskoi, ettei Neuvostoliitto tee Unkarista "jäsenvaltiotaan", vaan sallii "ruusunvärisen demokratian", mikä tarkoitti sitä, että täyttä mielipiteen vapautta ei ollut, vaan "slaavilaiset" voimat päättivät Unkarin kohtalosta. Hän ei luottanut siihen, että ihmisten suuri enemmistö osaisi elää demokratian tuomassa vapaudessa, vaan siihen piti heitä hyvin hitaasti kasvattaa. Ks. Márai Sándor, *A teljes napló* 1945. Helikon: Budapest, 180-182, 190-191.

demokratiaan vievä yhteistyö. Mutta sen tilanne oli kriittinen, koska siinä oli sekä kommunisteihin ystävällisesti suhtautuvia että heidän vastustajiaan, joista edelliset pelkäsivät 'taantumusta' ja jälkimmäiset proletariaatin diktatuuria. Bibón tilannearvion mukaan oli mahdollista, mutta ei todennäköistä, että kommunistit ryhtyisivät hyökkäykseen ja poliittinen tilanne edelleen "myrkyttyisi":<sup>261</sup>

Unkariksi se merkitsee sitä, että proletariaatin diktatuurin pelko poliittisten pelkojen ikivanhojen sääntöjen mukaan aiheuttaa tyhjästä sen vaaran, minkä se on seinälle maalannut.

Kommunistisen puolueen sisäisen kriisin ydin oli psykologinen: kommunistit himoitsivat valtaa, mutta kun eivät olleet sitä heti saaneet, he maalasivat seinälle myöhemmin hyvin tunnetuksi tulleen, rákosilaisen iskulauseensa: "Jos et ole puolellamme, olet meitä vastaan". Julkisen moraalin kannalta katsoen se osoitti heidän kansaa kahtia jakavan suoran toimintansa olevan poliittisesti itsekästä ja sivistymätöntä, ja johti päätöksenteon vääristymiseen. Ei ajettukaan demokratiaa, vaan yhden puolueen etua. Unkarin ja Euroopan uudelleen rakentamisessa olisi Bibón mielestä kipeästi tarvittu rauhanomaisia, julkista moraalialia kohottavia toimia eikä jatkuvaa riidankylvöä. Jos kommunistien myyräntyo vain jatkui, odotettavissa oli koalition hajoaminen ja tasapainopolitiikan loppu. Heidän ongelmansa oli Bibón vallankumoushistorian tulkinnan valossa se, että he elivät vallankumousromantiikan vallassa, muistellen Venäjän vuoden 1917 vallankumousta ja haaveillen samanlaisen toteuttamisesta Unkarissa. Siksi he eivät olleet valmiita "todelliseen demokratiatyöhön" maansa hyväksi, vaan kävivät sotaisan äänensävyyn saanutta ideologiakamppailua. Nähtäväksi jäi, tekisivätkö he myönnytyksiä hallituskumppaneilleen ja siten tukisivat demokraattista "edistystä" - Bibón mielestä heidän olisi tyydyttävä siihen.<sup>262</sup>

Myös fasismin ja 'taantumuksen' vastainen taistelu oli Bibón tilannearvion mukaan saavuttamassa kriisipisteen pitkälti kommunistien taktiikan vuoksi. He samaistivat 'taantumuksen' (kaikki horthylaisen järjestelmän edustajat) ja fasismin, mikä johti demokraattisen areenan kapenemiseen ja kommunistien eristäytymiseen. Fasisteja ja hitleriläisiä oli ehdottomasti rangaistava, mutta ei kommunistien tavalla, vaan demokraattiselle julkiselle moralille sopivin keinoin:<sup>263</sup>

Nuoliristiläisiä ja Hitlerin agentteja ei pidä rangaista siksi, että avaisimme siten unkarilaisille tietä demokratialle [...], vaan siksi, että siten pitäydymme totuudessa, pidämme kiinni loukatusta ihmisyydestä ja omasta tahratusta kunniastamme.

'Taantumuksellisia' ei pitänyt rangaista siitä, että tulivat fasismilla pelotelluiksi tai liittoutuneiksi heidän kanssaan. Tärkeämpää kuin jahdata heitä oli vastata julkisen moralismin peruskysymykseen "mitä halutaan säilyttää" silloin, kun

---

<sup>261</sup> Bibó, "A magyar demokrácia válsága", 21.

<sup>262</sup> Ibid., 27.

<sup>263</sup> Ibid., 29.

maa oli poliittisen moraalin syvänteessä. Bibó näki anakronismin siinä, että kommunistit vertasivat 1945:n jälkeistä demokratian vakautusta Bethlenin<sup>264</sup> konsolidaatioon ja siksi hylkäsivät koko konsolidaation ajatuksen, vaikka se hänen mielestään olisi voinut nyt, kokonaan uudessa tilanteessa onnistua. Pienviljelijäpuolue ei ollut vuosina 1920–1945 hitleriläinen tai kapitalistinen, vaan järjestyksen, lain ja turvallisuuden puolue ja sitä kannattava keskiluokka, virkamiehet ja älymystö eivät siten Bibón arvostelussa olleet syyllisiä eikä heitä pitänyt internoida ja tuomita niin jyrkästi niin kuin kommunistit vaativat.<sup>265</sup> Se ei ollut hyvää hallinnon "elvytystä" (*felfrissítés*).<sup>266</sup> Julkisen moraalien terveyden kannalta oli tärkeää määritellä, keitä todella oli rangaistava. Bibón listalla olivat Hitlerin kätyrit, ihmisyyden loukkaajat, rotuoppineet, Unkarin kunnian tahrijat ja sen katastrofin aiheuttajat. Eivät sotasylliset, kuten muun muassa Suomessa. Unkarilaisten "sokeus" oli ollut, että Saksaa myötäilevä, revision toivossa omaksuttu seikkailupolitiikka menetti julkis-moraalisen perustansa, kun hitlerismi oli ottanut Saksassa ohjat. Sen seuraukset tajuttiin vasta, kun Budapest oli raunioina. Väärin kuitenkin olisi Bibón oikeudentajun mukaan ollut tuomita kaikkia pikkurikollisia, kuten 'pikkunuoliristiläisiä' tai taannehtivasti sotien välisen ajan antibolševisteja. Myös liiallisella sympatian herättämisellä syyttömiä kohtaan oli julkiseen moraaliiin huono vaikutus, sillä se suuntasi huomion pois rikollisista. Terveeseen julkiseen moraaliiin tuossa tilanteessa kuului "suurisieluisuus" (*nagyylelkűség*) eikä puoluepoliittinen tarkoituksenmukaisuus. Vähäisiä rikkomuksia tehneille piti – oli hän kristitty tai ei – osata antaa myös anteeksi.<sup>267</sup>

Kommunistien pahin virhe Bibón kriisirekisterissä oli tehdä poliisista kansalaisille pelon lähde ja esittää se samalla 'vallankumouksen' välineenä ja oikeudenmukaisuuden palvelijana. Bibólle Unkarissa ei ollut enää 'vallankumouksen', vaan konsolidaation aika. Ei ollut oikein järkevää pistää esimerkiksi 'vanhan' järjestelmän päätuomareita (*főszolgabíró*<sup>268</sup>) istumaan

<sup>264</sup> István Bethlen (1874–1946), aristokraatti, konservatiivi valtiomies ja Unkarin ensimmäisen maailmansodan jälkeisen konsolidaation takuumies. Yhdisti Unkarin porvarilliset voimat Kansalliseen Yhtenäisyyspuolueeseen ja toimi pääministerinä vuosina 1921–1931. Sitten merkittävä poliittinen taustavaikuttaja ja Horthyn neuvonantaja. Vastusti Unkarin liittoa natsi-Saksan kanssa ja yritti toisen maailmansodan loppuvaiheissa hieroa erillisrauhaa länsiliittoutuneiden kanssa. Neuvostomiehittäjiä piti häntä uhkana, hänet pidätettiin huhtikuussa 1945 ja vietiin Moskovaan, missä hän kuoli vankilassa lokakuussa 1946. Erinomainen elämäkerta: Romsics Ignác, *Bethlen István*. Osiris: Budapest, 1999.

<sup>265</sup> Sisäministeri Erdei määräsi kesäkuussa 1945 internoinnit ja lisäsi poliisien toimivaltaa pidättää ja vangita ihmisiä. Määräyksen mukaan internoida piti kaikki, jotka eivät olleet tehneet sotarikoksia eikä toimineet Unkarin kansaa vastaan, mutta saattoivat toiminnallaan vaarantaa demokraattisen kehityksen ja koettivat estää maan uudelleen rakentamisen. Vuosien 1945–1946 aikana kymmenet tuhannet joutuivat internoinnin tai muiden poliisitoimien kohteiksi. Internointi lopetettiin kesällä 1953. Ks.tark. *VT II*, 818.

<sup>266</sup> Bibó, "A magyar demokrácia válsága", 34.

<sup>267</sup> *Ibid.*, 38.

<sup>268</sup> Unkarin linnaläänien korkein, eliniäksi läänin lainsäädäntöelimen nimittämä tuomari vuoteen 1950, jolloin Unkarin kansantasavalta perustettiin ja virka lakkautettiin. Ks. *Általános történelmi fogalomgyűjtemény*. Szerk. Markó László. Holnap Kiadó: Budapest, 1992, 95.

kuukausiksi piikkilankojen taakse. Kasvattamalla kuviteltujen ja todellisten vastustajien kärsimystä ei tehty vallankumousta eikä sillä, että tuomitsemattomia ja syyttömiäkin ihmisiä sullottiin määräämättömiksi ajoiksi kidutusleireihin. Näillä toimilla oli suuri demoralisoiva vaikutus, sillä niistä palaavat eivät enää oikein jaksaneet kuunnella demokratian sanomaa. Lainoppineena Bibó saattoi todeta rikoksen (*bűn*) ja rangaistuksen (*bűnhódés*) tasapainon niissä järkkyyneen. Oli lisäksi lyhytnäköistä käsittää poliisin asema poliittiseksi. Se, että poliisit olivat puoluemiehiä, eivätkä oikeita poliiseja, oli johtanut julkisen moraalin hyvin ikävään vaiheeseen. Sen pilasivat väärinkäytökset, summittaiset pidätykset, todellisten rankaisutoimien hitaus ja lykkääntyminen sekä oikeusjuttujen ratkaisemattomuus poliittisista syistä.<sup>269</sup> Poliisi, jonka tehtävä oli *vain* auttaa demokratian rakennustyössä, konsolidaatiossa sen esteitä poistamalla ja pitämällä järjestystä yllä, harjoittikin yhteiskunnassa kostopolitiikkaa, sillä oli käytössä brutaaleja kuulustelumenetelmiä ja se oli korruptoitunut. Bibó tiesi vihastuttavansa vastustajansa vertaamalla heidän poliisitoimiaan nuoliristiläisten juutalaisvainoihin ja väittämällä, että turvattomuus oli nyt pahempaa kuin 1944 tai Bethlenin aikana, mutta hänen tarkoituksenaan olikin saada moralismillaan aikaan tilanne, jossa tuo vertailu tulisi mahdottomaksi.<sup>270</sup>

Kommunistien tarkoitus oli Bibón heidän kovista otteistaan saaman vaikutelman perusteella käyttää demokratiaa sosialismiin siirtymisen välikappaleena, mitä he perustelivat marxilaisella dialektiikalla: kapitalismia seuraa ennemmin tai myöhemmin sosialismi. Ongelma heille oli vain siinä, etteivät Unkarin 'edistykselliset' demokraattiset voimat olleet sosialismin vastustajia, vaan ne temperoivat dialektista kehitystä suuntaan, mistä ei ollut varmuutta. Bibó näki julkisen moraalin kannalta vaarallisena sen ilmiön, että kommunistien vaatimus omistussuhteitten muuttamisesta aiheutti vain pelkoa rauhaa ja vakautta kaipaavassa yhteiskunnassa. Kun Unkarin resurssit olivat sodan jäljiltä muutenkin vähissä, ei ollut taloudellisesti järkevää ottaa valtion haltuun omaisuuksia, sillä maa tarvitsi kapitalismia, turvallisuutta, yritteliäisyyttä, pääomia ja luottoa. Sosialismia Bibó suositteli kuitenkin kokeiltavaksi esimerkiksi työvoiman osuuskunnallistamisessa, jolloin uusia sellaisia yritysmuotoja voisi syntyä, jotka täydentäisivät vähäisiä toimivia kapitalistisia tuotanto-organisaatioita. Teollisuudessa oli kokeiltava laajassa mitassa työväen neuvostoja ja vain aivan keskeisiä tuotannonaloja oli valtiollistettava. Tarkkaa säätöä vaati pien- ja keskisuuren porvarin totuttaminen sosialismiin, ja muutenkin yksityiselämän "ikuiset oikeusmuodot" oli pystyttävä sovittamaan sosialistiseen uudistustyöhön.<sup>271</sup> Julkinen moraalivaati, ettei sovitus olisi liian jyrkkä ja ihmisille lisäkärsimyksiä aiheuttava.

Perin hankala kysymys Bibólle Unkarin demokratisoitumisessa oli koalition vasemmiston ja oikeiston demokratia -määritelmien vastakkaisuus, mikä esti realistisen määritelmän löytymisen ja sen pohjalta rationaalisen

---

<sup>269</sup> Bibó, "A magyar demokrácia válsága", 41-42.

<sup>270</sup> Ibid., 44.

<sup>271</sup> Ibid., 48-49.

politiikan tekemisen. Molemmista hän kuitenkin löysi joukon hyviä lähtökohtia: Pienviljelijöillä politiikan pelisäännöt, lain tarkka soveltaminen ja kunnioittaminen sekä enemmistöperiaatteen tunnustaminen, kommunisteilla protodemokraattiset elimet, kansalliset ja tuotantokomiteat ja massa-aktiot (lakot ja mielenosoitukset).<sup>272</sup> Pääasia näiltä molemmilta silti puuttui: idea kansanvallasta, joka valitsee johtajansa ja pystyy erottamaan heidät. Kansaa piti myös valistaa siitä, että johtajat olivat saaneet alun perin, ennen *poliksen* syntyä, valtansa Jumalan armosta. Orjana ollut kansa oppi tuntemaan voimansa<sup>273</sup> – demokratian ensi ehto oli ollut feodaalisen järjestelmän kumoaminen vallankumouksella. Juuri se oli Bibón ”ihmisarvon vallankumous” ja se oli tapahtunut Sveitsissä 1300-luvulla, Hollannissa 1500-luvulla, Englannissa 1600-luvulla, Yhdysvalloissa ja Ranskassa 1700-luvun lopulla ja Venäjällä 1900-luvun alussa, mutta Unkarissa se oli epäonnistunut 1848–1849 eikä se vielä 1945:kään näyttänyt pääsevän voitolle.<sup>274</sup>

Vaikka kommunistit olivat Bibólle unkarilaisen demokratian kehityksen pääjarruttajia, Pienviljelijäpuolueen asema koalitiossa vain korosti sitä. Sen vaalisloganit järjestyksestä, lain noudattamisesta ja turvallisuudesta olivat huonosti sopusoinnussa koalition aktuaalisen toiminnan ja kommunistien valtapropagandan kanssa, joka teki siitä unkarilaisille ’vanhan’ järjestelmän suurpuolueen – muistuttamaan Bethlenin Yhtenäisyyden puoluetta. Ikävää Bibón kaavaileman demokratian kannalta oli, etteivät vaalit olleet tuoneet muassaan voimakasta poliittista keskustaa, jonka taustavoimina olisivat olleet yhtäältä keskisuuret viljelijät ja pientilalliset sekä toisaalta älymystö, osa virkamiehistä ja keskisuuria omaisuuksia omistavista porvareista. Demokratian mahdollisuus oli kuitenkin vielä olemassa.<sup>275</sup>

Unkarilaisen demokratian keskeinen kysymys on, voivatko Pienviljelijät voittaa puolelleen pientilalliset (*parasztplebejus*) ja unkarilaisen keskustan, joka poliisin väkivallan lisäksi ei ole unohtanut herrojen ylimielisyyttä heitä kohtaan, ja saada aikaan rajoitettu (*limitált*) vallankumous, sellainen, joka voi julistaa yhtälailla radikaalin reformiohjelman, lain suoman turvallisuuden ja järjestyksen välttämättömät välineet.

Perusongelmana oli siis poliittisen kentän polarisoituminen, mikä synnytti jatkuvia epäluuloja<sup>276</sup>, joista pelot sitten saattoivat kehittyä ja paisua hysteriaksi. Kommunistien toiminta alkoi syksyllä muuttua ’salamitaktiikkana’ tunnetuksi tulleeeksi lähipuolueiden itseensä sulauttamiseksi. Uhkailua ja pakkoakin käytettiin. Vastoin Bibón toiveita alkoi näyttää siltä, että radikaalin älymystön

---

<sup>272</sup> Niiden toiminnasta 1944–1949, ks. *VT II*, 821–822.

<sup>273</sup> Maaorjuuden lakkauttaminen ’demokratian’ lähtölaukauksena muistuttaa aatehistorioitsijaa J.S.Millin liberalistisesta edistysajatuksesta, joka vaati kaiken orjuuden (mustien, naisten jne.) poistamista. Tässä mielessä Bibón Unkarin feodaalijäänteiden kritiikki on sille sukua semminkin, kun molemmat kritisoivat ankarasti rotuoppeja. Vrt. Anssi Halmesvirta, *Turanilaisia ja herrasneekereitä. Aatehistoriallisia tutkimuksia brittiläisestä rotuajattelusta*. HArk 103. SHS: Helsinki, 1993, luku 1.

<sup>274</sup> Bibó, ”A magyar demokrácia válsága”, 51.

<sup>275</sup> *Ibid.*, 61.

<sup>276</sup> Monet politiikan tutkijat (esim. D. Runciman) korostavat juuri sen käyttövoimaa politiikassa.

asema vain heikkeni heikkenemistään, kun kommunistit 'lähenivät' sosiaali-demokraatteja synnyttäen kahden puoleen valtablokin. Huojuvan talon metaforaa käyttäen Bibó kuvaili koalition alkavan "natista liitoksissaan"<sup>277</sup> ja sen pystyssä pysymisen riippuvan Rákosista, josta hän vielä tuolloin uskoi löytyvän poliittista malttia.<sup>278</sup> On kuitenkin vaikea sanoa, miten Bibón kaavailema 'kunnon koalitio' olisi voinut syntyä, sillä sellaisesta ei ollut Unkarin poliittisessa kulttuurissa aiempia kokemuksia eikä 1945 tilanteessa löytynyt puolueiden kesken todellista konsensusta. Maassa oli puute demokratiakehitystä lujittavasta julkisesta moraalista, ja käsillä olleista poliittisista vaihtoehdoista eivät kaikki olleet enää moraalisesti ajanmukaisia, vaan niiden tilalla häilyi sosialistinen odotushorisontti.<sup>279</sup>

Voi olla jäljellä kasinojen ylen määrin etuoikeutettu ja hyvin näyttävä kunniamoraali, voi olla jäljellä luotettavan yrittäjän moraalit, mutta sittenkin nyt tarvitaan kollektiivista, veljellistä (*testvériség*) moraalit ja vielä sitä, että siihen jopa luotettaisiin.

Demokratian nimissä moraalitonta oli sekin, että virkamiesten väärinkäytöksiä ja korruptiota ei käsitelty julkisesti.<sup>280</sup> Lehdistö, jolla olisi ollut merkittävä julkista moraalit puhdistava rooli, oli vielä sota-ajan tasolla jatkaen "tyhjää tiedotusta, herjauksia, syyttelyä ja väärin mielipiteiden muodostusta" ilman vastapuolten mahdollisuutta kommentoida niitä.<sup>281</sup>

Bibó koetti hälventää unkarilaisten epävarmuutta neuvostomiehittäjän aikeista ja valaa uskoa siihen, että lännen odotukset demokraattisesta järjestelmästä Unkarissa voisivat Neuvostoliiton suostumuksella jossain muodossa toteutua. Olihan sentään pidetty vapaat vaalit - Bibó oli ollut laatimassa niiden aikataulutusta (PERT-systeemi) - ja sekä Länsi että Neuvostoliitto olivat Unkarin tunnustaneet. Demokraattinen kehitys riippui hänen arvionsa mukaan siitakin, pystyikö koalitio säilyttämään miehittäjän ja Länsiliittoutuneiden luottamuksen. Sen ei pitänyt jäädä kahden voittajaleirin välille syntyvän jännityksen luomaan ristituleen, jolloin uhkasi vaara vajota takaisin 'vanhan' järjestelmän ajan "toiveajatteluun ja kauhukuviin". Unkarin oli "seistävä omilla jaloillaan".<sup>282</sup> Ottaen huomioon, missä jamassa Unkari

---

<sup>277</sup> Bibó, "A magyar demokrácia válsága", 64. Ilmestyi alun perin *Valóság* -lehdessä lokakuussa 1945.

<sup>278</sup> Eräässä keskustelussa Bibón kanssa Rákosi oli toivonut häneltä lähentymistä kommunistien linjoille. Bibó puolestaan oli toivonut, että vuoden 1947 vaalit olisivat "puhtaat", mihin Rákosi oli sarkastiselle tyylilleen uskollisena vastannut kommunistien saavan "puhtaasti" 60 % (!) äänistä, mikä osoitti Bibólle hänen neuvotteluhalujensa loppuneen. Lopuksi Rákosi oli huomauttanut Bibón olevan "viisas mies" ja ihmetellyt, miksi hän ei ollut marxilainen. Rákosi myös väisti puuttumasta Bibón armonanomuksiin, koska ne olivat hänelle maan asioiden rinnalla "pikkuasioita". *Életút dokumentumokban*, 259.

<sup>279</sup> Bibó, "A magyar demokrácia válsága", 67.

<sup>280</sup> *Ibid.*, 70.

<sup>281</sup> *Ibid.*, 69-70.

<sup>282</sup> Bibó, "A magyar demokrácia válsága", 73.

moniin muihin Kaakkois- ja itäisen Keski-Euroopan kansoihin ja vaikkapa Suomeen verrattuna oli<sup>283</sup>, lähtökohdat eivät olleet lainkaan kehuttavat:<sup>284</sup>

Emme ole sankarillisia vapaustaistelijoita, kuten jugoslaavit, takanamme ei ole tuhatvuotisen demokratian maine, kuten tšekeillä on, meillä ei ole öljyä eikä tietä Dardanelleille, kuten romanialaisilla tai bulgaareilla, eikä sodasta irtautuminen onnistunut keltään niin huonosti kuin meiltä.

Vaihtoehdot 'omilla jaloillaan seisomisesta' eivät siis näyttäneet vallitsevassa Lännen ja Idän jännitystilanteessa ja koalition osapuolien vastakkainasettelun kärjistyessä erityisen lupaavilta, sillä vasemmiston yritykset vähemmistöhallituksen tai jopa proletariaatin diktatuurin pystyttämiseksi tulivat ajan mittaan entistä todennäköisemmäksi ja synnyttivät jatkuvaa epäluottamusta hallituksen sisällä. Vähemmän todennäköinen Bibólle oli näkymä, jossa Länsiliittoutuneet saisivat hegemonian Tonavan laaksossa – jos kuitenkin niin kävisi, Unkarin oli hänen mielestään ehdottomasti vältettävä 'vanhan' järjestelmän eli monarkian ja äärioikeiston restauraatiota. Hän vetosikin oikeistoon, ettei se provosoisi Neuvostoliittoa itsenäisyysuhitteluilla ja kommunisteihin, että he torjuisivat suunnitelmat Neuvostoliiton "jäsenvaltioksi" ryhtymisestä. Hän rohkeni nimittää "maanpettureiksi" (*hazaáruló*) kaikkia niitä, jotka ajoivat Unkarin neuvostoriippuvuutta, retorinen uhkaus, joka ei varmasti jäänyt kommunisteilta noteeraamatta. Oikea tie eteenpäin Bibólle oli jatkaa vakauttamista ja radikaalia reformipolitiikkaa, ja hän jopa näki Lännen ja Idän demokratioiden sekoituksen Unkarissa mahdolliseksi, malli, joka olisi voinut toimia esimerkkinä muillekin. Väärää analogiaa uhmaten hän kuvitteli Unkarin voivan saada saman 'kohtalon' kuin Belgia 1830-luvulla, millä hän selkeästi vihjaisi, että sen itsenäisyydelle kuuluisivat myös läntiset takuut.<sup>285</sup>

Bibón artikkeli kuohutti vasemmistolukijoiden mielialoja niin, että sen julkaisseen *Valóság*-lehden toimitus järjesti sitä koskevan väittelytilaisuuden. Sen puheenjohtajana toimi ministeri Gyula Ortutay, joka pani myönteisesti merkille, että Bibón analyysissä kohtasivat anglosaksinen ironia ja marxilainen realismi.<sup>286</sup> Todellista marxilaista realismia edustamaan, so. kommunistien politiikkaa puolustamaan ei tilaisuudessa riittänyt pääideologi Révai, joka hänkin kommentoi Bibón artikkelia, vaan paikalle oli hankittu kansainväliseen

---

<sup>283</sup> Vrt. Seikko Eskola, *Demokratia diktaattorien varjossa: Suomen 1940-luku eurooppalaisin silmin*. Atena: Jyväskylä, 2014. Sodan loppuvaiheissa Suomen natsien myötäily nähtiin moniaalla "aberraationa" ja maan katsottiin voivan palata pohjoismaisen demokratian piiriin. Vrt. Jan Hecker-Stampehl, "Keeping up the Morale. Constructions of 'Nordic Democracy' during World War II". *Rhetorics of Nordic Democracy*. Eds. Jussi Kurunmäki & Johan Strang. Studia Fennica Historica. Finnish Literature Society: Helsinki, 2010, 149-153.

<sup>284</sup> Bibó, "A magyar demokrácia válsága", 77. István Bethlen piti Unkarin liittymistä Akseliin katastrofiin johtaneena tienä verraten sitä Suomen "viisaaseen" valintaan, jolla se oli välttänyt suoranaisen liiton natsi-Saksan kanssa ja irtautunut sodasta "ajoissa". Ks. Bethlen István, "A magyar politika a második világháborúban". *Bethlen István: Válogatott politikai írások és beszédek*. Szerk. Romsics Ignác. Osiris: Budapest, 2000, 390, 394, 398, 405, 426 ja 430.

<sup>285</sup> Bibó, "A magyar demokrácia válsága", 78.

<sup>286</sup> "A magyar demokrácia válsága" cikkvitája. *VT II*, 83.

maineeseen noussut marxilainen kirjallisuudentutkija György Lukács.<sup>287</sup> Hänen tehtävänsä oli olla kritiikissään armoton, vaikka Bibó oli hänen mielestään esittänyt sentään lukuisia "viisaita ja oikeita" osaväitteitä eikä ollut "oikeistoihminen", vaikka tekikin "oikeistolaisia" päätelmiä.<sup>288</sup> Tämä ideologistinen luonnehdinta jätti Bibón aseman uhanalaiseksi kommunistien uudelleen määrittelylle, kun sen aika myöhemmin tulisi. Hänen ongelmakseen laskettiin pitkälti se, ettei hän arvostellut politiikkaa kommunistien omien valtapelissäntöjen mukaan, vaan demokratiaan tähtäävän julkisen moralismin mittapuulla.

Niin sanottuna kovan linjan miehenä ja puolueelle ehdottoman uskollisena Lukács ei uskonut proletariaatin vallankumoukseen ilman puoluetta, joka objektivoi työväen tahdon toiminnaksi eikä hän pitänyt Bibón näkemyksiä sen kannalta suuressa arvossa, sillä ne edustivat vain pienen vähemmistön ääntä. Hän paljasti kyntensä heti kritiikkinsä alussa: päinvastoin kuin Bibó hän piti kommunistien masinoimaa poliittista poliisia Unkarin demokratian toistaiseksi ainoana toimintakykyisenä laitoksena. Se oli välttämätön sen vihollisten "siivoamiseksi". Oli "lakimiehen", Bibón, utopiaa kuvitella, että 'vanha' eliitti katoaisi itsestään, realismia sitä vastoin oli herättää sen "salaliittolaisissa, rahanväärentäjissä ja spekulanteissa" epävarmuutta ja pelkoa.<sup>289</sup>

Marxilaisittain vakaumukselliseksi Lukácsin kritiikki muuttui, kun hän arvosteli Bibón joukkopsykologista näkemystä hysterian syntymisestä kommunistien pelkoa herättävästä poliittisesta taktiikasta. Vetäen esiin marxilaisen *praxiksen* -käsitteen, hän piti massojen tuntoja ja mielialoja perustavien yhteiskunnallis-materiaalisten olojen "vääristyneinä projektioina". Lukácsille proletaarien esiinmarssi edusti uusia voimia, joilla oli *todellinen* (kurs. AH) yhteiskunnallinen syy pelätäkin fasismia, sillä juuri se vastusti (kansan)demokratiaa, kun sitä vastoin pelot proletariaatin diktatuurista olivat *aiheettomia* (kurs. AH), koska siihen pyrkivää puoluetta ei Unkarissa hänen mielestään ollut. Kommunismin pelon hän leimasi 'taantumuksen' ideologiaan kuuluvaksi, sen oman yhteiskunnallisen luokka-aseman puolustukseksi.<sup>290</sup> Bibó näytti Lukácsista unohtaneen, että "herravalta" ei pitänyt sotaa hävittynä, vaan oli muun muassa yrittänyt hankkia maareformissa jaettuja maita takaisin eikä halunnut luopua erityisesti tuomarin viroistaan. Hän tunnusti Bibón ansiot

---

<sup>287</sup> György Lukács (1885–1971). Tämä tunnettu marxilainen filosofi, esteetikko ja kirjallisuuden tutkimuksen sosialistisen realismin suunnan perustaja oli tuohon aikaan Budapestin Tiedeyliopiston estetiikan ja kulttuurifilosofian professori (1945–1949) ja nousemassa Unkarin marxilaisten tiedepiirien kärkikastiin (Unkarin Tiedeakatemian jäsen 1949). Hänet erotettiin ja hän joutui tekemään järjestelmälle tyypillisen 'itsekritiikin'. Osallistui 1956 vallankumouhallitukseen Bibón rinnalla poiketen Nagyn linjasta siinä, ettei pitänyt järkevänä erota yksipuolisesti Varsovan liitosta. Ks. Bibón artikkelin vastaanotosta tark. Percz László, "Kiment időben. Bibó István koalíciós válság elemzése". *BIM* 3, 256–274; *Életút dokumentumokban*, dok. 122, 327–331..

<sup>288</sup> "A magyar demokrácia válsága" cikkvitája. Lukácsin kritiikki. *VT II*, 84. Vrt. Balog, *Bibó István recepciója*, 121–122.

<sup>289</sup> "A magyar demokrácia válsága" cikkvitája. Lukácsin kritiikki. *VT II*, 87. Lukácsin merkityksestä eurooppalaisen sosialismin aatekehityksessä, ks. Jan-Werner Müller, *Contesting Democracy*, 68–75.

<sup>290</sup> *Ibid.*, 88.



'vanhan' järjestelmän tuomitsemisessa, mutta tuomitsi hänen laillisuusperiaatteensa vallankumoukselliseen tilanteeseen sopimattomaksi, porvarilliseksi haihatteluksi poliittisen 'keskustan' mahdollisuuksista estää poliittisten voimien polarisaatio. Vain kommunistit olivat yhtenäisiä, Pienviljelijä-puolue puolestaan oli "etujen kokoelma", joukossa myös siivottavia 'taantumusvoimia'. Lukács kuitenkin yhtyi Bibón siinä pian vääräksi osoittautuvassa ulkopoliittisessa ennusteessa, ettei ollut syytä pelätä Neuvostoliiton suorittavan Unkarin "yhdenmukaistamista" (*Gleichschaltolás*<sup>291</sup>), vaan tärkeintä oli estää Habsburgien ja 'taantumuksen' paluu.<sup>292</sup>

Terävimmillään - ilkeimmillään! - Lukács oli analysoidessaan 'taantumuksen' ja fasismin sodanaikaista valtaa Unkarissa ja sen katastrofiin vienyttä viivyttelyä sodasta irtautumiseksi. Ne olivat toimineet yhdessä ja onnistuneet käyttämään myös Bibón legalistisuutta hyväkseen. Toimiessaan vielä Bardossyn hallituksen (huhtikuu 1941 - maaliskuu 1942) aikana sisäministeriön palveluksessa, Bibó oli Lukácsin väitteen mukaan palvellut "asiantuntemuksellaan" sekä hitlerismia että tulevaa miehitystä - syytös moraalista haaksirikosta, jota Bibó piti varmasti hyvin loukkaavana, koska hän oli sodan loppuvaiheissa pelastanut järjestelmän diskriminoimia ja vainoamia henkilöitä.<sup>293</sup> Näin Lukács sijoitti Bibón lopulta ideologisten vastustajien leiriin ja antoi ymmärtää, että juuri koalition sisäinen, massojen tuella käytävä valtataistelu oli ainoa tie "uuteen" demokratiaan. "Uusi" eli "kansandemokratia" ei enää sietäisi 'vanhan', formaalisen 'demokratian' kannattajia ja heidän lain nimissä harjoittamaansa työläisten sortoa eikä päästäisi fasisteja valtaan, kuten 'vanha demokratia' oli voimattomana tehnyt. Bibón kuvitteleva belgialaistyyppinen ratkaisu oli pelkkä "savijalkainen idoli" (*agyaglábú balvány*), mikä sekini osoitti hänen elävän 'taantumuksellisessa' menneessä ja kehittelevän "oikeistolaisia" illuusioita. Jos esikuvia piti jostain hakea, Jugoslavian tai ranskalaisten sosialistien esittämä malli saattoi Unkariin sovellettuna tulla kyseeseen.<sup>294</sup> Kaiken kaikkiaan Lukács torjui voimasanoin Bibón esittämän konsolidaatioajatuksen ja asettui kommunistien 'vallankumouksen' taakse, avaten näin retorisesti tietä heidän koalition sisällä alkavaan vyörytykseensä.

Vastauspuheenvuorossaan Bibó piti Lukácsin kritiikkiä kohteliaasti "perusteellisena ja asiallisena", mutta kielsi heti alkuun hahmotelleensa artikkelissaan demokratiaa oikealta, vaan vasemmalta. Hänen analyysinsä kärki oli suunnattu kommunisteihin ja heihin hän ei voinutkaan asemoitua muuten kuin 'oikealta'. Mitä kysymykseen poliisivoimien käytöstä tuli, sen tuli pysyä konsolidaation eikä kommunistien 'vallankumouksen' puolella, sillä vaikka

---

<sup>291</sup> Tulee saksan kielen termistä *Gleichschaltung*, joka tässä merkitsi Unkarin liittämistä sosialistiseen järjestelmään. Yleisemmin se voi merkitä myös ideologista yhdenmukaistamista, kun esimerkiksi Unkarin historiankirjoitus marxilaistettiin vuoden 1945 jälkeen. Ks. Romsics Ignác, *A magyar történetírás gleichschaltolása, 1945–1949*. Magyar Tudományos Akadémia: Budapest, 2014.

<sup>292</sup> "A magyar demokrácia válsága" cikkvitája. Lukácsin kritiikki. *VT II*, 90-95.

<sup>293</sup> *Ibid.*, 97-98.

<sup>294</sup> *Ibid.*, 102-103.

'vanhan' vallan edustajat olivat väistyneet, Bibón laskelmien mukaan porvariston ja työläisten yhteiskunnallinen asema ja voimasuhteet olivat jokseenkin muuttumattomat, jos kohta heidän *valtasuhteitaan* oli muutettavakin jälkimmäisten hyväksi, mutta sen oli tapahduttava koalition reformipolitiikan mukaisesti, ei poliittisen poliisin 'vallankumouksellisin' ottein. Bibón mielestä ei ollut mielekäästä jahdata keskisuuria ja pikkuporvareita ja omistavia talonpoikia – he eivät olleet Lukácsin nimeämiä 'salaliittolaisia, rahanväärentäjiä ja spekulantteja'.

Mitä Lukács oli pitänyt massojen "vääristyneinä projektiaina" tai 'taantumuksen' ideologisina puolustuskeinoina, Bibó piti psykologisina tosiasioina. Ne eivät Unkarissa heijastaneet vain jonkin luokan luokkaetuja. Lukács oli säälimättä samaistanut fasismin ja 'taantumuksen', mikä oli Bibósta väärin, sillä ne eivät olleet liitossa ja niiden pelkotilat johtuivat aivan eri syistä. Kommunistit olivat pelottaneet porvareita viemällä heidän asemansa ja omaisuuttaan, fasistit pelkäsivät murhamiehen ja maanpetturin kohtaloa.<sup>295</sup> Siksi fasisteja vastaan oli oikeutettua tehdä "täsmäiskuja", mutta syyttömät porvarillisen demokratian kannattajat piti jättää rauhaan. Bibón marxilaisen determinismin vastainen historiankäsitys vaati aktiivista historiallisen ja joukkopsykologisen tilanteen ymmärrystä ja siihen perustuvaa julkisen moraalin korjaamista:

En usko historiassa 100-prosenttisiin välttämättömyyksiin, vaan tiettyyn suurten kehityslinjojen sisältä enemmän tai vähemmän syntyvään mahdollisuuteen, jonka voi hukata tai ohjailta suotuisaan suuntaan. Artikkelini tarkoitus oli herättää tunne ja vastuu tarttua siihen.

Révain kritiikki Bibón artikkelista oli Lukácsin hyökkäystä vaatimattomampi moittien häntä kommunistein leimaamisesta sekä kriisin aiheuttajiksi että siitä kärsiviksi. Siinä Bibó oli Révain mielestä oikeassa, että Unkarin 'demokratia' tallasi paikallaan, mutta hänelle vain kommunistien "vallankumouksen moottori" voi saada sen liikkeelle. Siinä missä Bibó toivoi konsolidaatiota, Révai vaati polarisaatiota, mikä oli vietävä loppuun kansanjoukot siihen mukaan vetämällä, kuten oli tapahtunut vuonna 1849, kun Unkarin vallankumoukselliset olivat vedonneet "plebeijeihin". Ja kun heihin vielä liittyisivät älymystön edustajat seuraavissa vaaleissa, joita Révai jo vaati, kommunistit voisivat olla voittajia.<sup>296</sup>

---

<sup>295</sup> Kansallisen Talonpoikaispuolueen (per. 1939) perustajajäsen, lakimies ja vuoden 1945 sisäministeriön ministerineuvos ja myöhemmin ulkoministeriön lehdistöosaston johtaja Nándor Keszthelyi (1908–1976) kiinnitti kuulijoiden huomion katolisen kirkon pelkoihin ja epäluuloihin syntyvää järjestelmää kohtaan ja yhtyi Bibón näkemykseen koalitiollahituksen sisäisen epäluottamuksen ilmapiirin hälventämisen välttämättömyydestä.

<sup>296</sup> "A magyar demokrácia válsága" cikkvitája. Révain kritiikki. *VT II*, 111-114.

Muitakin kriittisiä ääniä nousi Bibóa vastaan, kuten Zoltán Horváthin<sup>297</sup>, jonka puheenvuoro oli Lukácsiakin voimakkaammin 'taantumuksen' vastainen. Hän ei ymmärtänyt Bibón artikkelin olleen rakentava, vaan "tuhoava", koska se houkutteli unkarilaisia passiiviseen vastarintaan luokatonta yhteiskuntaa rakentavia voimia vastaan. Hän ei nähnyt porvarillisella demokratiolla olevan Unkarissa mahdollisuuksia, koska se oli liian etäällä kansasta.<sup>298</sup> Samaa mieltä oli Sándor Karácsony<sup>299</sup> odottaen vasemmistovoimien kasvavan - vain ne voivat nostaa Unkarin "kuopasta". Niinpä mitään Bibón maalaamaa kriisiä ei 'demokratiassa' ollut, vaan hyvä kehityksen alku. Mitä vahvempi vasemmisto olisi, sitä "terveempi" Unkarin 'demokratia' olisi.<sup>300</sup> Bibón vastaus hänelle ja Révaille korosti edelleen konsolidaatiota koettaen oikaista sitä harhakäsitystä, että kaikki Pienviljelijäpuolueen edustajat olisivat 'taantumuksellisia' tai edes oikeistolaisia ja asetti toivonsa koalition kykyyn tehdä "umpikujan" ajautumisen vaarassa olevasta demokratiakokeesta dynaaminen nimenomaan massojen eduksi, sillä ne eivät olleet, toisin kuin kommunistit esittivät vielä valmiita yhtymään vasemmistoon. Koska Unkariin eivät toistaiseksi sopineet läntisen demokraattisen politiikan pelisäännöt, hän saattoi hyväksyä kommunistien esiin marssittaman "taistelevan" demokratian, mutta sen "taistelujärjestys" (*csatarend*) tuli harkita tarkkaan, ettei 'demokratia' menettäisi kansan tukea ja etteivät esimerkiksi Mindszentyn kaltaiset taantumukselliset saisi marttyyrin roolia heidän mielissään.<sup>301</sup> Siksi piti jättää liiallinen ideologinen demagogia ja vahvistaa kansan luottamusta ja julkista moraalialueita vakautta luovilla toimilla.<sup>302</sup>

Kansa ei nouse kovin voimakkain mielialoin ja luovuta itseään helposti pelisäännöille. Emme taistele demokratian puolesta vain suillamme, vaan liikkeillä ja teoilla.

Väittelyn Bibón artikkelista päätti sen koollekutsuja Ortutay asettuen hänkin kommunistien taakse konsolidaatiota vastaan. Hänelle se olisi merkinnyt muun muassa suurpääoman ja kapitalismin "konsolidaatiota" ja yhteiskunnallisen taistelun kärjistymistä. Myös hänen ratkaisunsa oli vaatia Pienviljelijäpuoluetta asettumaan vasemmiston ajaman taistelevan demokratian ja "humanismin" puolelle.<sup>303</sup>

Väittely Bibón kriisikirjoituksesta palveli pikemminkin kommunistien etuja kuin olisi johtanut Bibón vakauttamisajatuksen laajempaan hyväksymiseen.

---

<sup>297</sup> Zoltán Horváth (1900–1968), sanomalehtimies, historioitsija ja SDP:n vasemman siiven poliitikko. Kommunistien ja sosiaalidemokraattien sulaututtua yhteen hän oli MDP:n keskuskomitean jäsen ja sen äänenkannattajan, *Népszava*n vastaava toimittaja vuoteen 1949, jolloin hänet vangittiin.

<sup>298</sup> "A magyar demokrácia válsága" cikkvitája. Horváthin kritiikki. *VT II*, 109-110.

<sup>299</sup> Sándor Karácsony (1891–1952), filosofi ja pedagogi. Poliittisesti porvarillisen edistysmielinen ja talonpojan elintason ja sivistykseen nostamisen puolustaja. Tuomitsi Horthyn ajan koulutusjärjestelmän ja oli saksalaisvastainen. Vuosina 1945–1949 vapaata kulttuuritoimintaa järjestäneen *Szabadszolgálatok Tanács* -neuvoston puheenjohtaja.

<sup>300</sup> "A magyar demokrácia válsága" cikkvitája. Karácsonyn kritiikki. *VT II*, 115.

<sup>301</sup> "A magyar demokrácia válsága" cikkvitája. Bibón vastaus Karácsonyn ja Révain kritiikkiin. *VT II*, 116-117.

<sup>302</sup> *Ibid.*, 117.

<sup>303</sup> "A magyar demokrácia válsága" cikkvitája. Ortutayn päätössana. *VT II*, 118.

Kommunistit pysyivät oman 'taistelevan demokratiansa' takana, ja vaikka Bibókin käytti sitä esittääkseen yhteistä toimintatapaa, hän torjui kommunistien polarisaatio- ja voimapolitiikan. Hän tarkoitti 'taistelevalla' kamppailua vakautuksen ja demokratian toteuttamisen puolesta ilman summittaisia pidätyksiä ja lisäuhreja, ja näyttäen maltillisilla uudistuksilla (maareformin loppuun vieminen, hallinnonuudistus<sup>304</sup>, työläisten osallistuminen tuotannosta päättämiseen ja keskeisten teollisuuden alojen valtiollistaminen) kansalle demokratiaan vievän tien olevan kulkukelpoinen. Demokratian kehittämiseen olisi kuulunut myös julkisen moraalin muutos 'herramoraalista' kansalaismoraaliksi erityisesti kasvattamalla ja opettamalla talonpoikia ja työläisiä omaehtoiseen järjestäytymiseen (paikallinen itsehallinto) ja yhteisöllisempään tuotanto- ja yleensä toimintatapaan. Nämäkin Bibón ehdotukset olivat vasemmistolle liian maltillisia eikä hän saanut kriisikirjoitukselleen odottamaansa myönteistä vastakaikua.

Kokemastaan torjunnasta ja ideologisesta kritiikistä huolimatta Bibó tunsii sodan jälkeen sisäistä pakkoa kirjoittaa ja ehdottaa korjauksia näkemiinsä vääryyksiin ja vääristyneisiin asenteisiin.<sup>305</sup> Hänen kirjallinen tuotantonsa oli juuri tuolloin, aina vuoteen 1949 asti laajaa ja monipuolista sekä päivän politiikan polttavia kysymyksiä analysoivaa että Unkarin maailmansodan jälkeisen kriittisen tilanteen tarkastelua Euroopan ja Unkarin uusimman ajan historian valossa. Hän julkaisi useita merkittäviä aikakauslehtiartikkeleita ja häneltä jäi tuolta ajalta monia käsikirjoituksia ja luentosarjoja pöytälaatikkoon. Niitä hän työsti myöhemmin julkaisukuntoon tai ne löydettiin ja julkaistiin hänen kuolemansa jälkeen.

Sota-aikana Bibólle järjestyi arvostettuna opettajana ja luennoitsijana useita opetustoimia. Vuodesta 1940 hän opetti Kolozsvárin (Cluj) yliopiston politiikan laitoksella tieteenteoriaa, tiedon sosiologiaa ja metodologiaa, kunnes hänet nimitettiin vuonna 1946 Szegedin yliopiston oikeustieteen professoriksi, virka, jota hän hoiti aina erottamiseensa (31.12.1950) asti. Luonteenomaista hänen realistiselle otteelleen oli, että esimerkiksi tiedon sosiologian luennoissaan hän oli alan tieteellisen tiedon suhteen hyvin skeptinen, sillä hän piti sosiologian sisäisiä koulukuntia asemansa menetystä pelkäävinä eturyhminä, jotka pyrkivät vain oikeuttamaan itsensä ja olemassaolonsa.<sup>306</sup> Kehitellen vanhaa mieliteemaansa eteenpäin, Bibó piti vuosina 1946–1947 luentosarjan kansainvälisen lain kehityksestä ja esitteli kuulijoilleen ensi kertaa YK:n peruseriaatteen ja toiminnan rakenteen.<sup>307</sup> Vuodet 1946–1949 hän toimi vielä Itä-Euroopan tutkimuslaitoksen johdossa. Ongelmalliseksi hänen asemansa kävi, kun koalitionhallituksen poliittinen perusta mureni vuosina 1946–1948 kommunistien painostuksesta ja miehittäjän tuella: sosiaalidemokraatit pakotettiin liittymään kommunisteihin kesällä 1948 ja vuoden 1949 mittaan salomitaktiikka teki muistakin puolueista lopun. Vaikka Unkari oli vuoden 1947

---

<sup>304</sup> Vuonna 1945 Bibó työskenteli Erdein johtaman sisäministeriön hallinto-osaston johtajana suunnittelemassa Unkarin hallinnonuudistusta.

<sup>305</sup> *Életút dokumentumokban*, 251.

<sup>306</sup> Balog Iván, "Az egyetemi előadások helye és szerepe Bibó István életművében", 281, 283.

<sup>307</sup> Bibó István, "Nemzetközi jog". *Bibó István egyetemi előadásai 1942–1949*, 201–204.

Pariisin rauhansopimuksen ratifiointin jälkeen (16.7.1947) kansainvälisen lain mukaan suvereeni valtio, todellista suvereniteettia se ei saavuttanut, koska neuvostojoukkoja jäi maahan ja talouden ja yhteiskunnan sovjetisointi vain kiihtyi.<sup>308</sup> Bibólle kävi selväksi, ettei demokraattinen vaihtoehto voinut sittenkään toteutua ja hän jätti julkisen elämän. Julkisen, mutta akateemisen moralistin moraalinen voima ei ollut riittänyt sellaisen poliittisen vaikutusvallan hankkimiseen, jolla voittajat olisi voinut demokraattisesta monipuoluevaihtoehdosta ja sen voimin suoritettavasta konsolidaatiosta vakuuttaa.

Unkarin demokratian kriisin syveneminen vuodesta 1946 lähtien sai Bibón pohtimaan samana vuonna kirjoittamassaan tutkielmassa "Unkarin demokratia vaakakupissa" (*A magyar demokrácia mérlege*) sen historiallisia syitä, ei vain arvostelemaan sitä koalitiopolitiikan kriisin tuotteena.<sup>309</sup> Hänen avaamassaan näkymässä vuoden 1945 ajallisesta tarkastelupisteestä, "demokratian alusta" taaksepäin Unkarin uusin historia jakautui kahteen eriarvoiseen kauteen: "vapauden, itsenäisyyden ja demokratian" pyrkimyksille suotuisinta aikaa oli ollut ajanjakso 1800-luvun alkupuoliskon "patrioottisen" (kansallisen reformin) liikkeen synnystä vuoteen 1920 ja taantuvaa aikaa sen jälkeen aina vuoteen 1945.<sup>310</sup> Pitää kysyä, miksi Bibo teki näin jyrkän jaon? Taustasyynä oli se, ettei Itävalta-Unkari ollut saanut sidottua alamaiskansallisuuksiaan yhden suuren aatteen taakse. Sen sijaan syntyi useita pääsiassa 'yhden kielen' -periaatteen läpätunkemia nationalismeja, voimakkaimpina tšekkiläinen ja unkarilainen, mutta kun kummallakaan ei ollut omaa hallintoa, talouselimiä, kokenutta kansallista eliittiä eikä riidatonta "polkua" eteenpäin, ne ajautuivat vuonna 1848 kriiseihin. Unkarilaiset vaativat silloin yksikielisen valtion perustamista, mutta pystyäkseen itsenäistymään, heidän olisi pitänyt voittaa puolelleen kuningaskunnan alueella asuvat pienet slaavilaiskansat – toivo, jonka Bibó tuomitsi "turhaksi".<sup>311</sup> Mahdollisuus demokratiaan ja vapauteen menetettiin, kun Unkari hävisi vapaustaistelunsa, ja vuoden 1867 "valheellisessa" (*hazug*) kompromississa Itävallan kanssa demokratia jäi "puolitiehen", koska...<sup>312</sup>

---

<sup>308</sup> Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*, 236-237, 245. Ks. esim. yli 100 työntekijän yritysten valtiollistamista koskeva laki ja Unkarin YYA-sopimus: *Magyar történeti szöveggyűjtemény. 1914–1999*, I, 500 ja 494-496.

<sup>309</sup> Ilmestyi ensimmäisen kerran *Kritika* -lehdessä 1984 (szepember, no. 9).

<sup>310</sup> Bibó István, "A magyar demokrácia mérlege". *VT II*, 120-121.

<sup>311</sup> *Ibid.*, 125-125. Lajos Kossuth esiintyy Bibólla "hyväuskoisena hölmönä", kun hän luotti 1848-1849 länsimaiden tukeen ja apuun Habsburgien vallasta irrottautumisessa. Bibó István, "Dráma elemzés". *BIM 7*, 177-179.

<sup>312</sup> Bibó, "A magyar demokrácia mérlege", 125-126. Tämän argumentin Bibó muotoili vuonna 1948 Tiedeakatemian jäsenyyden saadessaan siten, että koska Unkarilla ei ollut omaa, itsenäistä hallintoa, poliittista kulttuuria, taloudellista yksikköä, oikeusjärjestystä, sotalaitosta eikä pääkaupunkiakaan, sen aristokratia ei osannut tai kyennyt "muuntamaan (*átformálni*) dynastisia [Habsburgit] tunteitaan demokraattiseksi yhteisötunteeksi", mikä jäi sitten älymystön edustajien tehtäväksi – minkä loppuunsaattaminen oli yhä kesken. Ks. Bibó István, "A magyarságtudomány problémája" (1948). *VT II*, 561. Vrt. Balog Iván, "Kiegyezés kritikája", 177-182; Romsics Ignác, *Clio búvöletében. Magyar történetírás a 19-20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Osiris: Budapest, 2011, 362.

[...] muuta kuin unkaria puhuvien massojen pelko aiheutti kapea-alaisen ja taantumuksellisen vaalijärjestelmän säilyttämisen, mikä puolestaan suosi demokratian asiaa vastustavien yhteiskunnallisten voimien säilymistä.

Vaikka kompromissi säilytti Unkarin ”kokonaisena” ja sisäisissä asioissaan itsenäisenä, sille jäi Bibón kiistanalaisen tulkinnan mukaan velvollisuus ylläpitää ”haaksirikkoon” ajautuvaa habsburgivaltiota. Aivan toisin kuin muiden muassa sotien välillä mainetta niittänyt historioitsija Gyula Szekfű esitti Habsburgien vallan tuoneen Unkarille etuja, Bibó näki joidenkin kommunisti-historioitsijoiden tapaan kompromississa poliittisen umpikujakehityksen alkupään<sup>313</sup>, mistä alkanutta ”polkua” kuljettiin vuoteen 1918 saakka, jolloin havahduttiin siihen, että Unkarin oli tästedes elettävä serbien, slovakkien ja romanialaisten kanssa, kunnes tultiin vuoteen 1920, jolloin unkarilaiset kokivat ”shokin” Trianonin rauhansopimuksen sanelemista rajoista. Siitä syntyvä Horthyn järjestelmä oli Bibólle yhtä ”valheellinen” kuin Habsburgien, sillä se perustui ”proletariaatin” pelkoon ja koska vallassa olivat menneittä edustavat suurpääoman, suumaanomistuksen, korkeiden upseerien eliitit ja konsolidaatiohaluiset hallintovirkamiehet sekä luutuneen älymystön edustajat. He hallitsivat fasismiin taipuvaisia, ”kodittomia” virkailijoita, sotilaita, keskiluokkaa, pikkuporvareita ja köyhälistöä, jotka kaikki Bibó luokitteli moraaliltaan ”itselleen kaiken anteeksiantaviksi ja estyneiksi”, sopimattomiksi johtamaan Unkaria demokraattisen kehityksen ja terveen julkisen moraalin tielle.<sup>314</sup> Oli syntynyt toista maailmansotaa edeltänyt ”byrokraattinen, taantumuksellinen ja patriarkaalinen” sosialismia ja reformeja kaihtava järjestelmä. Bibó oli pannut merkille, miten Unkarin vähäiset demokraattiset ryhmät sanoutuivat irti marxismista ja vallankumousideoista ja älymystö esitti vain harmittomia reformisuunnitelmia, jotka eivät koskettaneet työtätekevää väestöä, mikä loi fasismille Unkarissa yhä enemmän maaperää 1930-luvun mittaun. Bibón tukema, radikaalia maareformia ajanut Maaliskuun Rintama jäi vähemmistöön. Siitä lähtien Unkarin poliittinen kehitys muistutti pyörrettä, joka imi sen Natsi-Saksan liittolaisena aina vain syvemmälle moraaliseen suohon: juutalaisten keskitysleirikuljetusten salliminen ja niiden tukeminen teki julkisen moraalin ”demoralisoitumisen” (*demoralizálódás*) – toisin kuin Suomessa<sup>315</sup> – täydelliseksi, koska siinä yhdistyivät syvä häpeä ja häviön tunne. Kerrattuaan Unkarin uusimman historian tähän sävyyn, Bibó jäi kysymään: siinä ”kuurossa hiljaisuudessako, sydäntä raastavassa tyhjyydessäkö” Unkarin demokratian olisi pitänyt syntyä? Sillä ei ollut demokraattista jatkumoa, vaan sen oli alettava sodan vielä kestäessä rakentamaan sitä aivan perusteista, kansallisista komiteoista (*nemzeti bizottság*), tuotantokomiteoista, maareformia

<sup>313</sup> Ks. tark. Romsics Ignác, *A múlt arcai. Történelem, emlékezet, politika*. Osiris: Budapest, 315–316. Korostettakoon, ettei Bibó esittänyt kompromissituomiossaan historioitsijaa, vaan julkista moralistia, jolla on oikeus arvottaa historian käännekohtia vallitsevan poliittisen tilanteen valossa, jos niillä on hänen mielestään ollut siihen joko myönteisiä tai negatiivisia vaikutuksia. Vrt. Gyáni Gábor, *Nép, nemzet, zsidó*. Kalligram: Pozsony, 2013, 116–117.

<sup>314</sup> Bibó, ”A magyar demokrácia mérlege”, 128.

<sup>315</sup> Suomi -viittaus: *Ibid.*, s. 132.

toteuttavista komiteoista ja työpaikkakomiteoista. Ja kun joulukuussa 1944 Debreceniin kokoontui kansalliskokous, se oli demokraattisempi kuin yksikään Horthyn ajan parlamentti. Bibó oli kokenut Unkarin demokratian tilan tuolloin muistuttaneen "Cromwellin" ajan Englannin tilaa, analogia, millä hän halusi yhtäältä juhlistaa monarkian kaatumista, mutta varoittaa myös siitä mahdollisuudesta, että köyhälistön vallankumous - kommunistien "diabolinen" suunnitelma - voi päätyä terroriin. Kuten *Unkarin demokratian kriisi* -artikkelissa, hän kaipasi jälleen sellaista radikalismia, jonka demokratian rakentaminen perustuisi vähemmän dogmaattiseen, teoreettiseen ja historian painolastia kantavaan suhteeseen todellisuuteen. Sellaista olisi voinut löytyä Bibón omasta Kansallisesta Talonpoikaispuolueesta, mutta sillä oli 1945 vain kovin vähän kannatusta.<sup>316</sup> Koalition pääpuolueista, jotka Bibó jälleen esitteli nimenomaan 'demokratiavajeen' kannalta, ei löytynyt sellaista johtohahmoa, joka olisi johtanut Unkarin politiikkaa realistisesti, sovittujen reformiaskelten tahtiin, mutta vain kommunistien Rákosi näyttäytyi aikalaisille karismaattisena - eikä suinkaan Bibón toivomalla tavalla<sup>317</sup>.

Unkarin poliittisen kulttuurin kriisiä syvensi vuoden 1945 jälkeen myös 'vanhan' järjestelmän konservatiivien häätäminen asemistaan, sillä he eivät olleet asettuneet fasismia vastaan eikä heitä siksi voitu huolia koalitioon. Monipuoluekoalitio, mitä Bibó piti kaikesta huolimatta pitkällä tähtäimellä Unkarille ainoana mahdollisena hallituksena, oli osaltaan lainkuuliaisuutta korostaneiden ja hallintokokemusta hankkineiden virkamiesten erottamisen vuoksi julkiselta moraaliltaan heikko ja kypsymätön: koalition käyttöön ei ollut vielä kehittynyt poliittisen kulttuurin keskeinen väline, "käytännön moraalikoodi"<sup>318</sup>, mikä näkyi muun muassa oppimattomuutena lainsäädäntötyössä, kun aika ajoin tehtiin absurdejakin päätöksiä. Näistä puutteistaan huolimatta 'demokratia' oli kuitenkin saavuttanut jo paljon: maareformin, vaikka jaetut maa-alat olivat Bibón mielestä liian pieniä<sup>319</sup>, tuomiot fasisteille ja heidän klienteilleen, vaalit sekä Unkarin julistamisen tasavallaksi (1.2.1946).

<sup>316</sup> Ibid., 140-143. Kansallinen Talonpoikaispuolue oli koalitiopuolueista pienin (1945 vaaleissa n. 7 % äänistä) ja nuorin (per. 1939 Maaliskuun Rintaman hajoamisen jälkeen). Siihen kuului Bibón lisäksi demokraatteja kristityistä marxilaisiin ja se ajoi maareformia 'agraarivallankumouksen' merkeissä, puolusti työläisten lakko-oikeutta ja vaati paikallista itsehallintoa. Monet sen jäsenistä olivat olleet mukana Maaliskuun Rintamassa ja tehneet kylätutkimuksia.

<sup>317</sup> Bibó totesi myöhemmin hänen muuttaneen Unkarin 'kokeilevan demokratian' vuoden 1949 jälkeen "petovaltioksi". Bibón retrospektiivinen lausunto (1979). Ks. Gyarmati György, *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945-1956*, 13.

<sup>318</sup> Bibó, "A magyar demokrácia mérlege", 157.

<sup>319</sup> Maareformisäädöksen oli antanut Väliaikainen Kansalliskokous syyskuussa 1949. Sen mukaan 1000 holdia pienemmät maatilat saivat pitää 100 holdia maata ja sitä suurempien (suurtilat) maat jaettiin kokonaan. Talonpojat saivat pitää 200 holdia (pts. ne, jotka olivat vastustaneet fasismia saivat pitää 300 holdia). Katolisen kirkon maista 90 % takavarikoitiin (862.000 holdia) ilman kompensatiota, jota muut saivat. Ne jaettiin maattomille maa- ja päivätyöläisille, pientilallisille ja suurperheellisille. Neljäkymmentä prosenttia maasta tuli valtion ja kollektiivien haltuun, loput jaettiin 640.000 perheelle. Ks. tark. *Magyar történeti szöveggyűjtemény. 1914-1999, I*, 390-396.

Bibón analyysi Unkarin demokratian tehtävistä kulki pitkälti samoilla reformilinjoilla kuin hänen erittelynsä demokratian kriisistä: 'vanhan' järjestelmän johdon, varsinkin upseeriston karsinta, yleisen turvallisuuden parantaminen, mihin kuului myös poliittisen poliisin lopettaminen sekä oikeistolehdistön puhdistus julkista moraalia pilaavasta epärealistisesta kirjoittelusta varsinkin Trianonin rajojen "oikaisusta". Yhtenä uutena teemana Bibó tarkasteli tätä unkarilaisille hyvin arkaa asiaa, tulevaa rauhansopimusta ja sen ehtoihin vaikuttamisen mahdollisuuksia. Hänen tilannearvionsa ei jättänyt sijaa optimismille: kun Unkari oli myös sodassa laajentunut etnisten rajojensa ylikin, voitiin odottaa valloitetujen katkeruutta ja rauhansopimuksen laatijoiden ankaruutta. Bibó toivoi maanmiestensä ymmärtävän, ettei vallattuja alueita voitu pitää ja varautuvan kestävänsä siitä ('toinen Trianon') aiheutuvan pettymyksen. Unkarilaisten oli vain hyväksyttävä ja toimeenpantava rauhan ehdot, olivatpa ne millaiset tahansa.<sup>320</sup> Bibólle oli käynyt selväksi, ettei Erdelyin unkarilaisalueille saataisi autonomiaakaan.

*Unkarin demokratian kriisi* -tutkielmassaan Bibó ei ollut käsitellyt Unkarin sodanjälkeisen talouden ongelmia – olihan se poliittisen kriisin analyysi. Seuraavan vuoden tutkielmassaan hän tarttui niihin, koska niillä oli nyt havaittavissa oleva vahingollinen vaikutus julkiseen moraaliin. Huolestuttavaa ensinnäkin oli, ettei koalitiollahitus pystynyt pitämään inflaatiota ja mustan pörssin kauppaa kurissa, mikä johtui tosin myös siitä, että saksalaiset olivat lähtiessään ryöstäneet ja venäläiset veineet maasta sekä tuotteita että tuotantovälineitä. Unkarilaisten enemmistöllä oli puute tavarasta, kun samaan aikaan joillain oli sitä "häpeämättömän paljon". Poikkeusolojen vallitessa unkarilaisille normaalisti ominainen vähästäkin jakamisen moraali oli kriisissä pahasti horjunut, mikä ei Bibón mielestä korjautunut ennen kuin hallitus teki, mitä lupasi ja loi luottoa hankkimalla maahan demokraattiseen julkiseen moraaliin ehdottomasti kuuluvaa "luottamuksen ilmapiiriä" (*megbízhatóság atmoszférája*) ja laittoi talouden kuntoon mahdollisimman pian, jotta se säilyttäisi uskottavuutensa ja sen myötä yleisö uskonsa demokratiaan yleensä.<sup>321</sup> Kun Bibó lisäsi demoralisaation aiheuttajalistaan vielä lakien heikon kunnioituksen ja kansan haluttomuuden maksaa veroja, kriisi näyttäytyi hänen tekstistään entistä vakavampana, vaikka hänen loppupäätelmänsä olikin vielä myönteinen: oli kuitenkin päästy eroon "feodalismista", hyväksytty tasavaltainen järjestelmä ja viety läpi maareformi, kaikki toimia, jotka oikein kontrolloituina voivat johtaa konsolidaatioon ja uuden siviililain kirjoittamiseen. Niin voisi demokratia voisi päästä "tasapainoon".<sup>322</sup> Ilman unkarilaiselle retoriikalle niin ominaista paatosta Bibó saattoi vielä 1946 luottaa koalition

---

<sup>320</sup> Bibó, "A magyar demokrácia mérlege", 171-175. Vrt. Nagy László, "A Válasz útja" - artikkeli, missä kirjoittaja piti Bibón visioita liian pessimistisinä ja väitti, että hänen analysoimansa häiriöt koalitiollahituksen toiminnassa olivat vähentyneet. Bibón pelot hän luki 'keskustan' peloille tyypillisiksi, kun vasemmistovoimat veivät 'edistystä' eteenpäin - hän ei nähnyt kommunistien uhkaa. Ks. *Valóság*, 1947 júníus, 462-468.

<sup>321</sup> Bibó, "A magyar demokrácia mérlege", 174-175, 177.

<sup>322</sup> *Ibid.*, 182-183.



keskustavoimien kykyyn pitää kommunistit ruodussa. Edellytykset luottamuksen ja toivon säilymiselle olivat kuitenkin vuoden 1947 vaalien jälkeen nopeasti heikkenemässä.

Unkarin ja muiden itäisen Keski-Euroopan kansojen toisen maailmansodan jälkeinen kriisi johdatti Bibón pohtimaan alueen kansojen jälkeensä jääneisyyttä ja "kurjuutta"<sup>323</sup> suhteessa Länsi-Eurooppaan yleisemmin uuden ajan historiallisten kokemusten valossa ja Euroopan rauhaa ja tasapainoa käsitelleen teoksensa antamien virikkeiden ja suuntaviivojen pohjalta. Itse asiassa toisen maailmansodan traumatisoiville jälkinäytöksille Keski- ja Itä-Euroopassa Bibó löysi pitkät historialliset juuret ja niiden ulottumista sodan jälkeiseen aikaan hän seurasi myös vääristyneen kehityksen julkis-moraaliset vaikutukset mukaan laskien. Keskiössä hänen historiallisessa analyysissään siis ne kansat, joiden kansoiksi tulo modernissa merkityksessä oli paljon myöhempää kuin läntisen Euroopan kansojen, kuten Ranskan, Espanjan ja Englannin. Ne olivat Bibólle "uusia" kansoja, jotka olivat Ranskan vallankumouksen jälkeen olleet 'vasta' massoja, ja ne syntyivät massaliikkeistä, joilla oli omat aatteensa ja heräävät kansalliset tunteensa. Joillekin niistä kansakunnan muodostus onnistui, toisille 1800-luvun kehitys oli peräti katastrofaalista, millä oli myös demoralisoiva puolensa: [...] "aineellisesti ne kurjistuivat ja moraalisesti ne turmeltuivat, ja oli niitäkin, joiden kehitys johti umpikujaan".<sup>324</sup>

Niillä ei tosiasiallisesti ollut edellytyksiä nousta kansakunniksi kansakuntien joukkoon, sillä uuden kansan syntyyn tarvittiin Bibón mukaan paitsi sitä hallitsevan, vieraan keskusvallan heikentyminen tai paikallisen vallan itsenäistyminen myös syvällisiä ja pitkäkestoisia, yhteisiä poliittisia kokemuksia, jotka perustuivat kansan itsetietoisuuteen ja joskus myös ulkoiseen apuun. Jos Länsi-Euroopassa kansakuntien rakentuminen oli tapahtunut älymystön ja porvariston nousussa aristokratiaa vastaan ja Pohjois-Euroopassa talonpoikien ja työtätekevien voimin, ja niillä alueilla valtioiden rajat hahmottuivat jo varhain, Keski- ja Itä-Euroopassa kansalliset rajat jäivät pitkiksi ajoiksi epäselviksi, mistä Bibólle prominentein esimerkki oli Habsburgien valtakunta, joka peri kansojen "epäjärjestyksen" saamatta sitä koskaan 'järjestykseen', kun alamaiskansallisuudet alkoivat nostaa päätään. Jo Euroopan rauhaa ja tasapainoa käsittelevässä teoksessaan hän oli huomauttanut kaikista niistä puutteista, joista Itä-Euroopan kansat kärsivät 1600- ja 1700-luvuilla kansakunnan muodostuksessa; niillä ei ollut keskuksia, ei valtiokoneistoa, taloudellisia rakenteita, ei poliittista kulttuuria eikä kansallista eliittiä, minkä tyhjiön sitten 1800-luvulla täytti kielinationalismi ja etnisen yhteenkuuluvuuden idea, joiden perustalle olisi pitänyt kansakunnan syntyä. Vertauskohdaksi Bibó löysi pari pientä kansakuntaa Pohjolasta:<sup>325</sup>

On merkillepantavaa, että eri valtioyhteisöjen (*államközösségek*) välinen sinne tänne ajelehtiminen näytteli roolia joidenkin länsieurooppalaisten (sic) kansakuntien

<sup>323</sup> Teoksen nimi "A kelet-európai kisállamok nyomorúsága" (1946) kääntyy suomeksi "Itä-Euroopan pikkuvaltioiden kurjuus".

<sup>324</sup> Bibó István, "A kelet-európai kisállamok nyomorúsága". *VT II*, 187.

<sup>325</sup> *Ibid.*, 196.

synnyssä ja uudestisyntymisessä, kuten esimerkiksi tapahtui suomalaisille ja norjalaisille.

Suomalaisten ja norjalaisten joutuminen vuoron perään eri valtioyhteyksiin – suomalaiset Ruotsin ja Venäjän, norjalaiset Tanskan ja Ruotsin – olivat Bibólle sellaisia ratkaisevia historiallisia kokemuksia, jotka siivittivät niitä oman kansakunnan rakentamiseen. Historia oli täten periaatteessa primääri kansakunnan muodostaja, vaikka toisaalta kielelliseen yhteisöön kuuluminen voi tulla poliittiseksi ja sitä tietä historiallisesti kansakuntaa muodostavaksi tekijäksi. Keski- ja Itä-Euroopan kansojen kehitys ei Bibón tulkinnan mukaan ollut noudattanut tätä kaavaa, vaan siellä ”historialliset muistot” entisistä alueista olivat kiihdyttäneet sotiin ja katastrofeihin johtaneita rajariitoja, mistä puolestaan seurasi turvattomuutta, epävarmuutta ja pelkoa kansakunnan tulevaisuudesta. Juuri nuo tekijät synnyttivät puolalaisten, tšekkien ja unkarilaisten ”poliittisen hysterian” – Bibólle aivan keskeinen käsite, millä hän voi julkisen moraalin taantumista, ’sairastumista’ sosiaalipsykologisesti kuvata.<sup>326</sup>

Jo aiemmissa tutkielmissaan Bibó oli tulkinnut Unkarin historiaa virheellisten päätösten jatkumona, jossa oli jouduttu katastrofista toiseen. Unkarin ”kurjuus” oli syvimmillään vuonna 1849, kun sen katastrofi oli ”kaksinkertainen” – häviö Habsburgeille ja alamaiskansallisuuksien tuen ja luottamuksen menetyks. Siitä lähtien Unkari ”etääntyi” demokraattisista ihanteista ja jatkoi elämistä Pyhän Tapanin kuningaskunnan palauttamisen illuusiossa (*ábrándkép*). Sitä oli elätelty sotien välisenä aikana, hankittu Italian ja Natsi-Saksan tuella takaisin Trianonin rauhassa menetettyjä alueita ja päädytty toiseen syvään katastrofiin sodan lopussa. Bibón julkis-moralistinen opetus oli: sen sijaan, että koettua epäoikeudenmukaisuutta – Trianonin rauhan raskaat ehdot – oli koetettu revisiopolitiikalla oikaista, olisi pitänyt tyytyä etnisiin rajoihin ja noudattaa kansojen itsemääräämisoikeuden periaatetta.<sup>327</sup> Sen sijaan, että Unkarin johto ”moraalisessa häpeämättömydessään” oli syyttänyt ulkovoittoja ja erityisesti Länttä kurjuudestaan, se olisi voinut koettaa sopeutua vallitsevaan tilanteeseen esimerkiksi samalla tavalla kuin Tanska oli tehnyt ilmoittaessaan 1919, että se vaatisi historiallisesti tanskalaisia alueita takaisin Saksalta vain kansanäänestyksen kautta. Toisen maailmansodan loppuvaiheessa tuo moraalittomuus näkyi ”vastuuttomana” uskomuksena, että vallatut alueet voidaan pitää pysymällä liitossa natsien ja fasistien kanssa, riistäen samalla juutalaisilta kansalaisoikeudet ja yhtyen natsien tuho-operaatioihin. Häpeällisintä Bibósta oli, että ”moraalista laskua” kaikista virheistä koettiin sitten sodan päättyessä maksattaa ulkovalloilla – kun sitä vastoin tšekit ja puolalaiset saivat uhrauksistaan korvausta. Bibón ennustus vuonna 1946 oli: jos unkarilaiset eivät viimein ymmärtäneet tyytyä tilanteeseensa, heidän demokraattista tulevaisuuttaan tuli koettelemaan ”vakava psykologinen kriisi”.<sup>328</sup>

---

<sup>326</sup> Ibid., 197.

<sup>327</sup> Ibid., 210.

<sup>328</sup> Ibid., 211-212.

Etsiessään syyllisiä Unkarin katastrofeille, Bibó löysi heitä niistä piireistä, jotka olivat herätelleet unkarilaisissa äärinationalistisia tuntoja. 'Vanhan' järjestelmän Unkarissa kandidaatteja olivat tuomarit, lehtimiehet, maanherrat, porvarit ja älymystön edustajat, jotka kaikki lähettivät hallitsemilleen alamaisille erilaisen poliittisen sanoman ja saivat heissä aikaan epätietoisuutta siitä, mitä tietoisuutta heissä haluttiin herättää. Oli vulgaaria marxilaisuutta, oli fasistisia aatteita, ja Bibón näkemyksen mukaan laajimmalle oli levinnyt älymystön edustajien "antidemokraattinen nationalismi", joka vihasi marxilaisuutta ja jolle demokratia merkitsi sen torjumisen nimissä suurta riskiä, mikä perustui psykologisesti "yhteisön olemassaolon [menettämisen] pelkoon" (*a közösséért való egzisztenciális félelem*). Se oli Unkarissa poliittisen eetoksen keskeinen ilmentymä. Päinvastoin kuin Lännessä, missä vapauden ja kansan asiat yhtyivät, Keski- ja Itä-Euroopassa ja aivan erityisesti Unkarissa kansallisen yhteisön rakentaminen ja vapauden asia eivät olleet lyöneet kättä.<sup>329</sup> Oli syntynyt demokratialle sovittamaton ristiriita, joka esti julkis-moralistisesti demokraattisen ihmistyyppin ja luonteen esiinmarssin. Siltä pohjalta Bibósta oli nurinkurista:<sup>330</sup>

[...] odottaa ja kehittää vapaan ihmisen luonteenomaisia hyveitä, spontaania innostusta, tietoista uhrautuvaisuutta ja vastuullista toimintaa sellaisen yhteisön tähden, joka ei taannut vapaan ihmisen kehitykselle perusedellytyksiäkään.

Lännessä radikaali oikeisto ja vasemmisto olivat Bibón katsauksen valossa pysyneet kurissa demokratian omin keinoin, koska siellä niitä ei pelätty – demokratia ei saanut pelätä mitään – vaan pelonaiheet ja uhat, muiden muassa aggressiivinen ulkopolitiikka, sensuuri, vallankaappausyritykset ja epäterveet koalitiot oltiin valmiita kohtaamaan kasvotusten ja torjumaan. Unkarissa sitä vastoin "väävät realistit" eli antidemokraattiset nationalistit pyrkivät, Bibón mielestä kumma kyllä, jopa Bismarck esikuvanaan horjuttamaan demokraattista kehitystä ja lisäämään valtionpäämiehen valtaa. Horthyn ja häntä tukevan 'vanhan' eliitin valta oli vain kasvanut, koska Unkarin parlamentti oli henkilövallan säätelemä.<sup>331</sup>

Merkillepantavaa Bibón unkarilaisen nationalismin analyysissä on sekin, kuinka tarkasti hän kuvasi kansallisen älymystön keskeistä roolia sen agitoimisessa, vaikka se ei nauttinutkaan samanlaista arvovaltaa kuin esimerkiksi lännessä. Kirjailijat, kielitieteilijät, papit, etnografit ja historioitsijat olivat Bibólle olleet Unkarin kulttuuria määrittelevät älymystöryhmät, joiden jotkut länsimaiset tarkkailivat näkivät politisoituneen myös Suomessa, missä heillä oli ennen sotia myös todellista poliittista vaikutusvaltaa. Unkarissa heillä

<sup>329</sup> Ibid., 216-218.

<sup>330</sup> Ibid., 219.

<sup>331</sup> Bibó viittaa tässä lainsäädäntöön, jolla Horthyn valtaoikeuksia lisättiin vuonna 1933 niin, että hän saattoi hajottaa parlamentin mielensä mukaan saaden siten kuninkaan valtuudet. 1937 hänen veto-oikeuksiaan laajennettiin. Pääministeri ja valtionhoitaja sopivat muutenkin keskenään keskeisistä poliittisista kysymyksistä. Myös eliittiin kuuluvien aatelin, korkeiden upseerien ja kirkonmiesten rooli demokraattisen kehityksen jarruttamisessa oli merkittävä. Ks. Püski Levente, *A Horthy-rendszer* (1919-1945). Pannonica kiadó: Szekszárd, 2006, 17-40.

ei sitä paljon ollut, mutta heidän antidemokraattisen nationalistinen kulttuurikäsitöksensä sai suuren poliittisen merkityksen. He loivat sellaista poliittista kulttuuria, jonka julkista moraaliala määrivät historialliset todisteet, esihistorialliset tarut ja jopa väärennökset. Bibólle ne olivat politiikan ulkopuolisia aatteellis-ihanteellisia, tekstuaalisia deformaatioita, joilla koetettiin todistaa naapurin tai mahdollisen vihollisen kulttuurista alemmuutta tai barbariaa ja soveltaa niitä ulkopoliittikkaan, kun niiden pohjalta esitettiin alueellisia laajennusvaatimuksia ja johtajuutta tietyllä alueella (Tonavan laakso).<sup>332</sup> Tällainen pseudotieteellinen aatteilu ei ollut Bibólle kulttuurin kukoistusta, vaan sen politisoitumista "peittäen pelolla raskautetun yhteisön poliittisen elämän".<sup>333</sup> Sen arvot olivat pohjimmiltaan antidemokraattisia korostaen kansallista yhtenäisyyttä ja sen säilyttämistä, kuria ja järjestystä, vallankumousvastaisuutta, historiallisen arvokkuuden korostusta, mikä heijastui julkiseen moraaliiin yhtäältä liiallisena kansallisten voimien dokumentointina, sisäisenä turvattomuuden tunteena, kansallisena turhamaisuutena, mutta toisaalta myös itsensä alentamisena ja omien saavutusten todellisen arvon vähättelynä tai liioitteluna ja lopulta moraalisena vastuuttomuutena. Tähän sekavaan arvokompleksiin liittyvänä, unkarilaisten omintakeisena 'alemmuuskompleksina' Bibó mainitsi erikseen heidän "epätoivonsa" Trianonin rauhan aiheuttamasta "pienuudesta", asiantila, mistä tanskalaiset tai hollantilaiset eivät näyttäneet välittävän. Ja kun sen kokeminen tulkittiin vielä ajan termein taisteluksi elämästä, lopputulos oli "arvomaailman täydellinen sekaannus" (*az értékvilág teljes megzavarodása*). Sitä kompensoimaan oli synnytetty militaristisia arvoja, eritoten käsitys siitä, että vain aito vaaratilanne voi olla luova, sillä ainoastaan se herätti yhteisön elämän perusteiden ymmärtämiseen ja sen luovien voimien yhtymiseen. Bibó tiesi, miltä suunnilta tulevia ihanteita Unkarissa matkittiin: "Stirb und werde".<sup>334</sup> Hänen muutama vuosi aiemmin toivomaansa, realistisella 'sosiaalisella tunnolla' varustettua eliittiä ei maailmansotaa ennen Unkarissa ollut, vaikka älymystö kuinka oli esittänyt kuuntelevansa kansakunnan sydänääniä, ja hänestä alkoi näyttää siltä, että sodan jälkeen tilanne ei ollut lainkaan parantunut.<sup>335</sup>

Bibó siis teki jyrkän pesäeron 'vanhan' järjestelmän eliitin poliittiseen kulttuuriin ja sen julkiseen moraaliiin, jyrkemman oikeistoon kuin vasemmistoon, josta hänellä ei ollut tutkielmassaan paljoakaan sanottavaa, olihan se ollut maan alla aina vuoteen 1945.

On mieltä kiinnittävää huomata, että vähemmistökyseksessä vertailukohteena Unkarin tilanteeseen Bibólla toimi Suomi, missä kielikyseksymys vähemmistökyseksymyksenä oli ratkaistu hänen tietämänsä mukaan

<sup>332</sup> Vrt. esim. Hampden J. Jackson, *Finland*. London, 1938, 177.

<sup>333</sup> Vrt. Bibó, "A kelet-európai kisállamok nyomorúsága"; 223.

<sup>334</sup> *Ibid.*, 224-225.

<sup>335</sup> Unkarilainen omakuva ei tuolloin riittänyt identiteetin vahvistamiseen. Vrt. *Unkarilainen omakuva*. Toim. Tuomo Lahdelma, István Dobos, Veera Rautavuoma. Atena: Jyväskylä, 2001. Vrt. Balázs Trencsényi, *The Politics of 'National Character'. A Study in Interwar East-European Thought*. Routledge: London, & New York, 2012, 116-120.

demokraattisissa merkeissä. Itä-Euroopan ”kielisodat”, esimerkiksi Unkarin ja Romanian välillä, eivät yleisemminkään muistuttaneet Suomen kielitaistelua, sillä Suomessa se ei ollut kansallisuuksien elinkysymys ja koska se koski kahta eliittiä, ei kahta kansaa. Siellä ei ollut kysymys ”kurjuudesta” tai ”alistamisesta” (*elnyomás*), vaan ruotsinkielisten rauhanomaisesta ”paluusta” puhumaan suomea. Bibó huomautti myös lappalaisten lasten omaksuvan suomen kielen, koska siitä oli heille tulevaisuudessa etua.<sup>336</sup> Itä-Euroopan ongelma oli, että siellä kielikysymykset muuttuivat helposti rajakiistoiksi, jolloin enemmistöt kokivat vähemmistöt uhkaksi ja päinvastoin. Esimerkkinä Bibó otti esiin unkarilaisten vähemmistöjen vaikean aseman ympäröivissä valtioissa, mikä johtui siitä, että kaikissa niissä valtiovalta oli kääntynyt vähemmistöjä vastaan. Toisaalta Unkarissa oli lähdetty siitä territoriaalisesta ja historiallisesta näkemyksestä, että oli mahdollista määrittää maantieteellinen alue, joka oli itse kullekin kansalle ”sopiva”, mikä ajatuskulku oli siinä mielessä antidemokraattinen, että sillä perusteltiin valtauksia ja pidettiin yllä revisionistisia kuvitelmia. Voitiin esimerkiksi kuvitella, kuten Bibó tiesi monien unkarilaisten tekevän, että ”tuhatvuotinen” omistus Unkarin kuningaskunnan alueisiin oikeutti vaatimaan Tšekkoslovakiasta unkarilaisen vähemmistön asuttamia alueita. Tuon vaatimuksen Bibó tuomitsi epärealistiseksi, koska tosiasia oli, että historialliset valtiorajat olivat hajonneet eikä niitä koskaan enää palautettaisi. Siitä huolimatta sillä oli kuitenkin ollut Unkarin maailmansotien välisen ajan ulkopoliittikkaan se katastrofin tielle vievä vaikutus, että maan johto suuntasi vaatimuksineen Natsi-Saksan leiriin. Sillä puolestaan oli se vahingollinen julkis-moralistinen seuraus, että Unkarin johto huolehti enemmän ulkounkarilaisten tilasta kuin oman yhteisönsä hyvinvoinnista. Julkisen moraalin vääristynyt mittapuu sillä oli vain se, miten hyvin moraalisäännöt (*erkölcs szabályok*) tukivat aluevaatimuksia.<sup>337</sup> Paitsi Itä- myös Keski-Eurooppaan oli syntynyt sotaan vievä tilanne, missä *status quon* säilyttäjät ja aluerevisioitten vaatijat olivat joutuneet vastakkain.<sup>338</sup>

Eurooppalaisissa kansainvälisissä suhteissa pääasiassa 1918 jälkeen tapahtunut ylimoralisoituminen (*túlmoralizálás*) aiheutti sen, että Keski- ja Itä-Euroopan kansojen riitelylelle oli käytettävissä koko moralistisen kielenkäytön arsenaali: omistava osapuoli korosti ennen kaikkea rauhaa ja vaativa osapuoli totuutta. Kuitenkin kaikki tuo oli suurta puhetta, koska nuo kategoriat eivät täällä tosimerkityksissään esiintyneet, vaan olivat käyttökelpoisia vain keskinäisten alueriitojen selvittelyssä.

Molemmat osapuolet osoittivat julkis-moralistista kypsymättömyyttä ja poliittisen ”aikuisuuden” puutetta. Bibólla ei ollut myöskään korkeaa käsitystä Kansainliiton yrityksistä lievittää tuota tilannetta, sillä sen ideologia pelasi hänen mielestään vain riitelijöiden pussiin – siitä oli tullut eripuraisen kansojen poliittinen kiistakapula. Ja mikä pahinta Bibón määrittelemän demokraattisen

<sup>336</sup> Bibó, ”A kelet-európai kisállamok nyomorúsága”, 228-229.

<sup>337</sup> Ibid., 235.

<sup>338</sup> Ibid., 236. Unkarin revisiohankkeista, niiden sota-ajan toteutumisesta ja alueiden jälleen menetyksestä ks. tark. Zeidler Miklós, *A revíziós gondolat*. Kalligram: Pozsony, 2009, passim.

kehityksen näyttökulmasta katsottuna: eurooppalaisten arvojen demoralisaatiota ja lännen välinpitämättömyyttä puuttua siihen käyttivät hyväkseen fasisitit ja kansallissosialistit. Niissä merkeissä he olivat aloittaneet toisen maailmansodan.<sup>339</sup> Bibón selkeä sanoma oli: koska rauhan palattua oltiin ikään kuin nollapisteessä, Euroopan uusille johtajille tarjoutui tilaisuus korjata menneisyyden virheet ja löytää ratkaisut kansoja hiertäneisiin rajariitoihin. Eurooppalaisten yhteinen tulevaisuus velvoitti siihen.

Bibólla oli rauhanteolle selkeä periaatteellinen lähtökohta: koska itäisessä Keski-Euroopassa ei ollut onnistuttu historiallisilla rajoilla kansoja muodostelemaan, vain kielirajoja oli pidettävä perustavana ohjenuorana. Tavoiteltaessa tilannetta, missä kansa olisi yhtenevä valtion kanssa, kaksi näkökohtaa oli yhä ristiriidassa keskenään ja ne tuli ratkaisuja tehtäessä ottaa huomioon: (1) etninen ja kielellinen yhteenkuuluminen ja (2) yhteisön historiallisen tilan toive tai tunne. Ongelma oli Bibólle seuraavanlainen:<sup>340</sup>

Siellä, missä kielinationalismi tekee annetun tilanteen kiistanalaiseksi, valtionraja tulee vetää kielirajaa myöten, mutta samalla on otettava huomioon se vastustus, minkä historialliset yhteydet ja tunteet sekä vallitsevat tilanteet yleensä aiheuttavat.

Bibó oli koonnut Itä- ja Keski-Euroopasta riittämiin todisteita taloudellisilla, maantieteellisillä, etnografisilla, strategisilla ja liikenteellisillä perusteilla vedettyjen rajojen epäonnistumisista. Niissä kaikissa oli sellaista essentialismia, mikä ei sopinut kansojen omiin toiveisiin. Esimerkiksi hänestä oli varmaa, että jos luotiin valtiolle vähemmistö strategisella rajanvedolla (kylien halki tms.), kyseisen vähemmistön kärsimyksistä ja katkeruudesta synnytettiin uuden sodan ainekset. Ainoat onnistuneet rajat olivat Bibón kartalla syntyneet siten, että ne vastasivat yhtä aikaa kansallista yhteenkuuluvuutta ja historiallista *status quota* sekä kulkivat kielirajaa myöten. Unkarin osalta hän viittasi Burgerlandin alueeseen Unkarin ja Itävallan rajalla; siellä oli ensimmäisen maailmansodan jälkeen järjestetty kansanäänestys, jonka tuloksena Sopronin unkarinkielinen kaupunki oli palautettu Unkarille ja saksankieliset lähikylät jätetty Itävallalle. Ratkaisu oli luonut sinne Bibón kaipaaman tasapainon ja poistanut katkeruuden<sup>341</sup>, moraalisen politiikan malliesimerkki, jota voitiin käyttää myös vaikeampien tapausten, kuten Transilvanian unkarilaisten ja romanialaisten välisten rajojen piirtämisen apuna. Ja yleensäkin Bibó uskoi rajakysymysten ratkaisuun, jos vain osapuolet pystyivät tinkimään, toinen *status quosta*, toinen liian revisionistisista tavoitteista. Euroopan tulevaisuuden kannalta oli välttämätöntä pitää kansat 'hyvien rajojen' sisällä tyytyväisinä ja siten luoda edellytyksiä demokraattisen julkisen moraalin kehittymiselle myös

---

<sup>339</sup> (Matt 5:46-47).

<sup>340</sup> Bibó, "A kelet-európai kisállamok nyomorúsága", 242-243.

<sup>341</sup> Ibid., 245-6. Vrt. Romsics, *Nemzet, állam, régió. Tanulmányok Erdélyről és a Kárpát-medence interetnikus kapcsolatairól a 19-20. században*, 178, missä Romsics sanoo, ettei tällaisia *konkreettisia* esimerkkejä tekstissä ollut (!). Ks. myös kansainväliseltä kannalta: Mari Vares, *The Question of Western Hungary/Burgenland, 1918-1923*. University of Jyväskylä: Jyväskylä, 2008, passim.

itäisessä Keski-Euroopassa.<sup>342</sup> Bibólle julkinen moralismi tuli tässä selkeästi erotetuksi moralisoinnista, mikä ei sopinut rajariitojen tarkasteluun. Hänestä näytti ikävä kyllä yhä siltä, että maailmansodan voittajat eivät hoitaneet territoriaalisia asioita *oikeudenmukaisuus* (kurs. AH) tavoitteenaan, vaan pitäytyivät kukin oman etunsa varmistamisessa. Rajat olisi Bibón tulkinnan mukaan pitänyt vetää "objektiivisesti" (kieli- ja etninen raja), jolloin myös yhteiskunnalliset ja poliittiset seikat oli otettava huomioon. Silloin saatettaisiin päästä ratkaisuihin, jotka toteuttaisivat "minimioikeudenmukaisuuden" osapuolten kesken, kuten esimerkiksi siinä tapauksessa, että kansanäänestykset ratkaisivat kielirajakiistan. Sitä vastoin väestönsiirrot ja -vaihdot olivat hänelle periaatteessa huonoja ratkaisuja, sillä silloin ihmisiä revittäisiin juuriltaan, ja Bibón mielestä juuri YK:n tehtävä oli estää Eurooppaa tulemasta "kansanjoukkojen valtavyläksi" (*tömegek országútja*).<sup>343</sup>

Olettaen, että voittajavallat pitivät Euroopan stabiilitettä päämääränään Pariisin rauhanneuvotteluissa, Bibó toivoi rauhanteon olevan sellainen, minkä hävinneetkin voivat hyväksyä, so. se ei saanut olla sanelurauha eikä siihen saanut liittyä pahantahtoisuutta tai kosta (vrt. Wienin kongressi) eikä se saanut synnyttää uusia rajariitoja.<sup>344</sup> Ja kun oli kaikesta huolimatta odotettavissa sekä kansanäänestyksiä että väestönsiirtoja, Bibó esitteli niille julkis-moralistisesti hyväksyttävät periaatteensa. Niiden mukaan kansanäänestyksiä tuli järjestää vain siellä, missä etninen tilanne oli epäselvä, mutta väestöllä oli poliittinen tietoisuus. Uusintäänestystä ei pitänyt sallia. Väestönsiirtoihin tai -vaihtoihin oli turvauduttava vain, jos mitään muuta ratkaisua ei löydetty. Nimenomaan Itä-Euroopan väestöjärjestelyjä koskien niiden piti olla yhteisesti päätettyjä ja valvottuja sekä molemminpuolisia eikä niitäkään pitänyt uusilla siirroilla koettaa korvata (Unkarin saksalaisten siirrosta, ks. seur. luku). Julkis-moraaliselta kannalta tärkeintä oli estää vastaiset irredenta-agitaatiot ja vähemmistöjen sorto, sekin Bibón toivomus, mikä ei toteutunut, kuten Unkarin ja Tšekkoslovakian välisessä väestönvaihdossa ja siihen liittyneissä rajamodifikaatioissa kävi.<sup>345</sup>

Rauhanehtojen tultua unkarilaisten tietoon ja rauhansopimuksen allekirjoitetuksi (10.2.1947), Unkarissa jouduttiin vaatimaan ja raskaan vastuuta ja syyllisyyttä koskevan itsetutkistelun eteen. Ei tunnettu kaivattua "riemua tai

---

<sup>342</sup> Bibó, "A kelet-európai kisállamok nyomorúsága", 248-250.

<sup>343</sup> Ibid., 250-254.

<sup>344</sup> Ibid., 245-246, 256-261. Bibó viittaa tässä Ferreron teokseen *Reconstruction. Talleyrand à Vienne (1814-1815)*. Paris, 1940, s. 106. Bibólle niin kuin hyvin monelle maanmiehelleen erittäin huono rauhanteko oli Versailles'n (Trianonin) rauha, jossa ei ollut noudatettu aiemmin julistettua kansojen itsemääräämisperiaatetta, vaan rajoja siirreltiin kielirajoilta ns. luonnollisille puolustuslinjoille (vrt. Unkarin ja Romanian nykyinen raja). Pariisin rauhansopimus oli heille 'toinen Trianon', koska ensimmäisen Trianonin 'epäoikeudenmukaisuutta' ei oikaistu, vaan Unkari joutui luovuttamaan Tšekkoslovakialle kolme kylää lisää ja Slovakiassa aloitettiin sen eteläosien 'puhdistaminen' unkarilaisuudesta; noin 200.000 unkarilaista siirrettiin Unkariin. Ks. tarkemmin 1947 Pariisin rauhansopimuksesta Unkarin kannalta: Romsics Ignác, *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Osiris: Budapest, 2006.

<sup>345</sup> Ibid., 262-265.. 857, n. 2. Ks. tark. Romsics, *Az 1947-es párizsi békeszerződés*, 125-138; *Magyar sorsfordulók 1920-1989*. Osiris: Budapest, 2012, 146-169.

helpotuksen tunnetta”, kuten Bibó ironisen pettyneesti kuvasi unkarilaisten mielialaa tutkielmassaan rauhansopimuksesta ja sen merkityksestä.<sup>346</sup> Näin hänen kirjoitussarjansa Unkarin demokratian kehityksestä jatkui ja hänen äänensävyensä muuttui vähitellen toiveikkaan odottavasta yhä huolestuneemmaksi ja pettyneemmäksi. Hänen kovasti odottamansa teot ja käänteet demokratian vahvistumiseksi jäivät tulematta ja näytti siltä, ettei mistään hänen ehdotuksistaan otettu vaarin. Julkisenä moralistina hän tunsu silti velvollisuudekseen ohjeistaa maanmiehiään suhtautumisessa rauhannehtoihin (”kaikki tämä täytyy sietää”)<sup>347</sup> ja auttaa heitä tekemään tiliä itse aiheuttamastaan katastrofista. Moraalinen lähtökohta Bibólle oli, ettei unkarilaisten pitänyt asennoitua ”sarkastisesti” (*maró gúny*) muun muassa tšekkien ja slovakkien ’pääsemiseen kuin koirat veräjältä’, vaan keskittyä ratkaisemaan omat ongelmansa. Ei auttanut myöskään muistella katkeruudella ja pettymyksen tunteilla niitä, jotka ohjasivat Unkarin umpikujaan eikä liikaa luottaa talonpoikien ja työläisten heräämiseen, vaan oli saatava luotua epäkypsät sentimentit ylittävä ”demokraattinen henki”. Se oli mahdollista, jos Unkarissa kyettiin vastaamaan Bibón listaamiin vaikeisiin kysymyksiin, mikä edellytti realistista tilannetajua yhdistyneenä sentimentaalisuuden torjuvaan julkiseen moralismiin.<sup>348</sup>

- (1) kuka oli vastuussa rauhansopimuksesta?
- (2) onko demokraattisen innostuksen ja rauhansopimuksen välillä jokin riippuvuus?
- (3) oliko oikein, että Unkarille kävi niin kuin kävi?
- (4) pitikö katastrofiin syyllisiä moittia?
- (5) mikä oli Unkarin tulevaisuuden suunta?

Vastaus vastuukysymykseen oli Bibólle selvä: koko Horthyn järjestelmä oli vastuussa, koska sillä ei ollut ”rohkeutta” irrottautua Akselistä ja asettua saksalais miehitystä (19.3.1944) vastaan. Se oli toiminut Unkarin edun vastaisesti ja siksi rauhansopimus tulisi olemaan sille raskas (ks. alaviite 350) eikä sitä lieventänyt se, että unkarilaisten omat ehdotukset eivät päätyneet neuvottelijoiden pöydälle. Ja mitä suurvaltojen vastuuseen tuli, Bibó tohti moittia niitäkin selkeiden ”periaatteiden” puutteesta (Potsdam, 1945) rauhansopimusten valmistelussa; esimerkiksi Unkarin ja Romanian välinen raja uhattiin palauttaa unkarilaisten kantaa kuulematta Trianonin rajan mukaiseksi ”viidessä minuutissa”.<sup>349</sup> Tuollaisella päätöksellä ei Bibón mielestä voinut olla suotuisa vaikutus Unkarin demokratian jatkokehitykselle, sillä Unkarin yleinen mielipide voisi pian alkaa syyttää unkarilaisia johtajia ”osasyllisyydestä” (*bűnrészesség*) huonoon rauhansopimukseen, ellei sitä selkeästi tuomittaisi voittajien epäoikeudenmukaisena toimenä. Huonon omantunnon herättäminen ja kotimaisten syntipukkien etsintä ei kuulunut demokraattiseen julkiseen moraaliin. Unkarin oli esitettävä rauhan-

---

<sup>346</sup> Bibó István, ”A békeszerződés és a magyar demokrácia”. *VT II*, 269.

<sup>347</sup> *Ibid.*, 270.

<sup>348</sup> *Ibid.*, 272.

<sup>349</sup> Unkarilaisten kanta oli kyllä Pariisissa ulkoministerineuvoston tiedossa, mutta lopulta vain australialaiset koettivat tuloksetta puolustaa sitä Neuvostoliiton Romaniaa tukevaa kantaa vastaan. Ks. Romsics, *Az 1947-es párizsi békeszerződés*, 206-212.



neuvottelijoille vilpittömän ja suora vaatimus, mikä ei saanut sisältää "valitusta", vaan vilpittömän "ilmauksen katkerasta pettymyksestä".<sup>350</sup>

Harvinaisen suorasanaisesti Bibó kritisoi rauhanehtojen laatijoita, kun hän vertasi heidän ehtojaan Hitlerin käskystä Saksan ja Unkarin rajojen korjaamiseksi toimeenpantujen, kokonaisten alueiden väestöjen yksipuolisiin siirtoihin. Sellainen rauhanteko oli kaukana demokraattisesta eikä ollut omiaan vahvistamaan unkarilaisten uskoa demokratiaan ylipäänsä. Vuosien 1946–1947 rauhanteon julkis-moraalinen ilmapiiri uhkasi näet muistuttaa vuoden 1920 Trianonin ilmapiiriä, jossa "sikiön murhaavan äidin tuomitsi se, joka saattoi hänet häpeään". Niissä mielialoissa ja horthylaisessa konsolidaation hengessä unkarilaiset itsekkin olivat demokratian murhaajan rikostovereita. Heidän oli täten tekopyhää koettaa esiintyä demokratian puolustajina ja syyttää ympäristövaltioita (tšekkejä, romanialaisia) kärsimyksistään. Heidän piti puolustaa vain omaa kansaansa tietäen kansojen intressien olevan ulkopoliitikassa ristiriidassa. Yhtä kaikki, Bibón johtopäätös oli, että vaikka kansainvälisten suhteiden inhimillistäminen (*humanizálás*) demokraattisen julkisen moralismin nimissä oli hyvin vaikeaa ja että demokraattinen päätökseteko voi niiden järjestämisessä erehtyä, unkarilaisten oli kuitenkin luovuttava etujen havittelusta, "kerjuulla juoksemisesta" ja sen oikeuttamisesta demokraatialla. Vaikka naapurit niin tekivätkin, Bibó kielsi maanmiehiään niin alhaiseen moraaliin vajoamisesta. Demokratiassa oli aluekysymyksissä vain yksi "direktiivi", itsemääräämisoikeus ja siitä oli myös unkarilaisten velvollisuus pitää kiinni.<sup>351</sup> Sitä rauhanehdot kuitenkin nyt moniaalla rikkoivat.

Julkisen moralismin näyttökulmasta katsoen on mieltä kiinnittävää kuulla, että Bibón täytyi hakea jälleen skandinaavisesta poliittisesta kulttuurista esimerkki, jonka perusteella arvostella unkarilaista ja yleensä itäisen Keski-Euroopan demokratiapyrkimyksiä. Hän näet piti moraalisen-poliittisesti "eleganttina" ratkaisuna Ruotsin vuonna 1905 Norjalle antamaa itsenäisyyttä, vaikka voikin olla vaikeaa nähdä sen suora relevanssi Unkarin tilanteeseen. Demokraattiseen moraaliin kuuluivat Pohjolassa "objektiivisuus, puolueettomuus, maltillisuus ja totuudentunto", kaikki arvoja, joista unkarilaisten sopi ottaa mallia, sillä heillä oli niihin verrattuna vain "hävettävää", mikä oli erityisen selvästi näkynyt siinä, miten helposti he olivat antaneet fasismille periksi. Pohjoismaihin verrattuna Keski- ja Itä-Euroopassa ei ollut yhtäkään maata, joka olisi sotien välisenä aikana ollut demokratian puolella sen itsensä vuoksi. Bibó oli itsekkin havainnut, ettei Unkarissa ollut helppo olla esimerkiksi Bajcsy-Zsilinszky<sup>352</sup> kaltainen demokraatti tai yrittää palauttaa vuosien 1848–1849 vallankumouksellisten julistamat demokraattiset arvot kunniaan. Vallankumousvuosia seurannut, pitkä antidemokraattinen vaihe voi päättyä vain, jos Unkarissa herättäisiin tajuamaan "moraalinen alennustila" (*elaljasodás*). Ilman täydellistä julkis-moraalista käännettä ei "todellinen" demokratia voinut

---

<sup>350</sup> Bibó, "A békeszerződés és a magyar demokrácia", 279.

<sup>351</sup> Ibid., 282–283.

<sup>352</sup> Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886–1944), saksalaisvastainen demokraattipoliitikko. Hänellä oli keskeinen rooli toisen maailmansodan aikaisen Unkarin natsihallinnon vastaisen aseellisen vastarinnan organisoimisessa. Nuoliristiläiset teloittivat hänet 24.10.1944.

alueella alkaa kehittyä.<sup>353</sup> Bibó korosti, että Tšekkoslovakiaan ja Puolaan verrattuna Unkarin tilanne oli huonompi, sillä sen "korruptio" oli syvempi. Unkarissa demokratian piti olla "kovetettua ja syvästi harkittua", rauhanehdot kun sisälsivät sille rangaistuksen lähimenneisyyden virheistä, liittolaisuudesta fasistien ja natsien kanssa, Jugoslavian kanssa tehdyn hyökkäämättömyyssopimuksen rikkomisesta, juutalaisten vainoamisesta ja natsien avustamisesta juutalaisten tuhoamisessa. Menemättä kaikkiin Bibón mainitsemiin yksityiskohtiin, 'virheitä' piti loppujen lopuksi hänen näkemyksensä mukaan tarkastella "ihmisarvon loukkauksena" riippumatta ideologiasta (keskitysleirejä oli muillakin kuin natsilla). Hänen selityksensä niin natsien kuin muidenkin tekemille hirmuteoille oli moraalinen.<sup>354</sup>

Ihmiset eivät tee kamalimpia tekojaan silloin, kun heidän elämellisimmät piirteensä pääsevät valloilleen, sillä niihin väsyttään pian ja lempeämmät vaistot pääsevät vaikuttamaan – kamalimmat teot tehdään, kun jostain syystä vaarassa olevat ja samanaikaisesti jonkin asian nimeen vannovat tuntevat olevansa moraalisesti niihin oikeutettuja, ja tuntevat olevansa kaiken moraalisen arvostelun yläpuolella.

Bibó oli nähnyt, miten silloin toimittiin tarmokkaan amoraalisesti, mistä erityisesti natsien hirmuteot todistivat. Mutta siitä todisti myös unkarilaisten raakuus Jugoslaviassa (Novi Sad, unk. *Újvidék*)<sup>355</sup> ja sen vuoksi heidänkin tuli "ansaita" rangaistuksensa. Jos heillä ei Bibón syyllisyysanalyysin valossa ollut anteeksipyydettävää tsekeiltä, romanialaisilta tai slovakeilta, heidän oli jo julkisen moraalisensa tervehdyttämisen vuoksi pyydyttävä anteeksi Jugoslavialta ja rukoiltava anteeksiantoa myös esi-isiltään ja lapsiltaan.<sup>356</sup>

Bibón julkis-moraaliset parannusvaatimukset olivat unkarilaisille haastavia ja vaativia, vastenmielisiäkin. Heidän oli nähtävä tilanteensa täysin uudessa valossa ja unohdettava 'vanhan' järjestelmän toimintatavat ja ideologiset sitoumukset, luovuttava entisistä liittosuhteistaan ja käännäyttävä ensisijassa sisäänpäin, itsekritiikkiin, häpeän tunnustamiseen ja nöyrytykseen kuin kunnan kristityt konsanaan. Vaikka Unkarilla ei ollut enää poliittista tai sotilaallista voimaa tukea rajantakaisia unkarilaisia, heistäkin olisi Bibónkin mielestä kuitenkin jotenkin huolehdittava, mutta ilman demonstraatioita – puhe rauhansopimuksella mahdollisesti saatavista myönnytyksistä oli kerta kaikkiaan lopetettava. Oli myös korjattava suhteet slaavinaapureihin eikä syytellä heitä "demokraatin" maineen hankkimiseksi. Oli etsittävä uusia "kumppaneita" (*társ*) eikä mitään "kainalosauvoja" – muistutus natsi-Saksan ja Italian tuesta revisiopolitiikassa – pitänyt hankkia. Unkarilaisten oli tehtävä moraalinen ryhtiilike, ryhdyttävä noudattamaan demokraattista, ihmisyyttä kunnioittavaa politiikkaa ja liityttävä yhtenä kansana ilman suuruuden ja ylemmyyden kuvitelmia Tonavan alueen kansojen poliittiseen yhteisöön.<sup>357</sup>

<sup>353</sup> Ibid., 284-285.

<sup>354</sup> Ibid., 289.

<sup>355</sup> Tammikuussa 1942 unkarilaiset joukot ja miliisit kokosivat huhtikuussa 1941 vallatulla alueella juutalaisia ja tappoivat partisaaneja. Ks. Romiscs, *Hungary in the Twentieth Century*, 203, 208.

<sup>356</sup> Ibid., 290. Unkari on tämän vaatimuksen sittemmin täyttänyt.

<sup>357</sup> Ibid., 290-294.

Tällä Bibó ei tarkoittanut mitään federaatiota tai tulliunionia, mitä monet suunnittelivat alueen tulevaisuuden rauhoittamiseksi, vaan suhteiden normalisointia.<sup>358</sup>

Unkarin poliittinen todellisuus muuttui kuitenkin vuosina 1946–1947 yhä kriittisemmäksi eikä koalitiollahituksen toiminta ja Unkarin yleinen moraalinen tila suinkaan vastanneet Bibón odotuksia. Kommunistien ja Pienviljelijäin välit olivat entisestään kiristyneet ja heiltä puuttui yhteistä toimintahalua. Vasemmiston ja oikeiston blokkiutumisen sekä rauhansopimuksen ehtojen aiheuttamat pettymykset vain kärjistikivät tilannetta edelleen, ja Bibó jo ennusti koalition hajoamista sovittamattomiin maailmankatsomuksellisiin erimielisyyksiin, vaikka toivoi ”yhteisen yrityshengen” kesken olevien reformien (maareformi, uudet vaalit, tasavaltaisen hallitusmuodon omaksuminen, politiikan stabilisointi ja hallinnon puhdistus äärioikeudesta, nuoliristiläisistä ja natsi-Saksan ystävistä) läpiviemiseksi vielä säilyvän.<sup>359</sup> Sen eroosioon vaikutti kuitenkin paikallisvaalien alla monenlaisia uusia tekijöitä ja vastakkainasetteluja; erityisesti kommunistit käyttivät taktisesti ’taantumuksen’ leimaa lyödäkseen koalitiopartneriaan entistäkin aggressiivisemmin väittäen sekä ilman valtion tukea jääneen ja agitaatiotoimintaan ryhtyneen kirkon että pikkuvirkamiesten ja pienomistajien tukevan sitä. Bibósta alkoi näyttää siltä, että demokratian kannattajat, joita mielipidetiedustelut ennakoivat olevan 70 % äänioikeutetuista, odottivat siltä vain heidän etujensa ajamista ’herrojen’ vallan ja etujen kustannuksella. Kun ’vanhan’ hallinnon romahdus oli näköpiirissä, demokratialle oli paikallishallinnon elimissä koittamassa uusi alku, mutta tuliko se olemaan sellainen kuin Bibó halusi?

Ei, sillä Bibón ennakkokäsityksen mukaan vaalien jälkeen olisi paikallishallinnossa syntyvässä ennen kokematon ongelma: kun ’vanhan’ hallinnon virkamiehiä oli jo siirretty syrjään ja he tulisivat häviämään vaaleissa, uudet johtajat – enemmistö luokkakantaisia kommunisteja – tulisivat olemaan koulutukseltaan epäpäteviä avautuviin virkoihin. Kommunistit itse pitivät tulevaa asiantilaa demokraattisena saavutuksena ja joukkovoiman osoituksena, mutta Bibó näki siinä vaaroja: kansankomiteat, joilla oli myös kansantuomioistuimet käsissään, toisivat oikeuden eteen henkilöitä, muun muassa pienmaanomistajia ja juutalaisia myös taloudellisista motiiveista eikä tuomioilla olisi välttämättä kansan hyväksyntää.<sup>360</sup>

Demokraattisen vallanjaon toteuttamiseksi ja väärinkäytösten ehkäisemiseksi Bibó piti ’uudelle’ järjestelmälle välttämättömänä luopua siitä ’vanhan’ vallan julkista moraalista rapauttavasta hallintotavasta, että paikallishallinnon kirjurilla oli kaksoisrooli toimia sekä kirjurina että huomattavan poliittisen vallan haltijana. Hän vaati, että asiantunteva toimistotyö erotettiin yhteisön johtamisesta ja että asiantuntijuus alistettiin yhteisön päätöksille,

---

<sup>358</sup> Vrt. Gyarmati György, ”Vámunió, föderáció – új nagyhatalom? Duna menti kisállamok különbéke -viziói a második világháború után”. *A demokrácia reménye*, 29-50; Bibó, ”A békeszerződés és a magyar demokrácia”, 296.

<sup>359</sup> Bibó István, ”A koalíció egyensúlya és az önkormányzati választások” (1946). *VT II*, 299-300.

<sup>360</sup> *Ibid.*, 311-315.

uudistus, minkä piti tyydyttää myös kommunisteja, sillä se osaltaan lopettaisi 'taantumuksen' vaikutuksen yhteisön asioihin. Ongelma oli yhä vain siinä, ettei Unkarissa vielä kaikkialla ollut paikallishallinnon yläpuolista poliittista johtoa, mikä puolestaan voisi johtaa jonkin paikallisen poliittisen ryhmittymän julistautumiseen jonkin puolueen nimissä enemmistövallan haltijaksi. Bibólle tämä tilanne näyttäytyi demokratian kulissina. "Todellinen" demokratia syntyisi laajemmasta edustuksesta siellä, missä komiteaedustajia oli eri puolueista ja laitoksista tukenaan paikallista älymystöä, lakimiehiä ja työläisiä. Heidän tuli olla yhteisön parhaita voimia ja ryhtyä ratkomaan hallinnon konkreettisia kysymyksiä. Tämä ei Bibón mielestä voinut toteutua ilman, että ennen vuoden 1947 vaaleja Pienviljelijäpuolueen sisällä tehtiin pesäero 'taantumusvoimista' varsinaisten reformimielisten eduksi.<sup>361</sup> Hän torjui myös 'vanhan' järjestelmän listavaalit, joissa äänestäjille asetettiin vaihtoehdoiksi vain 'ei' tai 'kyllä' - mikä sekin oli vain kulissi. Demokraattiseen julkiseen moraaliiin kasvaminen vaati lähtökohdakseen seuraavan periaatteen noudattamista, muutoin se olisi "fiktio": jokaisella piti olla yhteisössään pääsy "vapaan yhteisöelämän kouluun" eli mahdollisuus asettua paikallisvaaliehdokkaaksi.<sup>362</sup> Niin ristiriitaista kuin se olikin, taktisista syistä kommunistit kannattivat listavaaleja, mitkä sitten pidettiin heidän ehdoillaan.

Raivataksaan Unkarille tietä ulos "kuolleesta pisteestä", Bibó esitteli puolueensa (Kansallinen Talonpoikaispuolue, *Nemzeti Parasztpárt*) hallintoreformin, jota hän oli ollut sisäministeriössä laatimassa ja joka perustui suurelta osin Erdein teokseen *Magyar város* (Unkarilainen kaupunki, 1939). Reformiohjelma oli ilmestynyt myös puolueen *Szabad Szó* (Vapaa sana) äänenkannattajassa kesäkuussa 1946. Jo sitä ennen Bibó oli eräässä käsikirjoituksessaan puuttunut nimenomaan hallinnon julkisen moraalin ongelmiin: Unkarissa byrokratian eteen tuleva henkilö oli vanhastaan tottunut alentuvasti "anelemaan" (*könyörög*) ja hallintovirkamies puolestaan "jakamaan armoa" (*kegyet gyakorol*). Jos hallintoyksiköt saataisiin muuttumaan "drakonilaisia" kieltoja käyttävistä valta-asemista "liiketiskeiksi" (*kereskedő pult*), joilla yleisö ei pyytelisi eikä hallinto mahdollisesti hyvällä tahdolla pyyntöjä toteuttaisi, vaan yksinkertaisesti palvelisi yleisön toiveita ja tarpeita, se voisi ryhtyä myös kitkemään yhteiskunnasta "suojelua, mustan kauppaa ja vastuunsiirtelyä" (*protekció, feketézés, aktatologatás*).<sup>363</sup> Tuo "moraaliperusta" (*erkölcs alap*) saataisiin sitten ohjelman mukaan ajan mittaan kuntoon jahka hallinnollisesti erillään eläneiden kaupunkien ja pientilojen (*tanya*) kaupalliset ja muut yhteydet ensin pantaisiin kuntoon ja saatettaisiin yhteisen hallinnon alaisuuteen niin, että ne olisivat kokonaan uusia toiminnallisia yksiköitä.<sup>364</sup> Ylellisyyteen ja vallan kahmimiseen tottuneet hallintovirkamiehet piti vaihtaa, vain kyvykkäiksi osoittautuneet saisivat jäädä ja heidän rinnalleen tuli saada

---

<sup>361</sup> Ibid., 316-320.

<sup>362</sup> Ibid., 321.

<sup>363</sup> Bibó István, "A magyar közigazgatás történelmi örökségéről". Käsikirjoitus elokuulta 1945. *BIM* 11, 122-125.

<sup>364</sup> Ibid., Vrt. Gyarmati György, "A pártok a közigazgatás reformjáról (1945-1947). *Párttörténeti Közlemények* (2. sz., 1981), 154-191.

asiantuntevia henkilöitä kokeiden perusteella. He toimisivat paikallisen itsehallinnon alaisuudessa, jotta maallikot voisivat heitä neuvoa ja valvoa. Näin he olisivat demokratian tukena, kun vanhan "herrahallinnon" tilalle piti tulla "kaupunkiläänien" (*városmegye*) hallinto. Pää tarkoituksena reformissa oli tehdä alkeellisissa ja usein kurjissa oloissa eläville talonpojille kaupunkielämää tunnetuksi, jotta he voisivat päästä ainakin jossain mitassa irti maahan ja maatyöhön sitomisestaan.<sup>365</sup> Kapea vapauden polku avautuisi näin viimein heillekin. Bibólle tämä olisi merkinnyt demokratisoitumista yhteiskunnan alimmassa kerroksessa, mikä vaati myös kasvatuksen ja koulutuksen uudistamista: jos Bibón ja Erdein hallintoreformi olisi voitu yhdistää 'vanhan' johdon vaihtamiseen 'uudella' eli jos 'herrat' olisi voitu korvata "älymystöpienyrittäjä/viljelijä-työläinen" -tyyppisellä kokoonpanolla ja kasvattaa sen jäsenten "itsetietoisuutta ja puhtautta", olisivat edellytykset kansalliselle demokratialle syntyneissä.<sup>366</sup>

Kuinka paljon vakavia eturistiriitoja sitten enemmän tai vähemmän omistavien kerrosten ja proletaarikerrosten välillä onkaan, *kansandemokratian* (kurs. AH) politiikkana on silloin oltava niiden ristiriitojen taakse jättäminen feodaalisen keskiaatelin ja suurporvarimailman restauraation estämiseen suuntautuvan yhteisen edun merkeissä.

Tuon politiikan toteuttamiseen Bibó toivoi kommunistien yhä vuonna 1946 koalitiopartnereidensa kanssa yhtyvän, sillä heidän joukostaan hän ei uskonut löytyvän riittävästi kansallisia, kansaan vetoavia johtajia, jos kohta niitä ei löytynyt riittävästi oikeistostakaan, kun 'taantumuksen' eliittiä oli alettu kommunistien vaatimuksesta yhä laajemmassa skaalassa siirtää syrjään ja tai muuten eliminoida. Vuotta myöhemmin hän valitti johtavien voimien "katastrofaalisesta" puutteesta (*elit katasztrófális garnitúrahiány*), kun fasistiset ja 'taantumukselliset' opettajat oli pantu viralta eikä uuden koulutusjärjestelmän, "kansalaiskasvatuksen" luominen ollut vielä kunnolla käynnistynyt.<sup>367</sup> Sama koski virkamieskuntaa yleensä, sillä virkojen ylempiin yhteiskuntaluokkiin sitomisesta ja kontraselektiosta oli ensin luovuttava ja löydettävä uusi virkamiesten valinnan menetelmä. Bibó huomasi, että tuota prosessia oli kuitenkin vaikea panna käyntiin, sillä kommunistien laatima B-lista sen kuin vain piteni. Pienviljelijäpuolue vastasi pitämällä tiukasti kiinni vielä hallussaan olevista virkapaikoista. Bibón toivoma yhteiskunnallisten arvojen tervehdyttäminen, mitä hallinnonuudistuksen oli tarkoitus jouduttaa, oli näin johtamassa tilanteeseen, missä yhtäältä vain vähitellen syntyi uutta "demokraattista" älymystöä ja eliittiä (niin sanottu deklassifikaatio), mutta

<sup>365</sup> Bibó, "A koalíció egyensúlya és az önkormányzati választások", 328.

<sup>366</sup> Ibid., 332-333. Vrt. Trencsényi, *A politika nyelvei*, 220, 223.

<sup>367</sup> 'Vanhan' eliitin vaihtamista uuteen vauhditettiin vuosina 1946-1948 perustamalla 120 niin sanottua kansankollegiumia (tai -opistoa), jotka toimivat Kansankollegiumien Valtakunnallisen Liiton (*Népi Kollégiumok Országos Szövetsége, NÉKOSZ*) alaisena. Koulutusjärjestelmän kollektivisoinnista ks. tark. Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*, 253-258.

toisaalta 'vanhan' järjestelmän viranhaltijat sulkeutuivat oman yhteiskunta-  
luokkansa piiriin.<sup>368</sup>

Jos Bibón kaavailema hallinnonuudistus kohtasi suuria vaikeuksia, ei Unkarin talouden kriisitila muutenkaan ollut hänen arvionsa perusteella yhtään helpommin korjattavissa. Kuten muissakin sodan runtelemisissa maissa, mustan pörssin kauppa ja sisä- ja ulkomaankaupan spekulointi – muun muassa ulkomailta saadut 'palkkiot' hyvien liikemahdollisuuksien tarjoamisesta – osoittivat Unkarissakin julkisen moraalin höltymistä, ja se johti ihmisten turvattomuuteen ja epäluottamukseen 'uutta' järjestelmää kohtaan. Kun lieveilmiöitä ei saatu kitkettyä, ihmiset alkoivat uskoa, ettei heitäkään pienistä talousrikkeistä rangaistaisi. Bibó ei sälyttänyt niiden syytä yksilöiden harteille, sillä heiltä ei voinut hänen mielestään odottaa lainkuuliaisuutta yhteiskunnallisen järjestyksenpidon ollessa toimintakyvytön tai sen ollessa väkivaltaista.<sup>369</sup> Tässäkin tapauksessa julkisen moraalin alennustila oli seurausta sodan traumaattisista kokemuksista ja rauhaan sopeutumisen koettelemuksista, ei niiden syy. Bibó osoitti taas moittivalla sormella kommunisteihin, sillä he eivät olleetkaan "tekemässä sosialismia", vaan kylvivät joukkoihin ärtymystä, epävarmuutta ja pelkoa, mikä aiheutti sen, ettei talous saanut toimintaresurseja, kun pääoma ei liikkunut ja jäi monopolikapitalistien haltuun. Niin harvoin kuin Bibó sodan jälkeen puuttuikin Unkarin talouspolitiikan tulevaan suuntaan, nyt hän suorasanaisesti kannatti sellaista sosiaalista "demokratiaa", jossa harjoitettaisiin "säädeltyä vapaata kilpailua", millä hän tarkoitti pääomien allokointia pienen ja keskisuuren teollisuuden, pienyritysten ja -viljelijöiden sekä osuuskuntien käyttöön keskeisten tuotannonalojen valtiollistamisella täydennettynä. Säättelyä olisi harjoittanut sekä työnantajat että työläisiä palveleva talousbyrokratia. Tämä ei sopinut kommunistien suunnitelmiin, ja Bibó pani entistä pettyneempänä merkille, miten he "saarnasivat moraalialla" (*morálprédikátor*) kaikkia taloudellisia väärinkäytöksiä tehneitä henkilöitä vastaan kääntäen sen kritiikiksi koko kapitalistista järjestelmää vastaan pilaten siten demokraattisen julkisen moraalin kehitysmahdollisuudet talouden alalla.<sup>370</sup>

Tulevaisuudennäkymät olivat Bibón maalaamalla demokratian taivaalla entisestään synkentyneet, ja vuosi 1946 oli todistanut hallituskoalition ajautumisesta umpikujaan, kun neuvottelut sisäpoliittisista ongelmakohdista kommunistien ja Pienviljelijäpuolueen kesken olivat kariutuneet lokakuun lopulla. Jakolinja oli nyt selvä, se ei kulkenut enää demokraattien ja ei-demokraattien välillä, vaan kommunistien ja demokraattien sekä demokratian puolella olevien välillä. Vastakkainasettelu oli siis pahempi kuin kommunistien ja 'taantumuksen' välinen, sillä demokratia, jonka tekijöiksi kommunistitkin olivat vuonna 1945 julistautuneet, oli nyt sosialismille vastakkainen ellei peräti vihollinen.<sup>371</sup> Bibó näki tuossa polarisaatiossa suuren vaaran, koska siinä

---

<sup>368</sup> Bibó István, "A koalíció válaszüton" (1947). *VT II*, 338-339, 343-344.

<sup>369</sup> *Ibid.*, 340.

<sup>370</sup> *Ibid.*, 340-342.

<sup>371</sup> *Ibid.*, 346-347..

esiintyi tasapainoiselle julkiselle moraalille tuhoisa poliittisen vallan tavoittelun ja ideologisten vastakkainasettelujen "kärjistämisen kultti" (*kiéleződés kultusz*)<sup>372</sup>, mikä oli hänelle tuttu Hitlerin valtaannousun ajoilta. Jännittyneessä tilanteessa, mikä näytti Bibón silmissä vallitsevan Euroopassa yleisemminkin, oli löydettävä politiikan keskitie ja tasapaino, sillä – niin kuin hän vielä uskoi – sekä vasemmalla että oikealla järjestelmän ihanteet olivat lopulta yhteiset: "vapaus, onni, ihmisarvo ja yhteisöllinen elämä". Hänen oli vaikea myöntää, että kommunistit joka tapauksessa pystyittäisivät "vallan kultin" (*uralom kultusz*).<sup>373</sup>

Bibón analyysistä voi kuulla dramatiikkaa, sillä hänen kielenkäyttönsä sisälsi hyvin voimakkaita ilmaisuja, joista ei puuttunut julkis-moraalista latausta, mutta umpikujasta ulos pääsemisen esittäminen vaati maltillista ennustetta siitä, millainen hallitus Unkariin tulisi, jos koalitio hajoaisi. Kun Pienviljelijäpuolue oli vuoden 1947 vaalien edellä siirtynyt puolustusasemiin kommunistien vyörytystä vastaan, Bibón oli vaikea nähdä, että se voisi enää muodostaa enemmistöhallituksen. Se oli alun perinkin syntynyt kommunismia vastustamaan ja yksityisomaisuutta puolustamaan eikä suinkaan vaatimaan demokratiaa. Näin ollen turvallisuus eli poliisivalta oli sille keskeinen julkis-moraalinen arvo, ei demokratian edistäminen<sup>374</sup> – mutta sisäministeriö ja poliisivoimat olivat kommunistien hallussa ja Neuvostoliiton tuki heidän puolellaan. Mitä sitten vasemmistokoalition mahdollisuuksiin vaaleissa tuli, se voi Bibón käsityksen mukaan saada enemmistön vain vilpillä (esimerkiksi autokuljetukset kommunistien kannattajille eri äänestyspaikoille) ja uhkailulla.<sup>375</sup> Hänestä näytti edelleen siltä, että uusi koalitio oli mahdollinen, tosin niin, että sen poliittinen painopiste siirtyisi enemmän vasemmalle, mikä olisi merkinnyt valtiovallan keskittymistä kommunistien ministereille ja puoluevallan painottumista kansankomiteoihin ja muihin sen elimiin. Bibólle se ei ollut omiaan luomaan demokratiaan kuuluvaa julkista moraalialia, vaan kansalaisten passiivista tottelevaisuutta, mikä olisi puolestaan ollut taka-askelel 'vanhan' järjestelmän traditioihin. Vasemmalle kallistuva ja puoluemäärältään kutistuva koalitio olisi myös "epäkansallinen", sillä se olisi entistä selvemmin erityisesti uskonnon ja kirkkojen vastainen – orientaatio, mikä osoittaisi, että

---

<sup>372</sup> Vastinparit olivat marxismi ja kristinusko, demokratia ja sosialismi, vapaus ja diktatuuri sekä 'taantumus' ja demokratia eli Bibón 'demokratiaa' uhattiin nyt kahdelta rintamalta, vasemmalta ja oikealta (s. 346). Unkari erosi esimerkiksi Romaniasta ja Bulgariasta siinä, että siellä oli vielä todellisia 'taantumuksellisia'.

<sup>373</sup> Bibó, "A koalíció válaszüton", 347.

<sup>374</sup> Bibólle mielenosoitusten tukahduttaminen poliisivoimin oli demokratialle vaarallisempaa kuin itse mielenosoitukset, koska se esti demokratian kasvumahdollisuudet ja voi johtaa sisällissotaan (kuten Kreikassa 1946–1949).

<sup>375</sup> Nekään manipulaatiot eivät auttaneet, sillä kommunistien koostama blokki sai 45 % äänistä. Kommunistien itsensä kannatus nousi 1947 vaaleissa vain vähän (16,9 %:sta 22,2 %:iin), vaikka he saivat ajettua läpi uuden vaalilain, jolla äänioikeuden menettivät B-listalla olevat ja 'vanhan' järjestelmän keski- ja alemman tason virkamiehet, jotka olivat kuuluneet oikeistolaisiin järjestöihin tai puolueisiin sekä deportoitavat Unkarin saksalaiset. 1945-koalition suurin puolue, Pienviljelijät kärsi rökäletappion, mutta sen seuraajat korvasivat menetykset. Ks. tästä sekä vaalitulokset taulukko Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*, 234–235.

koalitio perustui vain "pakolliseen veljeilyyn".<sup>376</sup> Tilanne oli siis Bibón analyysin perusteella suorastaan "sääliittävä" (*siralmas*), jota korjaamaan tulevalle koalitiolle olisi tarvittu "luotettava, työtätekevä" johto, jolle hän nyt ensi kertaa antoi epiteetin "edistyksellinen", vaikka se oli samalla "vasemmistolainen", mutta edelleen Pienviljelijäin Puolueen ja sen tukijain vetämä. 'Vasemmistolainen' tarkoitti hänellä tässä sitä, että sen piti pystyssä pysyäksensä ja kommunistien tuen saadakseen poistaa keskuudestaan kaikki 'taantumusaineet'. Vain siten ja täydennettynä molempien blokkien hajotuksella sille oli mahdollista saada demokraattinen ja vakaampi pohja, vaikka pelättävissä olikin, että se saattaisi johtaa Pienviljelijäin Puolueen enemmistön rapautumiseen koalition sisällä.<sup>377</sup> On aivan selvää, että muita oikeistovaihtoehtoja ei ollut, jos Unkari halusi välttää kommunistien yksipuoluevallan - Bibón analyysin sävy vihjasi nyt aiempaa selvemmin diktatuurin mahdollisuuteen.

Bibó tarkasteli kriittisesti myös kommunistien, sosiaalidemokraattien ja oman puolueensa tarjoamia vasemmistovaihtoehtoja. Aloittaen kommunisteista hän esitteli heidän unkarilaisen äänestäjän huonosti tuntemat toiminnan lähtökohtansa: vallankumous, luokkataistelu ja massoihin nojaava puoluekampailu. Vuoden 1945 'kansandemokratia' oli Bibón lehdistöarvion mukaan jo poistunut kommunistien sanastosta, koska he eivät enää sietäneet 'taantumuksen' vastapoolina olemista. Todennäköistä oli, että vaalien jälkeen päädyttäisiin kommunistien kokoamaan, kapeapohjaiseen vasemmistohallitukseen, jonka julkisen moraalin laatu ei ansainnut 'demokraattisen' epiteettiä. Sen valtaantulo näet merkitsisi.<sup>378</sup>

[...] näennäisestä voitosta elävää, vähemmistöön jäämisen tunteesta ja salaliittopsykoosista kärsivää, pettävän soiseen maaperään ja kuviteltuun massaliikkeeseen perustuvaa sekä yhtäältä johtajien puutteesta, toisaalta opportunistin ja vallanhalun täytyttyksessä kamppailevaa, katkeraa hallitusta.

Bibón toivomuksessa, että kommunistit tyytyisivät pysymään koalitiossa oli mukana annos epäluuloa, sillä hän tunsikin, miten tarmokkaasti he ajoivat Pienviljelijäipuolueen puhdistusta 'taantumusaineksista' ja lopulta kaatamista. Oli käymässä yhä todennäköisemmäksi, etteivät he hyväksyisi yhteistä demokraattista ohjelmaa, eivätkä muuttaisi tilannetta kärjistäviä menettelytapojaan rauhallisemmiksi. Näytti siltä, että he onnistuisivat pidemmän päälle sulauttamaan myös sosiaalidemokraatit itseensä, kuten sitten myöhemmin kävikin. Oman puolueensa mahdollisuudet vaikuttaa vaalien jälkeisen koalition kokoonpanoon Bibó arvioi varsin vähäisiksi, vaikka sen painoarvo koalitiossa olikin hänen käsityksensä mukaan suurempi kuin sen jäsenmäärästä voi päätellä. Siellä oli sitä hänenkin kokoamaansa julkisen moraalin tarvitsemaa "moraalista pääomaa" (*erkölcsi tőke*), mitä koalition ääripäät koettivat haalia itselleen.<sup>379</sup> Puolue oli ollut 1946 lopulla hajoamisen partaalla, mutta koonnut

<sup>376</sup> Bibó, "A koalíció válaszüton", 355-356.

<sup>377</sup> Ibid., 358-359.

<sup>378</sup> Ibid., 361.

<sup>379</sup> Ibid., 362.



rivinsä tulevien vaalien alla.<sup>380</sup> Bibó määritteli sen kaikkein "proletaarisimmaksi", sillä se ajoi alimpien yhteiskuntaluokkien, kuten juuri maareformissa maata saaneiden asiaa, ja itse asiassa juuri entisten maattomien nostaminen omistaviksi "pikkuporvareiksi" oli hänen mielestään Keski-Euroopan yhteiskuntien kehittämisen päätehtäviä.<sup>381</sup>

Vaikka koalitionhallituksen toimintakyky oli vuodesta 1945 lähtien aina vain heikentynyt ja Unkarin demokraattisen kehityksen tie sulkeutumassa, Bibó jaksoi vaatia koalition koossapysymistä.<sup>382</sup> Ja vaikka unkarilaiset kantoivat suurta häpeää ja olivat jo hälyttävän väsyneitä sodasta toipumiseen, heidän täytyi kestää tuleva yhdessä ilman suurvaltojen painostusta – Bibón toive, jolla ei ollut voittajien sanelupolitiikan vuoksi reaalisia toteutumisen mahdollisuuksia. Vasemmistoblokki (MKP, Sosiaalidemokraatit ja Talonpoikaispuolue) näyttäytyi hänelle Ranskan vallankumouksen ajan "direktoriona", mikä oli tasavaltalaisen, demokraattisen yhtymän vastakohta. Oliko demokratialla Bibón Unkarin poliittisen yleistilanteessa enää mitään mahdollisuuksia?

Jotta voisimme vastata tuohon kysymykseen, on tässä yhteydessä pysähdyttävä hetkeksi kuuntelemaan Bibón kesäkuussa 1947 Tiedeakatemiassa pitämän, vallanjakoa analysoivan jäsenyyteenastujaisesityksen keskeistä sanomaa. Teema oli hänelle tuolloin vain teoreettisesti merkittävä, sillä hän tiesi, että Unkarin johdolla oli vallanjakoa tärkeämpiä päivänpolttavia kysymyksiä ratkaistavana. Siitä huolimatta sillä oli ajankohtaista relevanssia, koska se koski vallan sisintä olemusta eli sitä, millä elimellä tai keillä oli korkein valta valtiossa.

Bibón katsauksen mukaan antiikissa valta oli levännyt "realistisella", yhteiskuntaryhmien valtasuhteisiin nojaavalla perustalla, kun sitä vastoin keskiajan kristillisessä valtiossa se oli ollut "idealistinen" siinä mielessä, että kaikki valta oli periaatteessa synnistä ja siten vääjäämättä demoralisoivaa. Siksi vallankäyttö voi saada oikeutuksensa – ikään kuin "synninpäästön" (*felmentés*), nykykielellä luottamuslauseen – vain jonkin moraalisen päämäärän (*telos*) kautta. Rooman imperiumin kukistuttua korrupioon ja Euroopan jouduttua barbarian kouriin, aristokratia joutui ottamaan suuren moraalisen synnintaakan kantaakseen ja siksi sen oli *aina* (kurs. AH) löydettävä vallalleen oikeutus, yritettävä tulla moraalisemmaksi ja oltava esikuvana poliittisessa yhteisössä. Näin vallan tuli inhimillistyä, humanisoitua niin, että Jumalan lait toteutuivat muun muassa "maanlaeissa" eli kutakin eurooppalaista kuningaskuntaa koskevissa laeissa. Jos näin ei tapahtunut, kansalla oli kristillisen oikeuskäsityksen

---

<sup>380</sup> Syksyllä 1946 puolueesta oli irtaantumassa oikeistosiipi, joka vastusti yhteistyötä kommunistien kanssa ja kääntyi Pienviljelijäpuolueen talonpoikaissiiven puoleen ja koetti syrjäyttää Erdein MKP-myönteisen politiikan. Tilalle olisi tullut 'kolmannen tien' talonpoikais-pikkuporvarillinen demokratiapolitiikka. Bibó ei nähnyt tuossa suunnanmuutoksessa "mitään järkeä". Péter Veres onnistui marraskuun puoluekokouksessa keskustavoimien avulla pysäyttämään puolueen hajoamisen, sen oikeisto-orientaation ja irtaantumisen Vasemmistoblokista. Ks. tark. Bibó, "A koalíció válaszüton", 363; VT II, 869, n. 11.

<sup>381</sup> Bibó, "A koalíció válaszüton", 363-364.

<sup>382</sup> Näin siitäkkin huolimatta, että Pienviljelijäpuolueesta erotettiin 20 oikeistopoliitikon joukossa Bibón demokraateiksi tuntemat Sulyok Dezső ja Nagy Vince, jotka perustivat 1947 kommunistien kansandemokratiaa vastustavan lyhytikäisen Vapauspuolueen, mutta emigroituivat samana vuonna Yhdysvaltoihin.

mukaan oikeus nousta kapinaan, ei siis ainoastaan tyytyä vallan moraaliseen tuomitsemiseen eli julkiseen moralismiin sen perimmäisessä poliittisessa merkityksessä. Bibó antoi välillisesti ymmärtää, että tuo Tuomas Akvinolaiselta peräisin oleva näkemys ei ollut sen koommin liiemmin vaikuttanut eurooppalaiseen valtiokehitykseen, vaan oli johtanut itsevaltaisuuteen ja despotiaan, kun maallinen valta oli onnistunut torjumaan kirkon tuomiovallan, ilmiö, mistä Euroopan 1900-luvun sotien välisen ajan poliittinen historia hirvittävästi todisti.<sup>383</sup> Niiden murtamiseen oli kehitetty Montesquieun ja Locken valtioteorioissa oppi vallanjaosta, missä juuri lain valta parlamentaarisen lainsäädännön ja tuomiovallan ylivertaisuutena kumosi mielivallan. Mutta siihen Bibó päätteli vallanjaon kehityksen pysähtyneen, ja 1800-luvun puolesta välistä lähtien radikaali kritiikki niin idealistien kuin historiallisten materialistien toimesta sitä vastaan oli voimistunut. Idealistit sanoivat tuomarien olevan vain yksi vallan toimeenpanija, mutta sosialistit pitivät vallanjakoa tarpeettomana – keiden puolella tuomarit olisivatkaan luokkataistelussa! – mutta Bibó uskoi sen olevan mahdollista sosialismissakin, jos demokraattinen kompromissi vallan elinten välillä voitiin saada aikaan ja vallan keskittyminen estää, kuten oli tapahtunut Englannissa – esimerkki, jota Unkarissa oli erityisen vaikea seurata. Bibólle pluralismi, vallan jakautuminen moneen keskukseen, oli perspektiivi, joka tuli merkitsemään erityisesti talouden ja byrokratian toiminnassa vallanjaon uudelleen ajattelua.<sup>384</sup>

Vallan keskittyminen oli Bibóa huolestuttava ilmiö, kun valtiot olivat ottaneet sota-ajan talouden strategisen ohjauksen tiukasti käsiinsä. Seurauksena oli korruption ja byrokratian lisääntyminen sekä erilaisten etuorganisaatioiden, ammattiyhdistysten, osuuskuntien ja kauppakamarien vaikutusvallan kasvu. Samoin tieteen ja kansanvalistuksen merkitys valtiolle lisääntyi. Vaarallisinta oli kuitenkin massatiedotusvälineiden käyttö propagandatarkoituksiin, sillä propagandalla oli taipumus – kansallissosialismin kokemuksen opettamana – uskoa lopulta itseensä, jolloin valtiosta voi tulla sen uhri.<sup>385</sup> Silloin vaarantui myös kulttuurin ja tieteen riippumattomuus. Bibó varoitti myös ”toimitusjohtajien vallankumouksesta” (*menedzserek forradalma*), jossa teknokraattinen suunnittelu ja asiantuntemus voivat karata demokraattisen valvonnan tavoittamattomiin. Vaikka hänen käsitykseensä taloudellisesta demokratiasta kuului myös joitain kollektivistisia instituutioita, jotka olisivat toimineet suunnitelmatalouden tapaan, hän piti teknokratian valtaa vaarallisena, vapauden menetyksiin ja mielivaltaan johtavana. Se oli itseasiassa julkisen moraalin kannalta kaikkein ”demoralisoitunein” (*legdemoralizálóbb*) koneisto, minkä valtaa vastaan oli suunnattava desentralisoivia toimia, mikä oli

<sup>383</sup> Bibó István, ”Az államhatalmak elválásztása egykor és most”. *VT II*, 371-374.

<sup>384</sup> *Ibid.*, 390-392.

<sup>385</sup> *Ibid.*, 394-395. Bibó piti vaarallisena sitäkin, että oikeusministeriö antoi jatkuvasti lausuntoja ja mielipiteitä ikään kuin se olisi asettumassa tuomarin rooliin. Mielipiteet olivat vain mielipiteitä eikä niillä ollut lainvoimaa, mutta hallinto voi helposti käsittää ne lainomaisiksi ja siten tulla rajoittaneeksi kilpailua ja sopimusoikeutta. Ks. Bibó István, ”A bírói és közigazgatási funkció szociológiájához” (1941). *BIM 10*, 56-65.

kommunistien suunnitelmille täysin vastakkainen skenaario. Niiden piti [...]:  
386

[...] pakottaa uusi institutionaalinen aristokratia perääntymään, jolloin yleinen demokraattinen poliittinen kasvatus, ammattitaidon syventäminen, itsehallinnon laajentaminen ja tarkastustoimien suurimittainen lisääminen luo tasapainon.

Bibón usko demokratiaan oli niin syvä, että luotti ihmisten ”vapauden vaistoon” valtiovallan liiallisen ohjailun ja asiantuntijasuunnittelun hillitsemisessä. Hän käsitti tuon vaiston olevan länsimaisen, eurooppalaisen demokraattisen kehityksen ytimessä ja tukevan sen julkista moraalialia. Kun hän katsoi asiaa valtiovallan kannalta, demokratian julkiseen moraalisiin kuului sen suhtautuminen tehtäviinsä palvelijan tavoin, jolloin ne olisivat jalostuneet *moraalisiksi* (kurs. AH) tehtäviksi. Unkarilaisten oli Bibón mielestä korkea aika omaksua tämä vallanjaon historian tuottama saavutus, irtautua erityisesti talonpojat maahan ja ’vanhaan’ kulttuuriin sitovan ’itäisen’ feodalismien jäänteistä ja liittyä yleiseurooppalaiseen rintamaan. Tätä hän tähdensi myös ”unkarilaisuuden tutkimuksen” (*magyarságtudomány*) keskeisenä tehtävänä saadessaan jäsenyyden Unkarin Tiedeakatemiaan vuonna 1948.<sup>387</sup>

Tässä yhteydessä on syytä vielä lähemmin tarkastella Bibón edustaman Talonpoikaispuolueen asemaa ja ohjelmaa Unkarin politiikassa ennen sen lakkauttamista ja hänen syrjäyttämistään julkisesta elämästä ja yliopistopetuksesta vuonna 1950.<sup>388</sup> Näin voidaan saada kuva siitä, millaisen vaihtoehdon se olisi tarjonnut ’demokratialle’, jos se olisi ollut Unkarin politiikan suunta.<sup>389</sup> Niin Pientalonpoikien puolueen kuin kommunistienkin mielestä Bibón puolue oli vain väliaikainen ja katoava, sillä ne väittivät syöneensä sen kannatuspohjan talonpoikaistossa. Tämä väite ei Bibón tietämän mukaan kuitenkaan vastannut Unkarin todellisuutta, sillä Talonpoikaispuolue tukeutui nimenomaan sellaisiin ”köyhiin talonpoikiin” (*szegényparasztság*), jotka pyrkivät sosiaalisessa hierarkiassa ylöspäin, vaikka se ei ollut vaaleissa heidän ääniään paljon saanutkaan. Puoluetta moitittiin myös elitistisyydestä, sillä sen muita puolueita yhtenäisempi johto koostui radikaalista älymystöstä,

---

<sup>386</sup> Ibid., 396.

<sup>387</sup> Bibó István, ”A magyarságtudomány problémája” (1948). *VT II*, erit. 567.

<sup>388</sup> Hänen kirjoituksensa olivat Stalinin ohjeistaman, tiukemman sovjetisointiohjelman omaksuneille kommunisteille liikaa. Ks. tark. Mihály Szegedy-Maszák, ”The Bourgeois Society, 1920-1948. II. Intellectual Life”. *A Cultural History of Hungary in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Ed. by László Kósa. Corvina, Osiris: Budapest, 2000, 244-245.

<sup>389</sup> Talonpoikaispuolueen puolueohjelma ennen vaaleja 1945 piti sisällään nimeomaan talonpoikien, maattomien ja maatyöläisten vapauttamisen ’herravallasta’ maareformin yhteydessä. Piti luoda satoja tuhansia vapaita, elinkelpoisia pientiloja siinä uskossa, että ne voisivat saavuttaa samanlaisia tuloksia kuin tanskalaiset tai suomalaiset tilat. Yksityisomistuksen pysyvyyden sanoman perillemenon varmistamiseksi ohjelmassa korostettiin pariinkin otteeseen, ettei kyseessä ollut piilosiiirtyminen kolhooseihin, vaan vapaaehtoinen liittyminen osuuskuntiin. Teollisuuden ensisijaiseksi tehtäväksi määriteltiin maatalouskoneiden ja viljelyvälineiden tuottaminen, sillä saksalaiset olivat sodan loppuvaiheissa vieneet mukanaan kaiken mahdollisen. Ks. tark. ”A nemzeti parasztpárt programja”. *Magyar Történelmi Szöveggyűjtemény 1914-1999*, I., 440-441.

Maaliskuun Rintaman edusmiehistä, kylätutkijoista ja uudelleen ilmestyvän (1946–1949) *Válasz*-lehden ympärille ryhmittyneestä niin sanottujen kansankirjailijoiden (*népi írók*) kirjallisesta piiristä.<sup>390</sup> Vaalituloksessa tuon eliitin kannatus ei erityisemmin näkynyt.

Bibólle oli ensisijaisen tärkeää hälventää puolueestaan liikkeellä olleita harhakäsityksiä, muun muassa sen, että sen ideologia olisi luokkataisteluhenkinen. Hän korosti, ettei se perustunut marxilaiseen dialektiikkaan – hyppäys 'herrataloudesta' valtiojohtoisiin kollektiiveihin, mihin kommunistit lopulta Unkarin pakottivat – vaan se oli yhdistelmä evolutiivisia, edistyksellisiä yksityisomistusta puolustavien ja sosialististen osuuskuntaideoiden hybridejä. Bibó oli jo aiemmin torjunut muutokseen liitetyn vallankumousromantiikan, mutta asettui jatkamaan vuoden 1848 Unkarin 'porvarillisen' vallankumouksellisen vapautusliikkeen perinnettä vedoten muun muassa Petőfiin ja Táncsicsiin<sup>391</sup> vaatiessaan 'herravallan' alaisten talonpoikien riiston ja sorron lopettamista. Uudessa, vuoden 1947 kontekstissa ei hänen puolueessaan suinkaan ollut kyse yhteiskunnallisen kehityksen 'taantumuksellisesta' jarruttamisesta<sup>392</sup> – kommunistien usein esittämä syytös<sup>393</sup> – vaan siitä huolehtiminen, ettei kehitys käänny ihmisen, varsinkaan maahan sidotun talonpojan mahdollisimman täydellistä vapautumista vastaan. Talonpoikien Puolueen radikalismi perustui juuri tähän julkis-moralistiseen arvoon – se oli kaiken kehityksen edellytys, joka esitettiin demokratian ja kansan yhteiskunnallisen aseman kehityksen yhteenliittämistä vastustavia voimia vastaan. Puolue ei siis asettunut unkarilaisuutta (*magyarság*) vastaan, vaan sen 'historialliseksi' tulkitsemista vastaan, missä merkittävintä oli, että entisistä talonpojista, maattomista ja maatyöläisistä tulisi köyhyydestä ja maahansitomisesta päästyään itsensä herroja.<sup>394</sup>

---

<sup>390</sup> Bibó István, "A Parasztpárt helye a magyar politikában" (1947). *VT II*, 402-403, 406-407. Vrt. Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*, taulukko s. 235; Mihály Szegedy-Maszák, "The Bourgeois Society, 1920-1948. II. Intellectual Life", 242.

<sup>391</sup> Mihály Táncsics (1799–1884), Unkarin vuosien 1849–1849 vallankumouksellinen, työläisten ja maaorjien vapautuksen puolesta toiminut, vainottu kommunisti.

<sup>392</sup> Vuoden 1947 vaalien jälkeen perustettu hallitus jäi kommunistien käsiin. Vaaleissa Pientalonpoikien puolue menetti enemmistöasemansa (15,4% äänistä) ja siitä eriytyneet puolueet joutuivat kommunistien salamitaktiikan kohteiksi. Talonpoikien puolueesta hallituksessa istuivat kommunisteja myötäilevät Ferenc Erdei ja József Darvas.

<sup>393</sup> Rákosi vihjaili kirjassaan *A népi demokrácia útja* (Szikra Kiadás: Budapest, 1946), että fasismi saa otteen oikeistopuolueista, erityisesti Pientalonpojista. Mt., 12-13, 25.

<sup>394</sup> Talonpojan 'vanhaa' asemaa kuvatessaan Bibó nojautui Ferenc Erdein teoksessa *Parasztok* (1938) sivulla 14 esittämään määritelmään: muututtuaan maaorjasta talonpojaksi, talonpojan keskeiseksi moraaliohjeeksi oli tullut perustava 'lainalaisuus', "tauton työnteko" (*szüntelen munka*), pakolliset päivätyöt, työ kymmenysten eteen sekä työt kotitilalla. Kun talonpoika sitten maareformissa vapautuisi ja myös maattomille ja maatyöläisille annettaisiin maata vain kaksi asiaa sai jäädä ennalleen, luonnonläheisyys ja vapaaseen pienviljelyyn kuuluva kulttuuri. Bibó, "A Parasztpárt helye a magyar politikában", 407-410. Ks. myös Bibó, "A magyarságtudomány problémája", 555 ja 558-559, missä hän Tiedeakatemian raadin edessä toisti Erdein argumentin ja korosti, miten tuo tuotantotapa muuttui sekä 'herran' että erityisesti talonpojan "moraaliksi", mikä oli demokraattiseen julkiseen moraaliiin sopiva. Hän vertasi sitä Pohjois-Amerikan farmereiden ja kaupunkiporvarin 'vapaampaan' ja moderniin moraalikoodiin ja elämäntapaan.

Talonpojan "vapautumiseen" (*felszabadulás*) kuului Bibón laaja-alaisen reformin osa-alueina maasta riippuvuudesta irtautumisen ohella syvälinen kulttuurinen vapautus 'herravallan' säätelemän viljelyn kahleista ja vanhakantaisista talonpoikaisyhteisön moraalistandardeista. Demokratiaan tähtäävä julkinen moraalinen saneli, ettei talonpojilla 'vanhan' järjestelmän kaatuessa ollut velvollisuutta pitää kiinni kulttuurista, joka ei enää luonut mitään uutta. Bibólle ei riittänyt uusien kansanlaulujen keksiminen, kansanpukujen "liioiteltu" käyttö ja jatkuvat kansantanssiesitykset, vaan talonpojalle piti luoda tilaisuuksia oppia traditionalistien "jumalattomaksi" parhaasta modernista kaupunkikulttuurista yhtä ja toista sellaista, jolla parantaa elämänlaatuaan, muun muassa hankkia uusia huonekaluja, kuunnella vaikkapa Mozartia ja tanssia jazziaakin, jos kohta kansantanssit voivat säilyä nuorten ilonlähteinä. Tällainen kulttuurinen modernisoituminen oli edellytyksenä 'uuden' talonpojan taloudelliselle nousulle alistetusta alamaisesta "yksilöllistä laatuviiljelyä" harrastavaksi kansalaiseksi.<sup>395</sup>

Perustavaa laatua Bibólle oli vaatimus, että tuleville itsenäisille talonpojille taattaisiin valtion toimesta tilaisuus liittyä yhteen vapaaehtoisesti – hän näet luuli, että kaikki vasemmistopuolueet olivat vieläkin yhtä mieltä yksityisomaisuuden säilyttämisestä<sup>396</sup> – ja, että heitä autettaisiin hankkimaan nykyaikaista tietoa-taitoa ja maatalousvälineitä. Moraalisesti heille kasvaisi työtä helpottavia uutuuksia kohdattaessa "rohkeutta ja itseluottamusta", niitä motivationaalisesti tärkeitä demokraattisen julkisen moraalin elementtejä, joilla kapitalismin ja sosialismin välimaastoon asettuva, ideologisesta manipulaatiosta vapaiden osuuskuntien (*szövetkezet*) tuotannolliseen synkronointiin nojaava talonpoikaisyhteisö voisi Unkarissa syntyä. Uudistusten kentällä Bibón tuntemat kylätutkijat ja etnografit voivat heitä opastaa ilman ylempää, byrokraattis-teknokraattista ohjausta.<sup>397</sup> Tuollaisten taloudellisen kehityksen lähtökohtien synnyttyä talonpojilla alkaisi olla julkis-moraalisesti ja jopa poliittisesti kykyä vapautua maaorjuuden ajoilta periytyneestä "kumarteleavasta ja nöyristeleävästä" (*meglapulás*) käytöksestä, kun he alkaisivat 'herroja' pelkäämättä tiedostaa oikeutensa ja tuntea lait. Siitä kehkeytyisi halukkuus osallistua hallintoon ja unkarilaisille Itävalta-Unkarin aikana tyypillinen passiivinen vastarinta vaihtuisi aktiiviseen toimintaan yhteisen hyvän eteen. Kaikki "alvistumisen" eleet ja orjaileva moraalinen oli raivattava pois demokraattisen julkisen moraalin kehittymisen tieltä.<sup>398</sup> Bibó jopa lupaili talonpojille pääsyä puolueessaan julkisiin tehtäviin, jolloin he eivät olisi enää mitään "näyteikkunatalonpoikia" (*kirakatparaszt*), kuten Bethlenin valtakaudella, kun

---

<sup>395</sup> Bibó, "A Parasztpárt helye a magyar politikában", 412-417, 421.

<sup>396</sup> Vuoden 1947 mittaan Unkarin sovjetisointi oli monille koalition oikeiston puoluejohtajille niin läpinäkyvä prospekti, että se sai heidät emigroitumaan maasta. Ks. Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*, 233-237; Kontler, *Millennium in Central Europe*, 401-403.

<sup>397</sup> Bibó, "A Parasztpárt helye a magyar politikában", 418-419, 422.

<sup>398</sup> *Ibid.*, 424-425.

varakkampienkaan talonpoikien ääni ei päässyt valtion politiikkaan vaikuttamaan.<sup>399</sup>

Millä tavoin Bibó sitten kuvitteli 'uuden' talonpojan elintason ja yhteiskunnallisen statuksen nousevan? Ideaali oli, että hänellä olisi oma perhetalo, pienteollinen työpaja ja viljeltävä pientila, toisin sanoen hänestä tulisi kommunistien vihaama maaseudun 'pikkuporvari' (kulakki). Bibólle sitä vastoin hän ei enää olisi ollut niitä kyläkurjaliston jäseniä, joihin hänen puolueensa kannatus pitkälti perustui. Rohkeasti, kaukaa Lännestä hakien Bibó vertasi tätä 'uutta' ihanneihmistä ranskalaistyyppiseen *citoyen* -kansalaiseen, joka oli "vapaa ihminen", mutta missään tapauksessa hän ei saanut vajota sääty-yhteiskunnan pikkuporvariuteen.<sup>400</sup> Kaiken kaikkiaan oli kyse aivan uudenlaisesta yhteiskunnallis-taloudellisesta järjestelmästä, jota aivan erityinen demokraattinen julkinen moraalit säätelivät.<sup>401</sup>

Puolueemme tuntee tehtävässään omakseen yhteiskunnan perusasioissa, itsehallinnossa, paikallisetujen hoidossa, osuuskuntien kokonaisuudessa spontaanin järjestäytymisen, yhteisen työn ja demokraattisen asianhoidon vapaudella täytetyn kokemuksen täydellistäminen.

'Vanha' poliittinen kulttuuri korvautuisi modernilla poliittisella kulttuurilla, jonka materiaallinen perusta lepäisi uudistetussa maanviljelyksessä ja yleensä modernien teknisten apuvälineiden käyttöönotossa – minkä kaiken omaksumista edesauttaisi Bibón kaltaisten intellektuaalien työhön osallistuminen ja oma tutkimustyö. Vanhaunkarilainen, tunnepohjainen, jopa mystinen lähestymistapa yhteiskunnallisiin ja poliittisiin tehtäviin korvautuisi tietoon ja ymmärrykseen perustuvaan uudistustyöhön. On hämmäntävää todeta Bibón tulevaisuudenuskon tällä tavoin kestäneen vielä vuonna 1947, sinä vuonna, jolloin hän itsekin saattoi nähdä poliittisten toiveidensa valuvan Tonavan takaisen alamaan hiekkaan.

Bibón radikaali uudistuspolitiikka puolueessaan oli vallankumouksellista siinä mielessä, että kun Unkarin historia oli harhapolkujen ja umpikujien jatkumo, jäljelle jäi tarjota vain vapauden aate, jonka innoituksella unkarilaiset voisivat sodan jälkeisessä tilanteessa ottaa yhteiskuntansa ohjattavakseen. Tuo 'vallankumous' erosi kommunistien ja fasistien propagandan ja väkivallan täyttämästä 'vallankumouksesta' ja tähtäsi vapautukseen 'herravallan' materiaalisesta ja henkisestä alistusotteesta. Vapautusta unkarilaiset olivat yrittäneet kolme kertaa (1848–1849, 1918–1919 ja 1944–1945), mutta Bibón näkemyksen mukaan joka kerta epäonnistuneet, koska ne nousut eivät olleet nojanneet kansan omaan voimaan ja vapaudenkaipuuseen; heissä oli säilynyt traditionaalinen vallanpitäjien kunnioitus. Nyt, sodanjälkeisessä tilanteessa Bibó tunsu vallankumoksen tarpeen nousevan massojen – ei kommunistien

---

<sup>399</sup> Bibó viittaa tässä vuonna 1922 tapahtuneeseen Yhtyneen Pientalonpojan- ja Maanviljelijäpuolueen (*Egyesült Kisgazda és Földművelés Párt*) sulautumiseen Bethlenin johtamaan Yhtenäisyyden Puolueeseen.

<sup>400</sup> Bibó, "A Parasztpárt helye a magyar politikában", 430-432.

<sup>401</sup> *Ibid.*, 435.

proletariaatin - syvistä riveistä.<sup>402</sup> Silloin julkisen moraalin keskeisetkin arvot, rauha, väkivallattomuus ja sääntöjen noudattaminen pantiin, kuten jo keskiajan poliittinen filosofia opetti, hetkellisesti syrjään vapautumisen hyväksi. Ero kommunistien menetelmiin oli siinä, ettei väkivaltaa Bibón arvoasteikolla pitänyt arvostaa sen itsensä vuoksi eikä käyttää sitä jokapäiväisenä politiikan välineenä, vaan vain silloin, kun joukot itse tunsivat asiansa vaativan sen käyttöä eli silloin, kun 'vanhan' järjestelmän kannattajat pyrkivät takaisin valtaan. Kommunisteihin arvostelunsa suunnaten Bibó korosti, että 'uudeksi herraksi' ei tultu 'vanhojen herrojen' palatsien tuhoamisesta nauttimalla ja niiden aarteita kahmimalla, vaan lopullisena päämääränä – Bibó myönsi, kuten nuorella Marxilla – piti olla ihmisten henkinen 'vallankumous', julkiseen demokraattiseen moraaliin, demokratian pelisääntöjen kunnioittamiseen kasvaminen ja kasvattaminen.<sup>403</sup>

'Vanhan' järjestelmän suunnitelma kaataa vastasyntynyt Unkarin kansantasavalta salaliitolla paljastui juuri samoihin aikoihin<sup>404</sup>, kun Bibó varoitteli 'taantumusvoimien' paluusta ja kritisoi kommunisteja liiallisesta väkivallan käytöstä heitä vastaan. Salaliitto ei sinänsä ollut laajapohjainen tai hyvin organisoitu, mutta eräs sen ryhmistä, *Magyar Testvéri Közösség* edusti niitä 'taantumuksellisia', rotuopeista johdettuja näkemyksiä, jotka olivat Bibón demokratiakäsitykselle täysin vastakkaisia ja vaarallisia.<sup>405</sup> Ne jakautuivat hänen analyysissään kolmeen suuntaukseen, juutalaisvastaiseen ryhmään, kommunismin vastustajiin ja köyhien talonpoikien ja Talonpoikien Puolueen, vastustajiin. Syvemmältä katsoen demokratian ongelma ei kuitenkaan ollut hänelle tuo salaliitto, joka oli ollut epäyhtenäisyydessään heikko, vaan sitä koskeva politisoitunut tiedotus ja sen pohjalta lietsotut, ylimitoitettut puhdistustoimet.<sup>406</sup> Tiedonannot salaliitosta olivat johtaneet poliittiseen ajojahtiin, jonka uhreiksi olivat joutua myös Bibón puoluetoveri, Péter Veres<sup>407</sup>

---

<sup>402</sup> Ibid., 436-439.

<sup>403</sup> Ibid., 441.

<sup>404</sup> Elokuussa 1946 salaliiton paljasti Unkarin sotaministeriön sotilaspoliittinen osasto ja pidätykset alkoivat joulukuun puolivälissä. Ks. tark. L. József Darvas, "Nyílt levél az összeesküvésről". *Szabad Szó*, 1947, jan. 19.

<sup>405</sup> 1930-luvulla perustettu järjestö oli konservatiivinen ja ääriationalistinen. Juutalaisvastaisena se puolusti unkarilaista 'rotua' ja koetti edistää sen yhteiskunnallista asemaa vieraita vaikutteita vastaan. Jäseninä oli enimmäkseen kristilliseen keskiluokkaan ja älymystöön kuuluvia henkilöitä. Järjestöllä oli yhteyksiä toisiin äärioikeistolaisiin yhtymiin ja sen toiminta kiihtyi toisen maailmansodan aikana saksalaisvastaisen liikkeen organisoimisessa. Se oli lakkautettuna vuodet 1944–1946, mutta yritti järjestyä uudelleen keväällä 1946. Ks. *VT II*, 877-878.

<sup>406</sup> Bibó István, "Válság után – választás előtt" (1947). *VT II*, 532-533. Kommunistit käyttivät tilaisuutta ja Neuvostoliiton vahvistunutta tukea hyväkseen hajottaakseen Pienviljelijäpuolueen. Pääsihteri Béla Kovács pidätettiin tekaistuilla todisteilla, ja vaikka parlamentti esti immuniteetin poiston aavistellen näytösoikeudenkäyntiä, Neuvostoliiton sotilasviranomaiset veivät hänet maasta helmikuussa 1947. Ks. Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*, 233-234.

<sup>407</sup> Häntä syytettiin (Béla Zsolt) porvarilehdistössä antisemitistiksi ja sen vuoksi sopimattomaksi demokraattisen Unkarin johtotehtäviin, minkä syytöksen vasemmistopuolueet yksissä tuumin torjuivat. Myös Bibó asettui hänen taakseen, ks. Bibó István, "Összeesküvés és köztársasági évforduló" (1947). *VT II*, 447.

ja hänen historiannäkemykselleen merkittävä László Németh<sup>408</sup>, ja monia sellaisia 'taantumuksellisia', jotka olivat Pienviljelijäpuolueen oikeistosiiven johtajia ja Bibón vakaumuksen mukaan demokratian puolustajia (Ferenc Nagy, Béla Kovács). Heidät oli summittaisesti ja ilman todellisia perusteita leimattu salaliittolaisiksi tai fasisteiksi, mikä todisti, että kommunistit sovelsivat lakia "omalakisesti".<sup>409</sup> Demokraattista politiikkaa ei voitu tehdä eikä sen julkista moraaliala saatu levitettyä, ellei oikeuskäytänteissä noudatettu "tiettyä perusrehellisyyttä ja suoraselkäisyyttä". Se, että unkarilaisten julkinen moraaliala ei ollut vielä demokraattista, johtui pitkälti heidän "älyttömyydestään", mutta se ei tehnyt heistä kaikista fasisteja.<sup>410</sup> Jos Unkari aikoi jatkaa demokratiaan johtavalla tiellä, sen piti näyttää [...].<sup>411</sup>

[...] että se ei pelkää, ei ole hysteerinen eikä petollinen, se ei luo marttyyrilegendoja, eikä epäröi voimainsa käytössä, vaan osaa olla ankara, kun pitää ja suurpiirteinen siellä, missä pitää. Joka pelkää, ei pysty kumpaankaan.

Lainauksesta löytyvät Bibón sosiaalipsykologian peruskäsitteet, pelko ja hysteria, mutta se sisälsi myös keskeisen demokraattisen julkisen moralismin ohjeen olla oikeudenmukainen ja tasapuolinen. Eikä demokratian pitänyt tehdä "hetkellisistä vaikeuksista" - salaliitto ja sen puhdistaminen - liian suurta numeroa, vaan todeta ne ja ilman hälyä poistaa ne nopeasti ja tyyllillä pois päiväjärjestyksestä. Ja tässä demokraattisen aatteen ja sen julkisen moraalialin levittämisessä sekä kiistanalaisten ideologisten taistelujen torjumisessa Bibó näki Talonpoikien Puolueella ja sen älymyystöllä olevan yhä merkittävän roolin.<sup>412</sup> Tätä hän tähdensi myös kirjoittaessaan Maaliskuun Rintaman kymmenvuotismuiston: Rintamaan kuuluneet oli yritetty leimata rasisteiksi tai kansallisromantikoiksi, kun he olivat koettaneet koota demokraattista kehitystä, erityisesti talonpojan vapautta edistävää julkis-moraalista pääomaa nimenomaan

---

<sup>408</sup> Némethiä oli syytetty antisemitismistä, kun hän oli teoksessaan *Kisebbségben* (1939) esittänyt, että Unkarissa oli toiminut kolmen sukupolven ajan kontraselektio eli maan merkki- ja johtohenkilöt olivat valikoituneet "ohuelti" (*hígmagyar*) unkarilaisista ('rodullisesti' sekoittuneita, joissa myös juutalaisverta) ja "syvästi" (*mélymagyar*) unkarilaiset olivat jääneet vähemmistöön. Esimerkkinä runoilijoista hänellä oli slaavilaisperäinen Petőfi, joka oli poliittisessa 'epärealistisuudessaan' Unkarin runoudelle tärkeä ja myös Bibólle esimerkillinen 1848-1849 vapaustaistelija. Bibó puolusti Némethiä muun muassa kysymällä, oliko mielekäästä syyttää Bergsonia Auschwitzistä, jos hänen ideoitaan käyttivät myös natsit. Analogisesti ajatellen myöskään Némethin 'rotu' ei ollut biologinen tai antropologinen, vaan historiallinen käsite. Bibón mukaan oikeutettua olisi tarkastella saksalaisten assimilaation merkitystä, teemaa, mikä oli Némethin edmain. teoksessa keskeinen ja millä oli merkitystä toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen pohdittaessa, miten heihin tulisi suhtautua. Ideologisesti oli lopulta kyse valinnasta kapitalismin ja sosialismin välillä, mihin Németh vastasi sosialismin päästävän unkarilaisten yhteisöä rakentavan demokratian tietä. Tässä Németh ja Bibó olivat aatteellisesti varsin lähellä toisiaan. Vrt. Németh László, *Sorskérdések*. Budapest, 1989, 422-424 ja László Németh, "Unkarilainen yhteisö". *Unkarilainen omakuva*, 241-260; Bibó, "Összeesküvés és köztársasági évforduló", 450-454; *Életút dokumentumokban*, 243-244.

<sup>409</sup> Bibó, "Válság után - választás előtt", 529.

<sup>410</sup> Bibó, "Összeesküvés és köztársasági évforduló", 446-449.

<sup>411</sup> Ibid., 449-450.

<sup>412</sup> Ibid., 452-456.



rasistisia 'rodunpuolustajia' (*fajvédők*)<sup>413</sup> ja äärikansallisia vastaan.<sup>414</sup> Jos sellaiset aatteellisesti 'taantumukselliset' voimat, jotka pyrkivät restauroimaan autoritäärisen järjestelmän ja kuninkuuden Unkariin<sup>415</sup> pääsisivät sittenkin vallalle, seuraukset olisivat Bibón 'demokratialle' tuhoisat. Ja jos kansantasavalta demokratiana ei pystynyt ratkaisemaan "poliittisen arvostuksen" puutteen ongelmaa, silloin Unkarissa saadettaisiin joutua tilanteeseen, missä keikuttaisiin "anarkian ja mielivallan" välillä tai ajauduttaisiin juuri kuninkuuden palauttamiseen.<sup>416</sup> Bibón konseptissa se olisi ollut huonoin mahdollinen ratkaisu. Kun tasavalta oli kerran jo julistettu, se oli laillinen ja sillä oli legitimizeetti, jota vahvistamaan piti saada mahdollisimman pian parlamentti koolle, valittava valtionpäämies ja muodostettava uusi hallitus. Vaikka näistä vaatimuksista on jo luettavissa alarmistista sävyä, Bibó jaksoi toivoa demokraattisen julkisen moraalien voittavan niin, että Unkarin poliittinen elämä "puhdistuisi sisältä", kun sinne saataisiin toimivat demokraattiset pelisäännöt. Erityisen tärkeää oli, ettei parlamentti muuttuisi – niin kuin pahasti siltä näytti – "katuposetiivimaiseksi" (*verkli*) erilaisten demagogien ja pyrkyriensä äänitorveksi.<sup>417</sup>

Unkarilaisia lähimmin koskettava, Bibón jo sodan aikana valmisteleva, mutta sittemmin sovjetisaation jalkoihin jäänyt uudistus koski Unkarin hallintoa. Sekin aktualisoitui vuonna 1947, kun edessä olivat paikallisvaalit, 'vanhan' hallinnon alasajo ja kansantuomioistuinten sulkeminen. Demokratian ja sen julkisen moraalien kannalta katsoen hallinnonuudistus ja hallintoon kuuluvien julkisen elämän valta-asemien haltuunsaaminen oli demokraattisille voimille erittäin tärkeä tavoite. Moraalisesti tuomittavia heille olivat kaikki hallintoon pesiytyneet, 'vanhan' järjestelmän intressipiirien yksityisiä etuja suojelevat ja siviililakeja polkevat, moninaiset demoraaliset ilmiöt: "paragraafioikeuden pikkumaisuus, lainsäädösten kyyninen sivuuttaminen, seniiliys, kevytmielinen pinnallisuus, vastuun pakoilu, hallintovirkamiehen 'vapaa päätösoikeus' (*diszkretionárius döntés*), mielivaltainen omapäisyys, päättämättömyys, rutiininomaisuus, brutaali tendenssimäisyys, byrokraattisuus, kaoottisuus" ja niin edelleen.<sup>418</sup> Tilanteen päästyä näin pahaksi, syvästä käyvä "puhdistaminen" (*tisztulás*) oli välttämätön. Tarvittiin selkeät toimintaperiaatteet, miten edetä, ja ne Bibó lainasi historioitsija István Hajnalilta, joka oli eurooppalainen vertailu mielessään perehtynyt myös Ranskan

<sup>413</sup> Ks. tark. Anssi Halmesvirta, "Unkarin äärioikeistoliikkeet 1930-luvulla". *Historiallinen Aikakauskirja*, no. 3 (2013), 354-359.

<sup>414</sup> Bibó István, "A márciusi front tíz esztendeje (1947). *VT II*, 464-465.

<sup>415</sup> Ns. legitimistien idea palauttaa Habsburgien valta eli nostaa Otto Habsburg valtaistuimelle. Erityisesti katolinen kirkko arkkipiispa, kardinaali József Mindszentyn johdolla kampanjoi "Unkarin kansan uutta vainoa" so. kommunistien väkivalta politiikkaa vastaan. Mindszentyn paimenkirjeessä (17.10.1945) sitä verrattiin Mohácsin vuoden 1526 ja Világosin vuoden 1849 sekä vuoden 1920 Trianonin rauhan katastrofeihin. Ks. Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*, 233.

<sup>416</sup> *Ibid.*, Bibó, "Összeesküvés és köztársasági évforduló", 457.

<sup>417</sup> *Ibid.*, 458.

<sup>418</sup> Bibó István, "A magyar közigazgatásról" (1947). *VT II*, 471, 482.

hallintojärjestelmään.<sup>419</sup> Lähtökohtana olivat symbolisesti kolme hallinnontekijää: valta, virasto (byroo) ja elämä. Niiden suhteet kussakin hallintojärjestelmässä määräsivät hallinnon tuloksellisuuden. Hallinto oli vallan väline, kun puolestaan hallinnolle virasto oli ammattiala, jonka tehtävä oli käsitellä sille tulevia asioita tehokkaasti pyrkien koko ajan hiomaan tekniikoitaan. Elämä oli hallinnolle ikään kuin prosessitekijä, jota sen piti huolehtia sujumaan ”oikeita tai normaaleja” latuja. Sitä ei saanut tarkastella pelkkinä lukuina (tilastot, gallupit) tai välineenä jonkin suurisuuntaisen suunnitelman toteuttamiseen, sillä sellaisen läpiviennissä se oli usein osoittautunut epäluotettavaksi.<sup>420</sup> Perustava Bibón havainto demokraattisen ja valtaapitävien julkisen moraalin korjaamiseksi oli, että yhteinen etu merkitsee valtaapitäville aina mielivaltaista päämäärähakuisuutta, mikä itsessään voi olla yhtäläillä siunaus, idea, väkivaltaa tai vitsaus<sup>421</sup>. Tältä pohjalta hän voi yleistää, että jos valta ei ollut hyvässä orgaanisessa suhteessa virastoon ja elämään, voi päämäärähakuisuuden tuloksellisuus ja yhteisetuus ylipäänsä olla ennalta epäiltävissä, vaikka päämäärien oikeellisuus ei periaatteessa olisikaan kiistanalainen. Sitävastoin virastolle yhteinen etu oli jokin reaalisesta asia-aineistosta vedetty *arvostus (értékképzélet)*, vaikka sitä käsiteltiin siellä sisäisen järjestyksen, harmonian ja toiminnan kehittämisen vaatimusten mukaisesti. Elämälle, kuten yhteiskunnalle ja sen laitoksille yleensä yhteinen etu oli lähin, mutta siihen vaikuttivat subjektiiviset seikat ja hetkelliset tilannemuutokset. Unkarissa oli Bibón historiakatsauksen - 1500-luvun alun maaorjuuden ja ’herravallan’ säätämisestä sodan jälkeen vielä olemassa oleviin feodalismien ajan hallinnon jäänteisiin ja niiden hävittämiseen<sup>422</sup> - valossa hallinnolla ajettu aina yksityistä etua yhteisen edun ja tuloksellisuuden kustannuksella ja siten vieraannuttu ihmisten elämästä, jota sen olisi pitänyt palvella. Synkin ajanjakso oli ollut maalmansotien välinen aika, jolloin kristillinen keskiluokka oli hallinnon vallattuaan ja liberaalin talouspolitiikan sekä demokratiaa kannattaneet yhteiskunnalliset voimat hiljentäessään saattanut yhteiskunnan liikkumattomaan tilaan, mitä luonnehtivat umpikujan oireet:<sup>423</sup>

[...] avainasemien peittely, vaikutusvaltaisten piirien etujen saalistaminen, virkamiesten henkilökohtaisten riippuvuussuhteiden syventäminen ja henkilökohtaisten asioiden keskeisyyden korostaminen, asiainhoidon mielivaltaisuus ja [...] keskusvallan omaan kaikkivoipuutensa hukkuminen.

<sup>419</sup> István Hajnal (1892–1956), vuodesta 1930 Pázmány Péter Tiedeyliopiston uuden ajan historian professori. Unkarin Tiedeakatemian jäsen. Ranskan hallinnon analyysin Bibó oli lukenut Hajnalin teoksesta *Az újkor története*. Budapest, 1936, 47-55; Bibó, ”A magyar közigazgatásról”, 476.

<sup>420</sup> Bibó, ”A magyar közigazgatásról”, 473-474.

<sup>421</sup> Ibid., 474.

<sup>422</sup> Yksityiskohtaisemmin eri hallinnonaloittain (esim. posti ja rautatiet olivat ”terveimmät”, koska ne olivat ”kaukana” vallasta), ks. 476-484.

<sup>423</sup> Ibid., 484.

Tätä unkarilaista alennustilaa Bibó takautuvasti vertasi demokraattisen julkisen moraalien standardeihin sanoen ihannetilanteen vallitsevan, jos kolmen hallinnontekijän suhde olisi sellainen, [...]:<sup>424</sup>

[...] missä yhtäältä ne kaikki voivat ilman vaikeuksia välittää hallinnon tehtävän toteuttamisellaan sen, mikä sen sisäinen pääasia on: vallan päämäärien tietoiseen toteuttamiseen ja sen välineiden järjestämiseen sisältyvät mahdollisuudet, viraston ammattitaidon syventämisen, elämän todellisten puutteiden ja henkilökohtaisten vapautusvoimien inhimillisen läheisyyden; toisaalta hallinto voi tehtävänsä täyttämässä puolustautua ja nousta noissa kolmessa tekijässä piileviä vääristymävaaroja vastaan, so. epäinhimillistä vallan päämäärien asettamista, virastojen tyhjää rutiinia ja elämän oikkuja ja hankaluuksia vastaan.

On ymmärrettävää, jos kommunistien korviin nämä 'elävät' vertaukset kuulostivat myös kollektivisoinnin ja yksipuoluejärjestelmän byrokratisoitumisen ennakkokritiikiltä. Bibólle itselleen kyse oli Unkarille elintärkeästä, historiallisesta mahdollisuudesta radikaaliin muutokseen, umpikujasta ulospääsyyn ja demokraattisen järjestelmän ja siihen kuuluvan julkisen moraalien luomiseen.

Eräs Unkarin sodan jälkeiseen kriisitilanteeseen sopeutumiseen vaikuttava tekijä oli suhtautuminen saksalaisiin ja heidän miehitysvallastaan vapautumiseen. Siihen liittyvä kriittinen sosiaalipsykologinen kysymys oli, miten erotella ja saattaa vastuuseen natsi-Saksan armeijan riveissä taistelleet ja kollaboraattorit muista kansalaisista. Bibón arvion mukaan Unkarissa oli yhä eri puolilla poliittista kenttää niitäkin, joille vapautuminen ei tuonut muassaan parempaa tulevaisuutta ja heidän joukossaan oli kotifasistejakin.<sup>425</sup> Mielialat maassa olivat varsin resignoituneet, eivätkä vähiten siksi, että vasta saksalaisten lähdettyä kunnolla tajuttiin, että oltiin oltu osallisia heidän hirmutekoihinsa itse niistä kärsimättä. Samoin sen tajuaminen, että entiset poliittiset vangit (kommunistit, sosiaalidemokraatit ja muut vasemmistoradikaalit) nousivat valtaan ja 'vanhat' katastrofin aiheuttaneet vallanpitäjät joutuivat vankilaan saattoi monet epävarmuuden ja epätoivonkin tilaan, jota ei ollut helppo poliittisesti kontrolloida. Tällä oli kauaskantoinen syynsä: kaiken pohjalla oli Bibón vankkumaton visio Unkarin historiallisen kehityksen tuottamasta vääristymästä, nelivuosisataisesta "herravallasta"<sup>426</sup> johtuvasta valtaapitävien kyvyttömyydestä vaistota, mitkä olivat maan todelliset intressit, sisäiset tarpeet ja umpikujista ulospääsemisen mahdollisuudet. Jos heillä olisi ollut sellainen vaisto tai niin kuin Bibó oli vuoden 1943 tutkielmassaan<sup>427</sup> muotoillut, siihen mahdollistava sosiaalinen tunto, he eivät olisi ryhtyneet natsi-Saksan liittolaisiksi ja lähteneet mukaan sen katastrofiin vieville valloitusretkille.<sup>428</sup> Vielä vuoden 1947 vaaleissa heille tarjoutui – ikään kuin Bibó olisi halunnut sanoa viimeinen, mutta siihen mennessä paras – tilaisuus kääntää historiansa kurssi parempaan. Tietämättä

<sup>424</sup> Ibid., 476.

<sup>425</sup> Bibó István, "A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme" (1947). *VT II*, 487-488.

<sup>426</sup> Bibólle merkittävin käänne (talonpojan ja käsityöläisten) 'vapaudesta' riistoon ja sortoon sattui 1500-luvun alkuun. "Kipinät" sen uudelleen syttymiseen olivat sen jälkeen sammuneet ja "siemenet" olivat jääneet itämättä. Ks. *ibid.*, 491-502.

<sup>427</sup> Bibó, "Elit és szociális érzék".

<sup>428</sup> Bibó, "A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme", 490.

kommunistien ja Neuvostoliiton sovjetisaatiosuunnitelmista, hän uskoi jopa Neuvostoliiton "auttavan" Unkaria siirtymään demokratiaan ja sen miehitysjoukkojen lähtevän Unkarista. Vaalit – viimeiset, joita Bibó voi vielä vapaasti ennakoida ja kommentoida – olivat siinä suhteessa kriittiset, sillä ne olivat viimeiset monipuoluevaalit ennen asteittaista pakkosiirtymistä yksipuoluejärjestelmään. Vaalikampanjoinnissa Bibó näki ja kuuli niin monia antidemokraattisia piirteitä, että mitään hyvää ei hänen ihanteellisesta, julkis-moraalisesta näyttökulmastaan katsoen ollut odotettavissa. Oli niitä, jotka olivat sitä mieltä, että jos sääntöjen noudattaminen ei takaa demokratiaa (vrt. Hitlerin valtaannousu), sääntöjen rikkominen sen tekee, ja oli niitä, jotka yrittivät skandaaleilla (salaliittopaljastukset) vaikuttaa äänestäjiin. Vaarallisimpia olivat kuitenkin uudelleen päätään nostavat fasistiset ja feodalismin paluuta ajavat voimat. Heidän ehdokkaidensa sulkemista vaaleista voi pitää periaatteessa demokratian sääntöjen vastaisena, mutta jos tilanne sitä vaati, Bibó olisi sen sallinut, mutta vain niin, että se tehtäisiin avoimesti ja säännönrikkomisesta vastuun kantaen ja sen seuraukset huomioonottaen.<sup>429</sup>

Manipuloidut vaalit ja yleensä kaikki sellaiset menettelyt, joiden puhtaudesta syntyy tai voi syntyä väittelyä, aiheuttaa pidemmällä tähtäimellä korjaamattoman poliittisen demoralisaation, mikä hyvin pian mitätöi hetkellisesti saadun edun.

Sama koski maailmanpolitiikan tilanteen ja Trumanin periaatteen <sup>430</sup> mahdollista vaikutusta Unkarin politiikkaan. Koska niiden vaikutusmahdollisuudet olivat täysin epävarmat ja arvaamattomat, oli pelkkää hysteriaa jälleen – kuten ennen sotaa – politisoida sillä, miten ja milloin asettua 'oikealle puolelle', ja unkarilaisten oli Bibón arvion mukaan paras vain yhteisvoimin keskittyä hoitamaan sisäiset asiansa kuntoon jatkamalla radikaalia yhteiskunta-politiikkaa.<sup>431</sup> Uudistusmomentum ei saanut laantua, maareformi oli vietävä loppuun ja erityisesti oli lopetettava kommunistien toimesta aloitettu etuoikeuksien haaliminen ja "hierarkian" rakentaminen, mikä merkitsi julkis-moraalisesti eri poliittisten ryhmittymien asenteiden tiukentumista ja välien kiristymistä (*megmerevedés*). Se oli demokratialle "kuolemanvaara" (*halálos veszedelem*). Bibó vaati tulevia vallanpitäjiä ymmärtämään moraalisen viestinsä, kehotuksen, että he eivät rakentaisi "turvallisuusjärjestelmää", vaan demokraattisen "vapausjärjestelmän" ja keskinäiseen solidaarisuuteen perustuvan yhteistyömekanismin, jolla tehtäisiin seisautumatta ja innolla demokraattista "rakennustyötä", johon myös suuret (työläis- ja talonpoikais)joukot voisivat osallistua.<sup>432</sup>

Suurten joukkojen osallistuttaminen demokratian rakennustyöhön tapahtui sodanjälkeisessä Unkarissa täysin uuden ideologisen orientaation välityksellä: 'vanhan' konservatiivis-kristillisen keskiluokan sivistämiseen tähdätyn ja sen

<sup>429</sup> Bibó, "Válság után – választás előtt", 545.

<sup>430</sup> Truman julisti maaliskuussa 1947, että Yhdysvallat tukevat kaikkia maita, joita uhkaa vasemmiston tai kommunistien valtaantulo tai Neuvostoliiton vaikutuksen alaiseksi joutuminen.

<sup>431</sup> Bibó, "Válság után – választás előtt", 549.

<sup>432</sup> Ibid., 535-536, 540.

eliitin johtaman, sotien välisen ajan koulutusjärjestelmän tilalle tuli asteittain vuosina 1945–1949 demokratian ja lopulta yksipuoluesosialismin aatteilla kyllästetty järjestelmä. Bibón akateemisesta tarkastelukulmasta katsoen korkeakoulutuksessa tapahtunut käänne alemmista yhteiskuntaluokista tulevien opiskelijamäärien lisäämiseen samalla, kun opettajakunta ei kasvanut, oli johtamassa tilanteeseen, missä koulutuksen laatu uhkasi heiketä. Hallituksen tarkoitus oli saada työläis- ja talonpoikaisnuorisosta pian uusia yhteiskunnan johtoasemien haltijoita, kun 'vanhat' keskiluokan virkamiehet ja älymystö oli pantu tylysti syrjään. Erityisen rajuna iskun koki katolinen kirkko, jonka kaikkiaan 6500 koulua otettiin valtion valvontaan. Bibó joutui kohtaamaan tieteen kansallistamis- tai paremmin sanoen sosialistamishjelman ensi kerran, kun Unkarin Tiedeakatemiaan alettiin 1946–1947 kutsua monia uusia, marxilaista tiedekäsitystä edustavia jäseniä ja korostaa luonnontieteiden asemaa humanististen alojen kustannuksella. Monet johtavat tiedemiehet ja älymystön edustajat emigroitivat. Bibó jäi Unkariin, mutta huomasi pian olevansa tulilinjalla ja pakotettu hiljenemään, kun julkaisukanavat suljettiin (*Válasz*, 1949).<sup>433</sup>

Sosialistisen kaaderijoukon puutteen poistaminen tapahtui vuodesta 1946 lähtien erikoistumistutkintoon tähtäävän, yliopistoon valmistavan, yksi- tai kaksivuotisen toisen asteen koulutuksen avulla. Sen perusidea saada nopeasti johonkin alaan erikoistuneita työntekijöitä oli syvässä ristiriidassa Bibón esittämien älymystön koulutuksesta ja pätevyiden hankkimisesta esittämien näkemysten kanssa.<sup>434</sup> Jo opetusministeriön termi "erikoistumistutkinto" (*szakérttségi*) ja Bibón yleisempi "kompetenssi" (*szakszerűség*) sotivat pahasti keskenään. Ristiriitaa kärjistikivät kommunistien väitteet 'vanhan' älymystön 'taantumuksellisuudesta', vaikka he samaan hengenvetoon vaativat sitä muuttumaan ja asettumaan 'uuden' järjestelmän palvelukseen. Sodasta vähälukuisena selvinneen älymystön vastaus oli, että tuolla tavoin kommunistit vain juonivat heidän hävittämistään ja ohjasivat nuorison pois oppineisuuden tieltä. Bibó itse näki kommunistien suunnitelmassa ja hallituksen lainsäädännössä politiikan sekoittamisen pätevyiden eli kompetenssin arvosteluun – kysymys kunkin ammattialan pätevydestä ja sen vaatimuksista oli pidettävä erillään joihinkin tehtäviin sopivan yhteiskuntaluokan valitsemisesta. Sellainen kompetenssin politisoiminen tuli johtamaan vain taisteluun johtoasemista (*pozícióharc*).<sup>435</sup> Bibó katsoi tarpeelliseksi selvittää rajanvetoa tekemällä lyhyen yhteenvedon unkarilaisen älymystön kehityshistoriasta, koska sen myötä sen tehtävä myös demokraattisen järjestelmän julkisen moraalin kantajina ja uudistajina tulisi selvemäksi.

<sup>433</sup> Ks. esim. Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*, 257-260; Kontler, *Millennium in Central Europe*, 404.

<sup>434</sup> Tätä ristiriitaa hän ryhtyi erittelemään tutkielmassaan "Értelmiség és szakszerűség" (1947). VT II. Löytyy myös käsikirjoituksena MTAKK, MS 5112/3. Bibó myös vastusti ammattikoulujen opettajien rekrytoimista yliopistojen opettajiksi – yliopiston tuli kouluttaa tutkijoita ja opettajia eikä ryhtyä "tehtailemaan diplomeja". Ks. Bibó István, "Az egyetem, az akadémia, és a tudomány válsága" (käsikirj. 1946), *BIM* 11, 207-211. Se oli kommentti Albert Szent Györgyn luentoon.

<sup>435</sup> Emt., 508.

Euroopan uuden ajan historiaa laajalti lukeneena Bibón oli helppo argumentoida, että modernisoituvissa länsimaissa älymystö ei enää 1800-luvun lopulla ollut valikoitunut syntyperän perusteella ja sen tehtävillä oli yhteiskuntaa – ei aina valtaapitäviä – palveleva merkitys, mutta Unkarissa sen tehtävät yhä vastasivat feodaalista järjestelmää eikä niitä luonnehtinut demokraattisempaa julkista moraalista vastaava palvelueetos. Vuonna 1867 Habsburgien kanssa tehdyn kompromissin avattua unkarilaisille jälleen virkapaikkoja, he tyytyivät myötäilemään esivaltaa. Köyhtynyt keskiaateli oli se sääty, mistä niin sanottu ”uusi herrasmies” (*új úriember*) oli noussut ja puutteellisen yliopistokoulutuksen saaneenakin vallannut linnaläänien hallintovirat ja älymystön virkapaikat. Heidän valtakautensa jatkui 1900-luvun puolelle ja leimasi sotien välistä Horthyn aikaa, jolloin vallankumouksia pelkäävä kristillinen keskiluokka pysyi solidaarisena suuromistajille ja suurpääomapiireille. Heidän valtaansa Bibó vaati viimein lopetettavaksi.<sup>436</sup> Demokratiassa piti kaikilla olla mahdollisuus saada korkeakoulutusta ja sen julkiselle moralille oli sopimatonta, että ”syntymäsaamatonta” ihmistä arvostettiin vain siksi, että hän istui virkapöydän ääressä. Virkamiehen kuului hankkia arvostuksensa meriitin nojalla, ei kuten aristokratiassa edustamisen ja säädyaseman etuoikeutena. Toistaiseksi Unkarissa ei sellaisia henkilöitä Bibón näköpiirissä liiemmästi ollut, oli vain niitä, jotka pyrkivät älymystöön tai virka-asemaan, koska he olivat ”ammattilaisia” (*szakember, szakmunkás*) siinä vaatimattomassa merkityksessä, että he ”osasivat jotain, mitä kaikki eivät osanneet”. Jotta vallitsevasta ”moraalisesta häiriötilasta” olisi päästy eroon, oli löydettävä keskiluokan alapuolelta sellainen uusi ihmistyyppi, joka osaisi muuttaa käyttäytymiskoodiaan sosiaalisemmaksi ja inhimillisemmäksi sekä sovittaa itsensä demokratian ja työväenluokan vallan vaatimuksiin – se oli välttämätöntä uuden, demokraattisen julkisen moraalin leviämiseksi myös yhteiskunnan alempiin sosiaaliluokkiin.<sup>437</sup> Ongelmakohtaksi Bibó pöimi erityisesti hallintolakimiesten syvän epäpätevyyden ja uusien, totaalisen ’demokraattisen’ asennemuutoksen läpikäyneiden tuomarien rekrytoinnin vaikeuden. Pelättävissä oli, että tuomarit eivät pysyneet objektiivisina, kun joutuivat palvelemaan demokratisoituvaa valtaa, näky, mikä sitten näytösoikeudenkäynneissä karmaisevasti toistui.<sup>438</sup> Toiveikkaasti Bibó jaksoi kuitenkin kuvitella, että virkamiesälymystön luotettavuuden ja solidaarisuuden takaamiseksi Unkarissakin voitaisiin panna rekrytoinnissa toimeen tiukkoja valintakilpailuja ja -kokeita, taata valituille turvattu asema ja pitää yllä jatkuvaa

---

<sup>436</sup> Ibid., 510-514.

<sup>437</sup> Ibid., 517-518.

<sup>438</sup> Ibid., 518-522. Vrt. Kahler Frigyes, *Szemtől-szembe a múlttal*. Kairosz Kiadó: Budapest, 1999, 5-82.

laadunvarmistusta sekä koettaa saada rektyointipohjaa laajennetuksi aina köyhiin talonpoikiin saakka.<sup>439</sup>

Edellä olemme saaneet eri teksteistä eri äänensävyissä kuulla Bibón 'vanhan' järjestelmän ankaran kritiikin, moitteet reaalisen 'demokraattisen' järjestelmän luomistahdon puutteesta ja välineiden heikkoudesta sekä hänen ehdotuksensa asiointilan korjaamiseksi. Jäljelle jää se perustava kysymys, miksi Bibó piti maanmiehiään reformeissaan epäonnistuneina tai puolitiehen jääneinä? Miksi Unkari oli johdettu katastrofista toiseen, miksi menneistä virheistä ei ollut opittu, vaan niitä toistettiin 100 vuoden sisällä useita kertoja (1800-luvun loppupuoli, 1914–1920 ja 1938–1944), jouduttiin 'väärälle puolelle' ja umpikujiin, joissa ulkopuolisiin tekijöihin tukeutuminen yhtyneinä omiin virheellisiin poliittisiin ratkaisuihin veivät tuhoon? Bibó muotoili masentavan ja monia aikalaisiaan vähän miellyttävän yleistyksensä julkisen moralistin tuomitsevaan sävyyn. Unkarin johto:<sup>440</sup>

[...] osoittautui tuhoisalla tavalla kyvyttömäksi tajuamaan Unkarin tilanteen todelliset perusteet ja näkemään, minkä tehtävien täyttämistä ne edellyttivät.

Unkarilaisille häpeäksi Bibón oli todettava, että monien muiden Euroopan pienten kansojen, kuten esimerkiksi suomalaisten, johtajilla oli ollut todellisuudentajuun perustuvaa historiallisen tilanteiden arvostelukykyä. Bibó yhtyi Unkarissa tuolloin yleiseen ihmettelyyn<sup>441</sup>, oliko unkarilaisessa kansanluonteessa jotain vikaa vai olivatko unkarilaisten arvot ja arvostukset jotenkin epäterveet – tyypillinen julkisen moralistin esittämä kysymys – vai oliko 'paha', vaikkapa vieraan kansanaineksen sulautuminen unkarilaiseen 'rotuun' tai ulkopoliittinen painostus, tullut aina Unkarin ulkopuolelta ilman, että sille olisi voitu mitään. Bibó ei hyväksynyt sen kummemmin kansanluonneselityksiä kuin rotusekoituksiinkaan vetoamista, vaan etsi ongelmanratkaisua puhtaasti maansa historiasta, mikä ei noudattanut toisten, erityisesti Länsi-Euroopan maiden kehitystietä.<sup>442</sup> Unkarissa oli syntynyt talonpoikaa "vihaava" keskiaateli, siellä ei kasvanut täysiveristä porvaristoa ja Unkari putosi feodaalisena, vain "eräänä" Habsburgien alueena, Euroopan näyttämöltä jääden 1800-luvun lopulla säätyhierarkkisena yhteiskuntana modernisaatiosta ja demokratisaatioprosesseista pahasti jälkeen.<sup>443</sup> Kun Itävalta ja Unkari solmivat vuonna 1867 niin sanotun kompromissin, jolla säilytettiin sekä Itävallan auktoriteetti että Unkarin kuningaskunta, siinä ei Bibón

<sup>439</sup> Ibid., 521-522. Tämä oli myös edellytys Unkarin *kulttuurin* modernisoitumiselle maaseudun ja kaupunkien elämäntapojen "epäharmonisesta" tilasta tasapainoisempaan kulttuurikokonaisuuteen nimenomaan siten, että (1) tutkittaisiin talonpoikauskulttuurin luomukset ja (2) heidän yhteiskunnallis-historiallinen tilansa, ja niiden pohjalta (3) laadittaisiin uudistus- ja kehitysohjelma. Ks. Bibó, "A magyarságtudomány problémája", 566-567.

<sup>440</sup> Bibó István, "Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem" (1948) *VT II*, 573. Tämä 'historian tuomio' oli kirjoitettu jo sodan aikana, kun oli selvää, että Unkari jää (taas) häviäjien joukkoon.

<sup>441</sup> Vrt. *Unkarilainen omakuva*.

<sup>442</sup> Vrt. Trencsényi, *A politika nyelvei*, 216.

<sup>443</sup> Bibó, "Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem", 578-579.

tulkinnan mukaan ollut demokratian ”häivääkään”, vaan se oli luonteeltaan ”konservatiivinen”<sup>444</sup>, sillä se toi yhteen osapuolet, joilla molemmilla oli pelkoja alueidensa koossapysymisestä, valtansa säilymisestä omilla alueillaan ja alistettujen kansallisuuksien vapausvaatimuksista. Demokraattiset vaihtoehdot, kuten Tonavan alueen kansojen federaatio, oli torjuttu. Bibó olisi jopa jälkikäteen oikaissut historian kulkua, kun esitti, että unkarilaisen eliitin *olisi pitänyt yrittää* (kurs. AH) tehdä uusi vallankumous – mutta siihen se ei ollut riittävän rohkea, vaan yhtymällä tšekkien oman parlamentin kaatamiseen (1897) sitoi itsensä vain entistä lujemmin Habsburgivaltaan.<sup>445</sup> Demokraattiseen julkiseen moraalisiin elimellisesti kuuluvan rohkeuden ja päättäväisyyden puute johti valehteluun, mille ei politiikkaa Bibón konseptissa pidemmän päälle voinut perustaa. Se johti vaalikorruptioon ja ”kansalaisten tympääntymiseen” (*népbutítás*), kun hallitseva eliitti ei kyennyt toteuttamaan ajan vaatimia poliittisia ja sosiaalisia uudistuksia. Unkarin johto samoin kielsi muilta kansallisuuksilta itsemääräämisoikeuden vedoten kuningaskunnan laitosten historialliseen jatkuvuuteen – oli vain yksilöiden ja kulttuurioikeudet, joita niitäkin, kuten oikeutta käyttää vähemmistökieltä, pyrittiin yksikielisyyden nimissä rajoittamaan, mikä oli omiaan kääntämään vähemmistöt unkarilaisuutta vastaan.<sup>446</sup>

Myöskään vuoden 1918 vallankumous, Unkarin kansantasavallan perustaminen, ei ollut Bibón toivoman tyyppiseen demokratiaan vievä, vaan oli johtanut uuteen katastrofiin ja umpikujaan eli Unkarin tyypistämiseen Trianonin rauhansopimuksessa (1920), minkä hän tuomitsi ”humpuukiksi ja maailmanpetokseksi”, sillä siinä petettiin Yhdysvaltain presidentin Woodrow Wilsonin periaate kansojen itsemääräämisoikeudesta ja jätettiin noin kolme miljoonaa unkarilaista naapurien armoille. Kompensoidakseen hirvittävän pettymyksen Unkarin ’vastavallankumouksellinen’ johto (Horthy, Bethlen et al.) ”loi vuoden 1867 maailman uudelleen” ja entiset ’herrat’ muodostivat kristillisen keskiluokan, Bibón lakkaamatta diskreditoimaksi Unkarin 20.

---

<sup>444</sup> Ibid., 583-584, 586-587. Tässä Bibó asettui vastaustamaan Gyula Szekfűn esittämää väitettä, että 1867 sopimus olisi toteuttanut vuoden 1848 itsenäisyystoiveen. - ”Konservatiiviseksi” sopimusta luonnehtii myös nykytulkinta, toisin eri painotuksin, ks. esim. Kontler, *Millennium in Central Europe*, 281. On ollut myös niitä, jotka pitivät Bibón tulkintaa liian pessimistisenä siksi, että sopimuksessa sentään asetettiin Unkariin parlamentti ja monista osapuolille yhteisistä asioista, kuten ulko- ja sotilaspolitiikasta päätettiin molempien osapuolten edustajien delegaatioissa, mitä vastaan on tosin on todettava, että niissä Kaksoismonarkian keisarilla oli viimeinen sana. Toisaalta kompromissin on todettu olleen Unkarille ainakin taloudellisesti edullinen, seikka, mitä Bibó ei lainkaan kommentoinut. Vrt. huomautusten kirjoittajan kommentti *VT II*, 896-897; Sked, ”Explaining the Habsburg Empire”, 129, 153-154.

<sup>445</sup> Bibó, ”Eltorzult magyar alkat, zsákutcs magyar történelem”, 586.

<sup>446</sup> Ibid., 592-595. Assimilaatiokin voi tapahtua vain kaupunkien rajoitetuilla alueilla saksalaisten ja juutalaisten kanssa.



vuosisadan onnettomuuksien syypääksi.<sup>447</sup> Sen edistyksen vastaisuuden ja "liikkumattomuuden" varjoista alkoivat nousta synkkä 'taantumus' ja lopulta fasismi – 1930-luvun lopulla viimeistään hylättiin demokraattiseen julkiseen moraaliiin kuuluvat arvot. Lopullisesti Unkarin johto unohti "totuuden" pohtimisen, kun se meni "typeryydessään" mukaan natsi-Saksan ristiretkille siinä toivossa, että saisi Trianonissa menetettyjä alueita takaisin ottamatta huomioon valloitusten naapureissa nostattamaa vihaa. Päättyessään vuoteen 1945, Bibó ei antanut armoa: Unkarissa oli eletty lähes sata vuotta "väärinkäsitysten, illuusioiden ja turhien odotusten varassa", mikä oli seurausta poliittisen realismin häviöstä, mikä puolestaan oli seurausta siitä, että Unkarin johdolta puuttuivat demokraattiselle julkiselle moraalille ominaiset, toimintaa oikeaan suuntaan ohjaavat "objektiiviset mitat" (asioiden hoito realistisesti ja kokemukseen nojaten, tilanteen 'lainalaisuuksien' hyvä tunnistaminen ja niiden pohjalta pääasian ymmärtäminen) ja niiden tilalla "pelot ja haavat" näyttelivät "moraalista arvonnittia" (*erkölcsi értékmérő*).<sup>448</sup> Vain muutamat henkilöt, kuten Dezső Szabó<sup>449</sup>, Lajos Tolnai<sup>450</sup> ja aivan erityisesti Endre Ady<sup>451</sup>, olivat Bibólle sellaisia, joilla oli ollut "kypsää ymmärrystä, arvostelukykyä, moraalista intohimoa ja yhteisötunnetta", mutta yksikään heistä ei ollut poliitikko, vaan kukin edusti omaa kirjallista suuntaansa, Ady lähinnä länsimielistä modernismia, eikä heillä ollut mahdollisuuksia saati vaikutusvaltaa muuttaa Unkarin kurssia pois väärältä polulta, vaan vain eri horisonteista katsoen kritisoida sillä kulkijoita. Niinpä historian tehtäväksi jäi antaa 'vanhalle' järjestelmälle "kuolinisku" (*döntő lökés*) – vuonna 1945.<sup>452</sup>

Kun nyt ei ole enää aihetta analysoida Bibón historiatuomion pohjalta nousevia, demokraattisia reformiehdotuksia, sillä ne hän muotoili tarkemmin ja eksplisiittisemmin sodanjälkeisissä tutkielmissaan, joita on edellä jo laajasti käsitelty, huomio kiinnittyy *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem* ("Epämuodostunut unkarilainen rakenne, umkujamainen Unkarin historia") - esseen sosiaalipsykologiseen ajatuskulkuun, mikä tuki Bibón demokraattisen

<sup>447</sup> Ibid., 597-599. Tunnetuin mailmansotien välisen ajan unkarilainen historian visionääri, Gyula Szekfű, siirsi syntipukin painolastin juutalaisille, teema, joka aktualisoitui 1930-luvun mittaan ja sai erilaisia 'rotuopillisia' ilmauksia äärioikeistossa. Ks. Attila Pók, "Scapegoats in Post-World War One Hungarian Political Thought". *Hungary and Finland in the 20th Century*. Ed. Olli Vehviläinen. SKS: Helsinki, 2002, 16-19. Vrt. Wolfgang Schivelbusch, *The Culture of Defeat. On National Trauma, Mourning, and Recovery*. Transl. Jefferson Chase. Granta Books: London, 2003, "Introduction".

<sup>448</sup> Ibid., 603-604.

<sup>449</sup> Dezső Szabó (1879-1945), 1920-luvun ensimmäisellä puoliskolla mainetta niittänyt kirjailija ja kriitikko.

<sup>450</sup> Lajos Tolnai (1837-1902), reformoitu pappi, runoilija, kirjailija ja lehtimies. Erottuaan vuonna 1884 kirkon virasta ryhtyi budapestilaisen porvariskoulun opettajaksi. Perusti 1891 *Képes Családi Lap*-nimisen perhekasvatuslehden. Hän kritisoi kirjoituksissaan voimakkaasti aikansa (Bachin valtakausi kompromissin jälkeen) Unkarin yhteiskunnallisia ja poliittisia oloja ja erityisesti keskiaatelin elintapoja, mentaliteettia sekä karrierismia.

<sup>451</sup> Endre Ady (1877-1919), unkarilaisen runouden vallnakumouksellinen uudistaja, symbolisti. Pidetty Eino Leinin hengenheimolaisena.

<sup>452</sup> Bibó, "Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem", 608-609.

julkisen moraalin synnyttämisen vaatimusta.<sup>453</sup> Premissinä siinä oli, että yksilön henkinen rakenne (*egyéni alkat*) ja yhteisön henkinen rakenne (*közösségi alkat*) ovat psykologisesti rinnakkaiset siten, että jos yksilöt jostain syystä – yhteisten koettelemusten ja raskaitten kokemusten vuoksi – pelkäävät, ne pelot voidaan yhdistää ja organisoida koko yhteisön peloksi erityisen lainalaisuuden mukaisesti. Niitä voidaan koettaa ohjailla esimerkiksi ideologisesti toivottuun suuntaan, vaikka niistä ei välttämättä muodostuisi yhteisön psykologiseen tilaan, konventioihin, päämääriin, toiveisiin tai yhteisön hyväksymiin selityksiin sopivaa yhteistä käsitystä. Joka tapauksessa Bibólle oli tärkeää tarkkailla, miten yksilöiden mielialat yhdistyivät ja syntyikö niistä jokin ideologinen konstruktio. Hän oletti, että kun yksilöiden psykologista kehitystä häiritsee jokin koettelemus, heidän reagointikykynsä heikkenee, todellisuudentaju horjuu ja reaktion voi olla kiihkeä ja pahimmassa tapauksessa hysteerinen tila. Yhteisöllisesti juuri näin oli käynyt unkarilaisille moneen otteeseen historiansa aikana: unkarilaisen [mielen] rakenteen kieroutumisen kaikki oireet osoittivat ensisijassa (sosiaali)psykohistoriallisesti saatuja reagointikyvyn häiriöitä.<sup>454</sup> Ne aiheuttivat myös unkarilaisen julkisen moraalin horjumisen, hairahtumisen demokratisoitumisen tieltä. Vastaesimerkkinä Bibó nosti esiin Ranskan, missä vallankumous ja sen jälkeinen nationalismi johdattivat heidät ulos feodalismista. Unkarilaisten oli korkea aika oppia seuraava sosiaalipsykologiaan nojaava, tasapainoisen yhteiskuntapolitiikan sääntö:<sup>455</sup>

Kypsä todellisuudentaju ja reagointikyky pystyvät löytämään ikivanhan ja uuden, säilyttämisen ja uudistuksen, tradition kunnioituksen ja vallankumouksellisuuden oikean annostelun ilman, että luo omasta [sosiaalipsykologisesti] rakenteestaan dogmaattisia toiveita ja vaatimuksia.

Toisen maailmansodan jälkeiset uudistukset eivät siten saaneet Bibólle olla Unkarissa kansallisuusaatteen ajamina tehtyjä, vaan yhteiskunnallista ja poliittista "terveyttä ja kypsyä" ohjenuorina pitäen laadittuja. 'Terveestä ja kypsästä' sosiaalipsykologisesta rakenteesta voi nousta myös se julkinen moraalit, jonka avulla voi pyrkiä demokratiaan eikä takaisin 'vanhaan' hierarkiaan tai kasvattamaan uutta, tiukkaa "etujoukkoa" – varoitus myös kommunisteille.<sup>456</sup> Pettymykset oli kestettävä ja traumat hoidettava eikä saanut jäädä kovin pitkiksi ajoiksi valittamaan ja kuristamaan Unkarin demokraattisia voimia. Seuraavaksi onkin analysoitava sitä traumaa, mitä Bibó piti unkarilaisten julkisen moraalit tervehtymisen kannalta kipeimmin hoitoa tarvitsevana.

---

<sup>453</sup> Vrt. Forgas, Kelemen & László, "Social Cognition and Democracy", passim.

<sup>454</sup> Bibó, "Eltorzult magyar alkat, zsákutcs magyar történelem", 614.

<sup>455</sup> Bibó, "Eltorzult magyar alkat, zsákutcs magyar történelem", 618.

<sup>456</sup> Ibid., 619.

## BIBÓ JA JUUTALAIKYSYMYS UNKARISSA TOISEN MAAILMANSODAN JÄLKEEN

Bibón mielestä kipein Unkarin julkisen moraalisen kysymys toisen maailmansodan jälkeen oli tilinteko unkarilaisten osallisuudesta holokaustiin.<sup>457</sup> Hän pani vuosien 1945–1948 aikana paisuneiden keskinäisten syytösten ja katkeruuden ilmapiirissä pettyneenä merkille, että syyllisyyden käsittely julkisuudessa ei suinkaan ollut ”moraalisesti ylentävää”, kun sitä tietoisesti välteltiin.<sup>458</sup> Puheenvuoroista kuului peittelyä ja vähättelyä, kun muun muassa muistutettiin unkarilaisten enemmistön sentään vastustaneen saksalaisten ja heidän unkarilaisten apureidensa toimintaa Unkarin ja Romanian juutalaisten kokoamiseksi ja kuljettamiseksi kuolemanleireille ja pakkotyöhön. Kurjuuden ja puutteen vallitessa valitettiin, ettei juutalaisilla ollut yksinoikeutta kärsimykseen tai että olisi parasta koettaa unohtaa menneet, jopa äskettäin toimeenpannut juutalaisvainot. Oli niitäkin mielipiteitä, että reformoidun kirkon esittämä anteeksipyyntö juutalaisille oli aivan liikaa ja että myös juutalaisten pitäisi antaa unkarilaisten pahat teot anteeksi. Oli ilmeisesti ajateltu: sodassa lait vaikenevat tai niiden rikkomisesta ei enää nosteta suurta porua. Erästä äärimmäisyyttä edusti József Darvasin maaliskuussa 1945 heittänyt kiistakirves: ”Juutalaiset halusivat nyt [vuorostaan] ryhtyä pakko-työpataljoonien

---

<sup>457</sup> Bibó arvioi juutalaisten menetykset yli puoleksi miljoonaksi. Nykylaskelmien mukaan luku on 618.007. Siinä ovat mukana ennen sotaa ja sodan aikana laajentuneen Unkarin alueelta kuolemanleireille kuljetetut. Heistä 440.000 kuoli Auschwitzissa. Vuoden 1945 loppuun mennessä natsien leireiltä palasi Unkariin 116.500. Noin 2/3 Unkarin juutalaisista menetti henkensä. Vrt. Bibó, ”Zsidókérdés Magyarországon 1944 után”, *VT II*, 627-632; toimittajien kommentit ja luvut *VT II*, 906, n.13 ja Anssi Halmesvirta, ”Järjestelmänvaihdos ja Unkarin 1900-luvun historian myytit”. *Historiallinen Aikakauskirja*, no. 1 (2004), 53, n. 33.

<sup>458</sup> Bibó István, ”Zsidókérdés Magyarországon 1944 után” (1948). *VT II*, 623.

vartijoiksi”<sup>459</sup>. Heitä näet oli sekä kansantuomioistuimissa että turvallisuuspoliisissa.

Kiivas keskustelu koski kiperästi sodan jälkeen myös sitä, miten taistella maassa uudelleen virinnyttä antisemitismiä vastaan. Juutalaisperäisten kommunistien koston pelko näet oikeistossa kasvoi, kun sen takana uskottiin piilevän demokraattista joukkovoimaa. Se puolestaan motivoi kommunisteja käyttämään yhä kovenevia otteita 'taantumusta' ja fasismia vastaan.<sup>460</sup> Bibólle tämä kaikki oli todellisuuspakoa, realiteettien tunnustamattomuutta periunkarilaiseen tyyliin ja julkis-moraalisesti häpeällistä. Olivathan he osanneet 1800-luvulla elää 750.000 juutalaisen kanssa, nyt kun maahan jäi heitä noin 200.000, heidän kysymyksensä ratkaisun ja rinnakkainolon heidän kanssaan ei pitänyt olla tulevaisuudessakaan mahdotonta.

Bibón julkisen moraalin ja demokraattisen arvomaailman näyttökulmasta katsoen koko ideologisesti monisyinen ja päivänpoliittisesti tulenarka juutalaiskysymys vaati tarkan analyttisen selvityksen. Sitä ei voitu pitää piilossa saati haudata menneeseen, vaan sen oli päästävä kaikkine kipukohtineen julki, muuten se olisi jäänyt sosiaalipsykologisenä traumana tulevia sukupolvia vainoamaan. Jos haavojen aukirepiminen tuottikin Bibón nähden unkarilaisille tuskaa, hänen mielestään unkarilaisten mielenrauhaa ajatellen vielä vahingollisempaa oli jättää (lähihistorian) synkkä todellisuus kohtaamatta.<sup>461</sup> Hänen intentionsa laajan ja perinpohjaisen tutkielman kirjoittamiseen ei ollut selittää, mitä juutalaiset olivat tai ovat, vaan osoittaa, miten Unkarissa oli heihin suhtauduttu - "reagoitu" niin kuin Bibó kohtaamisen psykologiso - ja kuinka suuri itsepetos oli väittää, että juutalaisvastaisuus oli Unkarissakin johtunut yksin ihmisten typeryydestä, heidän tavastaan etsiä syntipukkeja onnettomuuksille tai tiedostamattomasta ajautumisestaan alhaisten aatteiden pariin. Hän halusi kertoa myös juutalaisille lukijoilleen, millaisia kokemuksia unkarilaisen keskiluokan antisemiiteillä voi juutalaisista olla - sen, mihin heidän juutalaisvastaisuutensa tai juutalaisen vieraaksi tuntemisensa perustui. Bibó kohtasi siinä julkisen moralistin polttavan

---

<sup>459</sup> Lainaus: Romsics, *History of Hungary in the Twentieth Century*, 263. Darvas oli Erdein tavoin kansankirjailijoiden vasemmistoa ja myöhemmin Rákosin järjestelmän palveluksessa kasvatus- ja opetusministerinä. Bibó jaotteli unkarilaisen juutalaisvastaisuuden kolmeen kategoriaan: (1) väitetään, että he ovat pääriistäjiä, (2) etnisen eron tunne (talonpojissa luonnostaan ja joissakin älymystön edustajissa, kuten Erdei) ilman vastakkainasettelua, ja (3) väitetään, että juutalaisten ja Unkarin saksalaisten assimilaatio on epätervettä unkarilaisille (László Németh, Géza Féja ja János Kodolányi), mistä kehkeytyi myöhemmin se käsitys, että kaikki toimet juutalaisia vastaan ovat väärin, koska juutalaisten käytös on juutalaisuuden historiallinen funktio. *Életút dokumentumokban*, 638-640. Vrt. Ungváry Krisztián, "Bibó és a zsákutca". *Mozgó Világ* 2001/12, 78-82.

<sup>460</sup> Bibó, "Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem", 609. Bibó väitti tuntevansa kommunistien psykologian, kun he eivät vainonneet muutamia viimeisiä juutalaiskapitalisteja, koska he itse edustivat eräänlaista juutalaisuutta (!). Kommunisteiksi kääntyneet juutalaiset puolestaan "metsästäivät" sodan jälkeen fasisteja ja natseja ja esiintyivät Bibólle yllätykseksi unkarilaisuuden puolustajina. *Életút dokumentumokban*, 247-250. Unkarin äärioikeistosta, ks. Halmesvirta, "Unkarin äärioikeisto 1930-luvulla", 354-359.

<sup>461</sup> Bibó, "Zsidókérdés Magyarországon 1944 után", 624.

ongelman: halutessaan oikaista vääryyksiä ja korjata vääristyneitä asenteita, hän kirjoitti omasta sisäisestä, moraaliseen pakostaan, mutta lukeva yleisö ei välttämättä ymmärtänyt kirjoitusten sanomaa tarkoitettussa merkityksessä, vaan 'reagoi' omalla tavallaan, jopa loukkaantuen, kuten saattoi muun muassa juutalaisten ja muiden asianosaisten sensitiivisyyden tietäen käydä. Eihän osapuolilla ollut todellista kuvaa toistensa todellisuudesta. Bibón oli siis kirjoitettava heistä syvällä sympatialla ilman läksytystä, opetuksia ja hän saikin kuulla, että vaikka juutalaispiireissä oli suhtauduttu hänen tutkielmaansa kriittisesti, heidän joukossaan oli niitäkin, jotka sanoivat sen osuneen naulan kantaan.<sup>462</sup> Se, että monet unkarilaiset kommentaattorit käsittelivät kysymystä ahtaasti, vain assimilaation kannalta, ei ollut siihen verraten kovin kohtuullista, mutta ymmärrettävää, koska niin sanottu "etnisen vieraan kohtaaminen" (esimerkiksi talonpoikien ja juutalaisten kesken), jos kohta siinä ei sinänsä ollut mitään antisemitististä, oli kuitenkin eräänlaista vieraan hylkimistä, vieraan käytöksen torjumista, mitä ei voinut lopullisesti poistaa niin kauan kuin maailmassa oli 'toisia', joita kohdata.<sup>463</sup> Tässä Bibó oli varsin moderni jättäen taakseen rodulliset ja muut näennäisbiologisesti ennalta-asetetut ihmisten kategorisoinnit.

Bibón ristiriitaisen vastaanoton osakseen saanut kirjan mittainen (174 ss.) tutkielma juutalaisuuskysymyksestä oli hänen viimeinen Unkarissa julkaisemansa teksti.<sup>464</sup> Se on aikalaisanalyysistä eittämättä syvällisin ja antaa mainion kokonaiskuvan juutalaisuuden käsittämisestä ja holokaustiin liittyneestä moraaliseen painolastista ja sen keventämispyrkimyksistä maassa sodan jälkeisinä vuosina. Lännessä Bibón teksti on noteerattu merkittäväksi varhaiseksi kannanotoksi sodan jälkeisinä vuosina moniaalla haudattuun arkaan asiaan ja se on sisällytetty myös aivan viime aikoina julkaistuihin Bibón esseekokoelmiin.<sup>465</sup>

Demokraatti Bibólle oli aina tärkeää etsiä nykypolitiikan ongelmille – Unkarissa umpikujille – historiallista taustaselitystä, jossa hänellä 'edistys' ja 'taantumus' taistelivat johtoasemasta. Antisemitismi edusti siinä erästä 'taantumuksen' ideologiaa, joka sai Unkarissa sotien välisten vuosien mittaan huomattavan jalansijan. Edistyksekkäänä julkisena moralistina Bibó arvosteli aikansa poliittisia johtajia antisemitismin myötäilystä ja juutalaislakien nimeämisestä sosiaalisiksi "reformiksi", vaikka sen toimeenpanossa unkarilaiset pääsivät taloudellisesti hyötymään juutalaisten ahdingosta. Heidän epäinhimillinen kohtelunsa oli Bibólle osoitus unkarilaisen politiikan teon

---

<sup>462</sup> *Életút dokumentumokban*, 250.

<sup>463</sup> *Ibid.*, 245, 250–251.

<sup>464</sup> Balog sanoo vastaanoton olleen "sokeaa" tai dogmaattista (Sándor Millók) ja Bibón puhuneen paljolti "seinille". Ks. Balog Iván, "Bibó és a zsidókérdés". *Bibó 100*, 213.

<sup>465</sup> *Esim. The Art of Peacemaking: The Political Essays of István Bibó*. Yale University Press: New Haven, 2015 ja István Bibó, *Democracy, Revolution, Self-Determination*. Myöskään juutalaiset eivät lyhyen tilinteon jälkeen halunneet heti repiä Unkarin yhteiskunnan haavoja auki eikä pitää yllä jännitystä suhteissaan unkarilaisiin. Unkarilaisille se saattoi toimia myös alibina vältellä vastuunkantoa. Vrt. Pozsgay Imre, "Bevezetés". *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemizmus*. Szerk. Hanák Péter. Gondolat: Budapest, 1984, 6.

epäonnistumisesta ja hallitusten katastrofaalisesta arvostelukyvyyttömyydestä, itseasiassa itseään ruokkivan kansallisen moralisoinnin egoismista. Jälleen kerran oli unohdettu Bibón kunnioittaman vallankumoussateen moraalisen sanoman syvin merkitys: vapaus, tasa-arvo ja veljeys kaikille. Hänelle riitti luodata sen unohtamisen unkarilaista 'historiaa' vasta vuoden 1919 jälkeisestä ajasta alkaen eikä mennä kovin syvälle antisemitismien yleiseen historiaan, koska siitä pitäen antisemitismi aktualisoitui paitsi lainsäädännössä myös yhteiskunnan kaksinaismoralistisissa, tekopyhissä arvostuksissa. Yhtäältä ensin haluttiin vähentää juutalaisten poliittista ja hallintovaltaa, mutta toisaalta, kun heidän taloudellinen vaurautensa ja valtansa vain kasvoi, myös niitä alettiin laeilla rajoittaa 'sosiaalisen ongelman' ratkaisun varjolla tarkoituksena siten säästää juutalaiset pahimmalta. Ensimmäisellä juutalaislailla (1938) heidän osuutensa Unkarin talous- ja henkiseen elämään rajoitettiin 20 %:iin, toisella (1939) se supistettiin 6 %:iin ja heidän kansalais- ja poliittisia oikeuksiaan loukattiin, muun muassa silloin, kun heidät pakotettiin sota-aikana rintamalle työpalveluun.<sup>466</sup> Bibó tuomitsi ne nimenomaan siksi, että tyydyttäessään näin äärioikeiston vaatimukset hallitus loi ääriryhmille perusteen vaatia aina vain lisää. Näin se oikeutti laillisesti erityisen kansalaisryhmän sulkemisen ihmisarvon piiristä. Itseasiassa lait saattoivat juutalaiset hengenvaaraan, mikä prospekti sitten sodan aikana aktualisoitui erilaisina siirto- ja puhdistusoperaatioina. Moraalisesti arvosteltuna nuo alhaiset teot olivat Bibólle jopa maaorjuuteen verrattuna pahinta, mitä Unkarin historiassa oli koskaan tapahtunut. Kun nuoliristiläisten "päättömien" määräysten – ghetot ja Daavidin tähden säätäminen pakolliseksi<sup>467</sup> – annettiin toteutua, ja unkarilaiset tekivät saksalaisten apureina niin sanotut toisarvoiset työt – kokosivat juutalaisia leirikuljetuksia varten – heidän moraalinsa oli saavuttanut selkärangattomuuden pohjanoteerauksen. Kun heidän ei enää tarvinnut kohdata juutalaisia, vaan he voivat vapaasti anastaa heidän omaisuuttaan, he vajosivat uskomattoman alas, "ahneuteen, tekopyhään häpeämättömyyteen, kylmään pyrkyryyteen", kaikki vääristyneen, epädemokraattisen julkisen moraalin piirteitä.<sup>468</sup> Vain aniharvat unkarilaiset auttoivat juutalaisia piilottamalla heitä. Parinsadan tuhannen juutalaisen pelastumista ei Bibón mielestä voinut laskea unkarilaisten virkamiesten tai Horthyn Auschwitz -kuljetusten lopettamismääräyksen ansioksi, koska tosiasiasa kyse oli ollut siitä, että ei ollut aikaa eikä tarmoa jatkaa puhdistuksia. Jos juutalainen aikoi pelastua, hänellä piti olla yhteyksiä erilaisiin pelastuselimisiin – toisin kuin esimerkiksi Tanska, Unkarin valtio ei suojellut heitä.<sup>469</sup>

<sup>466</sup> Bibó, "Zsidókérdés Magyarországon 1944 után", 625; toimittajien kommentit s. 904-905.

<sup>467</sup> Maaliskuun 29. 1944 lähtien juutalaisten oli kannettava Daavidin tähteä. Heiltä takavarikoitiin omaisuus, kaupat ja yritykset eivätkä he enää saaneet olla lääkärin, asianajajan, opettajan, lehtimiehen tai näyttelijän ammatissa. Heiltä kiellettiin pääsy viihdealan paikkoihin, heidän ruoka-annoksiaan pienennettiin ja perustettiin tutkimuslaitos heidän rotuominaisuksiensa selvittämiseksi. Ks. Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*, 212-213.

<sup>468</sup> Ibid., 633-634.

<sup>469</sup> Ibid., 635-636.

Päävastuun Unkarin juutalaisten kovasta kohtalosta Bibó langetti niin maallisille kuin hengellisillekin auktoriteeteille, niille, joiden piti olla perillä eurooppalaisen kulttuuriin kuuluvan julkisen moraalin sanelemista ihmisyyden, tasa-arvon ja oikeudenmukaisuuden arvoista. Hallintovirkamiesten olisi pitänyt viimeistään saksalais miehityksen alettua julistaa koventuneet juutalaisvastaiset toimet laittomiksi ja luopua viroistaan ja tehtävistään eikä jatkaa laittomuuksien tukemista velvollisuuksien ja käskyjen täyttämisen nimissä. Totteleminen tarkoitti, että he eivät pitäneet "gansterivaltion" toimien mitätöintiä moraalisena velvollisuutenaan, toisin kuin Bibó itse. Kirkonmiehet eivät olleet sen parempia; "lamaantuneina" he eivät nousseet hitleriläistä "nihilismiä" vastaan. Juutalaisten vainon todella alettua ilmaantui juutalaisia, jotka halusivat kääntyä kristinuskoon, mutta kirkko sääsi kolmen kuukauden oppiajan ennen kastetta ja vaikka 19. maaliskuuta 1944 jälkeen monet halusivat pelastaa sillä tavalla henkensä, kirkko piti linjansa, mikä merkitsi monille joutumista kuolemanvaaraan.<sup>470</sup>

Oma ryhmänsä vastuuttomia muodostivat Unkarin älymystön edustajat, joilta heiltäkin niin kuin kirkon johdolta Bibó olisi odottanut voimakkaita puheenvuoroja ja vastareaktioita juutalaisten diskriminaatioon ja joukkotuhon osallistuneita vastaan sodan jälkeen. Kysymykseen, olivatko he vastustaneet fasismia ja hitlerismiä, hänen vastauksensa oli: joitakin poikkeuksia lukuunottamatta he olivat pakoilleet, vaienneet tai muutoin väistäneet vastuunsa ja siten jättäneet täyttämättä henkisen ja älyllisen elämän eliitille lankeavan julkis-moraalisen tehtävän laatia ja propagoida "ihmisyysohjelma" (*emberség program*), jolla käännettyä unkarilaiset pois epäinhimillisistä ideologioista ja rotu- ja muista ylemmyysopeista. Mutta kun ei niin tehty, oli ajauduttu "sokealle raiteelle" (*vakvágány*) eli demoralisaation umpikujaan.<sup>471</sup> Bibó osoitti, miten jakaantunut Unkarin poliittinen kenttä juutalaiskysymyksessä sotien välisenä aikana oli ollut: juutalainen ja porvarillinen vasemmisto oli vastustanut juutalaisten kansalaisoikeuksien riistoa, mutta se osoittautui heikoksi oppositioksi 'vanhan' liberaalin ja bethleniläisen, konservatiivis-liberaalin ideologian rinnalla; ne konservatiivit, jotka vastustivat saksalaissuuntausta olivat legitimistejä ja restauraation kannalla, eivätkä hyväksyneet radikaaleja ratkaisuja. Alun perin sekä saksalaissuuntausta että juutalaisvaikutuksen leviämistä vastustaneet "hyvät voimat" osaltaan jättivät poliittisen kentän auki juutalaisten vainoojille, kanta, jota Bibó piti moraalisesti riskialttiina, sillä kriittisillä hetkillä 1944 keväällä he eivät onnistuneet tekemään juutalaiskysymyksessä enää mitään. Heistä hän mainitsi erityisesti Dezső

---

<sup>470</sup> Ibid., 642. Syksyllä 1944 Bibó oli erityisen huolissaan sellaisista lapsista, joilla ei ollut laillista syntyperää. Pelastaa olisi pitänyt myös juutalaisten kanssa naimisissa olevat tai heidän kanssaan asuvat. Bibó István, 'Javaslattöredék a zsidótörvény alóli felmentésről' (1944 syys-lokakuu). *BIM* 8, 32.

<sup>471</sup> Ibid., 643.

Szabón<sup>472</sup>. Bibón toivomaa vastarintaa olivat kaikkien sorrettujen vapautuksen puolesta koettaneet tehdä lähinnä sosialistit, mutta heillä ei ollut poliittisesta elämästä sulkemisensa jälkeen riittävästi pelitilaa eikä sellaista kansallista sanomaa, joka olisi vedonnut laajemmin työväenluokkaan. Kommunistit olivat – kuten aiemmista Bibón tutkielmista kuultiin – puolestaan lähteneet taisteluun luokkataisteluhengessä eivätkä liittoutuneet rintamaan halukkaiden kanssa. Kaiken kaikkiaan Unkarista puuttui ratkaisevilla hetkillä – saksalaisten miehitys ja nuoliristiläisten nousu valtaan – poliittiselle täyskäännökselle ja laajamittaiselle sekä aktiiviselle (sabotaasit saksalaisia vastaan) että passiiviselle vastarinnalle tarpeellinen ”henkinen taustatuki” (*szellemi hátvéd*).<sup>473</sup> Siihen Bibókin olisi yhtynyt.

Miksi Unkarissa ei syntynyt esimerkiksi voimakasta vastarintaliikettä kaatamaan nuoliristiläisen nukkehallituksen terrorihallintoa ja nousemaan saksalaista miehittäjää vastaan? Bibón vastaus oli jälleen sosiaalipsykologinen: jos unkarilainen olikin *yksilönä* (kurs. AH) terve, ”rohkea ja ihmisyyden puolella”, unkarilaisen *yhteisön* (kurs. AH) henkinen terveys (moraali) oli horjunut sen monissa, Bibón jo aiemmissa tutkielmissaan analysoimissa koettelemuksissa ja epäonnistumisissa (1848–1849, 1867, 1918–1919 ja 1920 Trianonin rauhansopimus), mitkä olivat estäneet demokratiaan ohjaavien, ”moraalisten, suuntaa-antavien periaatteiden” (*erkölcs irányelvek*) vakiintumisen yhteisön eri rakenteissa. Unkarissa ei pelkojen ja epärealististen päähänpinttymien (*rögeszme*) – esimerkiksi Pyhän Tapanin valtakunnan palauttamisen illuusio – vuoksi päässyt kehittymään demokraattista julkista moraalia ja siihen nojaavaa poliittista vaistoa, jolla olisi voitu välttää muun muassa natsi-Saksan houkutuksiin (aluepalautukset) lankeaminen ja valloitusretkille osallistuminen. Sitävastoin politiikaksi tuli ”petturimainen veitsenterällä tanssiminen”, minkä nimissä juutalaisten kuljetuksiakin nimitettiin harhaanjohtavasti ”väestönsiirroiksi” (*kitelepítés*) ja omat sotakärsimykset niputettiin yhteen juutalaisten kärsimysten kanssa. Vaikka saksalaisten kanssa yhteistyötä tehneet viranomaiset tiesivät, mistä todella oli kyse, heidän ja monien muiden unkarilaisten – Bibó ei tarkoittanut maaseudun talonpoikien enemmistöä, joka oli joko välinpitämätöntä, tahallisen tietämätöntä tai toimintakyvytöntä – omatunto oli ”jakautunut” juutalaisten tuhoamisen puolesta tai sitä vastaan ja heidän moraalisensa oli siten ”optisen harhan” vallassa. Siksi he voivat moraalisesti sokeina väittää, että ’emme me unkarilaiset, vaan ne saksalaiset’, vaikka jokaisen, joka näki juutalaisia vietävän, olisi kuulunut ”kypsän moraalisen tunteen” vallassa ryhtyä vastatoimiin.<sup>474</sup>

---

<sup>472</sup> Dezső Szabó (1879–1945), kirjailija ja esseisti, jota pidetään myös ensimmäisenä unkarilaisena antisemitisti-intellektuaalina. Hänen näkemyksensä unkarilaisen talonpojan ainutlaatuisuudesta, ’rotu-unkarilaisuudesta’ ja kaupunkielämän rappiosta saivat paljon aikaista ihailua osakseen. On kiistelty, kannattiko hän juutalaisten hävittämistä Unkarin julkisesta elämästä, mutta ainakaan Bibó ei suoraan syyttänyt häntä siitä, vaan piti häntä ”auttamattomana, mutta vilpittömänä romantikkona”. Ks. Bibó, ”Zsidókérdés Magyarországon 1944 után”, 644–645.

<sup>473</sup> Ibid., 646.

<sup>474</sup> Ibid., 646–647, 651–653.



Bibón vaativan käytöskaavan mukaan jokaisen juutalaisten vainoon osallistuneen tuli esittää henkilökohtainen anteeksipyyntönsä, sillä jos joku taho tai arvohenkilö esittäisi koko kansan puolesta anteeksipyynnön, hän alentaisi itseään yhteisön silmissä moraalisesti liikaa ja esiintyisi toisten mielestä hurskastelijana. Demokraattiseen julkiseen moraaliin ei vastuuasioissa kuulunut esittää vääriä eleitä, olla liian varovainen tai moraalisesti laiska. Myös Unkarin valtion olisi pitänyt tehdä tiliä teoistaan ja tekemättä jättämisistään, mitä ei Bibón häpeäksi ollut kolmeen vuoteen tapahtunut. Poliittisen johdon olisi tullut lopulta osoittaa maailmalle ottavansa sota-ajan hirmuteoista täyden kollektiivisen vastuun, sillä sen tehtävä oli myös näyttää kansalaisille "moraalista suuntaa", mikä rakentaisi yhteistä ja tiedostetun "perustavaa moraalista vakavoitumista". Vain sillä tavoin unkarilaiset voisivat kääntää maailmalle "jalommat kasvonsa".<sup>475</sup> Tällaista kasvojen pesua saatiin kauan odottaa ja julkisen moraalin tila jäi juutalaisyksymyksessä pitkäksi ajaksi rappiolle.

Tähdentääkseen juutalaisyksymyksen demokraattisen julkisen moraalin kannalta oikeamielisen ratkaisun tärkeyttä Bibó katsoi tarpeelliseksi tehdä ekskursion juutalaisuuden ja antisemitismin suhteen historiaan. Tässä ei ole tarkoituksenmukaista palata siihen koko laajuudeltaan, vaan ottaa siitä tarkasteluun Unkarin vuosien 1945–1949 tilanteeseen keskeisesti vaikuttavat seikat ja keskittyä antisemitismin eri selityksien analyysiin. Bibólle lähtökohta oli, että juutalaiset pitivät itseään kansana, mutta vähemmistönä, jolla ei (toistaiseksi) ollut omaa valtiota, käsitys, mikä ei luonnollisestikaan hyväksynyt kristittyjen tai maallisten antisemitistien – joiden käsitykset puolestaan voivat olla peräisin keskiaikaisista ennakkoluuloista tai moderneista rotuopeista – heitä eri tavoin väärin ymmärtäviä, herjaavia tai muuten alentavia mielenilmauksia. Bibó halusi selvittää, mistä sosiaalipsykologisista mekanismeista tuollainen antisemitismi sai alkunsa ja miten se sai joukkokannatusta niin paljon, että Unkarissakin ryhdyttiin laatimaan juutalaisvastaisia lakeja.

Unkarissa pian virallisemmankin aseman saava selitys antisemitismille oli historiallisen materialismin dialektiikan mukainen: juutalaisten emansipaatiota vastustavat feodaaliherrat ja osa pääomaporvaristoa pelkäsivät taloudellisen ja yhteiskunnallisen asemansa puolesta, ja aina kun työväki uhkasi sen asemaa, sen joukoista löydettiin "kaikki moraaliset pidäkkeet" menettänyt, alin proletariaatin kerros, jolle voitiin uskotella juutalaisten olevan heidän kurjan tilansa aiheuttaneita syntipukkeja. Heistä voi tulla antisemitistejä ja fasisteja. Selitys sisälsi myös pseudo-determinismin: molemmat ideologiat olivat kuitenkin predestinoituneita kumoutumaan, kun syntyisi luokaton yhteiskunta.<sup>476</sup> Bibólle tuo oli liian helppo selitys, sillä se jätti joukkopsykologiset tekijät huomiotta – miten ihmeessä antisemitismi voi tulla massojen omaksumaksi? Eräs mahdollinen ja Bibólle ymmärrettävämpi selitys oli yksinkertaisesti se, että

---

<sup>475</sup> Ibid., 658-659, 662.

<sup>476</sup> Molnár Erik, "A zsidókérdés Magyarországon" (1946-luento). *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus*. Ed. Péter Hanák. Gondolat: Budapest, 1984.

ihmisten maailma rakentui kuvitteellisesti 'meistä' ja 'toisista', ja kun 'toiset' naapurissa osoittautuivat kyvykkäämmiksi kuin 'me' ja menestyivät, syntyi kateutta, joka muuttui ajan mittaan vihaksi – nykyisinkin muodissa oleva versio vierasvihadiskurssista. Vastaamattomaksi kysymykseksi silloin kuitenkin jäi, miksi muita 'toisia' ei kadhdittu ja halveksittu, ja toisaalta olihan olemassa köyhiäkin juutalaisia. Bibó suhtautui epäilevästi freudilaiseen Oidipus -selitykseen, sillä hänelle negatiiviset stereotypiat, yleistykset ja pirukuvat juutalaisista olivat täysin tiedostettuja, eivät tiedostamattomia isänmurhasta johtuvan synnintunnon siirroksia kristittyjen niskoille. Hän asettui tarkastelemaan sitä, kuten nykyään sanottaisiin, kokemusmaailmaa, missä juutalaiset ja muut kohtasivat ja missä nähtävissä ja koettavissa ovat "ärsyttävät" kulttuurierot yleistettiin, kun havaittiin, että vaikka juutalaiset olivat assimiloituneet tai pyrkivät assimiloitumaan valtaväestöön, he pitivät yllä omaa keskiajalla syntynyttä riittiyhteisöään. Modernissa, kapitalistisessa yhteiskunnassa he jäivät marginaaliin hoitamaan raha-asioita, millä alalla he pian osoittivat rationaalisuutensa ja menestyivät. Juuri tuo menestyminen, monille "liian helppo onnistuminen", synnytti kateutta ja juutalaisten toimintaa alettiin pitää kristinuskon näkökulmasta katsoen moraalittomana siitä huolimatta, että Unkarissa he olivat vuodesta 1867 lähtien olleet poliittisesti emansipoituja. Juutalaiset puolestaan pitivät ympäröivän yhteiskunnan moraalisia kategorioita väärinä. 1800-luvun loppuun mennessä heihin oli moraalisesti dehumanisoituneessa ilmapiirissä jo kiinnitetty ne 'merkit' eli stigmat (laskelmoiva, itsekäs, petollinen, temppujen tekijä), joilla heidät voi erottaa ja sitten nimitellä halveksivasti – siitä syntyi Bibón määrittelemä moderni antisemitismi.<sup>477</sup>

Se Bibón toistuvasti kuvaama unkarilaisten kokemusmaailma, mihin raskaat historialliset koettelemukset olivat lyöneet leimansa ja aiheuttaneet poliittista hysteriaa ja julkisen moraalin turmeltumisilmiöitä, sosiaali-psykologisesti ehdollisti yhteiskunnan "voimattomuuteen" ja aiheutti realistisen todellisuuden kuvan kadottamisen, minkä johdosta antisemitismi pääsi vallalle halveksittavan juutalaisuuden 'totuuden' ilmauksena. Siltä pohjalta syntyivät juutalaisvastaiset syntipukki-ideat, harhakuvat ja salaliittoteoriat juutalaisesta maailmanvallasta ja salaseuroista ja -liitoista, eivätkä niitä Unkarissa "antidemokraattisen nationalismin" kyllästäjän julkisen moraalin kantajat ja valtaapitävät tuominneet, vaan ne alettiin yleisön keskuudessa hyväksyä tosina.<sup>478</sup> Kaikille piti Bibón käsityksen mukaan Unkarissakin olla holokaustin ilmitulon jälkeen selvää, että antisemitismin vastaista taistelua oli jatkettava uusin menetelmin, sillä se ei ollut suinkaan holokaustin seurauksena kadonnut. Juutalaisvihaa levittäviä antisemitistejä oli rangaistava, mutta ei juutalaisten kokemusten perusteella, vaan ihmisyyden

---

<sup>477</sup> "Antisemiitti ei ole vielä se, joka käyttää sanaa 'juutalainen' epäystävällisissä merkeissä, vaan se, joka käyttää itse 'juutalainen' -sanaa halveksivasti". Lainausta: Ibid., 701. Bibó, "Zsidókérdés Magyarországon 1944 után", 666-667, 682-683, 689-690, 694, 701; *Életút dokumentumokban*, 246-247. Esim. Galitsiassa markkinoilla juutalainen torikauppias avasi talonpojan pullon korkkiruuvilla fillerin hinnalla.

<sup>478</sup> Bibó, "Zsidókérdés Magyarországon 1944 után", 718.

arvon rikkomisen objektiivisen arvostelun mukaan. Sen sijaan antisemitismien taustalla olevien juutalaisvastaisten ennakkoluulojen, stereotyyppien, yleistysten jne. poistaminen oli hoidettava ei-juutalaisen ja juutalaisen uuden yhteisen kokemuksen, dialogin kautta, mikä voi lopulta muodostua myös paradigmaattiseksi kokemukseksi.<sup>479</sup> Vain siten voi julkinen moraalinen juutalaiskysymyksessä puhdistua, vastuun ilmaisemisen myötä syyllisyydentunto poistua ja ei-juutalaisten ja juutalaisten suhteet vähitellen normalisoitua.

Bibó esitteli neljä dialogiparia, joiden tehtävänä oli luoda kokemuksellinen yhteisymmärrys juutalaiskysymyksen ratkaisemiseksi ja antisemitismien hävittämiseksi. Muutoin ei synkkä julkinen moraalinen ilmapiiri juutalaiskysymyksessä Unkarissa hälväisi. Koska juutalaisia ei saanut sekoittaa syyllisyyden antisemitismistä, ensinnäkin ei-juutalaisten tuli keskenään sopia, että juutalaisista puhutaan vastedes vain yleisinhimillisessä merkityksessä ja sävyssä ilman rasistisia tai muita halventavia ilmauksia. Ja jos juutalainen oli hietä jotenkin loukannut, loukkausten liioittelun taustalta ei saisi kuulua ihmisten yhdenvertaisuuden kieltämistä, ja jos he olivat itse loukanneet juutalaisia, heidän olisi tunnustettava toisilleen itsensä väärä yliarvostus (rodullinen tms.), vastuuttomuus ja mukavuudenhalu niissä tilanteissa, joissa he eivät olleet puuttuneet väärinkäytöksiin ja rikoksiin. Heidän pitäisi myös osoittaa toisilleen tietämyksensä juutalaisten kärsimyksistä, jotka olivat eri luokkaa kuin heidän kokemansa. Edelleen Bibósta oli tärkeää näyttää, että ympäristö otti vastuun juutalaisten kärsimyksistä ja että kukin ei-juutalainen sen myös moraalisesti henkilökohtaisesti tunsu. Seuraavaksi Bibó vaati vaikeimman dialogin käymistä ei-juutalaisen ja juutalaisen kesken, missä juutalaisen piti asettua pikemminkin kuuntelijan kuin syyttäjän rooliin. Ei-juutalaisen tuli kertoa juutalaiskokemuksistaan ilman yleistyksiä ja moraalisia johtopäätöksiä ja kuvata, mitä hän ei juutalaisuudesta, juutalaisten tavoista jne. ymmärtänyt – takomatta juutalaisen päähän omia 'kovia totuuksiaan' tai rotuoppeja. Hänen tuli kertoa ottavansa vastuun juutalaisten kärsimyksistä siinä mitassa kuin tunsu sen koskevan itseään. Hänen ei pitänyt pyytää juutalaista antamaan anteeksi pahoja tekojaan tai tekemättä jättämisiään eikä unohtamaan niitä, vaan vain muistamaan, että toisetkin joutuivat sodassa ja sen jälkiselvittelyissä kärsimään. Kolmannessa dialogissa Bibó vaihtoi dialogiparin roolit ja antoi juutalaiselle keskeisen sanansijan: hänen tuli kertoa kärsimyksistään ja elämänsä tosiasioista välitöntä inhimillistä sisältöä painottaen ja muistuttaen, että koska antisemitismia vielä oli, kärsimykset vain jatkuivat. Juutalaisen ei kuitenkaan pitänyt koettaa hyväksyttää ei-juutalaisella käsityksiään antisemitismien syistä eikä vaatia ei-juutalaisia kollektiiviseen vastuuseen teoistaan, koska ne, jotka jo vapaaehtoisesti sen kantoivat, eivät siitä pitäisi.<sup>480</sup> Tähän joukkoon luki Bibó myös itsensä.

Viimeisessä dialogiparissa Bibó olisi pannut juutalaiset keskustelivat kohtalostaan keskenään. Heidän olisi tullut miettiä, mitä moraalisia ja konkreettisia opetuksia juutalaiset voisivat saada suhteistaan ei-juutalaisiin,

---

<sup>479</sup> Ibid., 720.

<sup>480</sup> Ibid., 720-721.

teema, joka aktualisoitui radikaalisti ympäri Eurooppaa, kun juutalaiset alkoivat etsiä kansansa murhaajia. Bibó ei uskaltanut heitä kuitenkaan asiassa enempää neuvomaan, sillä se oli luonnollisesti juutalaisten oma asia, mutta totesi, että eräiden juutalaisten esittämä näkemys juutalaisista "itsemurhakansana" ei olisi kovin hedelmällinen neuvonpidon lähtökohta.<sup>481</sup> Yleisemmin sanoen, dialogeista piti koko unkarilaisen yhteisön tulla tietoiseksi ja tehdä yhdessä, olkoon kyseessä unkarilainen, Unkarin juutalainen, saksalainen (*sváb*) tai mustalainen, tiliä lähi- menneisyyden julmien kokemusten kanssa ja siirtyä sitten juohevasti demokratian rakentamistyöhön. Mutta kuten tiedämme, tämä odotushorisontti kuitenkin sulkeutui hyvin pian ja Bibó joutui jättämään julkisen moralistin roolin ja jättäytymään eläkkeelle 37-vuotiaana.

Bibóa ja hänen aikalaisiaan muuallakin Euroopassa paljon askarruttanut kysymys oli kansojen tai 'rotujen' sulautuminen toisiinsa ja siihen liittyvä problematiikka, jota käsiteltiin assimilaatio -käsitteen suojissa.<sup>482</sup> Eräs tuon teoretisoinnin keskeinen ongelma oli koettaa selvittää, mitä tapahtuisi, jos ja kun kaksi eri kulttuuria tai eri ihmistyyppiä sekoittuisivat toisiinsa, kävisikö kulttuuriskaalassa ylemmälle asteelle kuvitellulle osapuolelle huonosti vai tekisikö sekoittuminen molemmista sekoittujista jotenkin parempia, älykkäämpiä ja kauniimpia vai jotain aivan muuta. Pessimistisimmät saattoivat nähdä sekoittumisessa degeneroitumisen oireita tai peräti sukupuuttoon johtavaa biologista determinismia. Unkarissa polttavin kysymys oli juuri juutalaisten assimilaatio - oliko se onnistunut vai ei ja mitä seurauksia siitä oli unkarilaisille itselleen sekä millä ehdoilla ja edellytyksillä se voi tulevaisuudessa tapahtua. Tähän Bibó saattoi heti todeta, että assimilaatiossa oli jääty Unkarissa "välitilaan", se oli kesken, ja voi tapahtua siellä yleensä rauhallisessa elinympäristössä eikä sen jatkumisesta ollut selkeää kuvaa, vaikka muun muassa vasemmisto odotti luokkataistelun sulauttavan juutalaiset unkarilaisiin ja esimerkiksi keskiluokka toivoi, ettei unkarilaisiin sulautuisi enää sivistymättömiä "itäjuutalaisia" (Ukraina). Kun hän katsoi tilannetta juutalaisten kannalta, hän näki, miten sulautuminen oli ja tuli olemaan heille vaikeaa voimakkaan "sitomisvoiman", koheesion vuoksi.<sup>483</sup> Bibó käsitteli kysymystä kokonaisvaltaisesti eikä tässä ole syytä takertua hänen laseeraamansa tematiikan kaikkiin detaljeihin, vaan keskittyä analysoimaan sitä vain sodan jälkeisen demokraattisen julkisen moraalien kehkeytymisen ja sen estymisen näyttökulmista. Silloin merkittäviä olivat ne esteet, joita juutalaisten sulautumiselle Unkarissa yhä oli: heidän yhteisönsä sulkeutuneisuus, assimilaatiohaluttomuus ja -kiellot, molemminpuoliset ennakkoluulot ja käyttäytymiserot sekä juutalaisten unkarilaista arvojärjestelmää loukkaavat

---

<sup>481</sup> Juutalaisperäisen kommunistin, Károly Papin (1897–1945) esittämä näkemys assimilaation tuloksesta.

<sup>482</sup> Ks. Halmesvirta, *Turanilaisia ja herrasneekereitä*, johdanto.

<sup>483</sup> Bibó, "Zsidókérdés Magyarországon 1944 után", 722, 747; *Életút dokumentumokban*, 691. Assimilaatioksi ei riittänyt kielen omaksuminen ja etninen sulautuminen, vaan olisi tarvittu moraalien, uskonnollisen kulttuurin, normien ja makujenkin assimilointia, mikä oli lopulta mahdotonta. Se olisi käynyt bibólaista pluralismia vastaan. Vrt. Kovács András, *A másik szeme. Zsidók és antiszemita a háború utáni Magyarországon*. Gondolat: Budapest, 2008, 57–59.

uravalinnat, mikä aiheutti unkarilaisissa tyytymättömyyttä ja oli antisemitismin aiheena. Osoittelun kohteina olivat varsinkin ne kapitalistijuutalaiset, jotka harjoittivat maailmanlaajuisia kaupallista ja pankkiiritoimintaa ja jotka eivät olleet assimiloituneita, vaan olivat löytäneet varallisuutensa turvin paikkansa yhteiskunnassa. Lisäksi tuli ottaa huomioon assimilaatiota vastustava sionistiliike. Bibó, joka oli lapsena repinyt juutalaisia halventavia julisteita julkisilta paikoilta, pystyi asettumaan myös juutalaisten asemaan tarkatelllessaan assimiloitumisen ongelmaa.

Kun muistetaan, miten suuria vaikeuksia Bibó havaitsi sodan jälkeisen Unkarin demokratisoitumisessa, ei ole lainkaan kummallista, että hän joutui käsittelemään juutalaisten assimiloitumisen ongelmia yhtenä sen esteenä, joka periytyi sotien väliseltä ja sota-ajalta. Unkarin 'vanha' puolifeodaalinen järjestelmä oli perustunut eriarvoisuudelle ja yhteiskunnan hierarkioille, joiden kumoaminen olisi ollut niin juutalaisten kuin saksalaistenkin (*sváb*) assimilaation edellytys. Sotien välinen assimilaatiopolitiikka – jos sellaista todella oli – oli yhtäältä vaatinut, että heidän olisi pitänyt opetella unkaria ja/tai julistautua väestönlaskuissa unkarilaisiksi, jos siihen oli perusteet – vaatimus, johon monet suhtautuivat empien. Toisaalta myös jo itseään assimiloituneina pitäviä alettiin uudelleen pitää juutalaisina ja vaatia heidän kansalaisoikeuksiensa rajoituksia. Bibó oli seurannut läheltä, miten julkiselta moraaliltaan "sokea ja epäinhimillinen" unkarilainen yhteisö oli projisoinut keksityt, unkarilaisuudelle kielteiseksi leimatut rotuominaisuudet juutalaisiin, oppi, mihin viitaten myös Unkarin valtio 1920-luvulla kaikessa hiljaisuudessa sanoi irti 1860-luvulla tehdyn "paktin" juutalaisten kanssa.<sup>484</sup> Siinä missä unkarilainen yhteiskunta oli Bibólle julkiselta moraaliltaan jo itsessään yksi Euroopan "profiilittomimpia" maita, ja missä yhteiskunnalliset rakenteet olivat jähmettyneet ja arvonnimitat olivat muutaman sukupolven ajan häiriintyneet, oli juutalaisten ja muiden assimilaatio "häiriintynyttä, pompöösiä ja ristiriitaista". Hän oli pannut merkille, kuinka juutalaiskysymyksestä keskusteltaessa oli saavutettu "perverssivaihe" – oli niitä tarkkailijoita, joiden mielestä Unkarissa ei ollut eds "unkarilaisuutta" (*magyarság*), mihin assimiloitua.<sup>485</sup> Ja perversseimmät teot tehtiin, kun Unkarin joukot valtasivat vuonna 1941 Karpaatti-Ukrainan alueita; siellä oli juutalaisia vaadittu vannomaan unkarilaisuutta ja vaikka he olivat siihen suostuneet, oli heidät siitä huolimatta vuonna 1944 luovutettu natsien käsiin.<sup>486</sup>

Ottaen huomioon sen, miten unkarilaiset olivat juutalaisia kohdelleet, Bibósta ei ollut lainkaan outoa, että he eivät enää pitäneet Unkaria kotimaanaan ja että sionismiin liittyneitä nuoria dissimiloituneita lähti etsimään parempaa kohtaloa Palestiinaan ja Yhdysvaltoihin.<sup>487</sup> He eivät halunneet sen paremmin kuulla unkarilaisuuteen kuulumisesta kuin, että heitä nimiteltäisiin 'juutalaiseksi kansaksi', koska juuri sillä nimityksellä heitä oli vainottu.

---

<sup>484</sup> Ibid., 746, 751.

<sup>485</sup> Dezsó Szabó: on vain koiria!

<sup>486</sup> Bibó, "Zsidókérdés Magyarországon 1944 után", 753.

<sup>487</sup> YK:n tietojen mukaan Palestiinaan (Isrealiin) muutti Unkarista 14.700 juutalaista vuosien 1945–1949 välillä.

Holokaustista selvinneitä Unkariin jääneitä juutalaisia Bibó nimitti "kriisiyhteisöksi", sillä he eivät voineet olla varmoja, mikä Unkariin syntyvä poliittinen järjestelmä, luokaton yhteiskuntako vai porvarillinen, konservatiivis-liberaalinen järjestelmä takaisi, ettei vaino toistuisi. Bibó tiesi, että edellinen ei suonut omaisuuden turvaa, jälkimmäinen puolestaan sisälsi yhä antisemitistisiä aineksia ja mielipiteitä.<sup>488</sup> Julkisen moraalin demokratisoituminen oli pysähtynyt siihen, että virallinen Unkari ei ryhtynyt ratkaisemaan unkarilaisten ja juutalaisten yhteiselon kriisiä, vaan tylästi ilmoitti, että sillä ei ole mitään tekemistä fasistisen menneisyytensä kanssa ja "moraalisen laskun" (*erkölcsi számla*) maksaminen fasistien hirmutöistä ja unkarilaisen rikoksista oli 'vanhan' järjestelmän asia.<sup>489</sup> Väitettiin myös, että 'uusi' järjestelmä loi kaikki edellytykset tulevalle juutalaisten assimilaatiolle ikään kuin mitään ongelmallista ei siihen enää sisältyisi. Bibólle tämä ei luonnollisesti riittänyt, sillä hänen mielestään tuota politiikkaa tehtiin 'vanhan assimilaation' mielialoissa eikä siihen kuulunut vallitsevan kriisin käsittelyä, mikä olisi edellyttänyt pidemmän aikavälin kehitysprosessia erityisesti kasvatuksen ja koulutuksen aloilla. Vaikka voitiin havaita – eikä syyttä – juutalaisten itestietoisuuden kääntyvän sisäänpäin, omaan kirkolliseen elämään ja sionismiin, Bibó ei pitänyt näitä ilmiöitä suinkaan assimilaation esteinä, sillä kärsimysten muisto ei välttämättä sitonut juutalaisia yhteen, vaan heidän valintansa voivat uudessa, avoimessa nollatilanteessa suuntautua moneen eri suuntaan. Hän toivoi Unkariin syntyvän juutalaisille entistä selvästi vapaammat valinnan mahdollisuudet, jotta he voivat yksilöllisesti suuntautua elämässään, ja heidän assimilaatiopotentiaalinsa sikäli, kun he sulautua ylipäänsä halusivat, saisi siten hyvän vastaanottoaaperän eikä ketään siihen kehoitettaisi saati pakotettaisi. Tätäkin vielä tärkeämpää Bibólle oli, että Unkarin yhteiskuntaan luotaisiin "lempeämmät, yksiselitteisemmät, vähemmän sekavat ja terävät" toimintatavat ja inhimillinen julkis-moraalinen ilmapiiri, jotka sitten synnyttäisivät yhteisölliset ja psykologiset edellytykset juutalaisten ja muiden kärsineiden lojaalisuuden syntymiseen Unkaria kohtaan.<sup>490</sup> Vaikka Bibón kanta saattaa kuulostaa toiveajattelulta, demokraattisemman julkis-moraalisen ilmapiirin ja sen pohjalta nousevan demokraattisemman julkisen ja oikeuskielen yleistyminen oli hänelle ehto sekä hirmutöiden tekijäin ja sotasyölysten tuomitsemiselle että juutalaisten 'uudelleen' asettumiselle Unkariin. Historia tuli osoittamaan hänen pyrkimyksensä tyhjiksi.

Tarkasteltaessa toisen maailmansodan jälkeistä europaalaista tilintekoa ja erityisesti sotasyölysten ja holokaustin toimeenpanijoiden vastuuseen saattamista, keskeisessä roolissa olivat luonnollisesti oikeusistuimet. Niin Unkarissakin.

---

<sup>488</sup> Ibid., 757.

<sup>489</sup> Ibid. 758. Vrt. Unkarin laki no. XXV (1946) koskien Unkarin juutalaisten vainon tuomitsemisesta ja sen seurausten helpottamisesta. Siinä sanouduttiin täysin irti 'vanhan' järjestelmän juutalaisten diskriminaatiosta ja sota-ajan vainoista eikä kannettu kollektiivista vastuuta mistään fasistien hirmutöistä. 'Az 1946 évi XXV. törvény a magyar zsidóságot ért üldözés elítéléséről és következményeinek enyhítéséről'. *Magyar történelmi szöveggyűjtemény 1914-1999*, I, 473-475.

<sup>490</sup> Ibid., 761-762.

Kansantuomioistuimet tuomitsivat siellä helmikuun 1945 ja huhtikuun 1949 välisenä aikana 58.388 sotarikollista ja 'kansanvastaisia' rikoksia tehnyttä tekemättä selväksi, kuinka monta heistä tuomittiin juutalaisvastaisten rikosten vuoksi - ilmeisesti heidän lukunsa oli huomattavan suuri. Esseensä julkaisemisen aikoihin Bibó oli vielä sitä mieltä, että tuomittujen luku oli toistaiseksi liian pieni, olihan Unkarin keskiluokka jättänyt juutalaiset oman onnensa nojaan. Tuomitsematta oli paljon natsi-Saksan johdettavaksi antautuneita poliitikkoja, virkamiehiä, sotilaita sekä niitä, jotka olivat tehneet julmuuksia ei-juutalaisille. Hallitus luki juutalaiset samaan joukkoon muiden fasismin uhrien kanssa<sup>491</sup>, ja sen politiikkana oli koettaa välttää juutalaiskysymystä nousemasta julkisuuden teemaksi ja estää juutalaisia saamasta vaatimuksilleen liikaa tilaa. Näin se väisti ottamasta yhteisön kollektiivista vastuuta kannettavakseen ja sekoitti sen tilintekoon oikeuden edessä. Bibón ehdoton kanta oli, että hallinnon oli järjestettävä oikeudenkäynnit siten, että niissä osoitettaisiin "uutta moraalial" erottelemalla eriaisteiset vastuut (eri astein rangaistavat, moitittavat teot jne.) ja asettamalla selkeät korvausrajat. Ei myöskään pitänyt panna fasisteja ja muita juutalaisvastaisia henkilöitä samoihin kategorioihin.<sup>492</sup> Koska tätä ei ollut vielä tehty, oikeuslaitoksen täytti epäkypsä moraalial liiallisine korvausvaatimuksineen, itsetyytyväisyyden ilmauksineen, väärine todistuksineen ja hirttämismimmoinen. Ne aiheuttivat pelkoa syyttömien keskuudessa. Oli myös voimakasta vastenmielisyyttä niitä kohtaan, jotka poliittisilla (teko)syillä välttivät oikeuden eteen joutumisen. Kaikki tuo vähensi oikeuslaitoksen uskottavuutta erityisesti juutalaisten silmissä. Bibó ymmärsi hyvin, että heille oikeusprosessi näyttäytyi toimivan vain "joten kuten" (*lagymatagon*) ja jatkavan heihin ja viattomiin kohdistuvaa vääryyttä. Lisäongelmia aiheuttivat myös selkeiden rajojen ja erottelujen puute, kun arvioitiin eri ammattiryhmien tilintekoa - Bibó olisi asettanut selvän periaatteellisen rajan niiden tapausten välille, joissa ihmisiä suljettiin ammasteista syntyperän persusteella ja niiden, joissa niin tehtiin ihmisyyttä ja kansaa vastaan tehtyjen rikosten perusteella. Oli niitä oikeustapauksia, joissa mitä kauempana jokin ammattikunta oli yleisen huomion piiristä ja mitä kovempaa taistelu elinmahdollisuuksista sen sisällä oli, sitä vääristyneempää tilinteko oli. Hankalaa oli myös punnita niiden henkilöiden ansioita ja väärintekoja, jotka olivat ottaneet haltuunsa juutalaisten omaisuutta ja arvoesineitä - joukossa oli ollut sekä luotettavia henkilöitä että rosvoja, ja epäkypsään moraalialiin Unkarissa tuolloin kuului, että ilmiannettiin mieluummin pahan- kuin hyväntekijöitä. Bibó tiesi juutalaisten suhtautuvan asiaan oikeutetulla kiittämättömyydellä, mikä valitettavasti jätti yksityiset hyvät teot arvostamatta. Toisaalta ei-juutalaisten keskuudessa alhaisen moraalin ilmentymä oli sekin, että jotkut vaativat 'hyvän teon' meriittiä siitä, että olivat esimerkiksi jättäneet paljastamatta naapuriaan juutalaiseksi.<sup>493</sup> Tällaiset omaa etua tavoittelevat mielenilmaukset ja vaatimukset olivat omiaan

---

<sup>491</sup> Vrt. *VT II*, 911-912; Bibó, "Zsidókérdés Magyarországon 1944 után", 762.

<sup>492</sup> Bibó, "Zsidókérdés Magyarországon 1944 után", 764.

<sup>493</sup> *Ibid.*, 766-767.

edelleen epäinhimillistämään eri yhteiskuntaryhmien suhteita ja viivästyttämään demokraattisemman julkisen moraalin vaikutusta myös oikeuskäytänteissä.

Aivan erikseen Bibó halusi käsitellä kysymystä Unkarin henkisen ja älyllisen intelligentsian tilinteosta ja sen yrityksistä, kuuluihan hän itsekin siihen joukkoon. Heidän, jos keiden piti huolella ja luotettavasti tehdä tiliä teoistaan noudattaen erottelua moraalisten ja peroonaallisten virheiden ja eri aatteiden ja periaatteellisten vastakohtakysymyksien välillä. Bibón erottelua selventäen: olihan esimerkiksi niitä älymystön edustajia, jotka olivat (vain) seilanneet fasismiin vanavedessä ja sitten niitä, jotka olivat ideologisesti antisemitistejä tai fasisteja. Hänen häpeäkseen tilinteko oli heiltä tekemättä ja sen tilalla oli viranomaisten (kommunistien sisäministeri) laatima nimilista epämääräisine fraaseineen ”fasismiin kompromettoituneista kirjoitustaitoisista”, joita valtaapitävien oli tarkoitus käsitellä pyrkien erottelemaan heistä artikulointiin kykenemättömät henkilöt. Se osoitti hänelle unkarilaisten suurta ymmärryksen puutetta, kun hallinto hyvin mielivaltaisesti nimesi syyllisiksi esimerkiksi niitä, jotka olivat olleet tutkimuksissaan kiinnostuneita juutalaisten suhdeluista. Jotteri eri tason syyllisten kohtelu olisi ollut samanlaista – yhtä julmaa tai yhtä lievää – oli poliittinen väliintulo ollut ajoittain välttämätöntä. Vakava seuraus siitä oli puolestaan ollut, että muun muassa ne kirjailijat, joita juutalaisten puolestaan katsottiin vainonneen, pääsivät pannasta. Bibólle moraalisesti vahingollinen tulos saattoi tästä kaikesta olla fasismiin vastaisen taistelun heikentyminen ja uusien sellaisten kansallisten marttyyrien synnyttäminen, joiden meriitit eivät olisi oikeastaan arvonnousuun riittäneet.<sup>494</sup> Sitäkin typerämpää hänestä oli, etteivät älymystön edustajat pidättäytyneet tuomarin asemaan asettumisesta, sillä olisihan myös heidän itsensä pitänyt olla tuomittavina ja arvioida kriittisesti omaa asemaansa. Hänestä ei voinut olla oikeutettua paheksua niitäkään, jotka [...]<sup>495</sup>

[...] sekoittivat moraaliset mittapuunsa, koska heillä oli vainon ja kärsimyksen kokemuksia, ja jotka olivat perustellustikin katkeria siitä, että nyt näytti olevan meneillään vastuukysymysten vesittäminen; meidän ei kuitenkaan pitäisi vihastua toisten maltillisuuden puutteen johdosta, vaan meidän pitäisi itse hävetä omaa ylinnokasta asiantilan hyväksyntäämme ja moraalisesta mukavuudenhalusta johtunutta vaitioloamme.

Tarvittiin siis demokraattiseen julkiseen moraaliin (ehdottomasti) kuuluvaa, ”sisäisesti tasapainoista, tiukoilla (*szilárd*) moraalilla mittapuilla tuomitsevaa älymystöyhteisöä”, jolla oli ”kypsät” rajat tunteva yhteishenki ja joka oli kykenevä myös ensin löytämään yhteisen vastuunkannon tavan ja luomaan sellaisen julkisen ilmapiirin ja tilaisuuksia, missä istetutkistelu ja vapaaehtoinen henkilökohtainen vastuunkanto tuli mahdolliseski. Seuraavaksi Bibó olisi jättänyt erilaiset ”puhtaaksi pesemiset” (*szerecsenmosdatás*) ja eri hyökkäykset yhtäläillä omaan arvoonsa sekä tehnyt eron tekojen ja tekemättä jättämisiin kuuluvien ja kuulumattomien seurausten välille, ja lopulta puolustanut niitä,

---

<sup>494</sup> Ibid., 768-769.

<sup>495</sup> Ibid., 769.



joita piti puolustaa. Bibón antamat esimerkit (tapaukset X-Z ja A-I)<sup>496</sup> osoittivat alustavaa suuntaa demokraattis-julkiselle tuomitsemiskäytännölle. Kun eroteltiin moraaliset virheet ja varsinaiset 'pahat teot' toisistaan, päästiin eroon kirjallisen älymystön syyllisyydestä 'puhtaaksi pesemisistä' reaalisen vastuunjaon tielle. Moraaliarvostelujen lausumisen jälkeen yhteisön tehtäväksi jäi ratkaista, keitä vastaan ei nostatettaisi oikeusjuttuja, keitä ei sovittujen seuraamusten jälkeen enää syytettäisi, ketkä voisivat olla henkisten korporaatioiden jäseniä, ketkä voisivat toivoa luomis- tai ansiotyön uutta mahdollisuutta tai olla hyvinvointijärjestöjen jäseniä, ja ketkä lopulta olisivat niitä, joiden tuli jatkossakin kärsiä moraalista "vähempiarvoisuutta" ja henkisestä vahingontuottamisesta annettuja tuomioita.<sup>497</sup> Näin "kypsiä" - Bibón erityisesti suosima laatusana - julkinen moralismi erottelisi 'hyvät' ja 'pahat' analyttisen tarkasti toisistaan.

Bibón periaatteellinen moraalinen ehdottomuus verrattuna kansantuomioistuinten politisoitumisen aiheuttamaan summittaisuuteen ja epäoikeudenmukaisiin tuomioihin ilmeni erityisesti hänen vaatimuksessaan, että tuomioistuinten olisi pitänyt selkeästi määritellä, ettei niiden työssä ollut kyse juutalaisten kostosta - tuomioistuimissa oli juutalaisia tuomareita - vaan korvauksen ja hyvityksen saamisesta ihmisarvon loukkaamisesta ja ihmiselämän tuhoamisesta. Hän vaati, etteivät oikeusprosesseihin saaneet osallistua henkilöt, joita juutalaislait koskivat. Juutalainen ei voinut olla tuomari omassa asiassa, vaan vain "loukatun" roolissa. Tässä hän noudatti oikeudenkäytön vanhaa sääntöä ja luotti siihen, että ei-juutalaisten parhaimmisto voisi kyetä antamaan uskottavia ja julkista moraalialia "tyynnytteleviä" (*megnyugvás*) tuomioita.<sup>498</sup> Vielä ei ollut tiedossa vaatisivatko juutalaiset kansainvälistä oikeudenkäyntiä. Kaiken kaikkiaan Bibó lähti siitä, että kun tuomiot näin olisivat julkis-moraalisesti kestäviä, Unkari voisi pestä kasvonsa myös maailman silmissä, mutta tilinteon prosessi oli maassa jo vuodesta 1945 ollut sellainen, että se oli yhteisönä ollut siihen moraalisesti valitettavan "voimaton", mikä oli saanut yleisön pitämään (vain) juutalaisten asiaa demokratian asiana, julkisuuden atmosfääri, missä antisemitistisiä mielialoja oli jälleen helppo lietsoa.

Bibó oli erityisen huolestunut antisemitismin uudesta aallosta, jonka taustalla oli se julkis-moraalisen ilmapiirin muutos, mikä oli tapahtunut vuoden 1945 jälkeen. Nollavuonna (1945) antisemitismiä ei ollut esiintynyt, koska ihmisillä oli ollut muita murheita, vaikka he eivät olleet lakanneetkaan halveksimasta juutalaisia. Vuoteen 1948 mennessä murheet olivat tilinteon yhteydessä väistyneet, ja vaikka uuden antisemitismin nousun syitä oli esitetty useita Bibó näki, että merkittävä tekijä oli joka tapauksessa vanhan antisemitismin kannattajien paluu julkiselle näyttämölle. Vastuunkannon ja tilinteon tullen monilla heistä oli eriasteisia pahantekoja tunnollaan ja Bibólle oli psykologisesti ymmärrettävää, että he eivät halunneet liiemmin kuulla

---

<sup>496</sup> Löytyvät sivuilta 769-770. Suurin osa jäisi juutalaisia koskevista kirjoituksistaan tuomitsematta vankilaan, sillä heistä ei olisi tulevaa haittaa Unkarin henkisen elämän demokratisoitumiselle, mutta oli niitäkin, jotka piti sekä tuomita telkien taa että myös hiljentää vapautumisen jälkeen.

<sup>497</sup> Bibó, "Zsidókérdés Magyarországon 1944 után", 770.

<sup>498</sup> Ibid., 773.

syllisyydestään. Joukossa oli niitäkin, jotka vaativat, että leireiltä palaavien oli, siinä missä muiden unkarilaisten, kaikessa hiljaisuudessa otettava yhteiskunnassa paikkansa, olkoon se kuinka vähäinen tahansa sekä niitä, jotka kyllä pitivät juutalaisten kohtaloa surullisena, mutta kuitenkin sosiaalisena ongelmana pidetyn juutalaiskysymyksen päiväjärjestyksestä poistaneena lopullisena "ratkaisuna" (*megoldás*). Jälkimmäisten näkemykset edustivat Bibólle selvästi 'vanhan järjestelmän' jäärapäiden pinttyneen taantumuksellista suhtautumista. Eniten demokraattisen julkisen moraalin kannalta epäkypsiä ja anteeksiantamattoman irvokkaita olivat ne herjat, että esimerkiksi Budapestissa juutalaiskauppiaitten määrä oli sotaa edeltäviin vuosiin verrattuna jopa kasvanut antaen siten ymmärtää, ettei kuolemanleirejä olisi edes ollut olemassa.<sup>499</sup> Viimeistään tuo osoitti Bibólle maailmansodan jälkeisen uuden elämäntilanteen synnyttäneen uusia antisemitistejä. Niin oli käynyt myös maaseudulla, missä talonpoikaisantisemitismi maatyöläisten ja agraariköyhien keskuudessa oli voimistunut ja missä oli vuoden 1944 jälkeen sattunut muutamia keskiluokkaisten kansallismielisten ääriainesten lietsomia väkivallantekoja<sup>500</sup> Selitykseksi tällaisille teoille ja niihin johtaneille mielialoille Bibó antoi sen sosiaalipsykologisen ilmiön, että sodan aiheuttamassa kriisissä asemansa ja omaisuutensa menettäneet suurtilalliset ja 'vanhan järjestelmän' virkamiehet ja nekin, joilla ei välttämättä ollut edes menetettävää, kääntyivät antisemiiteiksi saaden tukea heitä yhä auktoriteetteina pitäviltä entisiltä alamaisiltaan. Heidän ajatusmaailmassaan samaistuivat nyt juutalaisuus, kommunismi ja demokratia. Näin käsitettynä ne herättivät Unkarissa Bibón havaintojen mukaan laajempaakin pelkoa, olivathan ne tilintekoa vaativia, ja hän oli kuullut joidenkin aiemmin juutalaisia auttaneiden suista: "Kadun, että autoin juutalaisia" (*Megbántam, hogy zsidókon segítettem*), lausuma, mitä hän piti mitä alhaisimpana moraalisena takinkääntämisenä, vaikka hänellä ei ollut tietoa, kuinka suuren joukon uusista antisemiiteistä tuollaisia sammakoita suustaan päästävät muodostivat. He näet pilasivat senkin vähäisen kypsymisen, minkä demokratisoituva julkinen moraaliksi olisi voinut saada aikaan ja loivat perustaa antisemitismin leviämiseksi.<sup>501</sup>

Vuoden 1945 vallanvaihto ja juutalaislakien kumoaminen (17.3.1945) edellytti uusilta valtaapitäviltä radikaaleja toimia sosiaalisen järjestyksen luomiseksi ja talouden raiteilleen laittamiseksi. Suurmaanomistus lopetettiin ja 'vanhan järjestelmän' virkamiesten tilalle astuivat oppositiovasemmiston ja työväen johtajat. Omaisuuden ja virkapaikkojen uusjako näytti suosivan nyt juutalaisia, vaikka Bibóllakaan ei ollut esittää mitään tilastolukuja sen todistamiseksi. Erityisesti valtion tai valtiollistetun suurpääoman hallinnassa heillä oli nyt lailliset oikeudet, jos kohta sosialisointi – mitä Bibó piti kyllä 'vanhan järjestelmän' rakenteet huomioonottaen erittäin hitaana ja hankalasti läpivietävänä – pakotti heitä emigraatioon. Kun tähän konstellaatioon otettiin

---

<sup>499</sup> Ibid., 775.

<sup>500</sup> Bibó viittaa tässä muun muassa Kiskunmaradasissa (Szolnokin lääni) toukokuussa 1946 tapahtuneeseen lynkkaukseen, jossa kaksi kuoli ja 18 loukkaantui. Kolme tekijää tuomittiin kuolemaan.

<sup>501</sup> Bibó, "Zsidókérdés Magyarországon 1944 után", 778.

mukaan 'vanhasta järjestelmästä' fasismiin ja kansallissosialismiin kääntyneet sekä demokratian että juutalaisuuden hävittämiseen tähdänneet joukkovoimat – niiden ideologinen ja mielipidevaikutus ei suinkaan ollut Unkarista vuoteen 1948 mennessä kadonnut – oli nähtävissä, että julkisen moraalin tila ei voinut pelkällä kommunistien johtamalla voimapolitiikalla parantua. Juutalaisuuden ja demokratian unkarilaiselle antisemitismille ominaisen, fasistisen samaistamisen jatkuminen olikin Bibón suurin Unkarin tulevaisuutta koskeva huolenaihe. Eikä mikään ihme, sillä unkarilainen versio fasismista oli todella moraalinen pohjakosketus.<sup>502</sup>

Ensimmäisestä juutalaislaista 'vanhan järjestelmän' veriseen romahtamiseen ulottuvalla pitkällä ajanjaksolla jokainen, jota juutalaislait eivät koskeneet, kokivat houkutuksen ja saivat tilaisuuden vaipua vallanhimoon, olla epäinhimillinen ja armoton, kiittämätön ja alhainen, käyttäytyä julmasti ja moraalittomasti, hankkia valtaa ja vaurautta [juutalaisten kustannuksella] ja nauttia siitä kaikesta ilman vastuuta. Nämä mahdollisuudet paitsi valikoivat kaikki [...] pahat ja alhaiset että toivat esiin kaiken sen pahuuden, mikä oli kunniallisessa keskiverto kansalaisessa ollut piilossa.

Kun tällaiset kompromettoituneet ihmiset saivat vielä 'uudessakin järjestelmässä' paljastumatta esiintyä uudistajien kaavussa, demokraattisen julkisen moraalin kehittyminen oli suuressa vaarassa. He eivät mielellään luovuttaisi juutalaisille tilaa siinäkään järjestelmässä väittäen kommunistien hallinnon olevan juutalaisvetoisen. Unkarilainen kristillinen keskiluokka oli sotien välisenä aikana mieltänyt juutalaisten helposti taipuvan kommunismiin tai vasemmistoliberalismiin, ja nyt vuoden 1945 jälkeisessä tilanteessa se yhdisti ne 'demokratiaan'. Siihen oli Bibón näkemyksen mukaan erityisenä syynä se, että juutalaiset eivät, toisin kuin muualla Euroopassa, olleet löytäneet suojaa kirkosta ja keskiluokasta, vaan nimenomaan vasemmistosta, kommunismista. Mutta tämän perusteella hänen mielestään ei ollut nähtävissä, että juutalaiset voisivat saada Unkarissa merkittävää valtaa, sillä juutalaisten kapitalistien ja työväen organisaatioiden valta oli sodassa hajonnut tai tullut riippuvaiseksi valtakoneistosta ja virkapaikoista niin, etteivät ne enää edustaneet varsinaista juutalaisuutta.<sup>503</sup> Nähtävissä oli, että juutalaisten pääsy kommunistien

---

<sup>502</sup> Ibid., 782.

<sup>503</sup> Ibid., 789-790.

johtopaikoille ja kommunistien vallan vahvistuminen<sup>504</sup> tulivat estämään 'vanhan järjestelmän' restauraatiosta haaveilevien keskuudesta nousevat antisemitismien ryöpyt. Toisaalta se merkitsi sitä, että juutalaisten oli tyytyminen noudattamaan kommunistisen puolueen sääntöjä ja puoluekuria eikä ajamaan mitään erityisiä ryhmäetuja.

Miten sitten korjata juutalaisten ja ei-juutalaisten epäinhimilliset suhteet ja hävittää keskinäiset ennakkoluulot ja vihamieliset asenteet sekä estää niiden uusiutuminen tulevaisuudessa? Bibó luetteli kolme tehtävää, jotka kaikki sisälsivät julkis-moralistisen horisontin. Ensin oli edettävä maltilla ja rauhallisesti noidankehästä pääsemiseksi, parannettava juutalaisten oloja ja erityisesti humanisoitava julkis-moraalista ilmapiiriä, jolloin tärkeintä oli myöntää vastuu heidän vainoistaan ja määritellä moraalisen ja laillisen rankaisun ehdot, standardit ja rajat. Toiseksi juutalaisille olisi suotava ja luotava olot ja mahdollisuudet joko assimiloitua tai jäädä juutalaisiksi ilman minkäänlaista pakotusta. Vielä olisi pystyttävä valvomaan, ettei antisemitismi pääsisi toistumaan varsinkin juutalaisuuden ja demokratian väärässä samaistuksessa – ei pitänyt politisoida kysymystä millään suhdeluilla (vrt. juutalaislait) tai muilla valintakriteereillä. Jos kommunistien tähtäimessä oli luokaton yhteiskunta, siihen eivät sellaiset toimet olisi sopineet, vaan kaikkia olisi pitänyt arvostella yhdenvertaisina ilman ihmisen laatumäärytyksiä – Bibón varsin kohtuuton toive sosialisteilta, kun hän tiesi, ettei voinut luottaa heidän vastuullisuuteensa, mutta hän koetti tekstissään menetellä niin, ettei ollut tietävinään heidän päämääriään. Luokattomuus olisi heille utopistinen perusta juutalaisten ja ei-juutalaisten ihmissuhteiden "uudelleen inhimillistymiselle" (*visszahumanizálás*) ja kommunikaation syntymiselle. Kritiikkiä ennakoiden Bibó korosti, ettei hänen sanomansa suinkaan ollut saarnaamista ja moralisointia, vaan hyväntahtoista ja tasapuolista todellisuuden eri puolten esittämistä, olkoon se syyllistettyyn unkarilaiseen kuinka sattuvaa tahansa. Myöskään juutalaisia ei ollut tarpeen ulkopuolelta neuvoa, vaan katsoa kysymystä demokratisoituvan julkisen moraalien perspektiivistä.<sup>505</sup>

---

<sup>504</sup> Syyskuussa 1947 Euroopan kommunististen puolueiden kokouksessa Puolassa Neuvostojohto antoi ymmärtää, että sovjetisointi oli vietävä myös Unkarissa viivyttämättä loppuun. Noin puolentoista vuoden kuluttua siitä parlamentarismi ja poliittinen pluralismi oli maasta kitketty. Reipas askel tähän suuntaan oli Unkarin sosiaalidemokraattien pakkoliitos kesäkuussa 1948 kommunisteihin, minkä tuloksena perustettiin uusi puolue, Unkarin Työväen Puolue (*Magyar Dolgozók Pártja*, MDP) pääsihteerinä Rákosi, apulaissihteerinä moskoviitti Mihály Farkas, kansallinen kommunisti János Kádár ja entinen sosiaalidemokraatti György Marosán. Sen kongressi julisti pian yksityisomaisuuden kansallistamisen, suunnitelmatalouden ja lisätoimet 'taantumuksellisten aineiden' poistamiseksi valtion hallinnosta. Samana vuonna loppui lehdistön vapaus. Vuonna 1951 Unkarin Työväenpuolueen keskuskomitean 18 jäsenestä kahdeksan oli juutalaisperäisiä. Tuolloin vain umpikommunisti voi tulla hyväksytyksi juutalaisena, kun 'juutalainen' -sanakin katosi käytöstä. Ks. Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*, 236-237; Szabó Róbert, *A kommunista párt és a zsidóság*. Windsor kiadó: Budapest, 2000, 153-154, 255.

<sup>505</sup> Bibó, "Zsidókérdés Magyarországon 1945 után", 794-797. Vrt. tekijän ja Tri Árpád Welkerin välisten Bibón juutalaiskysymystä koskeneiden keskustelujen muistiinpanot (3.-4.8.2010). Tekijän hallussa.

Kuten odotettavissa oli, kritiikkiä tuli vasemmalta, tosin ei niinkään kommunistien, vaan entisten sosiaalidemokraattien suunnasta, vaikka Bibó ei heitä erityisesti ollut tutkielmassaan käsitellyt. Kirjoittaja oli nimimerkillä 'Sebestyén Molnár' esiintyvä Sándor Millók.<sup>506</sup> Artikkelinsa hän oli otsikoinut samoin kuin Bibó asettuen diametrisesti hänen näkemyksiään vastaan niin unkarilaisten enemmistön vastuu- kuin assimilaatiokysymyksessään. Hän kielsi mitään enemmistön vastuuta olevan ja piti juutalaisten assimilaatiota hän vain ajan kysymyksenä, kun Unkariin saataisiin luokaton yhteiskunta ja siten kaikki spekulointi ja suurten voittojen kahmiminen loppumaan. Näin Marx oli aikoinaan ennustanut kaikkialla Euroopassa käyvän. Samalla katoaisi myös antisemitismi ja koko juutalaiskysymys.<sup>507</sup>

Bibólle oli tärkeää oikaista muutamia väärinkäsityksiä ja tehdä näkemuserot Millókin kanssa selviksi. Tämä oli käsittänyt hänen tarkoituksensa väärin: Bibó ei ollut kosketellut unkarilaisten enemmistön vastuuta, vaan kutsunut kutakin yksilöä ja luokkaa itseään maanlaajuiseen herätykseen myöntämään vastuunsa ja käsittelemään sen. Mitään yleistyksiä vastuusta tai siitä vapauttamisesta ei ollut pitänyt tehdä Unkarin kansan enemmistön mielipiteen perusteella. Mitä enemmistöasiaan sitten tuli, järjestäytyneet työläiset ja köyhät talonpojat sen muodostivat ja he olivat olleet vainoja vastaan, kun sitä vastoin pikkuporvarit, vajonneet keskiluokkaiset ja proletariaatti olivat olleet niiden kannalla. Näin Bibó voi todeta enemmistön kannattaneen vainoja (!). Suurin vastuu niitä kuitenkin lankesi ne toimeenpanneille Unkarin yläluokille. Mutta kun ne nyt olivat poissa, olisi outoa, ettei uusissa johtajissa vastuunkantajia löytyisi – se ei olisi julkis-moraalisesti heille hyvä alku johtaa maata.<sup>508</sup>

Bibó ihmetteli, miten Molnár kuvitteli luokattoman yhteiskunnan tulemisen hokkus-pokkus poistavan antisemitismin ja johtavan juutalaisten assimilaatioon semminkin, kun Unkarissa se oli pahasti, peräti patologisesti "häiriintynyt".<sup>509</sup> Antisemitismin hävittäminen edellytti unkarilaisilta kulttuuritekoja, edellä esiteltyjen dialogien käymistä, ennakkoluulojen hälventämistä ja epäinhimillisten juutalaissuhteiden parantamista, mikä tapahtuisi heitä kuvaavien käsitteiden puhdistuksella – rotuterminologian poisto – muuttamalla käyttäytymistä joustavammaksi ja vastaanottavaisemmaksi ja uuden, yhteisen julkis-moraalisen näkemyksen luomista demokraattiseen arvoperustaan nojaten. Myös turha filosemitismi piti irrealisena, liiallisena vastaanottavaisuusilluusiona ja ontuvana samaistumispyrkimyksenä torjua.

---

<sup>506</sup> Sándor Millók (1887–1959) oli ansioitunut Unkarin rautatieläisten ammattiliiton johtotehtävissä ja noussut 1941–1944 *Népszava* -lehden vastaavaksi toimittajaksi. Palattuaan Malthausenin leiriltä hän toimi erilaisissa SDP:n johtotehtävissä. Hänet valittiin väliaikaisen kansalliskokouksen delegaatiksi sekä myöhemmin parlamentti-edustajaksi ja hän toimi sittemmin koalitiohallituksen pääministerin valtiosihteerinä. Kun hän piti kommunistien ja SDP:n yhtymistä keväällä 1948 liian aikaisena, hänet erotettiin puolueesta ja hän jätti politiikan.

<sup>507</sup> 'Molnár Sebestyén' [Millók Sándor], "Zsidókérdés Magyarországon on 1944 után". *Huszadik Század*, XXXVII évf.1.sz. (1949. febr.-márc.), 40-47.

<sup>508</sup> Bibó, István, "Néhány kiegészítő megjegyzés a zsidókérdésről" (1949). *VT II*, 801.

<sup>509</sup> *Ibid.*, 808.

Näillä keinoin Bibó uskoi voitavan luoda tasapuolisempi lähtökohta myös korvausasioiden hoitamiseksi ja polun valmistamiseksi juutalaisten astua yhteiskunnan jäseniksi. Juutalaisilta hän odotti myös suvaitsevaisempaa suhtautumista: pidemmän päälle eristymisestä tiukasti kiinnipitävä asenne ja aggressiivinen kärsimysten muistaminen ja siltä pohjalta toimiminen ei ollut omiaan parantamaan heidän suhteitaan muuhun väestöön.<sup>510</sup>

Bibón analyysin johtopäätös oli lohdullinen: Unkarissa ei ollut todellisuudessa juutalaiskysymystä, oli vain antisemitismiongelma, jonka poistamiseen hänellä oli antaa välineet. Epäilemättä niiden käyttäminen tuli olemaan unkarilaisille vaikeaa ja Rákosin ja Kádárin valtakaudella ongelma lakaistiin maton alle. Bibó oli kuitenkin raivannut polun, mitä myöten kulkemalla oli mahdollista luoda sellainen demokraattinen julkis-moraalinen mielentila, jossa juutalaiset voivat vapaasti, mahdollisuuksiensa mukaan, joko assimiloituneina, assimilaatioon pyrkivinä tai omassa, eriytyneessä yhteisössä elävinä, löytää yhteiskunnassa ihmisarvoisen paikkansa ilman epäinhimillisiä asenneristiriitoja unkarilaisten kanssa. Voidaan kysyä, onko tämä odotushorisontti sittemmin täyttynyt.

---

<sup>510</sup> Ibid., 803-807.

## LÄHTÖ JA HILJAISUUS

Bibón asema Unkarin sisäministeriössä ja pian myös poliittisessa keskustelussa heikkeni vuodesta 1946 alkaen, kun hänen koalitiollahituksen poliisitoimia kritisoivat virkamiesmuistionsa ja lehtiartikkelinsa herättivät kommunistien ärtymystä ja torjuntaa. Myös hallitus moitti häntä. Kaiken kukkuraksi hänen akateeminen uransa joutui uhanalaiseksi ja viimein hän joutui itse siitä painostuksen alla luopumaan.

Bibó oli analysoinut juutalaiskysymystä julkisena moralistina ilman todellista poliittista valtaa, mutta hänen mielestään siihen verrattavan vaikeaa kysymystä *svaabien* (Unkarin saksalaisperäisen väestön nimitys) pakkosiirrosta Unkarista hän joutui ratkomaan sisäministeriön virkamiehenä, julkisen hallinnon osastopäällikkönä, tehtävä, johon Erdei oli hänet kutsunut. Lähtökohtaisesti svaabien asema ei ollut näyttänyt uhatulta, sillä sodan aikana mitään erityistä vihanpitoa ei heidän ja unkarilaisten välillä esiintynyt, vaikka *Volksbundin* eli Unkarin saksalaisten liiton ja SS:n toiminta herätti levottomuutta ja loi jännitteitä väestöryhmien välille.<sup>511</sup> Vasta venäläisten miehitettyä Unkarin heitä alettiin pitää sotasyyllisinä, mutta ei vielä erityisesti vainottu, vaikka Bibón tietojen mukaan joillain alueilla heitä oli vuoden 1944 lopulla pakolla siirretty Jugoslaviasta pakenevien unkarilaisten tieltä kelvottomiin oloihin muualle Unkariin. Hän protestoi mielivaltaisista siirroista ja kyydityksistä Erdeille ja ne pysäytettiin ”moraalisesti epäinhimillisinä ja kansallisesti vaarallisina”.<sup>512</sup> Bibólle myös ne osoittivat Unkarin tappion olevan pohjimmiltaan ”moraalinen”, ei niinkään taloudellinen tai sotilaallinen, ja jos hallitus hyväksyisi ne antaen niille jonkin laillisuuden peitenimen, se turmelisi myös julkisen mielipiteen. Jos pakkosiirtoihin kuitenkin ryhdyttäisiin, siirrettävä oli vain ”rikolliset fasistit”.<sup>513</sup>

Unkarin ja Neuvostoliiton rauhansopimus (20.1.1945) oli joka tapauksessa määrännyt saksalaiset internoitaviksi ja svaabiongelman kanssa painiskeleva

---

<sup>511</sup> Laajemmin svaabien ja muiden kansanryhmien vaelluksista ja siirroista itäisessä Keski-Euroopassa, ks Anssi Halmesvirta, ”Itäisen Keski-Euroopan etninen järjestely toisen maailmansodan jälkeen”, 74-84.

<sup>512</sup> Bibó István, ”Feljegyzés a sváb kitelepítés ügyében”. *BIM* 5, 42.

<sup>513</sup> Bibón Erdeille lähettämä ehdotus (14.5.1945), dok. 117. *Életút dokumentumokban*, 312-318.

Unkarin hallitus – sosialidemokraattien vastalauseista huolimatta – pyysi toukokuussa 1945 liittoutuneita vastaanottamaan 200.000 – 300.000 saksalaista Saksan läntisille miehitysvyöhykkeille. Kun Unkarissa oli elänyt noin 490.000 saksalaista, voidaan arvioida hallituksen pitäneen noin puolta heistä sotasyyllisinä ja maanpettureina. Pakkosiirtoa tukevat, Unkarin valvontakomissiota johtaneet venäläiset puolestaan vetosivat siirtoja kiirehtien siihen, että mahdollisessa uudessa sodassa saksalaiset olisivat jälleen vihollisen puolella eivätkä he muutenkaan edistäisi Unkarin demokratisoitumisen asiaa.<sup>514</sup>

Hallituksen määräyksiä nurkumatta toteuttavan byrokraatin kaapu ei sopinut julkisen moraalin parantamista ajavalle Bibólle ja hän esitti Erdeille pakkosiirtoja vastustavat moraaliset, sosiaaliset ja tekniset argumenttinsa. Ensinnäkin oli moraalisesti väärin riistää kansalaisuus kokonaisuutena väestöryhmältä ja siirtää heidät, koska (vain) osa heistä oli tehnyt rikoksia. Kollektiiviset rangaistukset eivät myöskään sopineet demokraattiseen oikeusjärjestykseen. Bibó pelkäsi, että sosiaalisesti svaabien kysymys saattoi tulla juutalaiskysymyksen kaltaiseksi, mikä tekisi Unkarin yhteiskunnasta vain entistä ”sairaamman”, kun rauhanomainen, maltillinen uudistustyö oli ensisijaista. Tietämättä liittoutuneiden suunnitelmista Bibó epäili heidän halukkuuttaan ottaa svaabeja vastaan. Väliaikaiseksi ratkaisuksi hän esitti ’normaalina’<sup>515</sup> kansantuomioistuinten oikeusprosessia, joka määritteli, ketkä olivat todella rikollisia. Sitten muut svaabit voitaisiin asuttaa Unkariin hajalleen uudelleen, ja kun voittajien päätös heidän kohtalostaan aikanaan tulisi, toimittaisiin sitten sen mukaisesti aiheuttamatta vahinkoa Unkarin suuntaansa hakevalle ulkopolitiikalle.<sup>516</sup> Ongelma näyttäytyi Bibólle aivan toisesta näkökulmasta kuin hallitukselle: hänelle siinä ei ollut kysymys yksin pakkosiirroista, vaan myös siitä, miten torjua siirroista aiheutuvaa nälänhätää, epidemioita ja miten huolehtia erityisesti raskaana olevista naisista, lapsista ja saksalaisista soteleskistä, joilla oli unkarilaisia lapsia. Oli myös pelättävissä, että epätoivoiset tekisivät siirtouhan alla itsemurhia. ”Moraalilain” tuli olla hallituksen toimien ohjenuorana – Bibó kehotti sitä demokraattisen julkisen moraalin nimissä viimein ymmärtämään, ettei enää eletty feodalismissa, missä loukkaukset ja ärtymys, mitkä toinen osapuoli (svaabit) aiheutti, pitäisi maksaa fyysisinä rangaistuksina, vankilatuomioina ja vankileireillä. Yleensäkin demokraattisuuteen tähtäävän hallinnon ei tullut käyttää sellaisia väkivalta-

---

<sup>514</sup> Unkarin valvontakomission 17.7.1945 pitämän kokouksen ptk:t. *Documents of the Meetings of the Allied Control Commission for Hungary 1945–1947* (=DMACCH). Ed. Vida István. MTA, Jelenkor-kutatató bizottság: Budapest, 2000, dok. no. 6, s. 51; Vladimir Sviridovin lausuma. Ibid., dok. 11, 86.

<sup>515</sup> Lakireformikomiteassa Bibó oli tuonut esiin mielipiteensä, että kansantuomioistuimilla oli liian laajat valtuudet ja että ne toimivat ennakkoluulojen varassa. Niiden olisi pitänyt määritellä vain, keitä oli rangaistava ja jättää rankaiseminen varsinaisille tuomioistuimille. Lakikomitean kokouksen ptk:t (21.3.1946). *Életút dokumentumokban*, dok. 103, 290-291.

<sup>516</sup> ’Promemoria’ svábkérdésben (március-április 1945), dok 116. *Életút dokumentumokban*, 311-312.



toimia viattomia kansalaisiaan kohtaan, vaan kuten Unkarin tapauksessa, vain rikollisia *Volkbundisteja* vastaan.<sup>517</sup>

Noin kuuden miljoonan saksalaisen pakkosiirroista Puolasta, Tšekkoslovakiasta ja Unkarista ja heidän uudelleen asuttamisestaan Saksaan päättivät Liittoutuneet lopullisesti Potsdamin konferenssissa (17.7.–2.8.1945). Unkarin hallitus ei ollut nytkään siirrosta yksimielinen, sillä oli vaikeaa erotella sellaiset saksalaiset unkarilaistuneista saksalaisista, jotka todella olivat svaabeja. Uusi ulkoministeri, János Gyöngyösi asettui vastustamaan siirtoja, koska piti niitä samoihin rotuoppeihin perustuvina kuin mille Hitler oli murhaavan rotupolitiikkansa perustanut. Arkkipiispa József Mindszenty torjui ne epäinhimillisinä ihmisten häätöinä.<sup>518</sup> Tietämättä vielä, minne pakkosiirtokuljetukset tehtäisiin, Bibó piti niitä juutalaisten keskitysleirikuljetuksiin verrattavina ja suhtautui siksi erittäin vastahakoisesti tehtäväänsä suunnitella niitä. Odotettavissa voi olla kaikenlaisia väärinkäytöksiä, viranomaisten julmuuksia, pahimmassa tapauksessa siirrettävät saattoivat turvautua ääritekoihin, kun he eivät tieneet minne ja millaisiin oloihin he joutuisivat.<sup>519</sup> Siirrettäviä hän arvioi varovasti olevan kaikista Unkarin saksalaisista noin 10 %. Mitään ei pakkosiirtojen estämiseksi lopulta ollut tehtävissä, sillä valvontakomissio käski panna ne joulukuun lopulta 1945 lähtien ripeästi toimeen. Se koski kaikkia niitä saksalaisia, jotka olivat vuoden 1941 väestönlaskennassa rekisteröityneet unkarilaisiksi, mutta puhuivat äidinkielenään saksaa, ja niitä, jotka olivat kuuluneet *Volksbundiin* sekä niitä, jotka olivat taistelleet natsi-Saksan joukoissa.<sup>520</sup> Bibólle oli selvää, että siirrot olisivat epäoikeudenmukaisia ja mielivaltaisia, sillä komiteassa, jonka piti seuloa siirrettävät henkilöt, istui kaksi unkarilaista talonpoikaa ja yksi kommunistipuolueen edustaja eikä hallitus, hänen pyynnöistään huolimatta, julkistanut millaisiin oloihin siirrettävät joutuisivat, tosin siitä ei voinut ollakaan tarkkaa tietoa.<sup>521</sup>

Juuri saksaa puhuvien unkarilaisten – noin 1/3 svaabeista – lukeminen pakkosiirrettäviin oli Bibón mielestä suuri virhe, koska käsky koski sellaisiakin kansalaisuudeltaan unkarilaisia, saksaa puhuvia henkilöitä, jotka olivat sodassa taistelleet Unkarin puolesta ja siten todistaneet unkarilaisuutensa. Nöyryytys ja pakkokeinot eivät voineet olla heidän palkkansa uskollisuudestaan unkarilaisuudelle eikä heitä siis pitänyt siirtää.<sup>522</sup> Hänen oma ratkaisunsa olisi ottanut huomioon saksalaisten erot: oli *Volksbundin* johtajia, jäseniä, tukijoita sekä syrjästä katsojia ja niitä, jotka olivat taistelleet fasismia vastaan, jolloin

<sup>517</sup> Bibón Erdeille lähettämä ehdotus (14.5.1945)., dok. 117. *Életút dokumentumokban*, 317-318.

<sup>518</sup> Halmesvirta, "Itäisen Keski-Euroopan etninen järjestely toisen maailmansodan jälkeen", 82.

<sup>519</sup> Bibó István. "Emlékirat a magyarországi német lakosság kitelepítéséről" (1945, aug. 18). *Életút dokumentumokban*, 318-320; "Emlékirat a magyarországi németiség kitelepítésével kapcsolatos helyzetről" (1945, dec.15). *Életút dokumentumokban*, 323.

<sup>520</sup> Valvontakomission käsky 16.A.12.330/1945. *Magyar Történelmi Szöveggyűjtemény 1914–1945*, I, 453–454.

<sup>521</sup> Péter Kenez, *Hungary from the Nazis to Soviets. The Establishment of the Communist Regime in Hungary 1944–1948*. Cambridge University Press, 2006, 175; Bibó, "Emlékirat a magyarországi német lakosság kitelepítéséről" (1945, aug. 18). *Életút dokumentumokban*, 320.

<sup>522</sup> *Életút dokumentumokban*, 325.

siirrettäviksi hänen kategorisoinnissaan olisivat jääneet vain ne, jotka olivat ilmoittaneet kansallisuudekseen saksalaisuuden, mikä oli häneltä epämieluisa myönnytys hallituksen politiikalle.<sup>523</sup> Potsdamin julistus ja hallituksen käsky tekivät Bibón työn tyhjäksi ja hänen vastaehdotuksensa äänestettiin ministerineuvostossa nurin. Se ei voinut vastustaa valvontakomission päätöstä ja Bibón häpeäksi sen julkinen moraalitila oli niin heikko, ettei se esittänyt mitään protestiaakaan. Hän pani erityisesti merkille Mihály Farkasin<sup>524</sup> ja Imre Kovácsin<sup>525</sup> armottomuuden, millä he niputtivat kaikki Unkarin saksalaiset siirrettäviksi – motiivina ilmeisesti unkarilaisten tarve ja halu saada svaabien hyväkuntoiset maatilat haltuunsa.<sup>526</sup> Kaiken lisäksi Bibó sai hallitukselta toiminnastaan moitteet ja hän erosi tehtävästään heinäkuussa 1946, mihin mennessä lähes 110.000 saksalaista oli kuljetettu Saksaan amerikkalaisten miehitysvyöhykkeelle.<sup>527</sup> Amerikkalaiset pysäyttivät kuljetukset, kun heidän vastaanottoresurssinsa olivat loppumassa.

Bibón oma tuomio koko siirtoprosessille sisälsi hänelle ominaisen moraalisen ponnen: ”pakkosiirtomania” oli ollut ”kollektiivista hulluutta”, mitä vastaan hän oli noussut ensisijassa ”moraalisista motiiveista”.<sup>528</sup> Unkari menetti svaabien pakkosiirroissa parhaat maanviljelijänsä ja kaivos- ja tehdastyöläisensä, menetykset, mitä heidän tilalleen asutetut ulkounkarilaiset eivät korvanneet. Menetykset svaabien puolella on ollut sitäkin pysyvämpi: pakkosiirtojen yhteydessä tapahtuneet ihmisyyden loukkaukset jättivät lähtemättömän syvät haavat heidän muistoihinsa.<sup>529</sup> Ja siirroilla tuli olemaan jälkivaikutuksensa: Bibó ennakoi, että pakkosiirtojen tultua yleisesti hyväksytyiksi, Tšekkoslovakian hallitus näkisi tilaisuutensa tulleen tavalla tai toisella häätää unkarilainen vähemmistö maastaan,<sup>530</sup> mikä sitten johtaisi epätasapuolisiin väestönsiirtoihin puolin ja toisin.

Bibón erottua sisäministeriöstä hänen nousujohteinen uransa valtionhallinnossa päättyi, vaikka hänelle jäi hallitusneuvoksena (*kormánybiztos*) lainvalmisteluun ja kaupunkisuunnitteluun liittyviä tehtäviä. Hänen ei siis voida sanoa joutuneen vielä tuolloin kommunistien totaaliseen epäsuosioon, vaan vaihtoehdoksi jäi siirtyminen akateemiseen maailmaan, mistä käsin julkis-

---

<sup>523</sup> Ibid., 252-254, 667-669.

<sup>524</sup> Mihály Farkas (1904-1965), kommunistisen puolueen johtohenkilö, puolustusministeri 1948-1953. Osallistumisestaan näytösoikeudenkäyntien johtamiseen erotettiin puolueesta 1956.

<sup>525</sup> Imre Kovács (1913-1980), Kansallisen Talonpoikaispuolueen perustajia ja sen 1. sihteeri vuoteen 1947, jolloin emigroitui Sveitsiin.

<sup>526</sup> Bibó, ”Feljegyzés a sváb kitelepítés ügyében”, 43-44.

<sup>527</sup> Kaiken kaikkiaan amerikkalaiset vastaanottivat vuoden 1946 loppuun mennessä 185.000 saksalaista, minkä jälkeen venäläisten vyöhykkeelle heitä deportoitiin vielä noin 35.000. Ks. Halmesvirta, ”Itäisen Keski-Euroopan etninen järjestely toisen maailman sodan jälkeen”, 82-83.

<sup>528</sup> Bibó, ”Feljegyzés a sváb kitelepítés ügyében”, 44.

<sup>529</sup> Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*, 244-245.

<sup>530</sup> Bibó, ”Emlékirat a magyarországi németség kitelepítésével kapcsolatban”, 325. Ks. tark. Halmesvirta, ”Itäisen Keski-Euroopan etninen järjestely toisen maailmansodan jälkeen”, 80. Bibón mielestä ei kuulunut demokratian ideaan saati julkiseen moraalisiin, että Tšekkoslovakia ottaisi vastaan vieraita asukkaita, jotka kuuluvat toiseen kansaan (unkarilaisiin). Bibó Pál Szalaille (kesäkuussa 1978?). *BIM* 5, 166-168.

moraalinen vaikuttaminen yleiseen mielipiteeseen, jota Bibó piti merkittävänä poliittisen mielialan mittarina, oli nyt helpompaa, sillä häntä kutsuttiin usein pitämään luentoja ja esitelmiä ajankohtaisista ja vaikeista yhteiskunnallisista kysymyksistä eri puolueiden ja järjestöjen kutsusta. Kesällä 1946 hänet oli valittu Tiedeakatemian kirjeenvaihtojäseneksi, ja mitä ilmeisimmin opettajansa, Horváth Barnan suosituksesta,<sup>531</sup> hänet nimitettiin elokuussa 1946 Szegedin yliopiston valtio-opillisen tiedekunnan professoriksi (*rendes tanár*). Siellä hän opetti keväällä 1947 opetussuunnitelman mukaan kansainvälistä lakia, politiikan tiedettä, luennoi demokratian ongelmista ja piti ensimmäisen vuoden opiskelijoille yleisempääkin mielenkiintoa herättäneen luentosarjan ”Johdatus politiikan tieteseen”.<sup>532</sup> Bibó kertoi luennoineensa ”innokkaasti”, mutta herättäneensä arvostelua ”aggressiivisen vasemmistolaisesta, herjaavasta” otteestaan Unkarin keskiluokkaa kohtaan. Yliopiston opetuksen tason laskuna hän piti ’vastavallankumoukselliseksi’ leimattujen humanistien erottamista. Se kuului kommunistien uuden tiedepolitiikan arsenaaliin, mitä käytettiin myös Tiedeakatemian kokoonpanon muuttamiseksi humanististen ja sosiaalitieteiden kustannuksella luonnontieteitä suosivaksi. Bibón propagoima suuntaus tehdä esimerkiksi ”tarkkakätisestä kirurgista terveydenhuollon asiantuntija” (*közegeszégügyi szakférfi*) ja siten saattaa hänet demokraattisen, palvelualttiuteen nojaavan julkisen moraalin saneleman tehtäväkentän piiriin, jäi pohdinnan asteelle, vaikka se ei päällisin puolin näyttänyt olevan kommunistien suunnitelmien kanssa ristiriidassa.<sup>533</sup>

Szegedissä Bibó pysytteli erillään Horthyn ajalta säilyneestä, pian puhdistuksen kohteeksi joutuvasta tiede-eliitistä. Hän vieroksui myös modernimpaa, valtaan pyrkivää teknokraattista eliittiä, jolle demokratia, vapauden ihanteet ja ihmisarvo näyttivät olevan yhdentekeviä, kun he suunnittelivat suuria organisaatioita ja kannattivat vallan keskittämistä yhden puolueen haltuun kuten Neuvostoliitossa. Hän määritteli oman asiantuntija-asemansa yhteiskunnan palvelemiselle alistaiseksi ja esiintyi luennoillaan uuden ja moraalisesti ”kypsan” (!), talonpoikaisjuurilta nousevan eliitin kasvattajana.<sup>534</sup> Näin hän pyrki itse toteuttamaan *Eliitti ja sosiaalinen tunto* -tutkielmassa asettamaansa tehtävää, mikä oli kirjattu myös Talonpoikaispuolueen ohjelmaan.

Parhaiten Bibón kontribuutiota Szegedissä opiskelevan nuorison kasvattamiseen voi arvioida analysoimalla hänen edellä mainittua, 1946–1947 lukuvuonna pidettyä luentosarjaa ”Johdatus politiikan tieteseen”. Sen alalukujen loppukaneeteista voidaan lukea myös piilotettua arvostelua

<sup>531</sup> ”Vaikka [Bibó] ei ole julkaissut laajempaa monografiaa [valtio-opista] se, mitä hän on kirjoittanut korvaa laadullaan puuttuvan määrän”. Horváth Barnan nimitysehdotus uskonto- ja opetusministerille (1946). *Életút dokumentumokban*. dok. 131, 350.

<sup>532</sup> Ks. ’Részletek a Szegedi Tudományegyetem tanrendjéről. 1946–1947. II. félév’. *Életút dokumentumokban*. dok. 135.

<sup>533</sup> Bibó piti Tiedeakatemiaa niin kyvyttömänä olemaan Unkarin henkisen elämän ”moraalinen ja arvofoorum”, että sen piti erota ja tilalle asettaa komitea sen tulevaisuutta pohtimaan. Bibó, ”Az egyetem, az akadémia, és a tudomány válsága”, 212–216; Bibón kirje Dezső Kereszturylle 29.7.1946. *Életút dokumentumokban*. dok. 114, 307–309. Yleisemmin ks. Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*, 259–259.

<sup>534</sup> Bibón haastattelu. *Életút dokumentumokban*, 267–268; Balog Iván, ”Az előadások helye és szerepe Bibó István életművében”, 280.

kommunistien käynnissä olevaa vallanriistoa kohtaan.<sup>535</sup> Jo määritelmällisesti politiikan tiede oli Bibólle paitsi valtion – minkä roolin kasvua hän ei pitänyt välttämättä kaikilla elämäaloilla lainkaan suotuisana kehityssuuntana – myös eri yhteisöjen ”yhteinen asia” (*közös ügye*) silloin, kun tapahtui jokin merkittävä muutos, vallan kukistuminen tai uuden tuleminen sai mahdollisuuden, kuten Unkarissa 1945 jälkeen. Yhteisöjen itsensä piti silloin löytää häilyvä ”tasapaino” säilyttämisen ja uudistamisen välille, jotta yhteiskunnan elämä voi jatkua. Bibólle vapaus voi objektivoitua vain yhteiskunnan perimmältään autonomisissa järjestäytymismuodoissa, joita lainsäätäjän tuli kunnioittaa ja luoda sen pohjalle (vain) positiivinen pakotusjärjestelmä<sup>536</sup> – olihan jokaisen ’vapautta huutavan’ vallankumouksen jälkeen syntynyt uusi järjestys. Valtakoneistoa ei voinut periaatteessa ”moralisoida loppuun” (*elmoralizálni*), koska viime kädessä valtio voi käyttää pakkoa, jos sitä esimerkiksi jonkin vähemmistön taholta uhattiin. Moraalisesti hyvä oli kuitenkin vain sellainen valtio, jonka valtaeliitti oli ihmisarvoa kunnioittava ja missä vapaus voi lisääntyä sekä ihmisten elämä kohentua ihmisarvoiseksi ja julkinen moraaliksi kypsyä. Siinä oli vallan todellinen ja ainoa oikeutus. Mutta niin kauan kuin yhteiskunnassa vallitsi epätasa-arvoisuutta, sitä uhattiin, ja Bibó väitti, että Unkariin syntymässä oleva järjestelmä ei tuota uhkaa suinkaan ollut poistamassa, sillä se ei ottanut huomioon sitä, että jokaisen ”sivistyneen yksilön osatyötä” oli tasapuolisesti kunnioitettava. Tasa-arvoa ja vapautta ei voinut syntyä määräyksillä, vaan ne voivat spontaanisti kehkeytyä vastavuoroisuutta ja vastavuoroisia palveluja suorittavissa ”pienissä yksiköissä”. Silloin niihin voi syntyä ”itsehallintokulttuuri”, mitä vallassa olevat puolueet Unkarissa eivät olleet Bibón tarkastelun valossa ymmärtäneet saati hyväksyneet. Siihen niillä ei ollut hänen toivomaansa (sosiaalista) tuntoa (*érzés*), vaan ne olivat palanneet historiassa taaksepäin, tsaristiseen (*cárias*) käskykulttuuriin. Se näkyi myös siitä, miten ministerivastuuta kierrettiin ja valta keskitettiin yhdelle eli ”pääministerille”. Sillä tavoin vasemmisto ei, suurista demokratiapuheista huolimatta saanut todellista demokratiaa syntymään, vaan oli luomassa uutta alistusjärjestelmää.<sup>537</sup> Bibó ei ollut lainkaan varma, oliko oikein, että syntymässä oleva ”suunnitelmavaltio” (*tervállam*) otti haltuunsa kasvatuksen ja valvoi muutenkin ihmisten elämän edellytyksiä – tendenssi, joka oli hänen kummastukseksi saanut alkunsa anglosaksisista maista ja oli leviämässä sieltä itään. Se, että valtio otti haltuunsa omaisuuden ja siten ”lopetti” riiston ei ollut oikea ’vapauden tie’, vaan oikeaa politiikkaa oli omaisuuden siirtäminen yhteisöjen pienille yksiköille ja tasa-arvoisemman suhteen luominen työläisen ja työnantajan välille.<sup>538</sup>

<sup>535</sup> Editoidun luentotekstin alkuperäisiä kappaleita säilytetään Unkarin Tiedeakatemian käsikirjoituskokoelmissa (MTAKK, MS 5116/17-20). Julkaisija Tóth László Dávid. ”Bevezetés a politikatudományba”. *Bibó István egyetemi előadásai 1942–1949*, 78-176.

<sup>536</sup> Muun muassa seksuaalielämää, muotia, alkoholin käyttöä ja kortinpeluuta (!) oli Bibón mukaan koetettu lailla ”toivottomasti” säädellä. ”Bevezetés a politikatudományba”, 138.

<sup>537</sup> *Ibid.*, 139-141, 175.

<sup>538</sup> *Ibid.*, 144.

Mitään uutta ei Bibó löytänyt auringon alta edes valtaideologioiden jatkumoa etsiessään, sillä kun keskiajalla papisto oli pitänyt sanaa hallussaan, vuoden 1945 jälkeen mielipidevaikuttaminen<sup>539</sup> – propaganda -sanaa hän ei käyttänyt – oli joutumassa toisenlaisten ‘pappien’, ”marxistien ja psykoanalyttikkojen” käsiin. Epävarmaa vain oli, millainen suhde kristinuskon, sosialismin ja demokratian välille syntyisi. Osoittaen kritiikkinsä suoraan kommunisteille Bibó vielä päätteli, että ”brutaali päämäärähakuisuus” (*brutális célszerűség*) ei tuottanut ”ihmismäistä” yhteiskuntaa.<sup>540</sup>

Erään opiskelijan luentomuistiinpanoista selviää, miten Bibó käsitti ihmisten suhteet, kun he tekivät ‘osatyötä’ yhteisön hyväksi. Kantilaisittain ilmaistuna: vapaudesta tuli objektiivinen, kun subjektiiviseen vapauden kokemukseen lisättiin henkilöiden yhtymät, joissa kenestäkään ei tullut toisen välinettä. Demokratiassa se merkitsi vähemmistön äänen kuulemista, jotta enemmistön tai sen nimissä harjoitettu tyrannia ei pääsisi vallalle. Syntyperä-aristokratian tilalle pyrki opiskelijan kirjaaman näkemyksen mukaan 1940-luvun lopulla uusi kommunistien koostama ”aristokratia”, jolla ei ollut perintöaristokratian sivistyspotentiaalia, asiantila, mistä saattoi seurata mielivaltaa.<sup>541</sup> Tämä oli varoituksen sana kommunisteille – humanisoikaa kasvatus- ja opetussuunnitelmanne.

Bibón oma tyyli edistyksellisenä ja demokratiaa kannattavana opettajana pantiin vielä vuonna 1949 myönteisesti merkille, kun hänen toimensa (15.9.1947 lähtien) varapuheenjohtajana kommunistien lakkauttamassa Itä-Euroopan tutkimuslaitoksessa (*Kelet-Európai Tudományos Intézet*) päättyi ja kun hänen professuurinsa Szegedissä aiottiin sulkea.<sup>542</sup> Myönteinen sävy puuttui, kun hänet samana vuonna alennettiin Tiedeakatemiassa ”neuvoa-antavaksi” (palkattomaksi ja äänioikeudettomaksi) jäseneksi, mutta hän sai vielä vuoteen 1950 pitää professuurinsa. Hän oli jo lopettanut luennoimisen, kun oli saanut tietää, että politiikan professuuri oltiin häneltä joka tapauksessa viemässä (”myrsky puhaltaa meidät pois”) ja hänelle oltiin tarjoamassa sen sijaan sellaista työoikeuden virkaa, jota hän ei halunnut ottaa vastaan. Kysymys ei ollut vielä toimeentulon heikentymisestä, vaan siitä, ettei hän halunnut vaihtaa alalle, joka olisi vaatinut erilaisten, jatkuvasti vaihtuvien säädösten seuraamista. Hänen mielenkiintonsa kohdistui jo ideologiakritiikkiin ja sosiaalipoliittisten aiheiden tutkimiseen. Lopulta hänet yksipuolisesti siirrettiin syyskuussa 1950 Eötvös Loránd yliopiston (ELTE) kirjastoon ”tieteellisen tutkijan” (luokittelijan) tehtävään, mitä hän hoiti vuodesta 1951 vuoteen 1957 vangitsemiseensa

---

<sup>539</sup> Kansainvälisissä suhteissa moderni aika oli epähumaanisempi kuin keskiaika, koska keskiajalla olivat sentään vallinneet yhteiset pelisäännöt (oikeutetusta) sodasta ja rauhasta. Vrt. Balog, ”Az előadások helye és szerepe Bibó István életművében”, 285.

<sup>540</sup> *Életút dokumentumokban*, 264, lainaus 266, 389.

<sup>541</sup> Bibó, *The Art of Peacemaking*, 15-16.

<sup>542</sup> ’Feljegyzés Bibó Istvánnak a szegedi tanszékről való elmozdítása ügyében’. *Életút dokumentumokban*. dok. 148, 372. Itä-Euroopan tutkimuslaitoksessa Bibó joutui ristiriitoihin Gyula Székfűn ja hänen tukijoidensa kanssa siitä, kuuluiko sen tutkimusalueeseen Itä-Euroopan pienten kansojen lisäksi Puola vai tutkittaisiinko vain entisen Habsburg -valtakunnan historiallista aluetta Tonavan laakson ”kokonaisuutena”. Ks. tark. *Életút dokumentumokban*, 262-263.

saakka.<sup>543</sup> Moraalisista syistä hän ei enää sen koommin halunnut palvella kommunistien valtaan joutunutta järjestelmää.

Unkarin sisäinen tilanne oli muuttunut muutamassa vuodessa Bibólle erittäin epäedulliseksi<sup>544</sup>: kansanrintama ja SDP:n ja Kansallisen Talonpoikaispuolueen muodostama yhtymä olivat hajalla, kommunistien yksipuoluejärjestelmän asema oli vakiintumassa, useimmat Bibón toverit viruivat vankiloissa eikä hänelle avautunut mitään sellaista poliittista tilaa, missä hän olisi tullut hyväksytyksi, hän kun ei tullut toimeen entisen eliitin edustajien kanssa.

Uudesta työpaikastaan Bibólla ei ollut mitään hyvää sanottavaa, olihan sen palkkakin paljon professorin palkkaa pienempi, mikä aiheutti hänen perheelleen todellisia toimeentulo-ongelmia. Myöskään se, mitä työpaikan seminaareissa luettiin ja mistä niissä väiteltiin, ei häntä imponoinut. Stalinin teksteihin ja niihin perustuvaan kommunistiseen järjestelmään hän suhtautui ajan mittaan yhä kielteisemmin. Marx ei ollut vielä 1950-luvulla muotia ja Bibó piti vain Lukácsia korkean luokan marxilaisena ajattelijana. Hänen asemansa oli radikaalisti muuttunut: koska hän ei ollut periaatteessa lainkaan karkäs hurskastelemaan ja arvostelemaan ihmisiä, vaan kritisoimaan vain valtajärjestelmiä ja vuoden 1945 jälkeisessä järjestelmävaihdoksessa<sup>545</sup> ilmeneviä vääryyksiä ja moraalisia epäkohtia, se epäilemättä vaikutti hänen uraansa kielteisesti.<sup>546</sup> Voi sanoa, että hän oli yrittänyt kaikkensa näyttääkseen koalitionhallitukselle oikeaa suuntaa demokratiaan – siinä onnistumatta. Hän oli myös koettanut hartaasti vakuuttaa kommunisteja siitä, että heidän politiikkansa tuli olla maltillisempaa, joutuen lopulta heidän silmätikukseen. Olisiko Bibón pitänyt valita puolensa jyrkemmin, on kysymys, mihin voidaan vastata vain toteamalla hänen joutuneen riittävän syvään moraaliseen ristiriitaan syntyvän yksipuoluejärjestelmän kanssa. Sen kanssa hän ei ollut myöhemminkään valmis tekemään kompromisseja, sillä valtio-opillisia ja yhteiskuntatieteellisiä ongelmia ratkovalle ja niistä totuutta etsivälle sellainen sopi kaikkein vähiten. Joitakin unkarilaisia on jäänyt askarruttamaan, mitä heidän tietämyksensä omasta yhteiskunnastaan menetti, kun Bibó hiljennettiin.<sup>547</sup>

Valtaapitävät pitivät visusti huolen siitä, ettei Bibón ääntä Unkarin julkisuudessa enää kuulunut. Hänen puolueensa oli sulautettu kommunistien johtamaan Unkarin Työväenpuolueeseen elokuussa 1949, sen julkaisukanavat tukittu eikä hän saanut passia ulkomaanmatkoja varten. Hänen pitkään

---

<sup>543</sup> Kenedi János, "Bibó István életrajzi adatai". *Bibó emlékkönyv II*. Szerk. Réz Pál. Századvég: Budapest, 1991, 447.

<sup>544</sup> Huszár, "Bibó István – a gondolkodó, a politikus", 507–508; Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*, 224–238.

<sup>545</sup> Tällainen nimitys ajanjaksolle 1945–1956 on hiljattain annettu, vaikka yleensä sen on katsottu alkaneen vuodesta 1949. Ks. sen viimeisin analyysi Gyarmati György, *A Rákosi-korszak. Rendszerültő fordulatok évtizede Magyarországon 1945–1956*.

<sup>546</sup> *Életút dokumentumokban*, 391–395.

<sup>547</sup> Gyarmati, *A Rákosi-korszak. Rendszerültő fordulatok évtizede Magyarországon 1945–1956*, 232. Mainittakoon, että Bibó ei suoranaisesti tuominut Zoltán Kodályta, joka teki sovinnon Unkarin musiikkitradition vuoksi. Bibó István, "Az 1956 utáni helyzetről" (1978). *VT IV*, 736–737.

valmistelemansa ja Matyasovszky Jenőn kanssa toimittamansa, 98 tarkalla kartalla varustettu Unkarin paikallishallinnon demokratisoimiseen tähtäävä kaupunkiverkoston uudistussuunnitelma jäi kollektivisoinnin ja sen keskitetyn hallinnon jalkoihin ja hyllytettiin.<sup>548</sup> Vuosien 1950–1956 välisenä aikana Bibó kirjoitti myös laajan tutkielman *Euroopan yhteiskunnallisen kehityksen merkitys*, jonka hän saneli nauhalle vuosina 1971–1972 ja julkaistiin vasta vuonna 1986.<sup>549</sup> Aivan ilman vaikutuskanavia Bibó ei silti jäänyt, sillä hänet tunnettiin kansainvälisen lain asiantuntijana ja hänellä oli vanhastaan yhteyksiä alan eurooppalaisiin keskuksiin, kuten Wieniin, Geneveen, Haagiin ja Pariisiin.<sup>550</sup> Ennen kuin Itä-Euroopan tutkimusinstituutti lakkautettiin, hän sai Pariisista Unescon toimeksiannosta ja Kansainvälisen Filosofisen ja Yhteiskuntatieteellisen Seuran puheenjohtajan Jacques Rueffin<sup>551</sup> välityksellä pyynnön osallistua seuran komiteatyöhön. Tutkimuksen kohteena oli, ei sen vähempää eikä enempää kuin fasismin ja natsismin ideologian tieteellinen ja filosofinen perusta sekä syyt niiden nousulle poliittisiksi voimiksi ja massojen suosioon.<sup>552</sup> Vastauksessaan Bibó ilmoitti voivansa osallistua vain kirjeitse yksityishenkilönä eikä hän halunnut antaa vaikutelmaa faktojen nojalla kirjoittavasta historioitsijasta, vaan politiikan psykologian edustajasta.<sup>553</sup> Komitean työsuunnitelmaa hän piti teemoiltaan oikeaan osuneena, mutta ei voinut hyväksyä kahden teeman loogista yhteen kytkemistä: saksalaisesta idealismista (*Geistesgeschichte*) ei voinut johtaa fasismin tai natsismin ideologiaa eikä ideologiasta päädytty suoraan politiikkaan ja massojen käyttäytymiseen. Pikemminkin oli otettava tarkasteluun ihmisten ajattelussa esiintyvät ”järjettömyyden epidemiat” (*epidemies of unreason*), tuhoideologiat ja yhteisöjen kriisit ja umpikujat, mitkä ilmenevät yhteiskunnassa ja politiikassa.<sup>554</sup> Ei riittäisi ryhtyä yleisesti esittelemään fasismin ja natsismin filosofisia ”komponentteja” (Kant, Fichte, Hegel, Nietzsche, Bergson, eksistentiaalisuus jne.) ja niiden ”välittömiä edeltäjiä” (tahdon ja vallan kultti, Sorel, rotuteoriat, antisemitismi, Chamberlain ja erilaiset antidemokraattiset virtaukset), vaan selitykseen mukaan pitäisi ottaa niitä ”oireita”, jotka aiheuttivat muun muassa kansallissosialismiin johtavan demokratian ”tasapainon menetyksen” Saksassa.

<sup>548</sup> *Magyarország városhálózatának kiépítése*. Tervezték és szerkesztették Bibó István és Matyasovszky Jenő. Budapest, 1950. Samoin kävi myöhemmille laajakantoisille suunnitelmille, joihin Bibó oli uhrannut huomattavia älyllisiä voimavaroja. Ks. Bibó István, ”Tanya és urbanizáció” (1973); ”Közigazgatási területrendezés és településhálózat-fejlesztési koncepció” (1975). *VT III*.

<sup>549</sup> Bibó István, ”Az európai társadalomfejlődés értelme”. *VT III*, 7-123 pp.

<sup>550</sup> Hänet tunnettiin muun muassa seuraavista artikkeleista johtavissa alan lehdissä: István Bibó, ”Le dogme du ”bellum justum” et la théorie de l’infallibilité juridique”. *Revue Internationale de la Théorie du Droit*. vol. X, no. 1 (1936); ”Rechtskraft, rechtliche Unfehlbarkeit, Souveränität”. *Zeitschrift für Öffentliches Recht*. XVII, no. 5 (1938).

<sup>551</sup> Jacques Rueff (1896–1978), ranskalainen liberaali yhteiskunta- ja taloustieteilijä. Toimi sodan jälkeen muun muassa Monacon pääministerinä ja Liittoutuneiden sotakorvausjärjestön (IARA) puheenjohtajana. Kannatti Euroopan yhdentymistä ja oli Ranskan hallituksen neuvonantajana. Vuosina 1952–1962 hän toimi Euroopan tuomioistuimen tuomarina.

<sup>552</sup> Jacques Rueff Bibólle 9.7.1949. *Életút dokumentumokban*, dok. 151, 378.

<sup>553</sup> Bibó Rueffille 27.8.1949. *Életút dokumentumokban*, dok. 153, 381-382.

<sup>554</sup> *Ibidem*.

(*egyensúlyvoésztés*). Niitä olivat Bibón erityisesti Keski- ja Itä-Euroopan valtioiden vääristyneen kehityksen ja saksalaisen hysterian analyysin käsitearsenaalista tutut "taantumuksellinen ja vallankumouksellinen romantiikka". Lisäksi erilliset tutkielmat olisivat vaatineet machiavellismin modernit muodot (valtion ja luokkien sekä taloudelliset ja kansalliset intressit), kristinuskon kriisi ja sen jättämää aatetyhjiötä täyttämään pyrkivät poliittiset "aliuskonnot" (*álvallás*). Yhdistäväksi nimikkeeksi näille kaikille Bibó olisi halunnut antaa "irrationalismin", ajattelutavan, mikä ei kohdannut ihmisten elämän todellisuutta. Saksan osalta tämä oli johtanut hänen mukaansa sisäisten poliittisten ja sosiaalisten ongelmien ratkaisemiseen ne "ulkoistamalla" (*exteriorizálás*), kuten Hitlerin Taisteluni -teoksen sanoma osoitti. Osapuilleen samantyyppiset tutkielmat olisi pitänyt jonkun asiantuntijan tehdä Italian fasismista.<sup>555</sup> Ei ole tiedossa, johtiko komiteatyöskentely johonkin tulokseen, ainakaan Bibón jäämistöstä mitään julkaisua ei ole löytynyt.

Tekstivertailun perusteella näyttää siltä, että Bibón Unescolle antama vastaus 'tuhoideologioista' motivoi hänet kirjoittamaan edellä mainitun tutkielman eurooppalaisesta yhteiskunnallisesta kehityksestä. Sen alkulehdillä hän asetti politiikan tutkimuksen (eksaktin) tieteellisyyden kyseenalaiseksi: vaikka politiikan tutkijat olivat keränneet suuren määrän eri politiikan ilmiöiden tapauksia ja luokitelleet niitä (vallankumoukset, perustuslait, liikkeet, virtaukset reformit, sodat jne.), ei ollut löydetty lainalaisuuksia, vaan vain yleistyksiä, joille löytyi aina vastaesimerkkejä.<sup>556</sup> Mikään poliittinen järjestelmä ei ollut Bibón arvostelussa – ainakaan toistaiseksi – onnistunut löytämään "avainta onneen", vaikka monenlaisia ihmisjoukkojen "iholle meneviä skeemoja" eli poliittisia doktriineja oli käytännössä kokeiltu.<sup>557</sup> Vedoten Rousseau'n ja Marxin ihmisyhteisöjen alkutilavisioihin, hän lähti siitä oletuksesta, että menneisyydessä oli 'joskus' vallinnut rauhanomainen ja järjestynyt yhteisötila, mikä oli sitten syystä tai toisesta järkkynyt eli oli tultu Bibón Unescolle lähettämässä vastauksessa mainittuun 'epätasapainotilaan'. Niin truisilta kuin se saattaakin kuulostaa, perussyiksi sille hän löysi ihmisten tiedostetun kuolemanpelon: kun vaara olemassaolon menetyksestä tai tuhosta uhkasi, ihmisillä oli pelastuakseen taipumus pakottaa toiset oman tahtonsa alle. Tässä mielessä kansallissosialismi ei ollut aito ideologia, sillä pakotuksen käyttö oli Bibólle (historiallisesti) väärä tie, sillä valta ei voinut pakottamisella ja voimantunnon kasvattamisella pelosta vapautua. Pelon ja pelottelun mekanismien hienostuessa tuosta väkivallan 'kierteestä' ei ihminen

---

<sup>555</sup> Ibid., 383. Bibó oli pitänyt vuonna 1935 Genevessä esitelmän Saksan kansallissosialismista, mikä todennäköisesti edesauttoi hänen valintaansa uuden analyysin tekijöiden joukkoon. Ks. 'Előadás a nemzeti szocializmusról'. VT IV, 109-127.

<sup>556</sup> Samaan päätelmään tultiin myös toisaalla. Vrt. vallankumouksia koskien W.H. Dray, *Laws and Explanation in History*. Oxford, 1957.

<sup>557</sup> Bibó István, "Az európai társadalomfejlődés értelme", 8-10.



ollut vieläkään päässyt irti.<sup>558</sup> Antiikin demokratia- ja senaattikokeilut ja Pyhän Augustinuksen hahmottelema ”murheen laakso”, vuorisaarnan sanoma ja viime lopussa Jeesuksen ”aktiivinen rakkaus” olivat tarjonneet mahdollisuuden humanisoida, moralisoida ja vapauden aatteilla ja perustuslaeilla valvoa vallankäyttöä, mutta kun valta uudella ajalla vain keskittyi, pelot projisoitiin aggressioiksi ’toisia’ vastaan.<sup>559</sup> Kristillinen ihmissuhteiden humanisointityö ja keskiajan papiston opetus ”palveluskutsuksesta” valuivat itsevaltiuden levitessä hukkaan. Jos keskiajalla julkinen moralismi oli ilmennyt siten, että papit pelottelivat herroja synneillä, Ranskan vallankumoukseen tultaessa moraalinen johdatus ’ikuisen rauhaan’ veikin kuninkaiden päiden putoamiseen, kun porvariston ja älymystön kapina vaati ’vanhojen’ vapauksien palauttamista ja jatkuvan pelon poistamista valtasuhteista. Vaipuminen terroriin teki kuitenkin vapaudenaatteen tyhjäksi ja takoi väkivallasta kultin. Pelko ja kuolemanuhka vain jatkuivat, sillä vallankumous oli kadottanut ihanteensa. Bibólle väkivaltainen vallankumous oli periaatteessa hyväksyttävissä silloin, kun valtaapitävä mahti oli tullut hyödyttömäksi eikä ollut enää tehtävänsä tasalla ja uudet valtaapitävät vallan saatuaan luopuivat väkivallasta – sellaisiakin vallankumouksia oli toki ollut.<sup>560</sup> Terrorin jälkeisestä romantiikan kontekstista hän loihti esiin jo aiemmissa esseissään esiintyneet tyyppinsä: kutsunustantumuksellinen (tuhoaa porvarillisen demokratian saavutukset) ja kutsunustantumuksellinen (uskoo idealistisesti vapautteen ja pyrkii siihen epätoivoisesti), molemmat politiikassa siitä lähtien vaarallisia tyyppisiä, koska heillä ei ollut realiteettien tajua. Sitä voi olla vain sellaisella uudistajalla, joka sekä säilytti säilyttämisen arvoiset traditiot, mutta osasi olla historiallisen tilanteen vaatiessa – esimerkiksi heikkoja tyrannian valtaa (*zsarnoki hatalom*) vastaan puolustettaessa – vallankumouksellinenkin. Julkisen moraalin vaatimuksesta voi syntyä kapina – ajoihan Jeesuskin temppelistä rahanvaihtajat ulos (vrt. oikeutettu lakko).<sup>561</sup>

Kuten Bibó oli jo muissakin teksteissään korostanut, Ranskan vallankumouksella oli Euroopan historiassa niin myönteiset kuin tuhoisatkin seurauksensa, ’valitettavasti’ vain viimeainitut olivat vaikuttaneet maanosan poliittiseen kehitykseen. Alun perin ihmismäinen sosialismi oli 1900-luvun puolella ottanut siitä omakseen väkivallan kultin, mikä manifestoitui stalinistisessa järjestelmässä, joka oli kääntynyt omiaan vastaan. Se sekä fasismi olivat Ranskan vallankumouksen epäonnistumisen pelottavimmat sivutuotteet. Bibó oli uskonut toisen maailmansodan opettaneen, että väkivaltaiset ”tuho-

<sup>558</sup> Ibid., 12-13. On tunnettua, että politiikan käyttövoimana ovat epäluulot ja niiden synnyttäminen, mikä sitten puolestaan nostattaa pelkoja ja niitä aletaan lietsoa poliittisten etujen saamiseksi. Vrt. David Runciman, *Political Hypocrisy: The Mask of Power from Hobbes to Orwell and Beyond*. Princeton: Princeton University Press, 2008; meillä Suomessa esim. Johanna Korhonen, ”Pelko pääsi niskan päälle”. *Helsingin Sanomat* 18.06.2009, C1.

<sup>559</sup> Bibó, ”Az európai társadalomfejlődés értelme”, 20-24, 44-45. On hyvin todennäköistä, että Bibó kehitteli pelon tematiikkaa Italiasta Geneveen emigroituneen opettajansa Ferreron vuonna 1944 ilmestyneen *Macht* -teoksen pohjalta. Vrt. ”Jegyzetek”. *VT III*, 546-548.

<sup>560</sup> Bibó, ”Az európai társadalomfejlődés értelme”, 39-41, 66.

<sup>561</sup> Ibid., 43.

opit” todella vievät katastrofeihin, mutta 1950-luvulla hänen uskonsa horjui jälleen. Viimeisin julkista moraalista turmeleva, väkivaltaan nojaava, hysterinen ilmiö oli hänelle Yhdysvaltain McCarthyismi.<sup>562</sup>

Ratkaiseva kysymys eurooppalaisen yhteiskunnan jatkokehityksen kannalta Bibólle oli, voiko kapitalismi viedä sen väkivallattomille raiteille ja luoda oikeudenmukaisen järjestyksen. Kapitalistista yksilönä hänellä ei ollut mairittelevaa käsitystä: hän oli ”täysin vastuuton yksityishenkilö” (*teljesen felelőtlen privát ember*).<sup>563</sup> Mutta kun Bibón näköpiirissä ei ollut työläisten vallankumousta – järjestäytyneet työläiset eivät sitä (enää) halunneet – eikä hän voinut nähdä, miten syrjityt ja opiskelijat siihen kykenisivät<sup>564</sup>, oli jouduttu tilanteeseen, missä suurporvarit, teknokraatit ja oligarkiat saivat rauhassa vankistaa valta-asemiaan. He eivät edustaneet julkiselta moraaliltaan ’sosiaalista tuntoa’, vaan loivat ”suuriin tuotantolukuihin” osoittaen hyvinvointia, mutta jakoivat sitä epätasaisesti ja epäoikeudenmukaisesti. Suuri enemmistö ihmisiä jäi alistetuiksi. Yhteiskunnan pysyvän tasapainon ja demokraattisen julkisen moraalin luomiseksi olisi tarvittu sekä jatkuvasti lisääntyvää väkivallattomuutta ja vähäosaisia tyydyttävää oikeudenmukaisuutta.

Bibón oli 1950-luvulla kirjoittamaansa tekstiin lisännyt vuosina 1971–1972 tehdyssä haastattelussa näkemyksiään 1970-luvun alun tilanteesta, missä hän yhä vetosi Bastiljin valtaukseseen ja Unkarin vuosien 1848–1849 vallankumousyritykseen nykyajan vallankumouksellisille esimerkillisinä. Niistä nuoriso ja älymystö voisivat saada pontta ”konstruktiiviselle” yhteiskuntakritiikilleen, jolla horjuttaa hallitsevien luokkien itsetyytyväistä moraalista. Jo tässä voidaan viittoja tulevaan: vuosien 1956 ja 1968 tapahtumat osoittivat Bibólle, miten valheellisesti sosialismin ideologia oli toiminut: ”kansanrintamat” oli tukahdutettu sillä oikeutuksella – itse asiassa jälleen pelolla – että väitettiin ’taantumuksen’ palaavan valtaan. Bibó ei voinut kuvitellakaan suurpääoman joskus palaavan sosialistimaihien, vaikka hän näki, millaisessa epävapaudessa (pakotuksessa) ihmiset niissä elivät. Jo 1950-luvun alkuvuosina häntä oli koskettanut se tragedia, minkä hän oli Unkarin demokratian lupauksella aloittaneen sosialismin todellisuudessa joutunut kokemaan: Rajkin<sup>565</sup> ja monen muun oikeusmurhat, työläisten vallan kitkeminen tehtaista, talonpoikien

---

<sup>562</sup> Ibid., 53.

<sup>563</sup> Ibid., 54.

<sup>564</sup> Tässä Bibó ei ollut yhtä optimistinen kuin Herbert Marcuse.

<sup>565</sup> Rajkia syytettiin perusteettomasti vakoilusta Titon hyväksi ja imperialismin agentiksi.

selkärannan katkaiseminen<sup>566</sup>, salaisen poliisin julmuudet ja kommunistien ilmiantajien toiminta.<sup>567</sup> 1970-luvun alussa tilanne oli vielä lohduttomampi: sosialistimaiden asukkaat olivat ilman "vapauden kehittämisen tekniikoita, todellista parlamentarismia, lehdistönvapautta, riippumattomia tuomioistuimia ja hallintovirkamiehiä".<sup>568</sup> Erikseen Bibóa kauhistutti kristinuskon vaino, sillä nyt, sosialismin moraalisen haaksirikon paljastuttua, juuri se sisälsi ainoan väkivallan vastaisen ohjelman.<sup>569</sup> Sosialismista yksipuoluejärjestelmänä oli tullut julkiselta moraaliltaan pelkoa herättävä ja kapitalismissa vallalla olevia vapauksia pelkäävä. Uudistuakseen sen tuli ottaa mallia lännen vapausinstituutioista, luopua yksipuoluejärjestelmästä ja hallitsevan luokan diktatuurista; silloin siinä vapautuisi "luovaa energiaa" vapaasti "liikkuvalla eliitille", jolla olisi Bibón vaatimaa 'sosiaalista tuntoa', joka parantaisi myös julkisen moraalin ja tekisi siitä demokraattisemman, kun siihen sisällytettäisiin "kristinuskon väkivallattomuutta julistava moraalinen ohjelma".<sup>570</sup> Molemmista järjestelmistä, niin sosialismista kuin kapitalismistakin puuttui se julkiselta moraaliltaan "erittäin puhdaskätinen ja moraaliltaan hyvin vastuuntuntoinen" virkamieskunta, joka olisi organisoinut valtion haltuun otettuja tuotantovälineitä kaikkien yhteiseksi eduksi. Pahin pettymys Bibólle oli, ettei riisto ollut sosialismissa mihinkään kadonnut, vaikka omaisuudesta oli tehty yhteistä, kollektiivista.<sup>571</sup>

On todennäköistä, että se tehtaanjohtaja, joka normien metsästyksen hinnalla pyrkii saamaan kunnianosoituksia ja etenemään urallaan, täsmälleen samalla tavoin riistää työläisiä kuin se kapitalisti, joka pistää arvonlisät taskuunsa.

Siis vaadittiin moraalista muutosta ihmisessä itsessään – liiallisesta oman edun tavoittelusta luopumista. Ilman sitä julkinenkin moraalitappo rappeutui, kun työtätekevien keskuudessa levisi täydelliseen kyynisyyteen johtava pettymys järjestelmään. Moraalin kannalta vaarallista oli sekin, että kirkon koulut valtiollistettiin ja siten lakkautettiin eräs "itsehallinto-organisaatio", jonka olisi

---

<sup>566</sup> Bibó näki, miten talonpojasta oli tullut kollektivisoinnin myötä sopeutuvainen, nokkela, viekaskin. Ystäväänsä Erdeitä, joka oli estänyt hänen laatimansa hallinnon-uudistuksen täytäntöönpanon, Bibó piti siihen osavastuullisena – Erdei oli uskonut, että kollektivisointi on oikea ratkaisu. Mainittakoon, että Suomessa järjestelmää kävi puolustamassa Kádárin ajan johtava kulttuuripoliitikko György Aczél. Talouden uudistuksista vuoden 1956 kansannousun jälkeen hän korosti niin sanottujen yksityisten koti(palsta)viljelmien ja osuuskunnissa virinneen pienyrittäjyyden merkitystä. Niistä Bibólla ei ollut mitään hyvää sanottavaa ("absurdia" vuokrausta ja alivuokrausta). Aczél ei nähnyt järjestelmällä olevan talonpoikien kanssa ongelmia, vaan väitti suhteiden heihin perustuvan luottamukseen. Myös sitä voi nimittää sekajärjestelmäksi. György Aczél & Francis Cohen, *Keskusteluja Unkarista*. Suomeksi toim. Ilkka Firon ja Helvi Ollikainen. KSL/TSL: Pori, 1984, 80-85; Bibó, "Az európai társadalomfejlődés értelme", 111-113.

<sup>567</sup> *Életút dokumentumokban*, 397-398.

<sup>568</sup> Rákosin terrorihallinnon jälkeisen Kádárin ajan 'pehmeästä diktatuurista' ks. Anssi Halmesvirta, *Aatehistorian harjoitus*, luku 1.2.

<sup>569</sup> Bibó, "Az európai társadalomfejlődés értelme", 58-60.

<sup>570</sup> *Ibid.*, 62.

<sup>571</sup> *Ibid.*, 67.

voinut sallia toimia sosialistisen opetuksen rinnalla.<sup>572</sup> Sosialismi oli tehtävässään ihmisten 'vapauttamisesta' kaikenlaisesta orjuudesta ja riistosta epäonnistunut, ja mitä omaisuuden tasapuolisempaan jakoon tuli, omistussuhteet olisi pitänyt "hajottaa ja humanisoida" luomalla "työläisten itsehallinto" (*munkásönkormányzat*), keskeinen väline 'vapauden' lisäämiseen, mikä oli ollut Bibón agendalla vuoden 1956 kansannousussa ja sen jälkipelissä. Menemättä tässä esimerkiksi työläisneuvostojen perustamisen ja lakkauttamisen yksityiskohtiin, koska niitä käsitellään erikseen, kun analysoidaan Bibón osuutta kansannousussa, sanottakoon vain, että 1950-luvulta lähtien hän näki nimenomaan uuden byrokratian ja sen palvelijain, teknokraattien muodostavan uhkan vapaudelle. Valoa näkyi vain Pohjolasta: Ruotsista Bibó oli hankkinut tiedon, että siellä työläisten elimille oli annettu valvottavaksi sellaisiakin yhteistä etua palvelevia tuotannonhaaroja, jotka olivat valtiiovallan alaisuudessa.<sup>573</sup>

Luodattaessaan kapitalismin tulevaisuutta suhteessa vallankumousmahdollisuuksiin, Bibón oli lähihistorian kokemusten pakottamana todettava, ettei Marxin ennustus sen luhistumisesta ollut lähelläkään toteutumista, sillä hän ei ollut voinut nähdä, miten joustava ja eri etujen mukaan eriytynyt kapitalistiluokka voi olla.<sup>574</sup> Jos kapitalistit eivät muodostaneetkaan yhtenäistä yhteiskuntaluokkaa, he olivat sosialismin uhatessa heränneet puolustamaan yhteistä etuaan. Tuota kapitalistien keskinäistä solidaarisuutta oli vaikea rikkoa, olipa sosialismiin siirtymisen ajateltu tapahtuvan miten rauhallisesti tahansa. Bibó oli pannut merkille, miten kapitalistit jakoivat taktisesti viisaasti varallisuutta jonkin verran myös alaspäin yhteiskunnassa – niin sanotun hyvinvointivaltion perusta – ja tekivät siten työläisistä "toisen luokan" etujen nauttijan. Kun talonpojistakaan ei ollut tullut työläisten liittolaisia eivätkä kansanrintamat edustaneet työläisten todellisia intressejä, vallankumousideologiasta jäi jäljelle vain pyrkimys saada perustaa lisää vapauselimiä' (työläisten osuus tuotannossa ja sen suunnittelussa), ja kun politiikka oli Bibólle tilannetajuun perustuvaa intuitiivista ja luovaa (*intuitív és művészi*) toimintaa, kaikki muutokset vaativat kunkin tilanteen mukaista, "sopivaa" ratkaisua.<sup>575</sup>

Kuten vuoden 1956 kansannousussa (ks. tark. seur. luku), Bibó visioi Eurooppa -tutkielmassaan sosialismille vapauden laitosten restauraation ja kehittämisen klassisen vallanjaon opin mukaan: kansanedustuslaitoksen (parlamentin) vallan palauttaminen, toimeenpanovallan valvonta, itsehallinnon laajentaminen, tuomarien itsenäisyyden ja aseman vahvistaminen sekä lehdistön, ajatuksen ja kokoontumisvapaus. Sodanjälkeiseen yhteiskuntaan sovitettavana uutuuksena hän korosti voimakkaasti kasvattajien ja opettajien tieteeseen – psykologiaan – perustuvan, "massoja sivistävän" (*tömeg kulturáló*)

---

<sup>572</sup> Unkarissa koulujen valtiollistamisesta päätettiin vasemmistopuolueiden aloitteesta ja kiivaan sisäpoliittisen riitelyn jälkeen 16.6.1946. 6505 kirkon koulua tuli valtion omaisuudeksi.

<sup>573</sup> Ibid. 71.

<sup>574</sup> Bibólle marxismi ei ollut tieteellinen totuus, vaan reformiohjelma. Ks. Bibó, "Az európai társadalomfejlődés értelme", 119.

<sup>575</sup> Ibid., 72-74, 84.

roolin riippumattomuutta, mikä kertoi hänen kasvaneesta epäluottamuksestaan sotilaalliseen ja ulkopoliittiseen toimintaan keskittyvän valtion kykyyn rakentaa vapaata yhteiskuntaa. Bibón usko "tiedekeksien yhteiskunnan" (*tudomány-centrikus társadalom*) asiantuntijoiden kykyihin ja mahdollisuuksiin ohjata kehitystä taloudellisten, sosiaalisten ja kulttuuriyksiköiden itsehallinnon suuntaan oli vain lievästi vahvistunut sota-ajan skeptisismien jäljiltä. Heidän tuli ymmärtää, että Marxin paljastaman vieraantumisen<sup>576</sup> helpottamiseksi kaikilla työpaikoilla tuli vallita työläisten itsehallinto, mikä ei olisi ristiriidassa asiantuntevan byrokratian intressien kanssa. Tämä oli mahdollista vain Bibón nyt sosialismin uudeksi muodoksi esittelemässä "vastavuoroisten palveluihin ja suoritukseen" (*kölcsönös szolgálatok és szolgáltatások*) perustuvassa järjestelmässä, minkä syntyminen edellytti julkisen moraalin käännettä: kun lopetettaisiin suuromaisuudet, tehtaiden, teollisuusalueiden, suurtilojen ja pankkien perintönä siirtyminen, kaikenlaiset etuoikeudet ja yleensä vallankäyttö, jolla ei ollut funktiota, tilalle syntyisivät itsehallinnolliset, järjestyneet elimet ja laitokset. Juuri niissä ihmisten itsehallintoon (vapauteen) oppiminen tukisi "syvenevää" keskinäiseen kunnioitukseen, luottamukseen ja ihmisten tasavertaiseen kohteluun perustuvaa julkista moraalista. Näin Bibó asettui lopulta sosialismin joidenkin päämäärien taakse: suuromaisuuksien pakkolunastus ja valtiollistaminen (sosialisointi), oli se sitten vallankumouksellinen tai pidempi prosessi, se oli moraalisen muutoksen ennakoedellytys. Lunastukseen piiriin tuli tarkoin rajata feodalismista peräisin olevat (laittomat) suuromistukset – kyse ei ollut kartanoiden polttamisesta – ja valtiollistamisen piiriin 'vanhat' raskaan teollisuuden alat, kaivokset ja pankit. Pienomistus, pienteollisuus ja pienkauppa sai jäädä näiden toimien ulkopuolelle. Kuten Englannin sodanjälkeiset kokemukset valtion puuttumisen lisäämisestä osoittivat, periaatteessa oli parasta vähittäisellä sosialisoinnilla osoittaa muutoksen oikeellisuus ja siten "murtaa" kapitalistien moraalista. Suora ja aggressiivinen hyökkäys oli omiaan herättämään heissä hyvinkin epätoivoisen vastustuksen.<sup>577</sup>

Vastavuoroisten palvelujen järjestelmän poliittisen ideologian ja moraalista muotoilemisen Bibó olisi jättänyt tietokonein (!) varustetun teknisen ja asiantuntijaälymystön tehtäväksi, kylläkin sillä suuralla varauksella, että sen valtaan mieltymistä vastaan toimisi toinen, massojen keskuudesta kansanäänestyksiä, massa-aloitteita nostattava ja muita suoran demokratian ja itsehallinnon välineitä käyttävä järjestöälymys. Niin olisi voitu torjua sekä kapitalismia uhkaava teknokratia että kommunismia vaivaava yksipuoluejärjestelmän toimitsijavalta. Pohjimmiltaan Bibón sekajärjestelmän – kolmas

---

<sup>576</sup> Paras esitys Marxin yrityksestä irtautua markkinoista ja hahmotella 'vieraantumisen' kumonnut tila. Ks. Allan Megill, *Karl Marx. The Burden of Reason*. Rowman & Littlefield: Oxford, 2002.

<sup>577</sup> *Ibid.*, 76, 78, 84-86. Vrt. L. Hart Liddel, *The Defense of Britain*. London, 1939, 100-125, josta Bibó käyttäisi kapitalistien voittamiseksi samaa taktiikkaa kuin sodan voittamiseksi: oli paras tehdä selusta- ja sivustahyökkäyksiä ja motittaa (!) vastustaja.

tie<sup>578</sup> – visio yhdisteli klassisen liberalismiin vapauksia ja julkisen moralismin periaatteita sosialismin oppeihin ja kokeiluihin; liberalismista oli poistettava omaisuuden haalinta, pääomien kasaaminen ja siihen sisältyvä yksilön suuri pääomavalta ja sosialismista oli kitkettava kollektivisoinnin vaatimus, yksipuoluediktatuuri ja luokkataistelun (väkivallan) ylistäminen. Käytännössä olisi pitänyt luopua kapitalismin omistuksen määritelmästä ja säädettävä laki, jolla luotaisiin hyvin alhaisiin korkoihin perustuva luottojärjestelmä ja tuotantotapa, jossa voitot jaettaisiin työläisten kesken. Bibólle tuo järjestelmä näyttäytyi ongelmattomana: jos tulisi tappiota, se opettaisi työläisiä käyttämään yhteistä omaisuuttaan oikein.<sup>579</sup> Työläisten valta vaati selkeää moraalista uudistumista, kun oli unohdettava entisiin vallanpitäjiin, olkoot he aristokraatteja tai managereja, kohdistuva lähes perintöainekseksi muuttunut kunnioitus. ”Ihmisarvon” vallan harjoittama demokraattinen valvonta ei näet tunnustanut julkisessa moraalissaan syntyperää eikä privilegioita, olivathan sen keskeiset, modernit vaatimukset tasa-arvo, ihmisarvon kunnioitus ja oikeus osallistua vähemmistön sortovallan kaatamiseen. Bibó uskoi vakaasti siihen, että lähitulevaisuudessa (1970–1980-luvuilla?!) myös uudelleen herätettyjen vallankumouksen iskusanojen (vapaus, veljeys ja tasa-arvo) vetoavuus ihanteina kasvaisi siihen mittaam, että vallansiirto kapitalisteilta työläisille voi tapahtua rauhanomaisesti ilman hysteerisiä katkeruuden purkauksia ja väkivaltaan nojaavien ideologioiden vaikutusta.<sup>580</sup>

Bibó tarttui myös erityisesti sosialisteja vaivanneeseen kysymykseen automaation ja koneistumisen vaikutuksesta työläisen elämään. Työläisten vaatimus mukavasta ja ystävällisestä työympäristöstä kohtasi liukuhihnojen ja koneiden jatkeeksi joutumisen todellisuuden. Työläisen työstä oli kadonnut ilo, siitä nauttivat enää älymystön edustajat. Se oli kompensoitava osallistumisella työn ohjaukseen, omistukseen ja johtamiseen. Juuri se oli julkis-moraalisesti kasvattavaa. Bibó tunnusti automaation olevan väistämätön ilmiö, joka oli moraalin kannalta vietävä loppuun, jottei työläinen jäisi työnantajan välineeksi. Se tarkoitti julkisen moraalin kannalta myös sitä, että kaikkein vahingollisinta ja tuomittavaa oli, jos työläinen pantiin sellaiseen työhön, jonka automaatti voi tehdä. Oikeutetuksi hän arvosteli senkin sosialistien periaatteen, että raskasta fyysistä työtä ei saanut aliarvostaa suhteessa toimistotyöhön, jos kohta hän samaan hengenvetoon myönsi luovan työn menevän arvossa fyysisen edelle.<sup>581</sup>

Oman ongelmakenttensä Bibólle muodosti johtajuus sosialismissa. Vielä vuonna 1945 työläisten joukosta nousi Unkarissa hyvää, asiantuntevaa johtajainesta, mutta sittemmin johtajat olivat valikoituneet puoluejohdolle lojaalimpien,

---

<sup>578</sup> Bibón mestarin, László Némethin sota-ajan ’kolmannen tien’ ajatus torjui yhtäläillä fasismin, rotuopit, kapitalismin kuin kommunisminkin, mutta otti kapitalismista kuitenkin ihmisyyden aspektit eli vapauslait, kommunismista sosiaalisen oikeudenmukaisuuden. Bibón tapaan hänkin vaati eliitin moraalista velvollisuudentuntoa heräämään, tosin Unkarin yhteiskunnan traditioihin nojaten. Cs. Varga István, ”Németh László”. Ks. *Pannon Encyclopédia. Magyar nyelv és irodalom*. Főszerk. Sipos Lajos. Dunakanyar, 2000, 346-347.

<sup>579</sup> Ibid., 82, 87.

<sup>580</sup> Ibid., 93-95.

<sup>581</sup> Ibid., 104-105.

”helpoimmin käsiteltävien” (*legkezelhetőbb*) joukosta ja muun muassa kansantalouden suunnittelu<sup>582</sup> ja toteutus oli keskittynyt vain muutamien henkilöiden käsiin, molemmat ilmiöitä, jotka nakersivat sosialismin perustaa. Sosialistinen demokratia ei olisi periaatteessa tarvinnut muuta kuin luotettavan johdon, mikä oli julkisen moraalin kulmakivi kaikissa järjestelmissä. Siksi myös yksipuoluejärjestelmä, missä työläisillä ei ollut todellista valtaa, oli Bibólle vain siirtymävaihe ihmisarvoisempaan järjestelmään. Sosialismiin ilmaantunut puolueuskollinen ”älymystön diktatuuri” tuli korvata tulevaisuudessa sellaisilla vapaan älymystön edustajilla, joilla ei ollut kiirettä ja vapaa-ajankin puitteissa taipumuksia yksityiseen opiskeluun ja mietiskelyyn ja esimerkiksi kuljeskeluun luonnossa pohtimassa yhteiskunnallisia kysymyksiä. Sellaisten tyyppien valikoitumisen takaamiseksi oli luotava arvo- ja arvostelujärjestelmä, joka ottaisi kandidaattien puolueasemaa ”korkeammat toiveet” huomioon.<sup>583</sup> Bibó vaati, että vallalla olevissa sosialistisissa järjestelmissä voimassa olevan marxismin ideologian piti lakata tuottamasta nihilismiin johtavaa ”innostettua moraalista paatosta” (propagandaa) kapitalismin riistoa ja epäoikeudenmukaisuutta vastaan ja ryhtyä todella käyttämään työläisten moraalista kapasiteettia sisäisen uudistuksen välineenä ja lopettamaan etujen jakaminen valtaa pitävälle kommunististen puolueiden toimihenkilöille. Tämä vaati myös sosialismin julkisen moraalin täyskäännyttä alkuaen siitä, että lopetettaisiin tuomarien käyttäminen luokkasodan välineenä – Unkarista sosialistisen oikeusjärjestelmän hirmutöistä oli runsaasti todistusaineistoa<sup>584</sup> – ja palautettaisiin heidän riippumattomuutensa toimeenpanovallasta.<sup>585</sup>

Bibó oli pitänyt Imre Nagyn vuonna 1953 tuomaa reformia merkittävänä sosialismin moraalin palauttamisen mahdollisuutena ja Rákosin terrorin otteen kirpoamisen oireena. Siinähan pyrittiin juuri sosialistisen oikeusjärjestelmän vääryyksien oikaisemiseen, ja tekaistuilla perusteilla tuomittuja tovereita rehabilitointiinkin. Nagyn toimet nähtiin kuitenkin Neuvostoliitossa kommunistisen liikkeen hajottamisensa ja Rákosin otetta vallasta tuettiin aina kesään 1956 asti.

---

<sup>582</sup> Muun muassa maaseudun jäljellä olevien pientilojen (*tanya*) viljelijöiden aloitekyvyn parantamisen ja sitä kautta myös julkisen moraalin parantumisen kannalta suunnittelu oli vietävä ”elämää lähemmäs”, ihmisten todellisia tarpeita vastaavaksi. Bibó, ”Közgazgatási területrendezés és településhálózat-fejlesztési koncepció” (1975), 136-137.

<sup>583</sup> Bibó, ”Az európai társadalomfejlődés értelme”, 105-109.

<sup>584</sup> Mainittakoon, että Bibó onnistui 1950-luvulla väliintulollaan ja todistuksellaan pelastamaan erään debreceniläisen papin hengen, muut armonanomukset torjuttiin. Kádárille lähetetyt armonanomukset sen sijaan eivät tuottaneet kertaakaan toivottua tulosta. Ks. *Életút dokumentumokban*, 399. Bibólle luettiin vuonna 1950 Gyula Illyésin kuuluisa runo *Egy mondat a zsarnokságról*, jossa tyrannian kaikki keinot ihmisen alistamiseksi tulevat julmasti esiin..

<sup>585</sup> *Ibid.*, 119, 121-122. Vrt. Kahler, *Szemtől-szembe a múlttal*, passim.

## BIBÓ, KANSANNOUSU JA JÄLKINÄYTÖS, 1956–1958<sup>586</sup>

Neuvostojohdon Stalinin kuoleman jälkeen vuonna 1953 tekemä suunnanmuutos merkitsi stalinistisen terrorin lieventämistä. Itä-Saksassa samana vuonna sattuneet levottomuudet saivat sen arvioimaan myös Unkarin tilanteen uudelleen. Päätettiin, että se saa toimia reformipolitiikan koekenttänä. Rákosi painostettiin itsekritiikkiin niin maan talouden synkän tilan kuin kärjistyvän yhteiskunnallisen tilanteenkin vuoksi. Erityisesti häntä syytettiin henkilökultista ja sekaantumisesta turvallisuuspoliisin (ÁVH) työhön, kun hän oli vangituttanut oletettuja poliittisia vastustajiaan. Rákosin oli luovutettava pääministerin paikkansa Imre Nagylle<sup>587</sup>, joka pyrki palauttamaan Unkariin laillisuuden oikeusjuttujen uudelleen tutkinnalla, armahduksilla ja asettamalla turvallisuuspoliisin sisäministeriön alaisuuteen. 'Moskovan tuuli' kuitenkin kääntyi uudelleen Rákosin eduksi ja tammikuussa 1955 Hruštšov vaati Nagylta itsekritiikkiä "oikeistotaipumuksesta" ja kommunistipuolueen hajottamisesta. Kun Nagy ei siihen suostunut, hänet erotettiin ja määrättiin kotiarestiin. Bibón käsityksen mukaan juuri se, että Nagy oli ehdottanut eräänlaista typistettyä monipuoluejärjestelmää, oli aiheuttanut hänen linjansa tappion – se oli liian radikaalia politiikkaa itäblokissa.<sup>588</sup> Rákosi palautettiin puoluesihteeriksi, mutta kun hän vielä myönsi osallistuneensa puoluetovereidensa, muiden muassa Rájin, tuomioihin hänen asemansa kävi jälleen kestävämmäksi. Helmikuussa

---

<sup>586</sup> Tämä luku on merkittävästi laajennettu versio artikkelistani "István Bibó ja Unkarin kansannousu 1956". Teoksessa *Historia ja herrasmies*. Seppo Zetterbergille omistettu juhla-kirja. Jyväskylän yliopisto, Historian ja etnologian laitos. Gummerus: Jyväskylä, 2005, 329–344.

<sup>587</sup> Imre Nagy (1896–1958) oli työskennellyt 1930-luvulla Moskovassa maatalous-asiantuntijana ja palasi 1944 kotimaahansa kommunistipuolueen johtoon. Vuodesta 1952 hän oli varapääministeri ja ajoi erityisesti maatalouden uudistuksia. Nagy oli vastustanut kollektivisointia ja esitti nyt ohjelman, joka sisälsi tukea kevyelle ja elintarviketeollisuudelle, asunnonrakennusprojekteja ja salli pienimuotoista yksityistä maanviljelyä sekä kevensi kollektiiviyöläisten työtaakkaa laskemalla tuotantonormeja, nosti palkkoja ja laski hintoja. Hänestä tuli kansannousussa valtaan tulleen hallituksen pääministeri ja joutui sen kukistuttua vangiksi Romaniaan, kunnes hänet pitkällisen tutkinta- ja oikeusprosessin päätteeksi teloitettiin hirttämällä 16. kesäkuuta 1958.

<sup>588</sup> *Életút dokumentumokban*, 401-402.



1956 pidetyn NKP:n 20. puoluekokouksen linjaama destalinisaatio johti lopulta saman vuoden kesällä hänen eroonsa 'terveydellisistä syistä'. Tilalle nimitetty kovan linjan kommunisti Ernő Gerő oli muutokseen uskoneiden unkarilaisten toiveiden vastainen valinta, ja hänen reformilinjan vastaista toimintaansa Bibó piti kansannousun "verisen ja traagisen purkautumisen" poliittisena syynä.<sup>589</sup> Elokuussa tilanteen hallinta näytti luisuneen puoluejohdon käsistä<sup>590</sup>, kun kirjallinen älymystö ja opiskelijaliike asettuivat rauhanomaisen uudistuksen ja vallanvaihdon etujoukoksi. Lokakuun 23. päivän mielenosoitus näytti johtavan syvenevään vastakkainasetteluun: yksipuoluediktatuuria uhkasi kansan vihan leimahdus pitkään kärsimyksiä ja vainoa harjoittanutta hallintoa kohtaan, mitä vastassa oli moraalisisessa kriisissä heikentynyt yksipuoluevalta, jonka oli enää mahdotonta tukahduttaa liikehdintä väkivaltakoneistoaan käyttämällä.<sup>591</sup>

Bibó ei ollut osannut ennakoida kansannoususta mitään erityisen "pelottavan suurta purkausta", sillä vielä kesällä 1956 hänen tapaamansa opiskelijat olivat pikemminkin kyllästyneitä ja pettyneitä järjestelmään kuin valmiita lähtemään innolla sitä kaatamaan. Hän oli kylläkin unelmoinut koko kansan herättävästä "kauniista noususta", mutta oli toisaalta havainnut, ettei väsynyt ja sorrettu kansa pystyisi sellaiseen. Hän ei osallistunut Nagyn kannattajiin suhteet solmineeseen ja vastustusmielialan koordinointiin ryhtyneen, mutta kommunistisen nuorisoliikkeen sisällä syntyneen Petőfi -klubin vapaamuotoisiin keskustelu- ja väittelytilaisuuksiin, koska ei pitänyt sitä itselleen sopivana esiintymisareenana. Järjestelmän tarkkailun alla olevana henkilönä hän olisi käsityksensä mukaan vain kompromettoinut opiskelijaälymystöä ja kirjailijoita hallituksen silmissä.<sup>592</sup> Hän ei myöskään liittynyt kansannousun 23. lokakuuta aloittaneeseen, Budapestin halki johdettuun marssiin, mutta oli parlamenttiaukiolla kuuntelemassa Nagyn puhetta, jolle buuattiin, kun hän tervehti kuulijoita nimittämällä heitä tovereiksi (*elvtárs*). Vasta myöhemmin, kun hänelle alkoi valjeta, että kyseessä on todellinen valtakamppailu - Budapestin kaduilla käytiin pian kiivaita katutaisteluita - hän liittyi uudelleen (30.10.) perustettuun Kansalliseen Talonpoikaispuolueeseen (nimellä *Petőfi Párt*) ja osallistui neuvotteluihin, joiden pohjalta muodostettiin 2. marraskuuta kommunistisesta puolueesta riippumaton monipuoluehallitus.

---

<sup>589</sup> Ibid., 455-457; Vrt. Ripp Zoltán, 1956. *Forradalom és szabadságharc Magyarországon*. Korona Kiadó: Budapest, 2002, 59. Toisin kuin Hannah Arendt esittää, sanottakoon, että vaikka Stalin oli jo kuollut, Gerőn toiminta oli yhä stalinistista ja sellaiseksi sen myös Bibó arvosteli. Vrt. Hannah Arendt, *Totalitarismin synty*. Vastapaino: Tallinn, 2016, 39.

<sup>590</sup> Report from Ambassador Yurii Andropov on Deteriorating Conditions in Hungary, August 29, 1956. Teoksessa *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*. Eds. Csaba Békés, Malcolm Byrne & János M. Rainer. CEU Press: Budapest, New York, 2002, 116-118. Bibó oli lähettänyt tilannekatsauksensa myös Andropoville ja Moskovaan. Ks. Litván György, "Bibó István az 1956-os forradalomban". *Rubicon* 2004/4, 45-46.

<sup>591</sup> Kansannousuun johtaneista tapahtumista ja syistä, ks. tark. Halmesvirta & Nyssönen, *Unkarin kansannousu 1956*, luku II ja s. 41-44.

<sup>592</sup> *Életút dokumentumokban*, 402. Vrt. Kovács, *Az európai egyensúlytól*, 319-320.

Sitä voi pitää myös vallankumoushallituksena.<sup>593</sup> Vastahakoisesti Bibó otti vastaan tarjotun valtioministerin salkun.<sup>594</sup>

Kun uusi hallitus yksipuolisesti julisti Unkarin puolueettomaksi ja eronneeksi Varsovan liitosta sekä pyysi tukea YK:lta, neuvostojohto päätti väliintulosta, vaikka vielä lokakuun lopulla se oli ollut valmis neuvottelemaan joukkojensa poisvetämisestä. Useimmista hallituksen jäsenistä, Bibó mukaan lukien, näytti siltä, että Unkari voisi luoda samantyyppiset suhteet Neuvostoliittoon kuin Jugoslavialla tai Suomella siihen oli. Tuo päättely osoittautui kuitenkin toiveuneksi, kun neuvostojoukot vyöryivät aamuhämärissä 4. marraskuuta Budapestiin. Bibón elämässä alkoi nyt kevääseen 1957 kestänyt hyvin toiminnallinen ajanjakso, jolloin hän kirjoitti useita vallankumousta (*forradalom*) - se kansannoususta (*felkelés*) oli hänelle nyt tullut - tukevia, sille suuntaa-antavia ja sen jälkivaikutuksia analysoivia, sekä maanmiehilleen että ulkovalloille suunnattuja tekstejä. Niissä ilmenee se siviilirohkeus, jonka nojalla hänet oli Nagyn hallitukseen otettu ja niissä kuuluu se voimakkaasti julkis-moralistinen ääni, millä hän tuomitsi Rákosin sortojärjestelmän ("kaikista moraalisisista pidäkkeistä vapautettu" yksinvalta) ja nosti demokraattisen vallankumouksen (sosialistiset) arvot kunniaan.<sup>595</sup> Ei voitu enää ajatellakaan sortojärjestelmän jatkuvuutta, kuten esimerkiksi vuoden 1947 parlamentin uudelleen kokoon kutsumista, vaan "vallankumouksen" tuli aloittaa kokonaan uusi "laillisuusprosessi", niin demoralisoitunut järjestelmä oli.<sup>596</sup> Oli ryhdyttävä rakentamaan unkarilaista sosialismia demokraattisin periaattein. Julkinen moralisti Bibó oli muuttumassa väkivallatonta ratkaisua etsiväksi poliitikoksi.

Muutama päivä kansannousun alkamisen jälkeen, 27.-29.10., Bibó oli kirjannut ylös marxismi-leninisin kritiikkiään eikä kysymys ollut enää mistään velkojen tunnustamisesta, vaan koko ideologian kyseenalaiseksi asettamisesta. Sitä on syytä tarkastella lähemmin, sillä siinä kuului hänen kansannousun puolustamiseen ja perustelemiseen sitoutunut ääni, se miten hän piti sitä sinä unkarilaisten kriittisenä hetkenä, sinä historiallisena momenttina, jota ei saanut hukata, koska siinä he voivat vapautua traumoistaan ja sanoa hyvästit koettelemuksilleen. Hruštšovilainen (NKP:n 20. puoluekokous) stalinismin - Stalin oli Bibólle ajattelijana "kapea-alainen ja epäitsenäinen" - kritiikki oli riittämätön, sillä se jätti Marxin ja Leninin erehtymättömyyden

---

<sup>593</sup> Ibid., 407-410.

<sup>594</sup> Pää- ja ulkoministerinä toimi Imre Nagy, puolustusministerinä Pál Maleter ja valtioministereinä Zoltán Tildy, Béla Kovács, István B. Szabó (Pientalonpoikien puolue), János Kádár ja Géza Losonczy (Kommunistinen Puolue), Anna Kéthly. Gyula Kelemen, József Fischer (SDP), István Bibó ja Ferenc Farkas (Petőfi-puolue). Ks. tark. *Krónika 1956*. Szerk. Izsák Lajos & Stemler Gyula. Kossuth Kiadó, Tekintet Alapítvány: Debrecen, 2006, 139.

<sup>595</sup> Bibó István, "Fogalmazvány a sztalinizmusról, a forradalom jellegéről" (1956 október 27.-29). *VT IV*, 141,144.

<sup>596</sup> *Életút dokumentumokban*, 406-407. On huomattava, että Bibó poistatti puolueensa lehdestä (*Új Magyarország*, 2 numeroa 2.-3. marraskuuta) kommunistien vastaiset lauseet, sillä vallankumouksen alkuvaiheissa siinä oli mukana kommunistejakin. Hän kuitenkin korosti, että MDP oli "moraalisesti ja poliittisesti" kuollut ja sen tilalle voi syntyä "vapautta rakastavien kommunistien vallankumouksellinen sosialistinen puolue". [Bibó István, 'A forradalom alatt', 28.10.-4.11.1956]. *BIM* 4, 33-34.

koskemattomaksi ja vaati uuden politiikan aloittamisen heidän opetustensa pohjalta. Yleensä Leninin ansioksi luettu ja sankarilliseksi kuvattu kommunistisen puolueen perustaminen kääntyi Bibólla sen väkivaltakoneiston luomiseksi, mistä unkarilainen stalinismi – Rákosi sen parhaana oppilaana – oli tehnyt terrorin välineen. Itse asiassa koko 'realistisena' (mm. Lukács) pidetty marxistis-leninistinen filosofia oli kehno muunnelma idealismista, sillä se otti todellisuudesta tarkasteltavaksi vain sen, mikä sopi sen skeemoihin. Marxin ristiriidan käsite, hegeliläinen antiteesi, oli sekin vain todellisuuteen projisoitu ihmismielen luomus; ristiriidan näkeminen luonnossa oli vain "puhdas" kuva siitä, dialektinen korvike erilaisille, kuten darwinistiseen kehitysoppiin perustuvien 'elämäntaistelufilosofioiden' avainkäsitteille. Todellisuus oli Bibólle asteittaisesti virtaava prosessi, missä esiintyi kyllä epäsopea ja yhteensopimattomuutta, mutta ei antagonismeja eikä määrä muuttunut siellä laaduksi.<sup>597</sup>

Kansannousun alkaessa myös Bibón esittämä kapitalismin kritiikki taittui ja länsimaisen liberalismien luomat vapausinstituutiot saivat merkittävän, aktuaalisen sisällön hänen voimistuvassa reaalisosialismin kritiikissään. Enää ei ollut ajanmukaista muistuttaa omistamisen ja kasaamisen muassaan tuomasta sorto- ja riistovallasta – sen piti olla selviö – ja Bibó suuntasi arvostelun kärjen nyt reaalisosialismin epäinhimillisiksi kehittyneisiin epäkohtiin: työläiset eivät olleet siellä sen vapaampia kuin kapitalismissa, pakotuksen ja epävapauden muodot olivat vain toiset ja väärin johdetulle sosialismille erityiset. Näin hän teki lopullisen pesäeron ihanteensa kadottaneeseen järjestelmään: sosialismin päämäärä oli ollut ihmisen emansipaatio, mutta sen saavuttamisen vääristyneet keinot olivat nyt "yleinen diktatuuri ja väkivallan kultti, mikä syntyi pelosta ja vallanhimosta".<sup>598</sup> Nyt Bibólle vallankumouskin (väkivaltana) oli oikeutettu, kun se oli "hetkellinen" ja kaatoi sortavan ja aikansa eläneen, legitimitettinsä menettäneen vallan. Siinä suhteessa Ranskan vallankumous oli ollut "epäonninen" ja Venäjän kasvavaan väkivaltaan johtava. Myöskään luokkasota ei ollut, toisin kuin kommunistit väittivät, historian perimmäinen liikuttaja, vaikka ajoittain ilmaantui niitä, jotka halusivat vapautua sietämättömästä tilanteestaan, sillä historiassa oli tehty yhteiskuntaluokkien välillä usein kompromisseja. Siksi kapitalismin kumoavan vallankumouksen päätehtävä ei ollutkaan vapaan yrittäjyyden poistaminen, vaan omistussuhteiden epäoikeudenmukaisuuden lopettaminen. Proletariaatin diktatuuriin johtava vallankumous oli johtanut tyranniaan, koska harvojen johtamat massat eivät olleet ymmärtäneet sen päämäärää ja siitä oli tehty oligarkkinen, byrokraattinen puoluediktatuuri, joka ei epäaristokraattisen luonteensa vuoksi ollut kunnioitettu eikä arvostettu. Bibó oli nähnyt, miten sen harjoittama poliisiterrori kääntyi Unkarissa kansalaisia vastaan. Valtion olisi tullut olla sellainen moraalinen entiteetti, joka nimenomaan pyrki vähentämään

---

<sup>597</sup> Bibó István, "Fogalmazvány a sztalinizmusról, a forradalom jellegéről" (1956 október 27.-29). *Életút dokumentumokban*, dok. 164, 422. Vrt Kovács, *Az európai egyensúlyról*, 328.

<sup>598</sup> Bibó, "Fogalmazvány", 423.

väkivaltaa myös omasta väkivaltakoneistostaan.<sup>599</sup> Rákosilaisessa järjestelmässä tuo periaate oli vääristynyt ja kaikesta oli tehty pelottavaa aggressiota.<sup>600</sup>

Se ajatus, että maataloustuotanto, henkinen luomistyö, tuomiovalta, yleinen ja ylempi koulutus ei ole muuta kuin terävä ase (*éles fegyver*) eduista taisteltaessa (*érdekharcban*), hajottaa täysin järjestyneen tiedon toimivan tekniikan ja tradition sekä itse asiassa tuhoaa ihmisen luoman kulttuurin perusrakenteen.

Kun Bibólle vapaus oli absoluuttinen arvo, mille julkisen moraalin olisi tullut niin sosialismissa kuin kapitalismissakin perustua, tuo oli taantumaa barbariaan. Sosialismissa vapauden pahin vihollinen ei ollutkaan enää taloudellinen riisto, vaan poliittisen vallan tukema puoluebyrokratia. Bibón vaatimus oli, että sen hallinnoimat suuryritykset täytyisi vähitellen luovuttaa työläisten osuuskunnille ja samalla sallia vapaa yrittäjäyys. Tässä mielessä hän ei enää tunnustanut sosialismilla olevan omaa julkista moraalialia, vaan sen tuli olla kaikissa järjestelmissä sama. Sen loivat arvoillaan itsenäisesti luovat eliitit – eurooppalaisen kulttuurin suursaavutus – ja sen pohjalta luotu kulttuuri ei voinut olla minkään ideologian palveluksessa. 'Ikuisiksi' ongelmiksi vain jäivät ne epäinhimilliset motiivit, joista Bibó oli varoittanut jo sota-ajan kirjoituksissaan: kiihkeä vallanhimo (*hatalmi téboly*) ja ideologinen dogmatismi, joka saattoi tehdä tuomarista tai taiteilijastakin jonkin intressiryhmän etujen ajajan.<sup>601</sup> Juuri erilaiset kriittiset älymystöryhmittymät ja työläiset, joilla ei ollut intressiä tukea terrorihallintoa, olivat saaneet Rákosin sortovallasta tarpeekseen ja toimivat kansannousun etujoukkoina.

Bibón kansannousun alkuvaiheissa esittämät ajatukset sosialismin uudistamisesta valuivat ikään kuin hukkaan Neuvostoliiton joukkojen – ne olivat 29. lokakuuta kertaalleen valmistautuneet Budapestista vetäytymiseen – interventiossa, vaikka toiveita kompromissin löytämiseksi eläteltiin pitkälle 1957 kevääseen.<sup>602</sup> Kohtaamatta järjestynyttä vastarintaa neuvostopanssarit saavuttivat parlamenttirakennuksen aamulla 4. marraskuuta noin klo. 8.00. Ainoa rakennukseen jäänyt hallituksen ministeri oli Bibó, pääministeri Nagy oli paennut Jugoslavian lähetystöön. Hallituksen toinen kaaderikommunisti, Kádár, oli kääntynyt kansannousua vastaan ja oli Szolnokissa perustamassa omaa, neuvostotukeen nojaavaa hallitustaan. Parlamentissa majaillut, monarkian palauttamista saarnannut arkkiepiispa Mindszenty haki turvaa Yhdysvaltain lähetystöstä.<sup>603</sup> Venäläisten kanssa oli sovittu, että siviilit saivat rauhassa poistua rakennuksesta. Kaikki muut lähtivät, mutta periaatteistaan – velvollisuus tiedottaa kansalle ja ulkovalloille syntyneestä tilanteesta – kiinnipitävä Bibó yksin jäi. Jo ennen venäläisten tuloa hän oli antanut unkarilaisille keskeisiltä

---

<sup>599</sup> Ibid., 424-425.

<sup>600</sup> Ibid., VT IV, 153-154.

<sup>601</sup> Bibó, "Fogalmazvány", 425-426.

<sup>602</sup> *Krónika 1956*, 140, 163.

<sup>603</sup> Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*, 310.

kohdiltaan seuraavansisältöisen tyynnyttelevän julistuksen, mikä sai lukijoiden silmissä myös vetoimuksen luonteen:<sup>604</sup>

Unkarilla ei ole aikomusta noudattaa neuvostovastaista politiikkaa. Se haluaa elää yhdessä niiden Itä-Euroopan maiden kanssa, jotka tahtovat järjestää elämänsä vapaasti, tasa-arvoisesti ja ilman riistoa. Torjun sen herjauksen, että fasistit ja antisemiitit olisivat lianneet vallankumouksen; ilman luokka- ja uskontokuntarajoja koko Unkarin kansa kääntyi siinä vierasta valloittajaa vastaan. Sen suoran oikeudenkäytön, mitä kaduilla muutamana päivänä harjoitettiin samoin kuin nousevat ääritaanumukselliset voimat olisi vallankumousohallitus voinut saada hallintaan. Väite, että järjestyksen palauttamiseksi täytyy maahan kutsua vieras armeija, on kyyninen ja perätön. Päinvastoin tuon armeijan läsnäolo on nyt pääsyy levottomuuteen ja häiriöihin. Vetoan Unkarin kansaan, ettei se pitäisi miehittäjän asettamaa [Kádárin] nukkehallitusta laillisena auktoriteettinaan, vaan ryhtyisi sitä vastaan passiiviseen vastarintaan [...]. Koska olen ollut hallituksessa vain yhden päivän ja kun en tunne vallitsevaa sotilaallista tilannetta, olisi vastuutonta kehottaa Unkarin nuorisoa verenvuodatukseseen – aivan riittävästi on Unkarin kansa vertansa vuodattanut sen osoittamiseksi, että se sitoutuu vapauteen ja oikeuteen. Nyt on maailmanvaltojen vuoro osoittaa YK:n peruseriaatteiden ja vapautta rakastavien kansojen voima. Pyydän suurvaltoja ja YK:ta toimimaan viisaasti ja rohkeasti alistetun kansani vapauden puolesta [...].

Kun parlamentissa ei ollut mitään tehtävissä, Bibó lähti Yhdysvaltain suurlähetystöön ja sähköitse kääntyi sekä YK:n pääsihteerin Dag Hammarskjöldin että Yhdysvaltain presidentin Dwight D. Eisenhowerin puoleen pyytäen heiltä toivottomalta näyttäneessä tilanteessa välitysapua kompromissin aikaan saamiseksi.<sup>605</sup> Myöhemmin hän toimitti pyyntönsä myös Ranskan ja Englannin lähetystöihin. Lännen interventio ei tullut kyseeseen ja Bibó oli täysin selvillä siitä, että kansannousulla ei olisi mitään menestymisen mahdollisuuksia neuvostoylivoiman edessä. Hän saattoi vain vedota moraalispoliittisiin argumentteihin, kuten siihen, että neuvostomiehitys merkitsisi Unkarille uuden sortokauden alkua ja yleisemmin niiden vapauden toiveiden romahdusta, joita eläteltiin muissakin Itä-Euroopan satelliittimaissa, ja siihen, että se tekisi tyhjäksi Yhdysvaltain kymmenen vuotta harjoittaman ”vapautuspolitiikan” tulokset vahingoittaen niin sen kuin YK:n arvovaltaa. Oli myös pelättävissä, semminkin kun Neuvostoliitto oli saavuttamassa diplomaattisen voiton kansannousun kanssa samanaikaisen Suezin kriisin laukaisemisessa, että niin sanottu isolaatiopolitiikka – Bibólle merkittävä sotien syy – pääsisi uudelleen vallalle. Unkarin hädän hetkellä hän rohkeni väläyttää jopa uuden maailmansodan mahdollisuutta, jonka torjumiseksi Yhdysvaltojen

---

<sup>604</sup> Dokumentti on julkaistu: *Rubicon* 2004/4, 44 (käännös AH). Englanninkielinen teksti löytyy: *The Hungarian Revolution of 1956. Reform, Revolt and Repression 1953–1963*. Ed. György Litván. Longman: London & New York, 1996, 105.

<sup>605</sup> Nämä pyynnöt ovat tehneet poliittisella rohkeudellaan lähtemättömän vaikutuksen unkarilaisiin toisinajattelijoihin ja demokraatteihin. Ks. esim. György Konrád, ”A harmadik reformkor elé”. *Bibó -emlékönyv II* (1979). Századvég kiadó: Budapest, 1991, 53-56.

ja YK:n olisi vaadittava Neuvostoliittoa vetämään joukkonsa Unkarista.<sup>606</sup> Tiedetään, että Eisenhower oli pitänyt Unkarin yhtä ”luoksepääsemättömänä” kohteena kuin Tiibetiä ja että Neuvostoliitolle oli ilmoitettu, että Yhdysvallat ei puutu sen interventioon.<sup>607</sup> YK:ssa Unkarin asia otettiin Kádárin hallituksen edustajan vastalauseista huolimatta käsittelyyn 27. lokakuuta ja pitkällisen neuvotteluprosessin päätteeksi se nimitti tammikuussa 1957 erityiskomitean raportoimaan kansannoususta. Neuvostointervention raakuuden tuomitseva raportti valmistui syyskuussa ja se hyväksyttiin yleiskokouksessa, mutta koska Kádárin hallinto ei pannut YK:n päätöksiä toimeen, sillä ei ollut Unkarissa käytännön vaikutusta.<sup>608</sup> Myöhemmin Bibó myönsi hyväuskoisesti kuvitelleensa, että hän voi diplomatiallaan kerätä arvokasta kansainvälistä, julkis-moraalista pääomaa niin paljon, että Unkarin kriisi voitaisiin suurvaltojen kesken ratkaista ilman väkivaltaa demokraattisen kehityksen hyväksi.<sup>609</sup>

Kuudes marraskuuta Bibó oli saanut tietää Kádárin hallituksen muodostamisesta, jolloin hän ymmärsi toimivaltansa loppuneen. Koska tuolloin vielä luultiin Kádárin panevan vallankumouksen saavutukset – ensi sijassa monipuoluejärjestelmän – toimeen, parlamentista lähdettyään hän kehotti tapaamiaan vallankumouksellisia laskemaan aseensa ja menemään koteihinsa.<sup>610</sup> Vielä samana päivänä hän laati suurvalloille sekä Intialle osoitetun kompromissiehdotuksen, mikä sitten otettiin marraskuun puolivälissä vallankumousta aluetasolla jatkavien työläisneuvostojen ohjelmaksi, minkä avulla toivottiin voitavan ratkaista ’lähes ratkaisematon’ tilanne neuvotteluissa Kádárin hallituksen kanssa. Muotoilultaan se olikin linjassa Kádárin varhaisten, sovittelyjen julistusten kanssa, mutta hänen neuvostojoukkojen tuella perustamansa hallitus ryhtyi marraskuun puolivälissä palauttamaan yksipuoluejärjestelmää ja asettui lopulta työläisneuvostojen ’demokraattista sosialismia’ vastaan.<sup>611</sup> Juuri tuo ehdotus ja sen levittäminen länteen oli syyteperusteena, kun Bibó pidätettiin 23. toukokuuta 1957 ja tuomittiin toinen elokuuta 1959 kuolemaan, mutta kansainvälisestä painostuksesta tuomio muutettiin elinkautiseksi vankeudeksi ”kansandemokraattisen valtiojärjestyksen

---

<sup>606</sup> Sähke YK:n pääsihteerille 4.11.1956. Julkaistu *Rubicon* 2004/4, 46; Sähke Eisenhowerille julkaistu unkariksi: Békés Csaba, ”Bibó István távirata az amerikai elnökhöz”. *Magyar Hírlap*, október 22, 1993, 10 ja englanniksi teoksessa 1956: *The Hungarian Revolution and War for Independence*. Eds. Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy. Columbia University Press: New York. 2006, appendix IV, 853-854.

<sup>607</sup> Halmesvirta & Nyysönen, *Unkarin kansannousu 1956*, 74-75.

<sup>608</sup> ”A magyar kérdés az ENSZ-ben”; ”A magyar kérdés az ENSZ-ben November 4-e után”. *Kronika* 1956, 142, 193.

<sup>609</sup> *Életút dokumentumokban*, 434; Halmesvirta & Nyysönen, *Unkarin kansannousu 1956*, 126-127.

<sup>610</sup> *Életút dokumentumokban*, 438.

<sup>611</sup> Työläisneuvostojen asemasta ja merkityksestä ks. Tuomas Laine-Frigren, ’Sosialismin uusin versio – Unkarin kansannousun työläisneuvostot ja ajatus työläisten itsehallinnosta syksyllä 1956’. Yleisen historian pro gradu -työ. Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto (2007).

kaatamiseen tähdänneen järjestötoiminnan johtamisesta ja muista rikoksista”.<sup>612</sup> Kirjeessään Nagylle 11. marraskuuta Bibó oli hyväuskoisesti luottanut siihen, että Kádár saadaan puhuttua kansannousun taakse – seuraavana päivänä Nagy erotettiin.<sup>613</sup>

Ennen kompromissiehdotuksen tarkempaa analyysia on paikallaan yleisluontoisesti muistuttaa, mitä vallankumouksellisia voimia Unkarissa oli lokakuun lopussa ja marraskuun alussa liikkeellä. Niin Bibónkin asema ’yksinäisenä sutena’ kriisin keskellä voidaan nähdä paremmin. Keskeinen ryhmittymä olivat reformisocialistit eli kommunistien sisäinen oppositio ja sen rinnalle syntyneet työläisneuvostot ja uudelleen järjestäytyneet sosiaali-demokraatit. Nämä tukivat Nagyn vuodesta 1953 ajamaa uudistuspolitiikkaa. Toisen, hallitukseen toinen marraskuuta kutsutun ryhmän muodostivat kansandemokraatit ja heidän talonpoikaispuolueensa. Bibó kuului heihin. Reformistit ja kansandemokraatit ryhtyivät kansannousussa luomaan uutta Unkaria vuosien 1945–1947 koalition poliittisen ohjelman pohjalta. Jos silloin oli torjuttu autoritääriseksi ja puolifeodaaliseksi luonnehditun Horthyn järjestelmän restauraatio, nyt haluttiin erityisesti purkaa yksipuoluejärjestelmä ja rakentaa demokraattista sosialismia. Kuten Bibó tilanteen terävästi muotoili: uusi Unkari ei voinut tulla kapitalistiseksi ”puukoksi Neuvostoliiton kyljessä”, vaan demokraattien oli taattava vapausinstituutiot ja liitettävä ne sosialismin saavutuksiin ja luoda siten esimerkki muille sosialistimaille.<sup>614</sup> Kolmantena, edellisiä heikommin organisoituneena ryhmittymänä olivat Mindszentyn johtamat katoliset, joille kansannousu ei ollut vain vallankumous, vaan vapaustaistelu.<sup>615</sup> He vaativat vanhan järjestelmän, viime kädessä kuninkuuden palauttamista. Heitä Bibó piti lähinnä haihattelijoina. Neljäntenä, hajanaisena ja eriytymättömänä liikehdintänä olivat aggressiivisen radikaalit äärioikeistolaiset, jotka etsivät väkivaltaista ratkaisua kaduilla.<sup>616</sup>

Bibólle ja hänen puoluetovereilleen Ferenc Farkasille ja László Némethille, jotka olivat julkaisseet puolueohjelman *Új Magyarország* -lehdessä 4.– 6. marraskuuta, olisi tarjoutunut kansannousussa tilaisuus viimeinkin toteuttaa jo

---

<sup>612</sup> Tuomiossa keskeisinä todistusaineistoina olivat Bibón kansannousun aikaan ja sen jälkeen kirjoittamat tekstit. Kuulusteluissa toukokuun lopulla 1957 Bibó sanoi ottaneensa yhteyttä YK:hon, läntisiin suurvaltoihin ja Intiaan (suurlähtetiläs K.P.S. Menon vei ehdotuksen Bulganinille, joka torjui sen) tavoitteenaan neljän suurvallan ja Intian konferenssi, jossa olisi käsitelty sekä Suezin että Unkarin kriisiä. Hän ei ollut odottanut siltä ”viisasta” päätöstä, mutta oli toivonut, ettei se johtaisi Unkarissa aseelliseen väliintuloon. Kádárin hallitusta hän piti laittomasti koottuna ”vastahallituksena”. Kuulustelijan väitteeseen, että kansannousuun osallistuneiden joukossa olisi ollut fasisteja, Bibó korosti suuren enemmistön pyrkineen demokraattiseen sosialismiin – Neuvostojoukkojen poistuttua Unkari olisi jatkanut sosialismin tiellä. Hän kielsi pyrkineensä vahingoittamaan Unkarin ja Neuvostoliiton suhteita ja totesi Neuvostoliiton tehneen niin. Ks. Bibón kuulustelut 29. ja 31.5.1957. *BIM* 12, 122, 129; *Bibó emlékkönyv II*, 448; Kovács Sándor, ”Az életút”. *Rubicon* 2004/4, 11–12.

<sup>613</sup> *Életút dokumentumokban*, dok. 169, 452–453. Kirje ei mennyt perille.

<sup>614</sup> Bibó István, ”Exposé a magyarországi helyzetről” (Nov. 6., 1956). *Életút dokumentumokban*, dok. 168, 451–452.

<sup>615</sup> Ks. tark. Halmesvirta, ”Mindszenty József bíboros közéleti moralizmusa”, 1728–1739.

<sup>616</sup> Puolueista ks. tark. Halmesvirta & Nyysönen, *Unkarin kansannousu 1956*, 89–94.

ennen toista maailmansotaa hahmoteltuja tavoitteitaan: yhteiskunnallisen epätasa-arvon lieventäminen, 'herravallan' ja omistussuhteiden demokratisoiminen suuromistusta ja -pääomia rajoittamalla, mutta yksityisomaisuuden yhteiskunnallisen roolin säilyttäen. Sosialismin kansanvaltaistamiseksi ja vapautteen pohjaavan julkisen kansalaismoraalin kasvattamiseksi vaadittiin kansalaisvapauksien laajentamista erityisesti poliittisen osallistumisen laajentamisella talonpoikiin, mikä edellytti heidän ala-arvoisen sosiaalisen asemansa korjaamista. Nämä vaatimukset olivat leimanneet Bibón reformikirjoittelua vuoden 1945 jälkeen ja varsinkin läänihallinnon uudistussuunnitelmia. Rákosin hallinto oli kuitenkin estänyt hallinnon desentralisoinnin ja paikallisyhteisöjen autonomiamallien täytäntöönpanon.<sup>617</sup> Voidaankin todeta, että Bibón paluu politiikan näyttämölle oli motivoitu mahdollisuudella tehdä reformistien tuella talonpoikaispuolueen tulevaisuudenkuvista totta. Reunaehtona kaikelle tuolle oli, että unkarilaiset jätettiin omaan rauhaansa, sellaiseen tilaan, missä ensin luotaisiin monipuoluejärjestelmä ja sille valtioinstituutiot (parlamentti ja muut elimet), ja sitten ryhdyttäisiin sosiaalis-taloudelliseen reformilainsäädäntö- ja toimeenpanotyöhön kaikilla rintamilla.<sup>618</sup> Unkarilaisten mielialat tuntien neuvostomiehitys ei olisi tuossa tilanteessa tuonut kaivattua vakaannuttamista ja järjestystä: taistelut olisivat jatkuneet niin kauan kuin neuvostojoukot pysyivät maassa. Bibó koetti – kuten tiedämme, lopulta turhaan – vakuuttaa venäläisille, ettei Kádárin hallinto ollut legitiimi, koska se oli menettänyt kasvonsa kansan enemmistön silmissä. Hänelle ainoa arvovaltansa säilyttänyt kommunisti oli Nagy, ja hänen johdollaan olisi pitänyt perustaa uusi monipuoluehallitus. Se oli luottamuksen ja siedettävän julkisen moraalin palauttamisen kannalta ainoa vaihtoehto. Moskovan olisi pitänyt käsittää, että pelko kapitalismin tulosta heidän lähdettyään oli aiheeton, sillä Nagyn hallitus olisi sen kyennyt estämään. Miehitys ei ollut myöskään enää, Suezin kriisin lauettua, Moskovalle kansainvälispoliittisesti perusteltu, sillä sitä vastaan ei Itä-Euroopassa ollut mitään varteenotettavaa, ulkoista uhkaa. Ei ollut syytä puolustella miehitystä uuden kansannousun ehkäisemiselläkään, koska Bibó ei löytänyt Unkarista sille enää todellista pohjaa. Jos Neuvostojohdo olisi

<sup>617</sup> Valuch Tibor, *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris: Budapest, 2001, 19–20, 59–60 ja 190–191.

<sup>618</sup> Yksityiskohdissaan Bibón suunnitelma oli seuraava: vallankumouksellinen perustuslakia säättävä 'kansankokous' (vallankumouselimet ja puolueet) julistaa tasavallan, vapaat vaalit, ministerivastuu, tuomarien riippumattomuus, hallinnon valvonta, vallan kolmijako, lehdistön- ja sananvapaus, maareformin loppuun saattaminen (kollektiivien lakkautus ja tilalle osuuskunnat), pankkien, kaivosten ja suuryritysten jääminen valtiolle ja työläisille osuus voitoista, tehtaiden ja muiden teollisuuslaitosten ja kauppaliikkeiden siirto työntekijöiden omistukseen, työläisten itsehallinto, vapaa yritteliäisyys, Rákosin ajan väärinkäytöksiin syyllistyneiden tuominen lain eteen ja väärinkäytösten oikaisu ja niiden korvaaminen, uusi meriitteihin perustuva virkamieskunta, byrokratiasta poistettujen siirto maataloustyöhön, uskonnonvapauden palautus ja kirkkojen autonomia, koulujen valtiollistaminen (kirkkojen koulut jäävät, mutta niiden opettajien on käytävä virallisissa pedagogisissa koulutustilaisuuksissa). Ks. Bibó, "Fogalmazvány" ("A politikai és jogi kibontakozás útja", október 30.-31). *VT IV*, 159–164; ['A forradalom alatt', 28.10.-4.11.1956]. *BIM* 4, 28–35.



hyväksynyt nuo argumentit ja suhtautunut luottamuksella uusiin voimiin, hänen mielestään olisi voitu saada aikaan molempia osapuolia tyydyttävä sopimus joukkojen poisvetämisestä. Unkarin olisi ollut taattava, ettei se palaa ennen toista maailmansotaa vallitsevaan järjestelmään eikä omaksu kapitalismia. Näin ei mitään lumivyöryefektiä – muiden satelliittien irrottautumista – olisi syntynyt, vaan Unkarin sisä- ja ulkopoliittinen asema olisi muistuttanut sitä ”keskitietä”, mitä esimerkiksi Jugoslavia ja Suomi (!) kulkivat.<sup>619</sup>

Pohjustettuaan kompromissiehdotustaan noilla, osin hypoteettisillakin väitteillä, Bibó luetteli sen pääkohdat. Ne olivat seuraavat: (1) Nagyn hallitus oli palautettava valtaan; (2a) Unkari eroaa Varsovan liitosta ja liittyy Euroopan rauhaa ja turvallisuutta koskevaan sopimukseen, johon myös Jugoslavia liittyisi tai (2b) Unkari eroaa Varsovan liitosta ja tekee Neuvostoliiton kanssa kahdenkeskisen yhteistyösopimuksen; (3a) annetaan armahdus vakaumuksellisille kommunisteille Rákosin ajan väärinkäytöksistä ja rikoksista ja poistetaan kuolemantuomio, (3b) valtion ja yritysten elinten uudelleenorganisointi laatukriteerien mukaan, mutta niin, ettei se loukkaa kommunistien intressejä; (4) neuvostojoukkojen asteittainen vetäytyminen Unkarista, kun vallankumouselimet ottavat vallan, minkä jälkeen oli kutsuttava koolle perustuslakia valmistava kokous, asetettava valtionpäämies ja säädettävä vaalilaki pohjana vuoden 1946 mukainen tasavaltalainen hallitusmuoto ja vuoden 1848 III-lain mukainen parlamentaarinen demokratia. Tulevassa perustuslaissa oli erikseen mainittava Unkariin syntyneen riiston kieltävä sosialismi, joka toteuttaisi maareformin ja joka säilyttäisi pankit, kaivokset ja raskaan teollisuuden valtion omistuksessa, muun omaisuuden jäädessä yhteisomistukseen tai osuuskunnille järjestelmän salliessa myös yksityiset yritykset. Myös säädökset järjestäytymis- ja uskonnonvapaudesta, hallinnon demokratisoinnista ja paikallisesta itsehallinnosta tuli kirjata perustuslakiin. Kaikesta päättäen Bibó luotti lujasti kansannousun luomaan julkisen moraalin tilaan ja kurinalaisuuteen sekä hallituksen keinoihin pitää järjestystä yllä, sillä hänen ennakkokäsityksensä mukaan neuvostojoukkojen poistuttua Unkarissa ei tarvittu edes YK:n valvontaa, ja että vaalitkin sujuisivat hyvässä järjestyksessä. Hän oli vakuuttunut siitä, että kompromissi Neuvostoliiton kanssa olisi turvannut sekä vallankumouksen saavutukset että Neuvostoliiton turvallisuusedut, ja vienyt Unkarin demokraattisen sosialismin rakentamisen tielle.<sup>620</sup> Bibón optimismi voi sinänsä olla ihailtavaa, mutta neuvostojohdon reaali politiikan sanellessa lopputuloksen, se oli tuomittu epäonnistumaan.

Kompromissiehdotuksessaan Bibón ei sopinut ottaa esiin kommunistien ja kansandemokraattien välisiä ideologisia ristiriitoja, niiden kanssa hän oli jo tehnyt tiliä aiemmin ja joitakin jälkianalyyseja on nostettu hänen pöytälaatikostaan päivänvaloon.<sup>621</sup> Keskeistä niissä oli moraalittomien keinojen,

<sup>619</sup> Bibó István, ”Tervezet” (1956, november 6.). *VT IV*, 171–172; ”Nyilatkozat Magyarországon állami, társadalmi és gazdasági rendjének alapelveiről és a politikai kibontakozás útjáról.” (8.12.1956), *VT IV*, 195–196; ”Kiegészítés” (4.12.1956), *VT IV*, 186–188.

<sup>620</sup> Bibó, ”Tervezet”, 172–177.

<sup>621</sup> Bibó, ”Fogalmazvány”, 439–447.

väkivallan ja pelottelun käytön tuomitseminen, koska ne häpäisivät sinänsä jalon sosialismin aatteen. Ne olivat myös klassisessa mielessä pahoja. Kompromissiratkaisun Bibó uskoi luovan pohjaa neuvotella ilman katkeruutta ja vihaa aiheuttavaa minkään osapuolen ajojahtia ja edistystä kohti rauhaa ja ihmisarvoisempaa yhteiskuntaa. Tällä viestillään hän pyrki yhä vaikuttamaan neuvostojohtoon ja Kádáriin, jotta nämä kuuntelisivat kansannousun synnyttämiä elimiä, työläis- ja muita vallankumousneuvostoja. Kádárin politiikaksi tuli kuitenkin pidättää johtavat vallankumoukselliset ja pilkkoa sekä soluttaa vallankumouselimet niin, että ne vuoden 1957 alkupuolella lakkasivat olemasta varteenotettava poliittinen vastavoima. Bibón kompromissiehdotusta lopulta käytettiin häntä itseään vastaan.

Vielä joulukuusta 1956 tammikuuhun 1957 Bibó elätteli toiveita kansannousussa spontaanisti syntyneiden organisaatioiden säilymisestä ja muuttumisesta 'uuden' Unkarin demokratian perusyksiköiksi. Hän halusi myös lievittää eri neuvostoissa syntyneitä erimielisyyksiä niiden tulevasta roolista, suhteesta puolueisiin ja ylimpään valtaan. Toisin kuin vuonna 1945, erityisesti niissä toimiva nuori polvi ei tiennyt, mihin puolueeseen liittyä ja mitä puolueeseen kuuluminen ylipäänsä merkitsi. Muun muassa Nagyn hallituksen puolueisiin virtasi väkeä, joka oli enimmäkseen niiden toimintaa halvaannuttavaa, Bibón kannalta katsoen julkiselle moraalillekin vahingollista ainesta. Oliko se kádáрилаisten aloittamaa myyräntyötä vai tulosta yli kymmenen vuoden kokemattomuudesta yhteisten asioiden hoidossa, hänen oli mahdotonta sanoa. Mutta kun julkisuudessa oli alettu esittää puolueiden olevan jopa tarpeettomia, hän haistoi siinä kovan linjan kommunistien taktiikan ja torjui tiukasti ne leniniläiset dogmit, että puolueet olivat vain luokkapuolueita, ja että kun luokat katoavat, puolueille käy samoin. Jos valtaan nousi vain jokin luokkapuolue, syntyvä tilanne oli sekä poliittisesti että julkis-moralistisesti epäterve, sillä terve parlamentarismi edellytti useita poliittisia puolueita ja vaalitaistelua, joissa puolueet 'oikeasti' kampanjoivat, joissa niillä oli oma lehdistö ja muu propagandavälineistö - vain silloin ihmiset voisivat todella punnita, mitä äänestää. Bibó oli tietoinen puoluejärjestelmän epäkohdista - listat, puolueiden byrokratisoituminen ja poliittikotyyppin ongelmat - mutta ne olivat vähäisiä yksipuoluejärjestelmän epäkohtiin verrattuna. Jos puolueita ei olisi lainkaan, yhden "järjestön" hallitus ottaisi vallan käsiinsä, mistä puolestaan seuraisi ennen pitkää tyranniaan ja terroriin johtava oligarkkinen järjestelmä. Jos asioita hoidettaisiin, kuten Rákosin aikana tehtiin, "järjestöjen" kautta, ihmiset jäisivät ulos poliittisesta elämästä ja passivoituisivat. Yksipuoluejärjestelmän johdossa voi helposti syntyä se käsitys, etteivät kansalaiset ymmärrä 'isoja asioita' ja että spontaanit mielenilmaukset olivat vain järjestys- ja mielenhäiriöitä. Viitaten länsimaiden etujärjestöjen ja puolue-elämän saavutuksiin, Bibó muistutti yksipuoluejärjestelmää restauroivaa Kádária siitä, että jos ihminen oletettiin järjelliseksi ja halukkaaksi osallistumaan julkiseen elämään ja ilmaisemaan harkitun mielipiteensä, parempaa järjestelmää kuin monipuoluejärjestelmä ei ollut vielä keksitty. Puolueiden ja yleensä demokratian elinehto olivat vapaat vaalit ja vapaaseen

mielipiteen ilmaisuun (lehdistön- ja sananvapauteen) perustuva ”väkivallaton” ja vapaudella kyllästettyyn julkiseen moraaliin nojaava julkisuus.<sup>622</sup>

Bibó muistutti myös vallankumoustovereitaan heidän järjestäytymismuotojensa väliaikaisuudesta. Neuvostot ja komiteat - ”vallankumouksen uskottavuuden vaalijat” - sopivat vallankumoukseen, puolueet normaaliin poliittiseen elämään, eivätkä ne olleet lainkaan välttämättömiä vallankumouksen vielä kestäessä. Siksi Bibó ehdotti, että puolueuudostusta tuli lykätä joillakin kuukausilla, kunnes järjestys oli vakiintunut ja tiedettiin, milloin - kukapa olisi voinut aavistaa, että vasta vuonna 1989 - seuraavat vapaat vaalit pidettäisiin. Näin hän koetti ehdotuksellaan rauhoitella jälkivallankumouksellisia mielialoja ja saada puoluetistelun koskemaan vain yleispolitiikkaa ja paikallista julkista elämää niin, ettei se riehuisi hallinnon ja talousjohdon virkanimitysten vuoksi. Ennen normaaliuteen paluuta hallinto oli järjestettävä siten, että erityisesti paikallisen itsehallinnon tehtävissä olisi enemmän maallikkoja kuin poliitikkoja, mutta, kuten Bibón ehdotukset yksi toisensa jälkeen, tämäkin jäi kuolleeksi kirjaimeksi.

Sen jälkeen, kun Kádárin hallitus leimasi vuoden 1957 alusta lähtien vallankumouksen ’vastavallankumoukseksi’ ja sulki vallankumoukselliset julkisesta keskustelusta sekä torjui vaatimukset vapaitten järjestämisestä, vallankumoukselliset voivat enää vain pohtia, voisivatko heidän neuvostonsa löytää jonkin muun vaikutuskanavan. Muun muassa syndikalistinen ja korporatiivinen vaihtoehto näytti saaneen melkoista kannatusta.<sup>623</sup> Bibón oma kanta pysyi kuitenkin tinkimättömänä: parlamentarismiin nimissä vaalit oli järjestettävä, mutta sitä ennen oli kansan suuren enemmistön edustajista kutsuttava koolle perustuslakia valmisteleva kokous päättämään tulevasta valtiomuodosta, maareformista, parlamentaarisesta demokratiasta, sosialismin saavutuksista ja muista tärkeistä kysymyksistä. Mallina sen työlle olivat aikaisempien, ”voitokkaiden” vallankumousten (Hollanti, Englanti ja Yhdysvallat) vastaavat kokoukset. Mikä rooli vallankumouksellisilla tulisi uuden järjestelmän vakauttamisen jälkeen olemaan, Bibó jätti myöhemmin ratkaistavaksi, mutta edellytti, että ’vanhan järjestelmän’ tyyliä listavaaleja (”tyhjä sirkus”) ei pidettäisi ja että työläisten edut turvattaisiin niin työpaikoilla kuin suhteessa valtioon.<sup>624</sup> Näistä ehdoista Kádárin hallitus ei ollut enää lainkaan taipuvainen neuvottelemaan.

Bibón loka-marraskuun vaihteen optimismi Unkarin tulevaisuuden suhteen oli muuttumassa kevään 1957 mittaan toiveajatteluksi ja alkoi saada traagisen yksinpuhelun piirteitä, sillä vallankumouksellisten asema kävi aina vain tukalammaksi. Kádárin hallinto kiihdytti kostotoimia heitä vastaan neuvostojohdon kehotuksesta. Toukokuun alkuun mennessä pidätettyjä oli sisäministeriön laskelmien mukaan 34.000. Heinäkuussa lukumäärä ylsi

---

<sup>622</sup> Bibó István, ”A pártok és a forradalmi szervezettek viszonyáról (1956 december - 1957 február). *Demokratikus Magyarország. Válogatás Bibó István tanulmányjaiból.* Magvető: Budapest, 1994, 418. Sama löytyy: *VT IV*, 199-203.

<sup>623</sup> Bibó István, ”A munkástanácsok és a többpártrendszer (1957 eleje). *BVT*, 448-451.

<sup>624</sup> *Ibid.*, 449.

40.000:een.<sup>625</sup> Vankilat ja internointileirit täyttyivät. Huhtikuussa valmiiksi saamassaan kansannousun muistokirjoituksessa Bibó taipui väistämättömän edessä kuvaamaan Unkarin tilanteen koko maailman skandaaliksi.<sup>626</sup> Länsi, mistä vallankumoukselliset olivat viimeiseen saakka odottaneet sekä moraalista tukea että konkreettista apua, oli hänen silmissään jättänyt kansannousun pulaan.<sup>627</sup> Sieltä oli kovaan ääneen toivotettu, etteivät Neuvostoliiton satelliittivaltiot olleet vapaaehtoisesti omaksuneet yksipuoluejärjestelmää, mikä oli herättänyt Unkarin toisinajattelijoiissa suuria toiveita muutoksesta. Sen Bibó myönsi, ettei Unkarissa ollut voitu laskea sen varaan, että Länsivallat olisivat aloittaneet sotaan johtavan intervention, sillä se olisi ollut "mieletöntä", mutta hän, niin kuin niin monet kansannousun johtajat, oli luottanut siihen, että jos satelliitit vaativat vapautta, Länsivallat ottaisivat niiden asian esille kansainvälisellä neuvottelufoorumilla. Lännen petturuus oli hänen julkis-moralistisesta näyttökulmastaan siinä, että vaikka Unkarin kansannousu "järkevänä ja maltillisena" täytti oikeutetun vallankumouksen ehdot, se jätettiin kylmästi "teurastajien" käsiin. Hän ei voinut ymmärtää, miten - läntisen demokratia -propagandan valta-aikana - tuo voi tapahtua. Eikö ollut tukemisen arvoista se, että Unkarissa vallankumous kaatoi vihatun terrorivallan, omaksui monipuoluejärjestelmän ja jättäytyi sotilasliittojen ulkopuolelle? Eikö voitu kutsua koolle sellaista maailmanvaltojen konferenssia, joka olisi antanut Neuvostoliitolle etupiiri- ja turvatakuut ja Unkarille itsenäisyyden? Ei, vaan Bibó näki, miten oli jälleen kerran toteutumassa se kauhukuva, että vaikka kuinka unkarilaiset etsivät apua ja kompromissia, he joutuivat valtapoliittiseen umpikujaan ja huomaamaan, miten "kamala virhe" oli olla pieni kansa Keski-Euroopassa.<sup>628</sup> Reaalipolitiikka löi moraalisen politiikan. Ulospääsyä ei löytynyt ja Bibónkin oli myönnettävä, ettei YK:n päätöslauselmilla ollut mitään suurvaltapoliittista vaikutusta, ne vain vahingoittivat järjestön arvovaltaa. Fiasko ei kuitenkaan ollut YK:n, vaan suurvaltojen poliittisen vastuun pakoilun ja julkisen moraalin fiasko. Eräänä merkittävänä ja vahingollisena seurauksena siitä oli, että Lännen moraalisen politiikan ja demokratiaa julistavan propagandan mielekkyys ja arvo tulivat kyseenalaisiksi.<sup>629</sup>

<sup>625</sup> Huszár Tibor - Szabó János, *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése 1956-1962*. Zrinyi kiadó: Budapest 1999, 92, 96.

<sup>626</sup> Tiedetään, että Árpád Göncz suositteli sen viemistä Englannin lähetystöön käännettäväksi, kun puolestaan Ferenc Erdei varoitti häntä julkaisemasta sitä, koska sen äänensävy loukkaisi Neuvostoliittoa ja kommunisteja, mistä seuraisi myöhemmin rankaisutoimia. Se julkaistiin kuitenkin Lontoossa ja Torontossa. Ks. *Életút dokumentumokban*, 514-515; Kovács, *Az európai egyensúlytól*, 340.

<sup>627</sup> Bibó István, "Emlékirat: Magyarország helyzete és a világ helyzete" (1957. január - április). *BVT*, 452.

<sup>628</sup> Bibó, "Emlékirat", 452-453. Vrt. István Deák, "Fatal Compromise? The Debate over Collaboration and Resistance in Hungary". *The Politics of Retribution in Europe*. Eds. István Deák, Jan T. Kross and Tony Judt. Princeton University Press: Princeton, New Jersey, 2000, 68. Kovács huomauttaa osuvasti, että Bibó ei silti Unkarin vuoksi menettänyt uskoaan kansainvälisten vastakohtien ja kriisien rauhanomaiseen ratkaisuun. Lisättäköön siihen, että se kuitenkin edellytti moraalisen politiikan 'paluuta'. Ks. Kovács, *Az európai egyensúlytól*, 341.

<sup>629</sup> Bibó, "Emlékirat", 452-453.

Jos kansannousun kukistamisen salliminen oli skandaali Lännelle, sen murskaaminen oli sitä Bibón arvostelussa etenkin itäblokkille. Hänellä ei ollut tuolloin tiedossa neuvostointervention motiiveja<sup>630</sup>, mutta hän arveli tunkeutujan toimineen sentimentaalisesti, suuttumuksen vallassa ja harkitsemattomalla sotatoimellaan aiheuttaneen ”hoitamattoman vamman” paitsi unkarilaisille myös itselleen. Kyseessä oli ollut neuvostojohdon hyvin valitettava ylireagointi, sillä Bibón tulevaisuuteen katsovan ja siihen uskovan käsityksen mukaan vallankumouksellisen tilanteen jälkeinen, normalisoiva kehitys olisi pian osoittanut, ettei kansannousu suinkaan ollut vaarallinen, vaan erityisen positiivinen historiallinen kokemus, mistä sosialismin asia olisi voinut ottaa paljon oppia muuallakin kuin Unkarissa.<sup>631</sup> Että siinä ei todellakaan ollut kyse kommunistien pelkäämästä ’vastavallankumouksesta’ niin kuin Kádárin hallitus väitti, oli reformisosialisteille itselleenkin yllätys. Bibón Rákosin ajan kokemuksen mukaan vallankumoukselliset olivat sosialisteja, joiden maailmankuva ja ideologia olivat kriisissä. Siitä huolimatta he, sellaisina kuin Bibó heidät tunsivat, olisivat voineet ehkäistä vähäisten oikeistovoimien eli ’taantumuksen’ valtakumoukset. Tosiasiassa he olivat jo panneet maan vakauttamisen alulle. Kádárin neuvostoneuvonantajien ja sotilaiden tukema valtakoneisto sen sijaan oli ”byrokraattinen, opportunistinen ja väkivaltainen” eikä Bibón näkemän valossa pystynyt luomaan luottosuhdetta saati saamaan arvovaltaa kansalaisiin – ongelma, minkä Kádár itsekkin oli venäläisille tovereille tunnustanut.<sup>632</sup> Se ei ollut työläispohjainen, vaan – vaikka se koko ajan väitti toista – hyökkäys nuorta työväestöä ja älymystöä vastaan, samoin kuin neuvosto-offensiivikin. Näin, Bibó ironisesti huomautti, neuvostoblokki näytti länsimaille, miten siellä kohdellaan kirkasotsaisuudessaan palvottuja rauhan-, nais- ja nuorisoliikkeiden jäseniä. Tässä mielessä intervention aiheuttama vahinko oli paljon suurempi kuin Unkarin ’vapautus’ olisi konsanaan ollut. Pahaenteisintä siinä kuitenkin oli, että se jäi pysyväksi osoitukseksi Neuvostoliiton häikäilemättömyydestä, mikä voitiin lännessäkin käsittää maailmanrauhan uhkaksi. Näin tulkittuna kansannousun kukistamisen seuraukset saattoivat olla samanlaiset kuin Münchenin sopimuksen (1938). Länsi sai nähdä kovan linjan kommunismin jatkuvan ja oppia sen, että se voi säilyä vain stalinistisin menetelmin, mikä tarkoitti myös kansanrintamapolitiikan nujertamista. Oli syntynyt Bibón jo useissa aiemmissä yhteyksissä analysoima poliittisen hysterian<sup>633</sup> ja julkisen moraalin rappion tila, pelon, kauhun ja aggressioiden kiikkerä, epäterve psykologinen tila, jossa pienikin väärinymmärrys ja -tulkinta voi johtaa sotaan jopa atomiasein. Suurvaltaetujen

<sup>630</sup> Hruštšov oikeutti sen Titolle sillä, etteivät toverit Moskovassa voineet sietää unkarilaistoverien ”murhaamista, teurastusta ja hirttämistä” ja sillä, että Lännelle piti näyttää kovia otteita, ei ”heikkoutta ja tyhmyyttä”. Lainaukset: Halmesvirta & Nyysönen, *Unkarin kansannousu 1956*, 98.

<sup>631</sup> Bibó, ”Emlékirat”, 454.

<sup>632</sup> Halmesvirta & Nyysönen, *Unkarin kansannousu 1956*, 98.

<sup>633</sup> Bibón politiikan psykologiasta tässä merkityksessä ks. Balog Iván, ”Diagnózis és terápia. Bibó István a politikai hisztériákról”. *Rubicon* 2004/4, 17-19; Kovács Gábor, ”A rendszerváltások pszichológiája: Guglielmo Ferrero és Bibó István”. *Rubicon* 2004/4, 14.

reaalipoliittinen ensisijaisuus osoitti, ettei kansainvälisessä politiikassa voitu nojata mihinkään inhimillisen toiminnan "moraaliseen absoluuttiseen mittapuuhun" (*abszolút erkölcsi értékmérő*).<sup>634</sup>

Synkästä valtopolitiikan arvostelusta huolimatta Bibó ei vajonnut defaitismiin, vaan etsi ulospääsyä kylmän sodan luomasta kauhun tasapainosta kohti liennytyistä. Unkarin tapahtumissa hän näki moraalisesti terapeuttiseksi sen, että ne osoittivat länsimaille unkarilaisten muutoksen vaatimuksen luonteeseen, sen ettei tyrannia onnistu tukahduttamaan ihmisten vapaudenhalua. Sen rohkaisemana Lännen tuli ymmärtää, ettei se voi voittaa vastustajiaan aggressioilla tai kylmällä valtopolitiikalla, vaan aktiivisella, rauhaa rakentavalla ulkopolitiikalla, jonka primääri tavoite oli voittaa Neuvostoliitto ja sen satelliitit "länsimaisen vapauden menetelmien ja niiden perustana olevan yhteisen poliittisen moraalin puolelle" ilman, että ne pakotettaisiin järjestelmän muutokseen.<sup>635</sup> Tämä voidaan tulkita erääksi, tosin marginaaliseksi versioksi tuolloin Euroopassa yleisemminkin lanseeratusta, niin sanotusta 'rauhanomaisen rinnakkainelön' ideologiasta.

Myönteistä Unkarin kansannousuun johtaneessa reformiliikkeessä oli sen aitous siinä mielessä, että se pani kommunistit kiistelemään oikeista ja kriittisistä asioista, stalinismista, sosialismin demoralisaatiosta (korruptiosta), harvainvallasta, ideologisista 'totuuksista' ja huonosta taloudenpidosta. Vastaavaa, julkis-moraalisesti tervehdyttävää kriisiä ei ollut esiintynyt fasismissa, mikä oli Bibólle sosialismiin verrattuna paljas, väkivaltaan nojaava valtaideologia. Hän uskaltautui oikaisemaan Rooseveltiä, joka ei Bibón mielestä kyennyt käyttämään hyväkseen sitä julkis-moraalista "pääomaa", mikä oli elähdyttänyt uudistusliikkeitä sosialistimaissa. Oli väärin arvostella neuvostojohtoa "hyväntahtoiseksi, mutta epäluotettavaksi", sillä senkin pyrkimys oli turvallisempi ja stabiilimpi maailma. Moraalisista argumenteista piittaamatta se Bibón tietämän mukaan arvioi liennytyksen tuovan etuja ja oli siten valmis osamyönnytyksiin. Näin nähtynä kansannousu oli liennytyksen prosessin hetkellisesti katkaissut episodi ja oli odotettavissa, että tasoittaakseen intervention moraalisia ja muita kuluja Neuvostoliitto palaisi sitä edeltäneeseen destalinisaation politiikkaan. Juuri Unkarin asemassa piili Bibólle tilaisuus jatkaa liennytyistä ja kompromissipolitiikkaa, sillä Unkari oli Neuvostoliitolle sotilaallisesti ja arvovallan kannalta pikemminkin "taakka kuin etu", joka aiheutti itse asiassa yhtä paljon epävarmuutta kuin miehittämätön Unkarin olisi tehnyt.<sup>636</sup> Näin Bibó koetti johtaa suurvaltajohtajien ajatukset siihen päätelmään, että vaikka Unkarin vapautuisikin, se ei, toisin kuin Länsi-Saksa, muuttuisi vapautuksessa kapitalistiseksi, vaan pysyisi sosialismin leirissä. Vaikka hän tiesi, ettei hänen ehdotuksensa ollut kummankaan suurvallan mieleen – yksikään kansainvälisistä toimijoista ei voinut sitä käytännössä hyväksyä – hän esitti Unkarin ongelman ainoaksi järkeväksi ratkaisuksi niiden välistä, molemminpuoliset turvatakuut sisältävää sopimusta Unkarin miehityksen

---

<sup>634</sup> Bibó, "Emlékirat", 456–457. Vrt. *VT IV*, 317.

<sup>635</sup> *Ibid.*, 458.

<sup>636</sup> *Ibid.*, 463.

lopettamisesta. Se olisi "ensimmäinen oppitunti" Euroopan turvallisuuspolitiikassa ja voi auttaa muidenkin 'toivottomien' tilanteiden ratkaisuisa. Liennytyksen uutena askeleena se myös lisäisi suurvaltojen keskinäistä luottamusta, minkä varassa aseriisuntakin voisi jälleen edistyä. Dialogin avaajaksi Bibó haastoi länsivallat, ja jotta se voisi toimia, neuvostojohdon oli vastavuoroisesti kuopattava stalinismi. Kantilaiseen visionäärisyyteen<sup>637</sup> taipuen kaukaisempana päämääränä Bibólla oli "vakava kuvitelma" pysyvistä rauhasta Euroopassa, sellaisesta rauhasta, joka syntyisi siten, että pienet jäsenvaltiot eroaisivat NATO:sta yksi toisensa jälkeen ja samalla Tonavan laakson valtiot jäisivät kummankin sotilasliiton ulkopuolelle.<sup>638</sup> Nämä voisivat yhteistyössä pyrkiä sitten laajentamaan rauhan rintamaa ja rakentamaan 'kolmatta tietä', sosialismin ja kapitalismin parhaiden puolien yhdistelmää. Tämä edellytti sille astuvilta päättäväisyyttä pysytellä suurvaltapolarisaatioita torjuvan ja ratkovan välittäjän roolissa. Bibó ei maininnut tässä yhteydessä Suomea eikä muutamaakaan maata erityisesti tuollaisen puolueettomuuspolitiikan suunnannäyttäjänä, mutta hänen muistoaan kunnioittaneet aateperilliset näkivät Suomen "kulkeneen Bibón viitoittamaa tietä" ja olleen demokraattisena ja itsenäisenä valtiona ikään kuin "unelmana Unkarille".<sup>639</sup> Unkarilaisilta itseltään Bibó vaati eniten: pysymistä uskollisina vallankumoukselleen ja sen vapausaatteille, sillä se ei ollut mikään vandalismin ilmaus, vaan kunniallinen kansannousu, missä kansa oli ilmaissut "yhteisen henkisen" voimansa ilman leniniläistä johtoa, sotajoukkoja ja ideologiaa.<sup>640</sup> Hänen jälkiarvionsa mukaan vallankumous olisi ollut onnistumisen arvoinen, ja se olisi voinut onnistuakin, jos tilanne olisi ollut suotuisampi, mutta se kaatui sekä ulkopuoliseen interventioon että omiin heikkouksiinsa: ennakkovalmistelujen puutteellisuus, oppositiofoorumien ja vallan oton välineiden puute.<sup>641</sup>

Tutkimuksessaan Unkarin demokraattisesta oppositiosta Ervin Csizmadia on tullut siihen tulokseen, että vaikka Bibón muistokirjoitus vuoden 1956 kansannoususta oli esimerkillisen rohkea poliittinen teko, se oli moraalisesti niin radikaali suhteessa uuteen valtaan, ettei se saanut vastakaikua 1960-luvun älymystössä, joka oli valmis tekemään kompromisseja ja hieromaan sovintoa Kádárin 'pehmeän diktatuurin' kanssa.<sup>642</sup> Päästyään vankilasta niin sanotussa yleisessä armahduksessa vuonna 1963, Bibó suljettiin julkisesta elämästä eikä hänellä ollut kansalaisyhteisyyksiä. Hän pysytteli tietoisesti vaiti, kunnes vuotta ennen kuolemaansa analysoi asemaansa ja Unkarin kansannousun jälkeistä

<sup>637</sup> Samaan tapaan kuin Kant Bibó jakoi ihmisten teot kahteen kategoriaan, so. tekoihin, jotka olivat moraalilakien määräämiä ihmisten itsensä kannalta ja tekoihin, jotka olivat lainalaisuuksien alaisia (syiden seurauksia) tarkkailijan kannalta (sodat, väestöliikkeet, vallankumoukset jne.).

<sup>638</sup> Bibó, "Emlékirat", 464.

<sup>639</sup> Varga Domokos, "Bibó István eszméi és a finn fejlődés útja": *Bibó István emlékkönyve I* (1979), 335, 345.

<sup>640</sup> *Életút dokumentumokban*, 464.

<sup>641</sup> Bibó István, "Republikánus elmélkedések" (ilmestyi 1. kerran Pariisissa: *Dialogues Européens*. Magyar Füzetek, 12, 1983, s. 150–155). *BIM* 11, 374.

<sup>642</sup> Csizmadia Ervin, *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. T.Twins kiadó: Budapest, 1995, 133. 'Pehmeästä diktatuurista' ks. Halmesvirta, "Kádárismi - sosialismia Unkarin malliin", 177–181.

politiikkaa.<sup>643</sup> Pitkä vaitiolo ei johtunut ainoastaan siitä, että hän tunsu kansalaisrohkeutensa laantuneen, vaan myös siitä, ettei Unkarissa radikaalin demokraattisella keskustelulla ollut sijaa. Julkinen moralismi ei voinut purra kansaan, joka ”eli kuin ennen, toivossa, että tyrannin jälkeen tulee lempeä ja hyvä kuningas”.<sup>644</sup> He olivat sopeutuneet väistämättömään ja heidän tilanteensa oli ’toivoton, mutta ei vakava’. Bibó ei kannustanut maanmiehiään aktiiviseen vastarintaan, koska se olisi saattanut provosoida uusia kostotoimia. Ajan mittaan hän myös noteerasi, miten hänen mielestään ei-legitiimi järjestelmä voi saada parannuksia aikaan: oikeusturva oli kohentunut sitten koston vuosien (1957–1963), kestokulutustavaroita sai helpommin, matkustus ulkomaille ja työpaikan vaihto helpottui ja indoktrinaatio pehmeni. Kádár oli saanut tunnustusta jopa kirkolta siitä, että korjaili tyrannin [Rákosi] aiheuttamia vahinkoja.<sup>645</sup> Legitimaation puutteen tuoma epävarmuus ja väkivaltaisten menetelmien käyttö olivat vähentyneet, mutta Bibó muistutti Kádárin aloittaneen valtakautensa koston ja käyttävän tarvittaessa yhä pelottelua ja painostusta.<sup>646</sup> Vallan ja kansalaisten suhde perustui äänettömään sopimukseen: jos et ole hallitusta vastaan, saat olla rauhassa. Bibó ei liittynyt järjestelmän vastustajiin, mutta kieltäytyi tekemästä sopimuksia tai sovintoa sen kanssa ”jonkin tärkeän asian” säilyttämisen vuoksi, kuten muiden muassa Zoltán Kodály oli Unkarin musiikkikulttuurin nimissä tehnyt. Kun julkista moraalialia ei voinut tervehdyttää, hänelle oli edelleen tärkeää etsiä valtio- ja yhteiskuntateoreettisia totuuksia, joihin eivät sovinnoneleet sopineet. Periaatteessa hän ei halunnut millään lailla olla tukemassa väkivaltaa tai puolustelemassa sen käytön motiiveja, olipa kyseessä sitten Neuvostoliiton interventiot (1956, 1968) tai Yhdysvaltain sota Vietnamissa. Passiivinen vastarinta ja totuuksien kirjoittaminen pöytälaatikkoon aikana (1978), jolloin Unkarissa muistettiin vain ’vastavallankumous’ ja suurvaltapolitiikassa liennytyks näytti hauraalta sekä suurvaltojen ideologiat entistä messiaanisemmilta, olivat Bibón jäljelle jääneet toiminnan vaihtoehdot.<sup>647</sup>

Kansannousun ja sen tukahduttaminen olivat Bibón myöhempää elämää määrittävä kokemus. Sen lävitse hän tulkitsi Unkarin politiikkaa ja maailmanpoliittista asemaa ja muotoili analyysijaan ajan muutostendenssejä seurailleen. Hän luotti siihen, että vaikka demokraattisilla ideoilla ei olisikaan Unkarissa välitöntä tulevaisuutta, nuoriso tulisi ennemmin tai myöhemmin näkemään ja kokemaan sosialistisen ideologian sisäiset ristiriitaisuudet ja niiden paljastamisen. Vallankumoustradition vaalimisen ansiosta hän pysyi

<sup>643</sup> Bibó István, ”Az 1956 utáni helyzetről” (1978). *BVT*, 465–480.

<sup>644</sup> *Ibid.*, 467.

<sup>645</sup> Huszár, ”Bibó István – a gondolkodó, a politikus”, 515–516.

<sup>646</sup> Kun Petöfi-puolue yritti vielä vuoden 1956 lopulla neuvotella Kádárin kanssa mahdollisesta monipuoluejärjestelmästä, vaaleista ja koalitionhallituksen muodostamisesta, Kádár torjui kaikki ehdotukset ja puolueen oli siirryttävä syrjään politiikasta. Vuoden 1957 puolella oli odotettavissa rankaisutoimia. Ks. Csicskó Mária – Körösenyi András, ”Egy harmadikutas szocializmus – utópia földközelpen”. *Századvég* 1-2 (1989), 131–132.

<sup>647</sup> Bibó István, ”Az 1956 utáni helyzetről”, 477–480.



kádárilaisen järjestelmän merkittävimpana kriitikkona.<sup>648</sup> Hänen esseitään ja muita kirjoituksiaan voitiin alkaa julkaista 1980-luvun puolivälissä, kun järjestelmä alkoi luhistua. Perustettiin esimerkiksi István Bibó Dormitory -opiskelijaliike, mistä sittemmin kehkeytyi nykyinen valtapuolue FIDESZ, Nuorten Demokraattien Liitto. Siihen mennessä Bibón kirjoitukset olivat tulleet demokraattisen opposition tärkeimmäksi inspiraationlähteeksi<sup>649</sup>, mistä todistaa eritoten hänelle omistettu muistokirja vuodelta 1979 (kaksi osaa, 76 kirjoittajaa, yli tuhat sivua). Sen sivuilta on luettavissa avoin luopuminen kádárista. Monet sen kirjoittajat jakoivat Bibólle kunniaa ja arvostusta julkista moraalia parantamaan tähtäävästä politiikasta, vallankumouksellisesta päättäväisyydestä ja henkilökohtaisen moraalin lujuudesta. Hänet kutsuttiin tuolloin tiennäyttäjäksi hahmottelemalleen ”rajoitetulle ja suunnitellulle” vallankumoukselle, mikä välttäisi kammottavat hysteriat ja pelkotilat sekä nostaisi Unkarin julkisen moraalin rappion alhosta.<sup>650</sup> Siinä tilanteessa ”koneellinen ohjaus” (kommunistien taktiikka) johtaisi yksipuoluejärjestelmän paluuseen. Oli sovellettava Bibón menetelmää, ”peiteltyä ohjailua”, millä päästäisiin maltilliseen ratkaisuun, jonka myötä pluralismi toteutuisi. Se vain ei ottanut Kádárin järjestelmän alkuvaiheessa toimiakseen, kun parlamentti oli vain teatteri, ei avoin poliittinen areena, missä aidot päätökset voivat syntyä. Ja niin kuin monet kommentaattorit ovat ikäväkseen saaneet todeta, julkista moraalia vääristävät pelot ja hysteriat eivät ole Unkarista tänäkään päivänä kadonneet, ja juuri siksi Bibó tuntuu klassikkona kestävän. Varmaan lisäksi siksi, että hänen kirjoitustensa takana ei vaikuttanut ideologinen valta, vaan usko länsimaiseen, liberaaliin suostutteluun ja kompromisseihin johtavan neuvottelun voimaan myös sellaisissa tilanteissa, mitkä voivat näyttää myös hänestä itsestään aluksi toivottomalta. Tämän johdosta häntä tituleerataan Unkarin viimeiseksi ”herrasmieheksi” – aina vain unkarilaisia kutsutaan itsetutkisteluihin ”yhteisen aarteen”, Bibón tekstien äärelle.<sup>651</sup>

Kuten aiemmin jo päivättiin, Bibó pidätettiin 23. toukokuuta 1957, paljon myöhemmin kuin hän oli itse odottanut. Se johtui luultavimmin siitä, että todistusaineistoksi täytyi koota hänen tekstejään ja niiden pohjalta valmistella aineistoa kuulusteluja varten, jotta hänet voitaisiin tuomita salaliitosta Unkarin kansantasavallan kaatamiseksi. Bibón oikeusjuttu ei noudattanut yleisesti käytössä ollutta, niin sanotun ennalta konstruoidun oikeusjutun mallia, missä syyttäjän esittämät ’tosiasiat’ tekaistiin, vaan hänen tapauksessaan todella tapahtuneista tosiasioista tendenssimäisesti muotoiltiin viisitoista syytekohtaa. Kysyttäessä tunsiko hän itsensä syylliseksi, Bibó vastasi kieltävästi, koska hänen mielestään kansannousu oli kumonnut vuoden 1949 perustuslain ja

---

<sup>648</sup> Ibidem. Vrt. Litván György, ”Bibó istván az 1956-os magyar forradalomban”. *Rubicon* 2004/4, 42.

<sup>649</sup> Rainer M. János, ”A politikai diagnoszta”. *Rubicon* 2004/4, 8.

<sup>650</sup> Csizmadia, *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*, 197, 200

<sup>651</sup> Göncz Árpád, ”Élet és szó – egy anyagból”. *Bibó emlékkönyv II*, 73-74; Kende Péter, ”A bibói örökség”. *Rubicon* 2004/4, 66.

Nagyn hallitus, jossa hän oli toiminut, oli ollut legitiimi vallanpitäjä.<sup>652</sup> Pahoillaan hän oli vain joutumisestaan poliitikon vaatteisiin ja poliittisten ideoidensa levittämisestä kotimaisille ja ulkomaisille toimijoille. Silloinkaan hän ei ollut mielestään ollut sosialismin vihollinen, vaan sen uudistajien joukossa. Oikeuden antaman tuomiolauselman mukaan hän vältti kuolemantuomion, koska ennen vuotta 1945 hänessä oli havaittu "fasismin vastaista käytöstä" (*antifasiszta magatartása*). Lisäperusteina olivat vapautuksen (1945) jälkeen tapahtunut "edistykselliseen suuntaan vaikuttavien yhteiskunnallisten voimien tukeminen, suurelta osin paljastava ja rehellinen tunnustus, rikokseton elämä [ennen kansannousua] ja monilapsinen perhe". Lopulta hän sai elinkautisen. Tuomari huomautti kyynisen osuvasti Bibón nyt saavan nahoissaan tuta kirjoitetun sanan mahdin. Kaiken varalta hänen kirjoituskoneensakin takavarikoitiin valtiolle.<sup>653</sup>

Vankilassakaan Bibó ei välttynyt konfrontaatioilta viranomaisten kanssa. Häntä kuultiin todistajana tunnetun psykologin Ferenc Mérein, kirjailija Sándor Feketen ja historiantutkija György Litvánin oikeusjutussa, kaikki kansannousuun osallistuneita. Huhtikuussa 1960 Bibó otti osaa Vácin vankilassa puhjenneeseen syömälakkoon, minkä aiheena oli hallituksen julistama, vähäistä vankijoukkoa koskeva armahdus. Muutamien erityistapausten, kuten kirjailija Tibor Déry, lisäksi vain ne, joilla ei ollut kuutta vuotta pidempää tuomiota, päästettiin vapauteen. Tätä rajoitusta vastaan lakkolaiset voimakkaasti protestoivat. Rangaistukseksi heidät siirrettiin toiseen vankilaan eristysoloihin, missä heitä ankarasti, fyysistäkin väkivaltaa käyttäen kuulusteltiin. Bibón terveyden tiedetään sen vuoksi heikentyneen.<sup>654</sup> Länteen emigroituneet Bibón ystävät ja tukijat koettivat saada vuonna 1961 hänellekin kansainvälisellä adressilla armahduksen siinä kuitenkaan onnistumatta. Allekirjoittaneiden joukossa olivat muiden muassa A.J. Ayer ja Isaiah Berlin. Bibó vapautui niin sanotussa yleisessä armahduksessa 27. maaliskuuta 1963.<sup>655</sup> Siihen mennessä hänen tekstejään, muun muassa *Harmadik út* (Kolmas tie, 1960), oli alkanut ilmestyä lännessä.

---

<sup>652</sup> Keskeisintä salaliittoteorian muotoilussa olivat ulkomaille lähetetyt avunpyyntötekstit ja 'vastavallankumouksellisten' järjestöjen ja puolueen perustaminen. Ks. *Életút dokumentumokban*, 525-526; Kovács, 342-343. Vrt. Csicskó Mária - Körösenyi András, "Egy harmadikutas szocializmus - utópia földközelpén". *Századvég* 1-2 (1989), 129.

<sup>653</sup> *Életút dokumentumokban*, 530; Tuomioptk 2.8.1957, dok. 177 ja s. 533. Samassa oikeudenkäynnissä tuomittiin elinkautiseen myös Árpád Göncz.

<sup>654</sup> Kovács, *Az európai egyensúlytól*, 347.

<sup>655</sup> *Életút dokumentumokban*, 543.

## ÄÄNI MAAILMALLE

Yleinen armahdus, jonka yhteydessä Bibókin vapautettiin, oli Kádárin järjestelmän vastamyönnytys sille, että kansannousun käsittely YK:ssa lopetettiin. 'Yleisyydestään' huolimatta se ei koskenut kaikkia, kuten esimerkiksi maanpettureiksi tuomittuja vallankumouksellisia.<sup>656</sup> Bibón ei sallittu palata julkiseen elämään eikä saada arvonsa mukaista työpaikkaa, häntä tarkkailtiin eikä hänelle annettu passia ulkomaanmatkoja varten. Vuonna 1974 hänet kutsuttiin Geneveen vierailevaksi professoriksi ilman opetusvelvollisuutta, mutta hän ei voinut ottaa kutsua vastaan, koska sisäministeriö määritteli hänet vieläkin tuomiotaan suorittavaksi, Unkarin turvallisuudelle vaaralliseksi henkilöksi.<sup>657</sup> Armahduksessa ei näet ollut palautettu hänen kansalaisoikeuksiaan. Omasta anomuksestaan hänet rehabilitoitiin vuotta ennen kuolemaa, vuonna 1978.<sup>658</sup>

Ensi alkuun Bibó työskenteli käännöstoimistossa, mistä hänet Erdein ja Ortutayn myötävaikutuksella siirrettiin Tilastotoimistoon kirjastotutkijaksi. Lisäksi hän otti vastaan saksan ja ranskan kielen tenttejä sekä kirjoitti kirjarvosteluja<sup>659</sup>, joista hän sai lisätuloja sen verran, että tuli perheineen vaatimattomasti toimeen. Tilastotoimistossa hän työskenteli tilastotietoja kooten ja kirjastoa järjestäen aina 60-vuotiaana vuonna 1971 tapahtuneeseen eläkkeelle jäämiseensä asti. Hän oli saanut sydäninfarktin. Työnsä luonnetta hän muisteli todeten sen olleen hänen kutsumuksensa ulkopuolella - olihan

---

<sup>656</sup>Ripp, 1956. *Forradalom és szabadságharc Magyarországon*, 266; Halmesvirta & Nyysönen, *Unkarin kansannousu 1956*, 146. Unkarin vapautuksen 20-vuotispäivänä 20.3.1965 Bibó jätti presidenttineuvostolle armonanomuksen elinkautiseen tuomitun György Suban puolesta, joka oli vuonna 1956 15-vuotiaana ollut läsnä, kun kansannousijat olivat lyöneet poliisia, mutta ei ollut osallistunut pahoinpitelyyn. Bibón mielestä poika oli jo maksanut nuoruusvuosillaan tekonsa. 'Bibó István altál masok érdekében kesztett kegyelmi kérvények 1963-1970'. MTAKK, MS 5110/199. Bibó lähetti yksityiskohtaisesti perusteltuja poliittisten vankien (n. 200) vapauttamista anovia armonanomuksia myös suoraan Kádárilille saamatta myöskään niihin vastausta. Ks. esim. Bibó Kádárilille 16.2.1969. *Életút dokumentumokban*, 577-580.

<sup>657</sup> *Életút dokumentumokban*, dok. 202 ja s. 556.

<sup>658</sup> *Ibid.*, dok. 177, 230 ja 231.

<sup>659</sup> Hän arvosteli esimerkiksi André Giden matkakirjan *Voyage au Congo* (Paris, 1927), missä Gide paljasti Kongon hallinnon terrorin väestöä kohtaan. *BIM* 9, 320-322.

hän omistanut elämänsä politiikan tutkimukselle ja sen julkis-moraaliselle kritiikille.<sup>660</sup> Bibó myönsi, että hänen siviilirohkeutensa oli vankilakokemusten myötä merkittävästi heikentynyt eikä hänellä ollut halua osallistua järjestötoimintaan tai mielenilmauksiin saati ryhtyä kompromissisuhteisiin Kádárin 'pehmeän diktatuurin' kanssa. Julkis-moralistisen debatin herättäminen olisi ollut toivotonta, sillä järjestelmä ei sallinut sitä ja sen perusteita arvostelevia mielipiteitä.<sup>661</sup>

Vuoden 1964 tienoilla Bibó palasi 1930-luvulla analysoimaansa kansainvälisten suhteitten, erityisesti sanktioiden ja aluekonfliktien tematiikkaan ja pyrki löytämään niille uuden, sovitteluun pohjaavan ratkaisumallin. Selvää hänelle oli, ettei sellaiselle tutkimukselle ollut Unkarissa julkaisumahdollisuuksia. Jos tutkija tai kirjailija otti julkaisuriskin, hänen tuli ottaa huomioon, että viranomaiset olivat arvaamattomia, sillä heiltä saattoi pyytää armoa, odottaa apua tai sympatiaa, mutta ei sananvapautta ja oikeuksia, vaikka johtajina ei enää ollutkaan Rákosiin verrattavia "tyranneja ja suuruudenhulluja" ja ihmisten hätyyttely ja valvonta olivat Bibón tietämän mukaan vähentyneet.<sup>662</sup> Julkaisuasioissa Unkarissa oli otettu käyttöön niin sanottu kolmen T:n epäviralliseksi luonnehdittu ennakkosensuurijärjestelmä, mikä kategorisoi julkaistaviksi tarkoitetut käsikirjoitukset kielletyiksi (*tiltott*), suvaituiksi/sallituiksi (*túrt*) tai tuetuiksi (*támogatott*).<sup>663</sup> Bibó arveli, ettei hänen tulevan teoksensa sisältö olisi sinänsä "vaarallinen" eikä "järjestelmän vastainen", ongelma oli vain siinä, että se oli liian puolueeton, ei tarpeeksi marxilainen. Se oli vieras sellaiselle kommunistiselle ajattelutavalle, mikä näki kysymykset esimerkiksi itsemääräämisoikeudesta siirtomaasuhteissa ideologisen yksipuolisesti siirtomaata riistävän omistajan ja vapaustaistelijain kaksinkamppailun kannalta, tilanteena, missä ulkopuolisella välittäjällä ei ollut sijaa eikä merkitystä.

Bibólla oli emigranttiystäviä Englannissa, joiden puoleen hän päätti julkaisuasiassaan kääntyä. Osoittautui kuitenkin, ettei Unkarista saisi viedä ulkomaille käsikirjoituksia ilman Kansallispankin ja Kirjailijain Asianajotoimiston (*Szerzői Jogvédő Hivatal*) lupaa. Tutkijat olivat tosin lähettäneet tekstejään luvattakin ja maksaneet pankille niistä saamansa valuuttatulot. Ne olivat kuitenkin olleet matemaatikkojen tai luonnontieteilijöiden artikkeleja eikä turvallisuuspoliisi ollut niistä erityisemmin kiinnostunut. Bibón käsikirjoitus oli poikkeustapaus, sillä vaikka se ei ollut suoranaisesti antimarxilainenkaan, so. järjestelmän teoriaperustan vastainen, se käsitteli kansainvälistä politiikkaa ja oli sellaisen henkilön kirjoittama, joka oli yhä järjestelmän tuomitsema. Niinpä

---

<sup>660</sup> Ibid., 548.

<sup>661</sup> Ibid., 557-558. Vrt. Anssi Halmesvirta, "Editor's Introduction". *Kádár's Hungary - Kekkonen's Finland*. Hungarologische Beiträge, vol. 14. Jyväskylä: Kopi-Jyvä, 2002, 7-14.

<sup>662</sup> *Életút dokumentumokban*, 558-560.

<sup>663</sup> Kontler, *Millennium in Central Europe*, 445. Järjestelmän kulttuuripolitiikkaa luotsaava György Aczél tosin totesi eräässä haastattelussa vuonna 1982, että salliminen oli itse asiassa sietämistä, mikä puolestaan oli "todellisuudessa paheksumista" tarkoittaen marxilaiselle moraalille vierasta viihteellistä tuotantoa. Ks. Aczél & Cohen, *Keskusteluja Unkarista*, 189.

Bibó katsoi parhaaksi lykätä käsikirjoituksensa lähettämistä aina vuosiin 1970–1971 siinä toivossa, että ainakin kääntäminen lähtisi sitten käyntiin. Käännöstyö kesti pari vuotta ja teos julkaistiin ennen YK:n yleiskokousta englanniksi lyhenneltynä vuonna 1976 nimellä *The Paralysis of International Institutions and the Remedies. A Study of Self-Determination, Concord among Major Powers and Arbitration* (Harvester Press: London).<sup>664</sup> Sen Bibó kuvasi tyyliään ”professorityyliseksi”, paikoin jopa filosofoivaksi, humanitaarisella jargonilla kirjoitetuksi tekstiksi, jossa hän on tietoisesti välttänyt ”lapsellista isänmaapuhetta” (*gyermeteg hazabeszéles*). Teos ei myöskään ollut suunnattu enempää kotimaan politiikkaa kuin Neuvostoliittoakaan vastaan. Mitään seuraamuksia Bibólle ei sen julkaisemisesta lopulta tullut, vaikka Unkarin viranomaiset epäilivät teoksen nostattavan antikommunistista agitaatiota. Sellaista ei kuitenkaan myöskään Bibón pyynnöstä emigranttiunkarilaisten piirissä esiintynyt.<sup>665</sup>

Teoksen vastaanotto oli Bibólle odottamattoman vaatimatonta, mutta sympaattista.<sup>666</sup> Erityisen suositteluun sävyyn sen sanomasta lausui johdannon kirjoittanut Bernard Brick, joka piti teosta harvinaisena ja teemaltaan – miten säilyttää maailmanrauha oikeudenmukaisesti – tärkeänä: Unkarista oli kuulunut ”hiljainen, vähäeleinen ja silti rohkea ja oppinut, humanistinen, mutta käytännöllinen ääni”. ”Viisaan [kansainvälisen yhteisön] perhelakimiehen” tekstiä kehoitettiin myös Henry Kissingeriä lukemaan.<sup>667</sup> *Foreign Affairs* oli pidättyväisempi todetessaan lyhyesti, että jos kohta Bibón ”provokatiivinen essee vakuuttavasti analysoi” sellaisen kansainvälisen instituution puutteen, joka olisi ”luonut demokraattisille periaatteille perustuvan oikeudenmukaisen maailman”, sen johtopäätökset siitä, että uusia lähestymistapoja suurvaltojen keskinäisen ymmärryksen parantamiseksi ja puolueettoman välityselimen pysyttämiseksi tarvitaan, nostivat esiin ”enemmän kysymyksiä kuin antavat vastauksia”.<sup>668</sup> YK:n rinnalle ei ollut toistaiseksi syntynyt sellaisia konfliktien ja rauhan välitysmekanismia, joita esimerkiksi Martti Ahtisaari myöhemmin onnistuneesti johti.

Bibón 396-sivuinen teos kansainvälisten rauhan rakennusinstituutioiden ”halvaantumisesta” (*bénultság*) ja niiden parantamisesta nojasi yhtäältä laajaan alan silloisten auktorien tuotannon lukeneisuuteen, toisaalta myös erityisesti sanktiokysymyksiä pohtineiden lainoppineiden teoksiin, joita hän oli jo 1930-

---

<sup>664</sup> Teoksen kääntämisessä ja julkaistavaksi toimittamisessa apuna toimi Englannissa András Révai, jolle Bibó kirjeessään seikkaperäisesti selosti teoksensa motiivitaustaa ja tulevien julkaisujen tematiikkaa. Bibón kirje Révaille (1968). VT IV, 241–262. Lontoossa vuodesta 1935 asunut lehtimies ja kirjailija Révai (1903–1973) piti tehtävänäään valistaa länsimaita Unkarin tilanteesta ja hän kirjoitti muun muassa *The Times*in ja *World Today* -lehteen juttuja kotimaansa politiikasta.

<sup>665</sup> *Életút dokumentumokban*, 552–554.

<sup>666</sup> *Ibid.*, 554 ja dok. 200, 586–599.

<sup>667</sup> ”Introduction”. István Bibó, *The Paralysis of International Institutions and the Remedies. A Study of Self-Determination, Concord among Major Powers and Arbitration*. Harvester Press: London, 1976, iii–iv.

<sup>668</sup> Edward R. Morse, ”General: Political and Legal”. *Foreign Affairs* (January 1977), ei sivunumeroa.

luvulla eri yhteyksissä käyttänyt.<sup>669</sup> Peruslähtökohtana teoksessa oli se hälyttävä kansainvälisepoliittinen tilanne, jossa ratkaisemattomien kansainvälisten konfliktien määrä oli lisääntynyt eikä vanhojakaan ollut kyetty ratkaisemaan. Puuttui julkis-moraalisia periaatteita ja taitoa ratkoa valtioiden välisiä alue- ja valtionmuodostuskiistoja, eri puolilla maailmaa esiintyviä, ratkaisemattomia pakolais- ja rajakysymyksiä sekä aselepo- ja tulitaukotilanteita. Oli paljon väliaikaisia kiistojen ratkaisuja ja monissa tapauksissa neuvottelut olivat ajautuneet umpikujaan, äänenpainot olivat kärjistyneet ja asevarustelu oli kiihtynyt. Vakavin ongelma oli kahden suurvaltablokin välinen ideologinen vastakkainasettelu, joka näytti Bibón mielestä vaikuttavan erityisen vahingollisesti niin sanotun kolmannen maailman ongelmien ratkaisuyrityksiin. Suurvaltojen päämiehet tekivät atomisodan välttämisen ja rauhan säilyttämisen vuoksi aina vain uusia väliaikaisia (*provizórium*) päätöksiä eikä lopullisia tuloksia saatu aikaan. Oli syntynyt ”pirullinen [jatkuvien kriisien] kehä” (*ördögi cirkulus*). Termiä ’kylmä sota’ Bibó käytti teoksessaan vain pari kertaa ja ’liennytyistä’ vain sen epäonnistumisen merkeissä.<sup>670</sup>

Bibó osoitti julkisen moralistin syyttävän sormensa YK:hon, joka kyllä nojasi länsimaisen liberalistisen moraliteetin kehityksen tuotteisiin, suvereenisuuden, alueellisen koskemattomuuden, itsenäisyyden ja itsemääräämisoikeuden periaatteisiin, mutta ei kyennyt estämään niiden vesittymistä käytännössä, kun niitä sovellettiin joko liian yleisesti tai kasuistisesti.<sup>671</sup> Ei ollut selvää periaatetta esimerkiksi siitä, keillä oli oikeus viitata edellä mainittuihin periaatteisiin, eri osapuolet saattoivat vedota eri oikeuksiin, ja mikä vakavampaa, esimerkiksi ’itsenäisyyden’ sisältö oli epäselvä ja ’itsemääräämisoikeus’ ei sisältynyt orgaanisesti kansainväliseen lakiin. Bibó tunsii oikeusoppineita, jotka jopa torjuivat YK:n peruskirjan sisällön, koska se ei ollut tarpeeksi validisti määritellyt ja yhteen sovittanut kansallisuuden, etnisyyden, historiallisuuden sekä taloudellisten, liikenteellisten ja strategisten tekijöiden periaatteita. Jo 1930-luvulla Bibó oli nähnyt, miten voimaton Kansainliitto oli ollut suurvaltojen intressien edessä – sama turvaton tilanne jatkui YK:n aikana, kun kansainvälisen lain koura ja sanktiot eivät ulottuneet

---

<sup>669</sup> Tutkimusaloittain: Guglielmo Ferrero (legimititeetti), Horváth Barna (valta, sota), Bertrand Russell, Raymond Aron ja Robert M. MacIver (vallan humanisointi), Max Weber (vallan rajoitukset ja moralisointi), Alfred Cobban, D.A. Rustow, Hugh Seton-Watson, marxilaiset klassikot ja Johan Huizinga (kansaa, patriotismi ja nationalismi), Hans Kelsen ja Alfred Verdross (kansainvälinen yhteisö), Paul Guggenheim ja László Buza (kansainvälinen laki), Leland Goodrich, Edward Hambro, Leon Gordenker (YK), Sarah Waumbaugh ja Rolin Farquharson (kansanäänestys), Robert Stephens (Kyproksen kiista), Fred J. Khouri, Maxime Robinson ja Jean Pierre Alem (arabien ja Isrealin kiista). ”A nemzetközi államközösség benualtsága és annak orvosságai. Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás”. *VT IV*, 285-287.

<sup>670</sup> Bibó István, ”A nemzetközi államközösség benualtsága és annak orvosságai. Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás”, 289.

<sup>671</sup> Weberiläisittäin Bibó moitti myös sosiaalidemokraatteja: he olivat langenneet työtätekevien massojen kalvinistisen työetiikan maalliseen ansaan (’teräshäkki’) ja sopivat nyt palkoista työnantajien kanssa. Niin heistä oli tullut kapitalistinen instituutio. He eivät enää vastustaneet suuromistuksia ja suurpääomaa, joka ei ollut funktionaalinen ja liberaalien tavoin kunnioittivat omistusoikeutta ’pyhänä vapausoikeutena’. *Életút dokumentumokban*, 562.

suurvaltoihin, sillä ne vetivät niitä välittömästi koskevat asiat pois sen pöydältä ja käsittelivät niitä ja jo tehtyjäkin päätöksiä sen ulkopuolisilla foorumeilla. Oli julkis-moraalisesti nurinkurista ja peräti valheellista, että suurvalloilta, joiden piti näyttää esimerkkiä välitystuomioissa ja kriisineuvotteluissa, puuttui ”hyvää uskoa ja diplomaattista tahdikkuutta” ja ne alentuivat näytöstyylin moralisoimaan, läksyttämään toista osapuolta, esittämään kohtuuttomia vaatimuksia, valehtelemaan ja uhkailemaan voimapolitiikalla, osoittamaan ideologista jääräpäisyyttä ja maalailemaan vastapuolesta pirun kuvia. Julkis-moraaliselta kannalta katsoen osapuolet osoittivat toisilleen neuvottelutilanteissa vain omaa moraalista itsetyytyväisyyttään, millä ei pyrittykään kompromisseihin, vaan voittoihin. Tämän valossa Bibó näki rauhan takeena toistaiseksi olevan vain suurvaltojen ”erikoisen särkyvän ja labiilin tasapainon” (*rendkívül törékenny és labilis egyensúlyja*), mikä kertoi hänelle valtiosopimusten kansainvälistä stabiiliutta ylläpitävän merkityksen heikkenemisestä.<sup>672</sup>

Bibón analyysin lähtötilanteena oli kansainvälisten instituutioiden ’halvaannustila’, mikä ilmeni hänelle kahden erityyppisen julkis-moraalisen argumentoinnin syrjäytymisenä maailmanpolitiikasta ja erityisesti suurvaltasuhteista.<sup>673</sup> Ensinnäkin ne moraaliset vaatimukset, periaatteet ja niitä käytännön politiikkaan soveltavat menetelmät, joiden oli määrä pitää mielivaltaista politiikkaa aisoissa, eivät toimineet. Näin ollen esimerkiksi jonkin aluekiistan osapuolet eivät löytäneet yhteisymmärrystä siitä, mitkä vaatimukset olivat oikeutettuja ja mitkä kenties toteutettavissa. Ongelma johtui siitä, ettei ollut selkeitä määritelmiä, mikä ja millainen valtioiden yhteisö oikein oli ja millaisia vaatimuksia valtiot voivat sen nimissä toisilleen esittää, kun ei ollut selkoa sen sisällä noudatettavista normeista. Tämä epäselvyys salli liennytyksen aikana harjoitettavan ”moraalisen mielivallan”, minkä nimissä valtiomiehiä voitiin ohjeistaa moraalittomuuksiin, kun ”heidän tuli ottaa maansa etua ajaessaan huomioon moraalinen velvollisuutensa toimia viidakon lakien mukaan” ja hylätä historian mittaan kehittynyt humanisuus ja moraalinen järjen käyttö valtioiden suhteissa. Tätä ohjetta Bibó nimitti ”vulgaariksi machiavellismiksi”.<sup>674</sup> Toisaalta julkisen moraalin vahingoksi oli opittu, että vaikka korkeamoraalisilla periaatteilla ei kansainvälisessä politiikassa ollut juurikaan painoarvoa, yhä yritettiin puhua niiden puolesta ilman, että moraalisesta argumentoinnista olisi päästy poliittisesti kestäviin ratkaisuihin. Mikä siis moraalittoman, normatiiviset politiikan periaatteet hylkäävässä kansainvälisen politiikan umpikujassa neuvoksi?

Bibó etsi ongelman ratkaisua yrittämällä määritellä kansainväliset välitysrakenteet ja -instituutiot siten, että ne saataisiin uudelleen toimimaan optimaalisen tasapuolisesti kansainvälisen yhteisön jäseniä kohtaan. Hänen piti kehittää teoria arenasta, jolla voi syntyä yhteinen vakaumus siitä, että vallankäytön tuli suorittaa tehtäviään järkevästi tukeutuen seuraaviin

---

<sup>672</sup> Bibó, ”A nemzetközi államközösség benualtsága és annak orvosságai. Önrendelkezés, nagy hatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás”, 289-295.

<sup>673</sup> Vrt. C.A.J. Coady, *Messy Morality. The Challenge of Politics*. Clarendon Press: Oxford, 2008.

<sup>674</sup> Bibó, ”A nemzetközi államközösség benualtsága és annak orvosságai. Önrendelkezés, nagy hatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás”, 296.

traditionaalisiin julkisen moraalin periaatteisiin: moraalinen vastuu, kunniallisuus, uskollisuus ja vapaus. Niiden perustallahan olivat Länsimaissa kehittyneet feodaalisista, dynastisista, monarkkisista ja kansallisista laeista ne välineet, joilla ihmisarvon kunnioitus rajoitti vallan mielivaltaista käyttöä: suvereniteetti ja itsemääräämisoikeus. Legitimoidut perustuslait olivat niiden ilmentymiä – YK:n peruskirja voi Bibón visiossa analogisesti tulla kansojen yhteiseksi perustuslaiksi ja luoda pohjan stabiilille kansainväliselle järjestykselle, mutta siinä piti olla joustavuutta tehdä erillisiä sopimuksia muun muassa valtioiden rajojen muuttamiseksi, kuten Ahvenanmaan kysymyksessä oli poikkeuksellisen esimerkillisesti tehty. Yleensä aluekysymyksissä oli ajauduttu sotiin tai suurvalta oli ryhtynyt painostamaan heikompaa sille edulliseen ratkaisuun. Historiallisesti Bibó ajoitti moraalisen politiikan ensimmäiset takaiskut Puolan jakoihin, mistä lähtien sopimuksia oli ryhdytty pitämään ”papereina”. Sitä seuranneet Napoleonin valloituspolitiikka, sittemmin doktriini valloitusten omistamisesta, yksipuoliset sodanjulistukset, aggressiivisuuden ja katkerien mielialojen voitto kansojen solidaarisuudesta ensimmäisen maailmansodan jälkeen sekä viimein Hitlerin Euroopan katastrofiin johtanut häikäilemättömyys olivat hänelle osoituksia siitä, miten valtioiden itsekäs eduntavoittelu oli syrjäyttänyt traditionaaliset vallan oikeutusperiaatteet. Syntyi ”kaikista moraalisisista sitoumuksista vapaa” (*minden erkölcsi köteléktől mentes*) valtioedun ideologia, mikä oli johtanut siihen, että voimakkaat voivat ilman julkisen moraalin pidäkkeitä noin vain vaatia ja ottaa heikommilta mailta alueita. Vaikka demokratia oli sodan jälkeen edennyt monissa Euroopan maissa, ei ollut syntynyt sellaista yleistä mielipidettä, joka olisi vaatinut kansainvälistenkin suhteiden demokratisoitumista.<sup>675</sup>

Bibó oli odottanut paljon toisen maailmansodan jälkeiseltä ’uudelta Euroopalta’ ja YK:lta, mutta joutui siinä jälleen pettymään niin kuin Unkarin demokratian kriisin hoitamisy yrityksessäänkin. Ainoa myönteinen kehityslinja oli, että hallituksia vastaan oli sodan jälkeen siellä täällä noussut vapaa, demokraattinen yhteisön tietoisuus, miltä pohjalta sen moraaliset vaatimukset saattoivat tulla (joskus) painaviksi. Massat eivät enää niin sanotusti orjailleet, vaan tunsivat ja tunnistivat entistä – totalitaarisesta propagandasta riippumattomampina – paremmin yhteiskunnallisen toiminnan periaatteet ja käytänteet. Bibólle tämä oli vahvistuva massapsykologinen, yleiseurooppalainen ilmiö, mistä oli tulossa merkittävä historiallinen voima, joka saattoi johtaa jopa vallankumouksiin.<sup>676</sup> Ja hän uskoi tuon demokratisoitumisen merkitsevän sitä, että kun ei enää ollut sellaista aatelista tai muuta herraa, joka olisi voinut käskää alamaisiaan menemään kuolemaan, vaan oli valtio, joka nojasi kansalaisten vapaaseen suostumukseen (sopimukseen), väkivalta voisi vähetä ja hallinto edelleen inhimillistyä. Arnold J. Toynbeen ja Raymond Aronin tavoin Bibó odotti ideologioiden uskontojen korvikkeina väistyvän ja tilalle tulevan ’vanhojen vapauden ideain’, jotka politiikan käytössä

---

<sup>675</sup> Ibid., 300-304, 308-312; 436-437. Lainaus s. 322.

<sup>676</sup> Ibid., 340-341.



rauhhoittaisivat ihmiskunnan.<sup>677</sup> Tuon julkis-moralistisen 'vapautuksen' tiellä oli enää vain yksi, kaikkia muita aatteita voimakkaampi ideologia, nationalismi.

Käytyään läpi nationalismin erilaiset länsimaiset ilmenemismuodot Bibó tuli siihen johtopäätökseen, että tuo kestoideologia oli demokraattisen itsemääräämisoikeuden vastavoima, koska valtiot sallivat sen sellaisena pysyä. Näin itsemääräämisoikeudesta päättäminen oli yhä kansojen nationalististen voimien vallassa vaikeuttaen myös Bibón etsimää korkeamman asteen kansainvälistä integraatiota (hän ei koskaan maininnut Euroopan Yhteisöä). Kun nationalistisilla valtioilla oli hallussaan pitkälle kehittyneet tekniset tuhovälineet, mutta yhteiskunnalliset rakenteet eivät olleet vastaavasti kehittyneet, hän piti monien kansainvälisen politiikan asiantuntijain tavoin välttämättömänä estää kansainvälisten konfliktien eskaloituminen perustamalla koko maailman yli ulottuvalla vaikutusvallalla varustettu keskusvalta (*világhatáskörű központi hatalom*), jolla oli yhteiseen näkemykseen ja kutsumukselliseen palveluun perustuva "hallintokoneisto" (*adminisztratív apparátus*) ja sillä puolestaan lojaalit ja voimallisen tehokkaat "yleismaailmalliset erityisjoukot" (*világméretű karhatalom*).<sup>678</sup> Tuo järjestelmä tuli perustaa senkin uhalla, että siitä voi tulla suurvaltakilpailun ja korruption näyttämö, kuten YK:sta voitiin kehnoimmillaan havaita. Demoralisaation Bibó olisi torjunut vaatimuksella samanlaisesta täytäntöönpaneavasta eliitistä, mistä hän oli kirjoittanut toisen maailmansodan vielä jatkuessa, so. sillä piti olla täysi ylikansallinen legitimitetti takanaan ja sen toimintaa piti kannatella yhteisen vakaumuksen - koko maailmaa julkis-moraalisesti syleilevä 'sosiaalinen tunto' - mikä ei olisi perustunut niin sanottuun yleiseen mielipiteeseen, vaan rationaaliseen argumentaatioon. Vain sellainen organisaatio voi tehdä itsemääräämisoikeudesta nationalismeista riippumattoman - niin ei ollut esimerkiksi siirtomaiden vapautuksessa - ja viedä sen kansainvälisen perustuslain tasolle. Ja vain siten itsemääräämisoikeus ei uhkasi alueellista stabiilitteettia missään maailmankolkassa. Alueellinen loukkaamattomuus sen sijaan jäisi kansainvälisen lain piiriin, koska itsemääräämisen periaate oli legitimitetin lähde, alueellinen loukkaamattomuus puolestaan muodollisen legitimitetin manifestaatio.<sup>679</sup>

Esiteltyään keskusvaltamallinsa Bibó ryhtyi perustelemaan sen käyttöönottoa analysoimalla vallitsevan järjestelmän ongelmat. Vaikeimpana Bibólle kansainvälisessä järjestelmässä oli toimivien neuvottelutekniikoiden puute, mikä oli vaikuttanut siihen, että sodista oli tullut totaalisia ja valtiosopimuksista vähäarvoisia. Sen vuoksi myöskään vähemmistöläit ja väestönsiirrot eivät toteuttaneet itsemääräämisoikeuden periaatetta, kansanäänestykset olivat

---

<sup>677</sup> Ibid., 358.

<sup>678</sup> Ibid., 375-376.

<sup>679</sup> Ibid., 378-379, 400, 409-410.

säännöttömiä, kongressijärjestelmä ei toiminut<sup>680</sup> ja sen korvaavalla YK:n turvallisuusneuvostolla, missä suurvalloilla oli veto-oikeus, ei ollut riittävä voimaa eikä vaikutusta, kuten ei pääsihteerillä ja kansainvälisellä tuomioistuimella. Esimerkiksi sodan syttyessä molemmat osapuolet voivat syyttää toista sen aloittamisesta eikä YK voinut muuta kuin yrittää saada tulitauon tai aselevon aikaan. Ei ollut välineitä rangaista hyökkääjää eikä useinkaan löytynyt sellaista valtiota, joka olisi vakavassa mielessä ryhtynyt välittäjäksi. Järkyttävää julkisen moraalien kannalta Bibósta oli, että kun atomisotaa ei uskallettu (vielä) käydä, rajoitetut sodat, kuten Vietnamin sota, olivat tulleet hyväksytyimmiksi ja suurvallat voivat osallistua niihin sotavoimillaan. Ainoa ei täysin epäonnistunut toimintatapa, jota hän olisi suonut käytettävän enemmän ja voimallisemmin, olivat sitoutumattomien maiden muodostamat rauhanturvajoukot – oli vain huolehdittava, etteivät ne joutuneet suurvaltojen pelinappuloiksi.<sup>681</sup>

Pienemmässä mittakaavassa julkisen moraalien 'paluun' kannalta ilahduttavia ratkaisuja voivat olla esimerkiksi ne, joissa enemmistö antoi vähemmistölle suuren itsehallinnon ja täydet kansalaisoikeudet. Bibó löysi lisäksi joitain harvinaisia tapauksia, kuten Ahvenanmaan, Färösaaret ja Valle de Aostan, joissa isäntävaltion lait takasivat vähemmistölle autonomian ja sen tuoman alueellisen stabiiliuden. Sitä vastoin ne tapaukset, joissa isäntävallat eivät tunnustaneet vähemmistöjensä oikeuksia eivätkä vähemmistöt pitäneet niitä edes riittävinä, olivat vähemmistöjen kannalta vaikeita, koska ne joutuivat olemaan osana eri kansallisuutta edustavaa valtiota. Silloin, kuten Pohjois-Irlannissa ja rajantakaisten unkarilaisten keskuudessa Trianonin jälkeen, oli Bibón mielestä turha odottaa, että vähemmistöllä syttyisi "nopeasti solidaarisuus" enemmistöä kohtaan.<sup>682</sup> Sen sijaan joillain sellaisilla kansanäänestyksillä, joissa oli tarkkaan määritelty, mistä äänestetään ja miten, oli ollut aluetta stabiloiva vaikutus. Koska kyseessä oli poikkeusmenettely, sen toimeenpanoa ja kulkua oli tarkkaan valvottava, ettei sitä käytettäisi poliittiseen manipulointiin. Onnistuneista tapauksista Bibó mainitsi Burgenlandin ja Slesvigin äänestykset.

Verratessaan Kansainliiton ja YK:n toimintaa alueellisen vakauden aikaan saamiseksi, Bibón vaaka kallistui epäilemättä YK:n puolelle. Siellä sentään noudatettiin enemmistöperiaatetta, sen päätökset olivat periaatteessa sitovia ja sen, mitä yleiskokous suositteli, Turvallisuusneuvoston tuli toteuttaa. Akilleen

---

<sup>680</sup> Kuin suositellen Bibó kertasi aiemmissa teoksissaan ja esseissään korkealle arvostamiaan Wienin kongressin menettelytapoja ja tuloksia, joita hän Ferreron tyyliin piti toimivina, kunnes aggressiivinen nationalismi oli tehnyt ne tyhjiksi eikä tilalle ollut sen koommin saatu vastaavantasoisia neuvottelu- ja välitysmekanismeja. Siinä hän näki periaatteiltaan moraalisen diplomatian neuvottelufoorumin, missä vallitsi "kohteliaisuus, luottamus, todellisuudentaju, voimasuhteiden tunnustaminen ja pyrkimys voimatasapainoon". Silloin ei käyty 'kylmää sotaa', ei suunniteltu toisten hävitystä ja väkivaltaisia demonstraatioita toisia kohtaan eikä ollut tiedotusvälineiden vaikutusta neuvottelutuloksiin kuten Versailles'ssa. Ks. esim. *Ibid.*, 417-419, 435-436, 461-466.

<sup>681</sup> *Ibid.*, 426; 432-433. Vrt. *Életút dokumentumokban*, 560-562

<sup>682</sup> *Ibid.*, 433, 447-451. Väestönsiirrot olivat useimmiten olleet epäonnistuneita, kuten arabien siirto israelilaisille luvattulle alueelle 1948-1949 (453).

kantapää oli suurvaltojen veto-oikeus, minkä alkuperäinen tarkoitus oli ollut taivuttaa suurvallat lopulta yhteisymmärrykseen, ei muodostua toiminnan esteeksi.<sup>683</sup> Bibón korjausehdotus tähtäsi korkeamman, kansainvälisen julkis-moraalisen tason saavuttamiseen: veto-oikeuteen liittyvät vaaratekijät voi torjua vain, jos Turvallisuusneuvoston koostumus oli sellainen, että siellä veto-oikeus oli vain velvollisuudentuntoisilla ja voimakkailla suurvalloilla (4–5 kpl) ja pienemmät ryhmittäytyvät yhteisen tahdon taakse. Neuvostolle tuli alistaa kaikki tärkeät kansainväliset asiat eikä se saanut olla julkinen foorumi. Julkistettavia olivat vain "lujat" päätökset ja niiden 'lujuuden' takaisi sopimiseen kuuluvan "moraalisen pakotuksen hyväksyvä yhteishenki" (*erkölcsi kényszert elfogadó közzszellem*). Toistaiseksi Turvallisuusneuvosto oli kuitenkin vain toisen luokan areena, "kauniita rauhansanomiam lähettävä, tyhjää jauhava mylly", valitettava asiantila, mikä heikensi YK:n julkis-moraalista arvovaltaa.<sup>684</sup>

YK:n asema kansainvälisenä välitysförumina riippui Bibón tilanneanalyysin mukaan siitä, millaiset ylipäänsä olivat suurvaltojen yhteistyön ja yhteisymmärryksen saavuttamisen edellytykset. Perustava ideologinen erimielisyys – porvarilliset demokratiat vastaan sosialistinen leiri – näytti ylitsepääsemättömältä esteeltä, jos kohta vastakkainasettelua lieventäviäkkin seikkoja löytyi. Niin kaukaa haetulta kuin se voi nykyperspektiivistä kuulostaakin, molemmat järjestelmät perustuivat Bibón historiatulkinnassa eurooppalaisen kulttuurin 'vanhoille' "vapausideoille", tasa-arvolle ja edustuksen periaatteelle. Molemmilla puolilla oli järjestelmää tasoittavia voimia, lännessä yksityisomaisuuden kasaantumista vastustavia ja idässä yksipuoluediktatuurin vastustajia. Lisäksi oli riippumattomia ja puolueettomia valtioita. Nämä myönteiset tekijät eivät kuitenkaan tasapainottaneet vallitsevia, kansainvälistä tilannetta kiristäviä tekijöitä. Tyypillistä suurvaltakiistojen osapuolten kesken oli käydä lakkaamatonta ideologista sanasotaa, jossa Länsi leimasi Idän totalitaariseksi ja Itä Lännen imperialistiseksi. Samalla harjoitettiin amoraalista reaalipolitiikkaa, mikä ei luonut suotuista ilmapiiriä hyvien keskustelukonventioiden synnylle ja teki neuvottelutekniikoista epävarmoja. Tässä asiassa realistina Bibó myönsi, ettei kaikkia vastakohtia ja ideologisia eroja voitu koskaan poistaa, mutta hän toivoi niiden tulevan nostetuiksi hänen kaavailemiensa 'ylätason' elimien neuvottelupöydille. Ideologiset asetelmat saattoivat myös muuttua – Bibó ennakoi esimerkiksi Kiinan nousun johtavan "rauhattomuuteen" – jolloin jonkin suurvallan jossain maailmankolkassa poliittisesta "viisaudesta joko periaatteen tai moraalin perusteella luovuttama valta-asema" voi maailmanpolitiikan tasapainon kannalta merkitä sellaista julkis-moraalisen "pääoman kasautumista", millä kyseinen valta voi toisaalla sopivalla hetkellä parantaa kansainvälispoliittista asemaansa.<sup>685</sup> Tästä voidaan vetää se johtopäätös, että Bibó ajatteli kaikkien väkivaltaisten ratkaisujen merkitsevän julkis-moraalisen pääoman vähenemistä ja asemien menetystä.

---

<sup>683</sup> Ibid., 472-473, 477.

<sup>684</sup> Ibid., lainaukset 478 ja 480.

<sup>685</sup> Ibid., 482-486.

Tarkasteltuaan YK:n pääsihteerin roolia ja vaikutusvaltaa Bibó päätyi ehdottamaan teoksensa keskeistä uudistusta, kansainvälistä välitysjärjestelmää (*döntőbíráskodás*), puolueetonta ja pysyvää elintä ja proseduuria konfliktien purkamiseksi, sillä oli koettu, että pääsihteerin pystyi auktoriteetillaan parhaimmillaan vain niin sanotusti jäädyttämään jonkin syntyneen konfliktin. YK:n alaisella Haagin kansainvälisellä tuomioistuimella ei myöskään ollut tarvittavaa arvovaltaa eikä se käsitellyt elintärkeitä kansainvälispoliittisia kysymyksiä. Luottamus asiantuntijain valmistelemiin välitysratkaisuihin ei ollut toisen maailmansodan jälkeen vahva. Ennusmerkkejä etuja sementtoivaa reaalipolitiikkaa haastavista kompromisseista Bibó kuitenkin löysi; ne olivat syntyneet tilanteissa, joissa yhteisen vaaran taju voitti itsekkään oman valtioedun tavoittelun.<sup>686</sup> Julkinen moraalitai voi näin ollen parantua, jos pelotteet tai yhteinen pelkotila olivat tarpeeksi pelottavia. Niiden vaikutusta lisäsi vähitellen vähenevä toleranssi suurvaltojen blokkitoimintaa kohtaan. Kansainvälispoliittiseen kielenkäyttöön oli myös otettu uusia, sovintoa kuvaavia ja lupaavia käsitteitä, kuten "kauppa, vastapalvelus, vaihto, hyvitys ja tasapano", jotka viittasivat demokraattisempiin konfliktin ratkaisuvaihtoehtoihin ja voivat tulla sovitetuiksi välitysjärjestelmän käyttöön. Näin voisivat myös suurvallat löytää yhteistä kieltä ideologisen kielenkäytön tilalle, jolloin välitystoiminnalle ja sopimiselle yleensä syntyisi enemmän retorista tilaa.<sup>687</sup>

Kansainvälisen (poliittisen) välitysjärjestelmän (*politikai döntőbíráskodás*) oikeat henkilövalinnat tulivat olemaan julkisen moraalin paranemiselle ehdottoman tärkeitä. Bibó odotti ehdokkailta "poliittista tuomiokykyä" ja tuossa ajassa poikkeuksellista "moraalista ja henkistä" arvostusta. He eivät saaneet olla ammattilaisia, kansainvälisen lain asiantuntijoita tai kansainvälisessä ja valtion politiikassa toimineita, vaan "riippumattomia, moraalisesti lujia" ja poliittisesti arvostelukykyisiä. Bibó veti esiin vain kaksi noilla ominaisuuksilla varustettua henkilöä, filosofi Bertrand Russellin ja sanomalehtimies, 'kylmän sodan' termin keksijän, Walter Lippmanin.<sup>688</sup> Voidaan ihmetellä, miten hyvin eri maailmankatsomuksilla varustetut, kansainvälistä politiikkaa tarkastelevat henkilöt olisivat voineet löytää sovun helpommin kuin valtiomiehet tai alan poliittiset asiantuntijat. Tinkimätön pasifisti ja moraalifilosofi Russell mitä ilmeisimmin tyydytti Bibón julkisen moraalin parantamisen vaatimuksen.

Käytännössä välitysinstituutiolla olisi tullut olla suuri toimiala aluekiistoissa, uusien valtioiden muodostamisessa ja niiden oikeuksien rajoittamisessa, jos ne olivat diktatuureja tai niiden alueella harjoitettiin esimerkiksi orjakauppaa tai vähemmistöjen sortoa. Sen päätösten tuli perustua suhteellisuuden periaatteelle ja niiden olisi pitänyt olla sitovia sekä YK:n vahvistamia. Lisäksi, ainakin olemassaolonsa alkuvaiheissa, Bibó olisi antanut luomuksensa esittää kiistoissa mielipiteitään, jotta valtioiden luottamus siihen olisi alkanut syntyä ja olisi kehittynyt suotuisa ilmapiiri, jossa sen puoleen käännyttäisiin ja kiista-asiat

---

<sup>686</sup> Ibid., 509.

<sup>687</sup> Ibid. 495, 509.

<sup>688</sup> Ibid., 512.

kunnolla selvitettäisiin. Vasta myöhemmässä vaiheessa sillä olisi ollut sananvaltaa valtioiden jo neuvottelemiin kompromisseihin tai rauhoihin. Koko instituution tehtävä tähtäsi vahvasti itsemääräämisperiaatteen toteuttamiseen niin, että (vähemmistöjen) sortovalta yleensä maailmassa vähenisi. Siitä ei kuitenkaan saanut tulla mikään tuomioistuin, vaan sen tuli olla nimenomaan poliittinen elin – niin se palvelisi humanisuuden leviämisen julkis-moralistista päämäärää kansainvälistä tuomiovallan käyttöä paremmin.<sup>689</sup>

Bibón teoksessaan esille ottamista konkreettisista tapauksista kannattaa tässä analysoida hänen ratkaisumalliaan Kyproksen pattitilanteeseen kreikkalaisen enemmistön ja turkkilaisen vähemmistön (n.18 % väestöstä) välillä. Ensimmäisen, vuoden 1963 kriisin laukaisemiseksi YK käytti suomalaista sovittelijaa ja syntyneen aselevon turvaamiseksi saarelle lähetettiin rauhanturvajoukkoja.<sup>690</sup> Saarivaltio vajosi sen jälkeen kriisistä toiseen (1967, 1972 ja 1974), mikä todisti Bibólle vuoden 1959 sopimuksen Kreikan ja Turkin välillä olleen kestävämmän ja vähän osapuolia tyydyttävä niiden kansallisten intressien kannalta – kreikkalaisten pyrkimys yhdistää saari Kreikkaan (*Enosis* -aate) ja Turkin tukien omiaan aselevon tilanteessa, missä NATO asettui jäsenvaltionsa Kreikan ja Neuvostoliitto Turkin puolelle. Bibósta näytti 1970-luvun puolella välissä siltä, ettei Ottomaanien ajalta periytyvä kreikkalaisten ja turkkilaisten pakotettu yhteiselo saarella voinut muuttua 1900-luvun lopun eurooppalaistyyppiseksi vapaaehtoiseksi yhteiseloksi, kun kreikkalaisen enemmistön oli vaikea hyväksyä turkkilaisvähemmistön itsemääräämisoikeutta.<sup>691</sup> Kypros oli kansainvälisistä itsemääräämisoikeuksista koskevista kriisipesäkkeistä se, joka voitiin hänen käsityksensä mukaan kuitenkin suhteellisen helposti ratkaista juuri välityselimen avulla ja suurvaltojen yhteisymmärrykseen tukeutuen. Näin optimistinen Bibó ei ollut Palestiinan tilanteen suhteen, sillä se näytti olevan poliittisesti ja psykologisesti umpikujassa<sup>692</sup>. Pohjois-Irlannin kysymystä hän käsitteli erillisessä tutkielmassa, josta tarkemmin tuonnempana.<sup>693</sup>

Bibó löysi historiasta esimerkkejä, joiden nojalla arvostella Kyproksen ”kuollutta pistettä” (*holtpont*), mutta ainoan kelvollisen ratkaisumallin antoi

---

<sup>689</sup> Ibid., 519-520. Ottaen huomioon unkarilaisten vähemmistöjen aseman Unkaria ympäröivissä maissa, Bibó luonnollisesti painotti vähemmistöjen rajakiistojen- ja kysymysten, kansanäänestysten ratkaisukriteerien ja konkreettisten päätösten toimeenpanomekanismien kehittämistä sovitujen periaatteiden mukaan (520-525).

<sup>690</sup> Kyproksen rauhanturvaoperaation (1964–2005) tarkoituksena oli estää saaren kreikkalaisten ja turkkilaisten välisen väkivallan jatkuminen. Suomalainen pataljoona toimi siellä vuosina 1964–1977. Välittäjänä toimi diplomaatti Sakari Tuomioja, mutta hän kuoli kesken työnsä saatuaan aikaan tulitauon ja aselevon. Sitten YK:n diplomatia ei ole onnistunut ratkaisemaan saaren jakokysymystä. Turkin miehitys Pohjois-Kyproksella saarella on periaatteessa laitonta, sillä Kypros kuuluu EU:hun. Ks. Frank Hoffmeister, *Legal Aspects of the Cyprus Problem. Annan Plan and European Accession*. EMartinus Nijhoff Publication, 2006, 17-20; Tony Judt, *Postwar*, 509-510. Uusimmat neuvottelut ’ikuisuusongelman’ ratkaisuksi alkoivat maaliskuussa 2016.

<sup>691</sup> Bibó, ”A nemzetközi államközösség bennülsága és annak orvosságai. Önrendelkezés, nagy hatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás”, 539.

<sup>692</sup> Ibid., 587-675, 674-675.

<sup>693</sup> Bibó István, ”Írország kérdése egy lehetséges pártatlan politikai döntőbírási döntés fényében” (1977). *VT IV*.

Suomi. Jos Kyproksen jaolle haluttiin pysyvä ratkaisu, so. sovittaa kaksi etnistä (*etnikum*) ryhmää elämään rauhassa yhdessä, oli synnyttävä sellainen poliittinen ratkaisu, joka muistutti Suomen suomalaisten ja suomenruotsalaisten suhdetta Suomessa. Kun Kyproksella ei kreikkalaisilla ja turkkilaisilla ollut yhteisiä myönteisiä historiallisia kokemuksia, kuten suomalaisilla ja ruotsalaisilla satoja vuosia oli ollut (muun muassa Venäjän vallan laajenemisen torjuminen), ja heillä oli vain ”synkkiä muistoja” toisistaan, oli saatava aikaan vähimmäisratkaisu. Kyproksella ei saanut vajota Etelä-Afrikan apartheidiin.<sup>694</sup> Koska YK ei ollut suurvaltablokkien vastakkainasettelun takia pystynyt muodostamaan kiistassa legitiimiä kansainvälistä tahtoa, puolueettoman välityselimen asettaminen pattitilanteen laukaisemiseksi Suomen esimerkkiin nojaten oli välttämätöntä. Silloin ainoaksi ratkaisuksi jäi – kreikkalaisia ja turkkilaisia kun ei saatu ”taottua yhteen” eikä Kyproksen turkkilaisten hallitsemaa osaa voitu itsemääräämisperiaatteen vuoksi yksipuolisesti liittää kreikkalaisten puoliskoon – että turkkilaisille oli annettava autonomia. Sen määrittämisen yhteydessä tuli päättää, miten Kyproksen alue jaetaan kreikkalaisten ja turkkilaisten kesken ja pitääkö asiassa järjestää kansanäänestys. Bibó ennakoi vaikeuksia aiheuttavan ensinnäkin Kyproksen etnisen rajan epäselvyys: kun turkkilainen väestö asui siellä hajallaan rajasta tulisi turhankin ”kiemurainen” (*kacskaringós*). Vielä vakavampi ongelma oli vallan suhteellisen jaon tekeminen niin, etteivät turkkilaiset olisi tunteneet olevansa vähemmistö kreikkalaisten hallitsemassa Kyproksessa.<sup>695</sup> Oli taattava heidän itsemääräämisoikeutensa ja muutto- ja alueenvaihtomahdollisuudet siten, että etniset suhteet puolen miljoonan kreikkalaisen ja noin 100.000 turkkilaisen välillä paikallisesti tasoittuisivat. Vain siten voisi alkaa muodostua kahdesta kansallisuudesta koostuva Kyproksen valtio – Bibó oli saaren jakamattomuuden kannalla.

Ikään kuin lähtölaukauksena Kyproksen yhdentymiselle Bibó piti kansanäänestystä, joka olisi tullut järjestää kreikkalaisella ja turkkilaisella puolella erikseen. Se ei saanut olla taktinen (vrt. esim. Krimin kansanäänestys 17. maaliskuuta 2014), vaan ”vilpitön” – julkis-moraalisen vaatimuksen mukaan järjestettävä vasta, kun saaren sisäpoliittinen tilanne selkiytyisi – ja siinä esitettävän kysymyksen piti olla mahdollisimman yksiselitteinen ja yksinkertainen: halutaanko kahden kansallisuuden valtiota vai ei (kyllä/ei).<sup>696</sup> Sitä tietä muodollisesta valtiosta voisi tulla todellinen valtio. Välityselimen tehtävä tuossa kriittisessä vaiheessa oli katsoa päältä, milloin mahdollisuus äänestyksen järjestämiseen siunaantuisi ja sen tueksi oli hankittava kunnan väestötilastot ja selvitettävä, oliko Kyproksen sisäinen tilanne demokratisoitunut siinä mielessä, että ideologinen vastakkainasettelu oli laantumassa ja suurvallat valmiita vetämään joukkonsa sieltä pois.<sup>697</sup>

---

<sup>694</sup> Ibid., 542, 545.

<sup>695</sup> Ibid., 551, 557-559, 561.

<sup>696</sup> Ibid., 571-573.

<sup>697</sup> Ibid., 586.

Bibólla oli omat epäilyksensä siitä, ymmärtäisivätkö läntisen maailman päättäjät hänen puuttumistaan läntisen blokin asioihin, mutta hän uskoi asiaansa asiantuntijana, joka oli painiskellut kansainvälisen oikeuden, muiden muissa sanktiokysymysten parissa jo 1930-luvulla. Olennaista hänelle oli, että olisi saatu pystytettyä itsemääräämisoikeuksia tarkasteleva ja kantaa ottava kansainvälinen välityselin – sen oli aika, niin kuin hän asian banaalisti ilmaisi, ”tulla muotiin” (*divatba jöjjön*).<sup>698</sup> Niin Kyproksen kuin Pohjois-Irlannin kysymyksessä sama proseduuri tuli ottaa käyttöön: ensin oli lyötävä lukkoon toiminnan moraalisen validiuden ja legitimitetin takaavat julkis-moraaliset periaatteet, seuraavaksi oli löydettävä poliittista voimaa niiden toimeenpanemiseksi ja lopulta oli valittava formaalisen ratkaisun ja yhdentymisen menettelytapa.

Ratkaiseva Pohjois-Irlannin kysymyksen ratkaisun loppuun saattamisessa oli Westminsterin lopullinen kanta, koska sen käsissä oli valta viedä välityselimen päätös läpi tekemällä katolisille ”tarvittavat myönnytykset”, mikä ei tietenkään ollut briteille helppoa, mutta jos he olivat todellisia demokraatteja, he kyllä Bibón mielestä antaisivat kansainvälisen yhteisön valita päätöksen toteuttamisen menettelytavan.<sup>699</sup> Ainoastaan niin saataisiin protestanttien ja katolisten välinen 20. vuosisadan ”uskonsota” loppumaan. Lähtökohta ei ollut juurikaan helpompi kuin Kyproksella, sillä uskonnollisen eron lisäksi osapuolten aluevaatimukset olivat epärealistiset: protestantit halusivat pitää vuoden 1922 sopimuksen rajan voimassa ja katoliset yhdistää koko Irlannin. Jotta välityselin voisi ylipäänsä ryhtyä kiistaa ratkomaan, edellytyksenä oli, ettei Pohjois-Irlantia (protestantit) eikä Irlannin vapaavaltiota (katoliset) pidettäisi jakamattomana. Torjuttuaan federatiivisen ratkaisun ”konfliktiraskaana”, Bibó päätyi ehdottamaan Pohjois-Irlannin pienentämistä. Epäilemättä prosessi tulisi olemaan vaikea ja pitkälinen: Pohjois-Irlanti menettäisi katolisen vähemmistönsä, mutta voittaisi sen, että enää ei tarvittaisi poliisivaltiota eikä ”vääristeltyä” (*meghamisított*) parlamentarismia. Irlannin vapaavaltio puolestaan menettäisi oikeuden pakottaa protestantit valtioyhteyteensä. Bibón mielestä tässä ratkaisussa ei tarvittaisi kansanäänestystä, sillä senkin odotettu lopputulos olisi Pohjois-Irlannin pienentäminen, vaan välityselimen päätöksen toimeenpanijat voisivat ryhtyä vetämään uutta rajalinjaa osapuolten välille, lähinnä Armagh ja Fermanagh -lääneissä.<sup>700</sup> Yksityiskohtaisemman rajalinjan määrittäminen ja veto jäisi asiantuntijain tehtäväksi siten, että vähemmistöjen vaihto kävisi yhteisöittäin tasapuolisesti jättäen kumpaankin osaan vain mahdollisimman pienen vähemmistöriippeen.

---

<sup>698</sup> Bibó István, ”Írország kérdése egy lehetséges pártatlan politikai döntőbírószági döntés fényében”, 688.

<sup>699</sup> Ibid., 690. Käsikirjoituksena ratkaisumalli löytyy: MTAKK, MS 5115/94 nimellä ”Észak-Írország kérdése egy lehetséges pártatlan politikai döntőbíráskodás döntés fényében” (1976).

<sup>700</sup> Vuoden 1998 Belfastin ’pysyvän rauhan’ sopimuksessa, jonka sopijaosapuolet hyväksyivät kansanäänestyksessä, rajansiirto ja ’vapaaehtoinen’ muutto korvautuivat molemminpuolisella kaksoiskansalaisuudella ja Irlanti luopui aluevaatimuksistaan. Lisäksi sovittiin Pohjois-Irlannin poliisitoimen ihmisoikeuksia ja tasa-arvoa koskevan lainsäädännön uudistamisesta. Harri Holkeri oli rauhankomitean jäsen.

Ei ollut suositeltavaa tehdä väestönsiirtoja, vaan odottaa spontaaneja väestöliikkeitä.<sup>701</sup> Toisin kuin Kyproksen tapauksessa, Bibó ei nyt nähnyt rajanlinjan 'kiemuraisuudessa' mitään erityistä ongelmaa.<sup>702</sup>

Sellainen kiemurainen, mutta kansallisuuden tosiasiat tarkalleen huomioon ottava rajalinja ei ole niin traaginen, jos se siellä täällä sotii fyysisiä ja taloudellisia seikkoja vastaan: vuorten, jokien ja rautateiden katkominen on kaikesta taloudellisesta tarkoituksenmukaisuudettomuudesta huolimatta ihmisveressä laskien paljon halvempi ratkaisu kuin ihmisten tahdonvastaisen rajan vetäminen.

Se oli humanimpi ja julkis-moraalisesti kestävämpi ratkaisu verrattuna siihen, millaisia rajanvetoja oli toisen maailmansodan jälkeen Keski- ja Itä-Euroopassa jätetty yhä voimaan.<sup>703</sup> Niin senkin uhalla, että rajanlinjan tultua tietoon oli odotettavissa, että molemmat häviävät osapuolet protestoisivat ja voi tulla terroritekoja ja muuta väkivaltaa. Niihin oli auktoriteettien varauduttava. Moraaliselle kannalleen uskollisena Bibó uskoi tilanteen kuitenkin ajan kanssa stabiloituvan, olivathan osapuolet hänen käsityksensä mukaan jo väsyneitä riitelemään. Ongelmat talouden kohentamiseksi, tehtaiden siirtämiseksi, rautateiden ja muiden yhteyksien korjaamiseksi ja niin edelleen voitiin voittaa muun muassa Yhdysvaltain taloudellisella tuella.<sup>704</sup> Bibón Kyproksen ja Pohjois-Irlannin kysymysten ratkaisumallit osoittavat myös sen, että hän ei pitänyt laajoja, rauhanomaisia alueellisia uudelleen järjestelyjä 1970-luvun lopun maailmanpoliittisessa tilanteessa mahdollisina – niihin pyrkiminen oli vaarallistakin. Historiasta voitiin lukea sellaisia tehdyn vain sotien jälkeen ja silloinkin niiden onnistuminen oli vähintäänkin kyseenalaista (vrt. Versailles'n rauha). Rauhan aikana niitä saatiin aikaan ani harvoin ja vain erityisen suotuisien olojen vallitessa.<sup>705</sup>

Bibón ehdotus kansainvälisen välitysmekanismin rakentamisesta voidaan helposti tulkita idealistiseksi kovien realiteettien maailmassa. Hän kirjoitti sen ja se julkaistiin niin sanotun liennytyksen aikakaudella, aikana, jolloin kahden suurvaltablokin uskottiin voivan ratkaista kiistansa ilman pelotetta, ydinaseuhkaa. Bibólle liennytyks ei ollut riittävä keino: siitä piittaamatta molemmat suurvallat tekivät väkivaltaisia miehityksiä ja pitivät yllä messianismista ja ikiaikaisesta lähetystehtäväajatuksesta kumpuavaa väkivallan kulttia, mikä osoitti niiden ideologioiden ja toiminnan lähentelevän moraalista nihilismia. Se myrkytti julkisen moraalin maailmanlaajuisesti. Eikö olisi voitu kuvitella kaukaista historiallista analogiaa: Augustinuksen kristillisen, poliittisen kulttuurin keskeinen idea oli hengellinen, rauhaa ylläpitävä keskus, joka piti 'perustuslaillaan' myös paavin vallan keskittymisen kurissa? Voisiko 1900-luvun lopun välitysmekanismi välttää lankeamisen vallan keskityksen

---

<sup>701</sup> Bibó István, "Írország kérdése egy lehetséges pártatlan politikai döntőbírószági döntés fényében", 702-703, 707.

<sup>702</sup> Ibid., lainaus p. 708.

<sup>703</sup> Vrt. Romsics, *Az 1947-es Párizsi békeszerződés*, 256.

<sup>704</sup> Bibó István, "Írország kérdése egy lehetséges pártatlan politikai döntőbírószági döntés fényében", 710.

<sup>705</sup> Muun muassa pakkomuutot ja väestönsiirrot olivat epäinhimillisiä. Ks. Bibó István Mohácsille 101.2.1978. *BIM* 11, 365-366.



ansoihin, voisiko se olla rauhanteon taiteen ateljee?<sup>706</sup> Sittenmin kriisien hallinnasta on nähty, ettei edes se ylivoimainen sotilaallinen voima, mitä NATOlla on, riitä rauhanomaisten ratkaisujen pakottamiseen, koska se ei globaalin turvallisuuden luomiseksi nauti luottamusta kaikkialla.

István Bibón terveydentila oli vähitellen heikentynyt vuonna 1971 kärsityn sydäninfarktin jäljiltä ja hän kuoli uuteen infarktiin toukokuun 10. päivä 1979. Hänen vaimonsa oli kuollut keuhkosyöpään huhtikuun 14. päivä. Vain *Magyar Nemzet* -lehdessä oli 13.5. lyhyt uutinen Bibón poismenosta. Hänet haudattiin Óbudan hautausmaalle 21.5.<sup>707</sup> Nämä henkilötiedot koonnut János Kenedi painokkaasti muistutti haudalla Bibón ystäviä ja kollegoita siitä, ettei demokraattista ajattelua voi pakottaa maan alle Bibón mukana. Vaikka Bibó ei ollut luonutkaan uutta moraalifilosofiaa, vaan muotoili käännteentekeviin historiallisiin hetkiin pienille radikaaliryhmille tarkoitetun toimintaohjelman, millä voisi toteuttaa demokraattiset arvot ja ”salvan tavoin hoitaa Unkarin yhteiskuntakehityksen haavat”<sup>708</sup>, hänen merkityksensä demokraattisen julkisen moraalin säilyttämisessä ja elvyttämisessä on yhä inspiroiva myös Euroopan mitassa.

---

<sup>706</sup> Vrt. Bibó István, ”Ha a zsinati mozgalom a 15. században győzött volna” (= *Uchronia*) (1968; *Uchronia*, VT IV, 270–272, 282–283).

<sup>707</sup> János Kenedin keräämien henkilötietojen mukaan. *Emlékkönyv II*, 449.

<sup>708</sup> Kenedi János: ’Bibó István sírjánál’. *Életút dokumentumokban*, dok. 244, 707–708. Mainittakoon, että Domokos Varga piti Suomen demokraattisen kehityksen suuntaa vuoden 1945 jälkeen naiivina unelmana Unkarille. Ks. ”Bibó István eszméi és a finn fejlődés útja”. *Emlékkönyv I*, 345.

## PÄÄTÄNTÖ

Julkisen moralismin tutkimuksessa keskeistä on julkisena moralistina esiintyneen henkilön, tässä tapauksessa István Bibón, identiteetin muodostumisen seuraaminen ja analyysi: miten hän omaksui erityisroolinsa, millä areenoilla, missä statuksessa, millä sanomalla ja millä äänenpainoilla hän toi sanottavansa julki. Hänen teksteistään on koetettu tarkasti kuunnella juuri niitä ilmauksia, joissa moraaliarvostelmat saavat keskeisen merkityksen politiikan menestystä arvosteltaessa. Jo 1930-luvulla 'vapautta rakastavan ihmisen kymmenessä käskyssä' hän asetti ne moraaliset standardit, joita hän oli myöhemminkin käyttävä, niitä kuhunkin uuteen historialliseen, usein kriittiseen tilanteeseen sovitellen ja sen vaatimusten mukaan edelleen kehitellen. Hän ei takertunut pikkumaisuuksiin, pieniin epäkohtiin ja poliitikkojen etiikan lipsahduksiin, mistä realistit ja arvorelativistit olisivat voineet häntä moittia<sup>709</sup>, vaan osoitti politiikan virheiden johtuneen hallitsevien eliittien demoralisaatiosta ja asettui demokraattisia vapauksia ja sosiaalista oikeudenmukaisuutta ajavien reformien ja politiikan pluralismin ('kolmas tie') kannalle. Jos vapaus oli realistien silmissä pelkkä illuusio, Bibónille se oli absoluuttinen ihanne, kuten kantilaisittain ajateltuna oikeudenmukaisuus oli itsessään hyvä, vaikka se näytti pakotuksen politiikkaa puoltavista kriitikoista sotivan poliittisen järjestelmän etua ja kehityssuuntaa vastaan. Bibón julkinen moralismi erottui tässä suhteessa radikaalisti esimerkiksi fasismille väkivallan, voiman politiikan ja taisteluhenkisyyden aatteellisia sytykkeitä antaneen ja hänen fasismianalyysissään kritiikin kohteeksi joutuneen Georges Sorelin moralismista (ransk. *moraliste*).<sup>710</sup> Eikä se muistuttanut myöskään Friedrich Meinecken moralismia, kun tämä syytti saksalaisten katastrofista kaikkien eurooppalaisten moraalista rappiota.<sup>711</sup>

Bibón historiankäsitys nojasi siihen lähtökohtaan, että jo keskiajalla olivat syntyneet sellaiset yhteiskunnan laitokset ja instituutiot, jotka perustuivat

---

<sup>709</sup> Vrt. Coady, *Messy Morality. The Challenge of Politics*, 17–18.

<sup>710</sup> Vrt. Müller, *Contesting Democracy*, 99.

<sup>711</sup> vrt. Jan Ifversen, "Myth and History in European Post-War History Writing". *European Identity and the Second World War*. Spering, Menno & Wintle, Michael (Eds.). Palgrave McMillan: Chippenham and Eastbourne, 2011, 77.

yhteisiin (kristillisiin) arvoihin: sieltä alkoi pienten piirien 'vapauden kapea polku'. Niiden pohjalta oli valistusaikana muotoiltu modernit vapaudet, ensin uskonnonvapaus ja sittemmin perustuslait ja edustuksen perusteet, oli hyväksytty oppositio, idea kansansuvereniteetista ja pian myös monipuoluejärjestelmä sekä oli otettu käyttöön vallanjako-oppi. Ne olivat kaikkia luonnontieteen keksintöjä ja teknisiä uudistuksia tärkeämpiä politiikan humanisoitumisen saavutuksia, eikä niistä käynyt tinkiminen.<sup>712</sup> Juuri tässä Bibó ja Isaiah Berlin kohtaavat: Berlinille nuo yleispäteville arvoille (kristillisyyss ja demokratia) perustuvat saavutukset olivat ihmisyyden rakennusainetta (*constitutive of human beings*), ainetta, mille moraalinen politiikka ja julkinen moralismi voi ylipäänsä perustua.<sup>713</sup>

Kolmekymmenluvun loppuun mennessä Bibó oli hankkinut kannuksensa lain ja erityisesti kansainvälisen lain tuntijana. Maaliskuun Rintamassa Bibó oli laatimassa ohjelmakirjoituksia talonpojan vapauttamiseksi puolifeodaalista herravallasta ja Unkarin hallinnon modernisoimiseksi niin, että eristyneen maaseudun ja kaupunkikeskusten välille syntyisi elimellisempi vuorovaikutussuhde. Näin hän esiintyi järjestelmän asiantuntijakriittikkona vasemmalta käsin jättäytyen kuitenkin valtakunnan politiikasta syrjään. Hänestä oli julkisesti moraalista historian todistein perustellulla järjellä – kyky nähdä, mikä on yhteiskunnalle hyväksi ja mikä pahaksi - ja kollegojen tekemiin tutkimuksiin viitaten arvostella Horthyn järjestelmän kiistattomia epäkohtia ja vääryyksiä. Niiden korjaaminen vaati unkarilaisten julkisen moraalin radikaalia muutosta alistettujen yhteiskuntaluokkien kärsimyksiä, tarpeita, toiveita ja vaatimuksia huomioon ottavaksi. Se oli Bibón näyttökulmasta sellaista poliittista realismia, joka vaati ilmaukseksi moraalisen kannanoton, vaikka siihen kuului annos idealistisia toiveita. Esimerkiksi maareformi ja paikallishallinnon uudistus eivät toteutuneet koskaan sellaisena kuin Maaliskuun Rintama, Erdei ja Bibó olisivat halunneet ja olivat yhdessä suunnitelleet (vielä 1970-luvullakin he niitä yrittivät <sup>714</sup>). Bibón neuvot vapauden laajentamiseen noilla sektoreilla kaikuivat kuuroille korville, kun ne eivät sopineet Horthyn autoritaariseen eikä Rákosin ja Kádárin sosialistiseen järjestelmään.

Bibón statuksen nousu sodan kynnyksellä Unkarin oikeusministeriön virkamieheksi ei tehnyt hänestä byrokraattia termin varsinaisessa merkityksessä, vaan hän toteutti julkisen moralistin tehtävänsä nyt 'korkeammalta korokkeelta' (*higher platform*). Astuttuaan poliittisen valtaeliitin palvelukseen ja sen hierarkian jäseneksi, hän vaikeutensa alkoivat. Kun sota-ajan realiteeteiksi muuttuvat diskriminoivat, eritoten juutalaisia koskevat säädökset saatettiin voimaan, korkeamoraalinen oikeudenmukaisuuden ja ihmisarvon kunnioittamisen harjoittaminen, tuli hänelle pian mahdottomaksi. Kiristyvät julkisuuden rajat ja

<sup>712</sup> Bibó István, "Az 1956 utáni helyzetről" (1978). *VT IV*, 744-746.

<sup>713</sup> Vrt. Isaiah Berlin, *The Crooked Timber of Humanity*. Ed. by Henry Hardy. John Murray: London, 1990, 202-206.

<sup>714</sup> Ks. Bibó István, "A tanyakérdés vitájának újjáéledése és Erdei Ferenc tanyakoncepciója" (1973), *VT III*, 127-139; "Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi településhálózat-fejlesztési koncepció" (1971), *VT III*, 143-294.

sanankäytön ehdot tekivät julkis-moraalisesta toiminnasta entistä vaikeampaa. Bibó kuitenkin ryhtyi arvostelevaan herramoraalia ja mielivaltaa, joka ei enää ollut pelkästään suurmaan- ja pääomanomistajien politiikan reformiin taipumattomuutta, vaan julkiseen moraaliin syöpyneiden väkivallan ja voiman 'alhaisten' (fasismi, nuoliristiläisyys) arvojen kyllästävä ja moraalisesti arveluttavien, Unkarin katastrofiin vievien päätösten sävyttämää. Bibón ääni tuli hälyttävämmäksi: essee eliitistä ja sen sosiaalisesta tunnosta vaati päättäjiltä paitsi järkeä ohjata Unkari karikoiden ohi, huolehtimaan kansalaisten tulevasta edusta, myös valtiomiestaitoon kuuluvaa moraalista rohkeutta tehdä oikeita päätöksiä inhimillisen kärsimyksen ja väkivallan vähentämiseksi. Eliitin tuli hänen vasemmalle kallistuvan julkisen moralisminsa mukaisesti kehittää itsessään kollektiivista tuntoa ymmärtämään, että sodan jälkeen oli syntymässä - haluttiinpa sitä herrapiireissä tai ei - demokratia kaikkine laajan poliittisen osallistumisen, kansansivistyksen, koulutuksen ja yleensä sosiaalisten erojen tasoittamisen vaatimuksineen. Bibó uskoi olevansa oikeutettu arvostelevaan ja valistamaan kaikkia poliittisia toimijoita ja älymystön edustajia, joilla tuli olemaan vastuu Unkarin tulevaisuudesta sodan kriisien jälkeen. Hän luotti siihen, että tulipa uuden eliitin edustaja mistä yhteiskuntaluokasta tahansa, hänellä piti olla tietoisuus arvoista ja hyveistä, joiden pohjalta toimia oikein. Tämä oli luottamusta moraalisen tietoisuuden redusoimattomuuteen. Hän ei siis sulkenut tulevan eliitin ulkopuolelle *kaikkia* vanhan järjestelmän edustajia, sillä muun muassa oikeusoppineiden joukossa oli päteviä ja moraaliltaan vankkumattomia henkilöitä. Hänelle eliitin vallankäytön oikeutus riippui siinä toteutuneesta moraalista tehtävästä, kansan parhaan palvelusta.

Sodan loppuvaiheissa Bibó joutui moraalisiin perustuvan oikeudellisen näkemyksensä vuoksi ristiriitaan hallituksen oikeusjärjestystä purkavien toimien kanssa. Hän katsoi synkkään moraaliseen alhoon, mihin Unkarin johto oli vajonnut. Osallistumisestaan sisäministeriön virkamiehenä juutalaisten pelastamiseen hänet pidätettiin, joskin päästettiin pian vapaaksi. Sodan päätyttyä ja neuvostomiehityksen alettua Bibó otettiin uudelleen koalitionhallituksen sisäministeriöön lainvalmistelutehtäviin. Sodan viime vuosien synkän hälyttävä äänenävy vaihtui toiveikkouteen julkisen moraalin paranemisesta, kunhan demokratisoitumisprosessit vain lähtisivät käyntiin. Nyt Ranskan vallankumouksen vapauden, tasa-arvon ja veljeyden arvot oikeudenmukaisuudella vahvistettuina saattoivat saada tilaisuuden - yhteiskuntaa ja politiikkaa demokratisoivien reformien alkuunpano voisi saattaa humanisemman julkis-moraalisen elämän liikkeelle ja välinpitämättömyys, sotaväsytys, vastuun välttely ja taistelu asemista voi korvautua tasapainoisella, hysteriaa ja peloista vapaalla olojen normalisointi- ja vakauttamistyöllä. Bibólla oli moraalinen vakaumus, että edistys vapauden ja inhimillisyyden (vrt. J.S. Millin essee *The Subjection of Women*, 1869) kasvuprosessina on mahdollista, kunhan sen ehtojen luomiseen valjastetaan uusia kykyjä, jotka vievät päätökseen siihen tähtäävät uudistukset. Eihän orjavapautuksakaan ollut kysymys vain voimattomasta humanismista. Ennen saavuttamattoman toteuttaminen oli Bibólle peräti järjellistä ja

moraalista, ja se saattoi perustua maan alta nouseviin aatteisiin, sodan jälkeisessä Unkarissa sosialismiin ja kansandemokratiaan – niistä esitettiin leegio erilaisia konstruktioita ja mielipiteitä vuonna 1945. Bibólle demokratian säätämiseen, unkarilaisten illuusioiden ja pelkojen haihduttamiseen tarvittiin primääristi yleispätevien moraalisten velvoitteiden täyttämistä ja poliittista säädyllisyyttä, koston välttämistä, malttia ja kompromissihalukkuutta – julkinen moralismi ei voinut vaatia etsimään täydellistä, vaan kriisioloissa kohtuullista ratkaisua, jota voi sitten myöhemmin korjata ja asteittain parantaa myös julkis-moraalista staminaa. Itse asiassa demokratia olisi ollut Bibólle keino vähentää moraalittomia tekoja ja epäinhimillisiä säädöksiä (korruptio, kontraselektio, suojele, diskriminaatio, etuoikeudet, B-listat, vaalivilppi jne.) ja niiden houkutusta. Se olisi voinut korjata myös unkarilaisen 'vanhan' eliitin luonnevikoja, jotka Bibón historiannäkemyksen mukaan periytyivät vuosien 1848–49 tappion, 1919 vallankumouksen ja Trianonin rauhan pettymyksistä ja niille etsitystä kompensatiosta projisoimalla ne romanttisesti kuvitelmiin menneestä suuruudesta. 'Vanhan järjestelmän' eliitti ei ollut realistisesti käsitelleet traumaattista historiaansa, vaan odotti 'paluun ihmettä', kuten Bibó heidän mielentilansa ilmaisi. Mutta nyt oli aika päästää menneestä irti, kuten hän näki muualla Euroopassa kiihkeästi tehtävän.

Vuosien 1945–1949 mittaan Bibó sai tuta, miten kommunistit loivat romanttisesti vallankumouskiihkossaan harhakuvaan demokratiaan pyrkimisestään samalla, kun he kutoivat pelotetta proletariaatin diktatuurin pystyttämistä. Hän yhä selvemmin havaitsi, miten tuon pelotteen ylläpito ja vahvistaminen vaati heiltä jatkuvaa poliittisesti moraalitonta toimintaa, taktikointia ja väkivaltaisia otteita koalitiollahituksen muiden puolueiden – Bibo itekin tähtäimessä sosiaalidemokraateista vasemmalla olevassa Talonpoikien Kansallisessa Puolueessa – hajottamisessa ja lopulta sulattamisessa ('salamitaktikka') itseensä. Puoluettaan selustasta tukein hän koetti monissa artikkeleissaan tynnytellä kommunisteja sovussa ratkaisemaan Unkarin 'demokratian kriisin', jota he demagogiallaan agitoiden vain syvensivät. Turhaan. Samoin hänen juutalaiskysymykselle, juutalaisten ja ei-juutalaisten unkarilaisten sovinnolle ja antisemitismin torjumiselle esittämänsä ratkaisu jäivät vaille rationaalista ja myötämielistä vastakaikua. Vaikka Rákosin johtamien kommunistien mielenlaatu oli kuinka syvästi marxilais-leninistisellä dogmatismilla – Leninille proletariaatin diktatuuri oli 'demokratiaa' siinä mielessä, että porvaristolta oli otettu pois äänioikeus – kyllästetty, Bibólla oli toivoa sisäisistä vastareaktioista, siitä että heidän keskuudestaan löytyisi niin sanottu 'moraalinen osasto', joka voisi toteuttaa hyvääkin (esim. maareformin loppuun vienti ja Tiedeakatemian reformi). Sellaista ei kuitenkaan ilmaantunut, minkä hän joutui henkilökohtaisesti karvaasti kokemaan, kun häneltä otettiin julkiset virat ja toimet yksi toisensa jälkeen pois. Arvokonfliktissa – kommunistien pakotuksen ja väkivallan alhaiset arvot vastaan kristillisellä palvelualltidella vahvistetut demokraattis-sosialistiset arvot – voimakkaampi voitti. Julkinen moralisti hiljennettiin ja Bibó päätti hiljentää äänensä.

Bibó ei pitänyt itseään historiankirjoittajana, vaan älymystön edustajana, joka eli ja ajatteli historiassa. Toisen maailmansodan jälkeisessä kriisissä olisi hänen jälkiarvionsa mukaan ollut tilaisuus kääntää historian epälineaarinen kulku tasaisemman ja vapaamman kehityksen polulle. Silloin eliitin edut ja arvot olisivat Bibón vaa'alla punnittuna asettuneet kriittisesti vastatusten, vastakkainasettelu, mistä olisi voinut syntyä mahdollisuus moraaliseen tervehtymiseen ja pitkän epätasapainojakson päättämiseen Unkarin historiassa. Siinä oli ollut paljon häiriötekijöitä, mutta edistysaskel herravallasta demokratiaan ja vastavuoroisten palveluiden sosialismiin olisi ollut tilaisuuden viimein tullen otettava. Siinä ei ollut Bibólle mitään utopistista. Toisin kävi: kommunistien toimesta historian kulku suunnattiin muuanne. He eivät vallananastuksensa jälkeen rauhoittaneet yhteiskuntaa, vaan rakastuivat väkivaltaan, mikä oli Bibólle vallankumouksien kirous.<sup>715</sup>

Bibólle vuoden 1956 vallankumouksella oli aivan eri luonne kuin Ranskan, Venäjän ja Unkarin aikaisemmilla vallankumouksilla. Se ei hänen puntarissaan olisi päätyntä terroriin, ja ilman neuvostopanssarien väliintuloa se olisi voinut olla ja jälkianalyysissa olikin monille muillekin kuin Bibólle historiallisen kunniakas juuri siksi, että se oli nopeasti ohi ja olisi saanut heidän käsityksensä mukaan yhteiskunnan pian rauhoittumaan. Bibó oli kuvitellut, että Neuvostoliitto esittäisi vain poliittisia vaatimuksia eikä suinkaan tekisi interventiota Unkariin. Neuvostojoukkojen tuloa hän piti "vääränä askeleena", koska luuli niiden palauttavan rákosilaisen terrorin.<sup>716</sup> Loppuun asti hän toivoi kompromissia ja Nagyn hallituksen palauttamista valtaan. Hänen äänensävynsä vaihtelivat sitä mukaa, kun tapahtumat etenivät ja niiden seuraukset tulivat tunnetuiksi: ensi alkuun hän lähetti maanmiehilleen viestin kuin kansantribuuni konsanaan, sitten hän tuomitsi neuvostointervention uskoen kuitenkin Moskovon sovittelutahtoon, kunnes vuoden 1957 puolella seurasi vielä toiveikas ja opettavainen, mutta osin jo katkera tilinteko.<sup>717</sup> Vapaat vaalit, aito parlamentarismi, monipuoluejärjestelmä, tasavaltalainen perustuslaki, virkamiesten pätevyys ja byrokratian vähentäminen, työväen ja talonpoikien itsehallinnon lisääminen, vapaus liittyä tai olla liittymättä osuuskuntiin yhdistettynä jo saatuihin sosialismin saavutuksiin olisi voinut olla se vapauden uusi, kapea polku, jonne Bibó viittoili, mutta joka sulkeutui yli neljäksi vuosikymmeneksi.

Bibón julkisen moralismin kommunisteja arvostelevalle äänelle ei ollut kansannousun kukistamisen ja Kádárin hallinnon vakaannuttamisen jälkeen Unkarissa tilaa, kuulijoita, eikä hän olisi sitä halunnut siellä käyttäkään. Peläten kolmatta maailmanpaloa, hän halusi sen kantautuvan ulkomaailmaan,

---

<sup>715</sup> Bibó István, "Szempontok a 15. századi magyar történelemhez" (1970?). *BIM* 5, 193, 201–202. Vrt. Kovács, *Az európai egyensúlytól*, 175. Vrt. Länsi-Euroopassa valtaan nousivat monissa maissa kristillis-demokraattiset puolueet, jotka myös nojasivat kristillisten arvojen rehabilitointiin perustuslaillisen demokratian hengessä.

<sup>716</sup> "A fogoly Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról május 24, 1957". Kihallgatási jegyzőkönyvek. *BIM* 4, 111. 116.

<sup>717</sup> Vrt. Ifj. Bibó István, "A század legizgalmasabb szocialista kísérlete. Bibó István és 1956". *Bibó* 100, 119.

niiden korviin, jotka voisivat kylmästä sodasta rauhaa rakentaa. Hän valitsi muutaman kriisipesäkkeen (Kypros, Pohjois-Irlanti ja Palestiinan-Israelin konflikti) ja etsi niille purkamiskeinoa. Hänen välitysmallinsa toteuttamiseen olisi tarvittu päteviä, filosofisesti ajattelevia, puolueettomia henkilöitä ja heidän muodostamaansa uutta organisaatiota, joka olisi ollut vallitsevan kansainvälisen lain yläpuolella siinä mielessä, että sen välitysehdotukset olisivat yleissitovia ja voisivat myöhemmin tulla osaksi sitä. Erilaisia komiteoita ja rauhansovitteluryhmiä onkin sittemmin perustettu, mutta ei Bibón kaavailemassa mitassa eikä hänen antamiensa suuntaviivojen mukaan. Tilanne ei kuitenkaan ole laajemmassa tarkastelussa Bibón ajoista radikaalisti muuttunut: uudessa kylmää sotaa muistuttavassa maailmantilanteessa kriiseistä on tullut entistä rajumpia ja niiden vaikutukset ravistelevat aiempaa voimakkaammin myös Euroopan Unionia. Kun Martti Ahtisaarelta kysyttiin, onko häntä pyydetty Syyrian rauhanrakennustehtävään, hän joutui vastaamaan: "Jumalan kiitos, ei" (TV1 ½ 9 -uutiset 16.2.2016).

## LÄHTEET

### Alkuperäislähteet

#### Arkistolähteet:

Unkarin tiedekatemiaan käsikirjoituskokoelmat (=MTAKK), Budapest.  
-István Bibón käsikirjoitukset B I.

#### István Bibón kirjallinen tuotanto:

*The Art of Peacemaking. Political Essays by István Bibó.* Translated by Péter Pásztor. Ed. with introduction Iván Zoltán Dénes. With a Foreword by Adam Michnik. Yale University Press: New Haven, London, 2015.

*Bibó István válogatott tanulmányok I-IV (=VT).* Magvető: Budapest, 1986–1990.

*Bibó István válogatott tanulmányok (=BVT).* Válogatta és utószót írta Huszár Tibor. Corvina: Szekszárd, 2004.

*Bibó István Művei (=BIM).* Centenáriumi sorozat. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Argumentum – Bibó Szellemi Műhely: Budapest, 2011.

*Bibó István (1911-1979) életút dokumentumokban (=Életút dokumentumokban).* 1956-os Intézet. A dokumentumokat válogatta és összeállította Huszár Tibor. Szerk. Litván György & Varga Katalin. Osiris-Századvég: Budapest, 1995.

*Bibó István egyetemi előadásai 1942–1949.* Dénes Iván Zoltán (Szerk.). Debrecen Egyetemi Kiadó: Debrecen, 2004.

Bibó, István, *Democracy, Revolution, Self-determination.* Selected Writings. Ed. Károly Nagy. Transl. A. Boros-Kazai. East-European Monographs, no. CCCXVII. Columbia University Press: New York, 1991.

Demokratikus Magyarország. *Válogatás Bibó István tanulmányaiból.* Magvető: Budapest, 1994.

István Bibó, *The Paralysis of International Institutions and the Remedies. A Study of Self-Determination, Concord among Major Powers and Arbitration.* Harvester Press: London, 1976.

#### Lähdejulkaisut:

*Magyar történelmi szöveggyűjtemény. 1914–1999, I.* Szerk. Romsics Ignác. Osiris: Budapest, 2000.

*Documents of the Meetings of the Allied Control Commission for Hungary 1945–1947 (=DMACCH).* Ed. Vida István. MTA: Jelenkor-kutató bizottság: Budapest, 2000.

*The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents.* Eds. Csaba Békés, Malcolm Byrne & János M. Rainer. CEU Press: Budapest, New York, 2002.



## Muu alkuperäislähteenä käytetty kirjallisuus:

- Általános történelmi fogalomgyűjtemény.* Szerk. Markó László. Holnap Kiadó: Budapest, 1992.
- Bethlen István, "A magyar politika a második világháborúban". *Bethlen István válogatott politikai írások és beszédek.* Szerk. Romsics Ignác. Osiris: Budapest, 2000.
- Darvas, L. József, "Nyílt levél az összeesküvésről". *Szabad Szó*, 1947, jan. 19.
- Demokrácia.* Pázmány Péter Egyetem: Budapest, 1945.
- Hajnal István, *Az újkor története.* Budapest, 1936.
- Hampden J. Jackson, *Finland.* London, 1938.
- Liddel, L. Hart, *The Defense of Britain.* London, 1939.
- Mannheim, Karl, *Diagnosis of Our Time* (1943). Greenwood Press: Westport, Conn., 1986.
- Márai Sándor, *A teljes napló 1945.* Helikon: Szombathely, 2006.
- Molnár Erik, "A zsidókérdés Magyarországon" (1946). *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus.* Ed. Péter Hanák. Gondolat: Budapest, 1984.
- Molnár Sebestyén [Millók Sándor], "Zsidókérdés Magyarországon 1944 után". *Husadik Század*, XXXVII evf.1.sz. (1949. febr.-márc.).
- Morse, Edward R., "General: Political and Legal". *Foreign Affairs* (January 1977).
- Nagy László, "A Válasz útja" *Valóság*, 1947 június.
- Németh László, *Sorskérdések.* Budapest, 1989.
- László Németh, "Unkarilainen yhteisö". *Unkarilainen omakuva.* Lahdelma, Tuomo, Dobos, István & Rautavuoma, Veera (toim.), *Unkarilainen omakuva.* Atena: Jyväskylä, 2001.
- Rákosi Mátyás, *A népi demokrácia útja.* Szikra kiadó: Budapest, 1946.
- Szekfű Gyula, "A szabadság hívei". *A demokrácia reménye. Magyarország, 1945.* 1956-os Intézet évkönyv XIII. Budapest, 2005.

## Tutkimuskirjallisuus ja artikkelit

- Aczél, György & Cohen, Francis, *Keskusteluja Unkarista.* Suom. ja toim. Ilkka Firon ja Helvi Ollikainen. KSL – TSL. Satakunnan Yhteisvoima Oy: Pori, 1984.
- Anderson, Jeffrey J., "The European Union, the Soviet Union, and the End of the Cold War". *Origins and Evolution of the European Union.* Ed. Desmond Dinan. Second ed., Oxford University Press, 2014.
- Arendt, Hannah, *Totalitarismin synty.* Vastapaino: Tallinn, 2016.
- Balog Iván, "Az egyetemi előadások helye és szerepe Bibó István életművében". *Bibó István egyetemi előadásai 1942–1949.* Dénes Iván Zoltán (Szerk.). Debrecen Egyetemi Kiadó: Debrecen, 2004.
- Balog Iván, "Diagnózis és terápia. Bibó István a politikai hisztériákról". *Rubicon* 2004/4.
- Balog Iván, *Bibó István recepciója.* Argumentum: Budapest, 2010.

- Balog Iván, "Bibó és a zsidókérdés". *Bibó 100*. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Argumentum: Budapest, 2012.
- Balog Iván, "Politikai recepció". *Bibó 100*. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Argumentum: Budapest, 2012.
- Balog Iván, "Politika és társadalomtudomány interpretációk". *Bibó 100*. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Argumentum: Budapest, 2012.
- Balog Iván, "Kiegyezés kritikája". *Bibó 100*. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Argumentum: Budapest, 2012.
- Berki, R.N., "The Realism of Moralism: The Political Philosophy of István Bibó". *History of Political Thought*, vol. XIII, no. 2 (Autumn 1992).
- Berlin, Isaiah, *The Crooked Timber of Humanity*. Ed. by Henry Hardy. John Murray: London, 1990.
- Bibó emlékkönyv I-II*. Szerk. Réz Pál. Századvég kiadó: Budapest, 1991 (1979).
- Biess, Frank & Moeller, Robert G. (Eds.), *Histories of the Aftermath. The Legacies of the Second World War in Europe*. Berghahn: N.Y., Oxford, 2010.
- Bihari Mihály, *Magyar politika. Politikai és hatalmi viszonyok*. Budapest: Osiris, 2005.
- Coady, C.A.J., *Messy Morality. The Challenge of Politics*. Clarendon Press: Oxford, 2008.
- Collini, Stefan, *Public Moralists: Political Thought and Intellectual Life in Britain 1850–1950*. Clarendon Press: Oxford, 1991.
- Collini, Stefan, Whatmore, Richard & Young, Brian (Eds.), *History, Religion, and Culture*. C.U.P., 2000.
- Collini, Stefan, Whatmore, Richard & Young, Brian (Eds.), *Economy, Polity, and Society*. C.U.P., 2000.
- Congdon, Lee, Béla K. Király & Károly Nagy (Eds.), 1956: *The Hungarian Revolution and War for Independence*. Columbia University Press: New York, 2006.
- Csepregi, András, *Two Ways to Freedom. Christianity and Democracy in the Thought of István Bibó and Dietrich Bonhoeffer*. Budapest, 2003.
- Csicskó Mária – Körösi András, "Egy harmadikutas szocializmus – utópia földközélen". *Századvég 1-2* (1989).
- Cs. Varga István, "Németh László". *Pannon Encyclopédia. Magyar nyelv és irodalom*. Főszerk. Sipos János. Dunakanyar, 2000.
- Csizmadia Ervin, *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. T.Twins kiadó: Budapest, 1995.
- Deák, István, "Fatal Compromise? The Debate over Collaboration and Resistance in Hungary". *The Politics of Retribution in Europe*. Eds. István Deák, Jan T. Kross and Tony Judt. Princeton University Press: Princeton, New Jersey, 2000.
- A demokrácia reménye. Magyarország 1945. 1956-os Intézet évkönyv XIII*. Budapest, 2005.
- Dénes Iván Zoltán, "Tudományos recepció". *Bibó 100*. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Argumentum: Budapest, 2012.

- Dénes Iván Zoltán, "A nemzeti alkat-diskurzus lebontása". *Bibó 100*. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Argumentum: Budapest, 2012.
- Dénes Iván Zoltán, "Felejtés - reneszánsz - felejtés". *Rubicon* 2004/4.
- Dénes Iván Zoltán (Szerk.), *A szabadság kis körei*. Tanulmányok Bibó István életművéről. Osiris: Budapest, 1999.
- Dolmányos, István, *Finnország története*. Budapest, 1972.
- Dray, W.H., *Laws and Explanation in History*. Oxford, 1957.
- Dunn, John, *Democracy. A History*. Atlantic Monthly Press: New York, 2005.
- Eskola, Seikko, *Demokratia diktaattorien varjossa: Suomen 1940-luku eurooppalaisin silmin*. Atena: Jyväskylä, 2014.
- Fay, Brian, "Introduction: The Linguistic Turn and Beyond in Contemporary Theory of History". *History and Theory. Contemporary Readings*. Eds. Brian Fay, Philip Pomper & Richard T. Vann. Blackwell: Malden, Mass., 1998.
- Fenyvesi Kristóf - Tuomo Lahdelma (Eds.), *Institutions, Tendencies and Research in the International Hungarian Studies*. The First Twenty Years of the Jyväskylä University's Hungarian Studies Program. Spectrum Hungarologicum, vol. 7, 2013.
- Fischer, David Hackett, *Historians' Fallacies. Toward a Logic of Historical Thought*. Harper Torchbook: New York, 1970.
- Forgas, Joseph P., Kelemen, László & János László, "Social Cognition and Democracy". *Social Psychology and Politics*. Eds. Joseph P. Forgas, Klaus Fiedler & William D. Crano. Psychological Press Ltd.: Hove, 2015.
- Glover, Jonathan, *Ihmisyys. 1900-luvun moraalihistoria*. Suom. Petri Stenman. LIKE: Helsinki, 2010.
- Gunst, Péter, "Hungarian Agriculture between 1919 and 1945". *History of Hungarian Agriculture and Rural Life 1848-2004*. Eds. János Estók, György Feher, Péter Gunst and Zsuzsanna Varga. Argumentum, Museum of Hungarian Agriculture: Budapest, 2004.
- Gyáni Gábor, "Az asszimilációkritika Bibó István gondolkodásában". *Holmi*, XXIII. évfolyam 8. szám (2011. augusztus).
- Gyáni Gábor, "Demokrácia - hatalom. Az elit fogalma és történelmi változékonysága". *Korunk* 2008.
- Gyáni Gábor, *Nép, nemzet, zsidó*. Kalligram: Pozsony, 2013.
- Gyarmati György, "A pártok a közigazgatás reformjáról (1945-1947)". *Párttörténeti Közlemények* (2. sz., 1981).
- Gyarmati György, *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945-1956*. ÁBTL-Rubicon: Budapest, 2011.
- Gyarmati György, "Vámunió, föderáció - új nagyhatalom? Duna menti kisállamok különbéke -viziói a második világháború után". *A demokrácia reménye. Magyarország, 1945. 1956-os Intézet évkönyv XIII*. Budapest, 2005.
- Hakosalo, Heini, Jalagi Seija, Junila Marianne & Kurvinen Heidi (toim.), *Historiallinen elämä*. SKS: Helsinki, 2014.
- Halmesvirta, Anssi, "Mindszenty József bíboros közéleti moralizmusa". *A Magyar művelődés és a kereszténység. La civiltà ungherese e il cristianesimo, III*.

- Eds. Jankovics József, Monok István & Nyerges Judit. *Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság: Budapest-Szeged*, 1998.
- Halmesvirta, Anssi, *Turanilaisia ja herrasneekereitä. Aatehistoriallisia tutkimuksia brittiläisestä rotuajattelusta*. *Historiallinen Arkisto*, vol. 103. SHS: Tampere, 1993.
- Halmesvirta, Anssi, "Identity in Difference: Antti Jalava's Hungary of 1875 Revisited". *Studi Finno-Ugrici 1999–2001*. Dipartimento di Studi dell'Europa Orientale, U.N.O.: Napoli, 2003.
- Halmesvirta, Anssi & Nyysönen, Heino, *Unkarin kansannousu 1956*. WS Bookwell Oy: Juva, 2006.
- Halmesvirta, Anssi, "István Bibó ja Unkarin kansannousu 1956". *Historia ja herrasmies*. Toim. Anssi Halmesvirta, Kalevi Ahonen, Ilkka Nummela, & Juha Sihvola. Gummerus: Jyväskylä, 2005.
- Halmesvirta, Anssi, "Antirasismi: neljä esimerkkiä brittiläisestä keskustelusta". *Rasismi tieteessä ja politiikassa – aate- ja oppihistoriallisia esseitä*. Toim. Jouko Jokisalo. Edita: Helsinki, 1996.
- Halmesvirta, Anssi, "Kádárismi – sosialismia Unkarin malliin". *Kanava* 3/2009.
- Halmesvirta, Anssi, "Editor's Introduction". *Kádár's Hungary – Kekkonen's Finland*. *Hungarologische Beiträge*, vol. 14. Kopi-Jyvä: Jyväskylä, 2002.
- Halmesvirta, Anssi, "Itäisen Keski-Euroopan etninen järjestely toisen maailmansodan jälkeen". *Historiallinen Aikakauskirja* 1/2011.
- Halmesvirta, Anssi, "Teleki Pál finnországi tanulmányútja 1924-ben". *Történelmi Szemle* 2010/2.
- Halmesvirta, Anssi, *Aatehistorian harjoitus*. Jyväskylän yliopistopaino: Jyväskylä, 2012.
- Halmesvirta, Anssi, *Kedves Rokonok. Magyarország és Finnország 1920–1945*. Napkút kiadó: Budapest, 2014.
- Halmesvirta, Anssi, "Unkarin äärioikeistoliikkeet 1930-luvulla". *Historiallinen Aikakauskirja*, no. 3 (2013).
- Hanebrink, Paul A., *In Defense of Christian Hungary. Religion, Nationalism and Antisemitism 1890–1944*. Cornell University Press: Ithaca & London, 2006.
- Hayek, Friedrich von, *Tie orjuuteen*. Suom. ja jälkisanat laatinut Jyrki Iivonen. Gaudeamus: Tampere, 1995.
- Hecker-Stampehl, Jan, "Keeping up the Morale. Constructions of 'Nordic Democracy' during World War II". *Rhetorics of Nordic Democracy*. Eds. Jussi Kurunmäki & Johan Strang. *Studia Fennica Historica*. Finnish Literature Society: Helsinki, 2010.
- Hobsbawm, Eric, *Nationalismi*. Vastapaino: Tampere, 1994.
- Hoffmeister, Frank, *Legal Aspects of the Cyprus Problem. Annan Plan and European Accession*. EMartinus Nijhoff Publication, 2006.
- Huotari, Juhani & Vehviläinen Olli (toim.), *Unkari. Maa, kansa, historia*. SKS, Gummerus: Helsinki, 2004.
- Huszár Tibor – Szabó János, *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése 1956–1962*. Zrinyi kiadó: Budapest 1999.

- Huszár Tibor, *Párhuzamok és kereszteződések. Erdei Ferenc, Bibó István és a Márciusi Front*. Budapest-Makó, 1991.
- Huszár Tibor, "Bibó István – a gondolkodó, a politikus". *Bibó István. Válogatott tanulmányok*. Corvina: Budapest, 2004.
- Ifversen, Jan, "Myth and History in European Post-War History Writing". Spering, Menno & Wintle, Michael (Eds.), *European Identity and the Second World War*. Palgrave Macmillan: Chippenham and Eastbourne, 2011.
- Immonen, Kari, "Moraalikysymysten ajankohtaisuus". Kari Immonen (toim.), *Moderniteetti ja moraalit*. Gaudeamus: Saarijärvi, 1998.
- Judt, Tony, *Postwar. A History of Europe since 1945*. Penguin Press: New York, 2005.
- Kahler Frigyes, *Szemtől-szembe a múlttal*. Kairosz Kiadó: Budapest, 1999.
- Karácsony András, "Jogtudósból politikai gondolkodó". *Bibó 100*. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Argumentum: Budapest 2012.
- Kardos Gábor, "Bibó István nemzetközi konfliktuselmélete". *Bibó 100*. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Argumentum: Budapest 2012.
- Kende Péter, "A bibói örökség". *Rubicon* 2004/4.
- Kenez, Péter, *Hungary from the Nazis to Soviets. The Establishment of the Communist Regime in Hungary 1944–1948*. Cambridge University Press, 2006.
- Kershaw, Ian, *To Hell and Back. Europe 1914–1949*. Allen Lane: Penguin Books, 2015.
- Konrád, György, *Vierailija*, Tammi: Helsinki, 2.p. 1976.
- Kontler, László, *Millennium in Central Europe. A History of Hungary*. Atlantisz: Budapest, 1999.
- Korhonen, Johanna, "Pelko pääsi niskan päälle". *Helsingin Sanomat* 18.06.2009, C1.
- Kovács Gábor, *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig*. Argumentum: Budapest, 2004.
- Kovács Gábor, "A rendszerváltások pszichológiája. Guglielmo Ferrero és Bibó István". *Rubicon* 2004/4.
- Kovács Sándor, "Az életút". *Rubicon* 2004/4.
- Krónika 1956*. Szerk. Izsák Lajos & Stemler Gyula. Kossuth Kiadó, Tekintet Alapítvány: Debrecen, 2006.
- LaCapra, Dominick, "Rethinking Intellectual History and Reading Texts". *Modern European Intellectual History. Reappraisals and New Perspectives*. Eds. Dominick LaCapra & Steven L. Kaplan. Cornell University Press: Ithaca & London, 4th ed., 1991 (1982).
- Lahdelma, Tuomo, Dobos, István & Rautavuoma, Veera (toim.), *Unkarilainen omakuva*. Atena: Jyväskylä, 2001.
- Laignel-Lavastine, Alexandra, *Esprits d'Europe*. Gallimard: Paris, 2010 (2005).
- Laine-Frigren, Tuomas, 'Sosialismin uusin versio – Unkarin kansannousun työläisneuvostot ja ajatus työläisten itsehallinnosta syksyllä 1956'. Yleisen historian pro gradu -työ. Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto (2007).

- Litván György, "Kötetünk elé". *Bibó István (1911–1979) életút dokumentumokban*. 1956-os Intézet. Osiris: Budapest, 1995.
- Litván György, "Bibó István az 1956-os forradalomban". *Rubicon* 2004/4.
- Litván, György (Ed.), *The Hungarian Revolution of 1956. Reform, Revolt and Repression 1953–1963*. Longman: London & New York, 1996
- Megill, Allan, *Karl Marx. The Burden of Reason*. Rowman & Littlefield: Oxford, 2002.
- Müller, Jan-Werner, *Contesting Democracy. Political Ideas in the Twentieth Century Europe*. Yale University Press: New Haven, London, 2013.
- Ormos Mária, *Magyarország a két világháború korában 1914–1945*. Csokonai: Debrecen, 1998.
- Pataki, Ferenc, "Bibó és a 'moralizált' demokrácia". *Mozgó Világ* 1/2007.
- Perecz László, "Kiment időben. Bibó István koalíciós válság elemzése". *Bibó István Művei* 3. Centenárium sorozat. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Argumentum – Bibó Szellemi Műhely: Budapest, 2011.
- Pók, Attila, "Scapegoats in Post-World War One Hungarian Political Thought". *Hungary and Finland in the 20<sup>th</sup> Century*. Ed. Olli Vehviläinen. SKS: Helsinki, 2002.
- Pozsgay Imre, "Bevezetés". *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus*. Szerk. Hanák Péter. Gondolat: Budapest, 1984.
- Poyner, Jane (Ed.), *J.M. Coetzee and the Idea of Public Intellectual*. Ohio University Press: Athens, 2006.
- Püski Levente, "Demokrácia és diktatúra között. A Horthy-rendszer jellegéről". Romsics Ignác (Szerk.), *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Osiris: Budapest, 2001.
- Püski Levente, *A Horthy-rendszer (1919–1945)*. Pannonica kiadó: Szekszárd, 2006.
- Rácz, István (toim.), *Mitä unkarilaisuus on? Kolmetoista tutkielmaa unkarilaisuudesta*. Forssa, 1942.
- Rainer M. János, "A volt 'keresztény középosztály' és a demokrácia reménye". *A demokrácia reménye. Magyarország, 1945*. 1956-os Intézet évkönyv XIII. Budapest, 2005.
- Rainer M. János, "A politikai diagnosztika". *Rubicon* 2004/4.
- Reiman, Jeffrey, *Critical Moral Liberalism*. Rowman & Littlefield: London, 1997.
- Ripp Zoltán, 1956. *Forradalom és szabadságharc Magyarországon*. Korona Kiadó: Budapest, 2002.
- Romsics, Ignác, *Hungary in the Twentieth Century*. Osiris: Budapest, 1999.
- Romsics Ignác, *Bethlen István*. Osiris: Budapest, 1999
- Romsics Ignác, *A trianoni békeszerződés*. Osiris: Budapest, 2001.
- Romsics Ignác, *Múltról a mának*. Osiris: Budapest, 2004.
- Romsics Ignác, *A párizsi békeszerződés*. Osiris: Budapest, 2006.
- Romsics Ignác, *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Osiris: Budapest, 2011.
- Romsics Ignác, *Magyar sorsfordulók 1920–1989*. Osiris: Budapest, 2012.

- Romsics Ignác, *Nemzet, állam, régió. Tanulmányok Erdélyről és a Kárpát-medence interetnikus kapcsolatairól a 19-20. században*. Komp-press kiadó: Kolozsvár, 2013.
- Romsics Ignác, *A magyar történetírás gleichschaltolása, 1945–1949*. Magyar Tudományos Akadémia, 2014.
- Romsics Ignác, *A múlt arcai. Történelem, emlékezet, politika*. Osiris: Budapest, 2015.
- Runciman, David, *Political Hypocrisy: The Mask of Power from Hobbes to Orwell and Beyond*. Princeton: Princeton University Press, 2008.
- Ruutu, Y., "Nykyajan diktatuurijärjestelmät". *Historian diktaattoriityyppejä*. Historian Aitta VII. Toim. Historian Ystäväin Liitto. Gummerus: Jyväskylä – Helsinki, 1937.
- Schivelbusch, Wolfgang, *The Culture of Defeat. On National Trauma, Mourning, and Recovery*. Transl. Jefferson Chase. Granta Books: London, 2003.
- Sen, Amartya, *The Idea of Justice*. Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts, 2009.
- Sked, Alan, "Explaining the Habsburg Empire, 1830–1890". *Themes in Modern European History 1830–1890*. Ed. Bruce Waller. Unwin Hyman: London, 1990.
- Sked, Alan, *The Decline and Fall of the Habsburg Empire 1815–1918*. Second ed., Longman: London, 2001.
- Spering, Menno & Wintle, Michael (Eds.), *European Identity and the Second World War*. Palgrave MacMillan: Chippenham and Eastbourne, 2011.
- Standeisky Éva, "Remény és szorongás. Demokráciaelképzelések és demokráciaértelmezések". *A demokrácia reménye. Magyarország 1945*. 1956-os Intézet évkönyv XIII. Budapest, 2005.
- Szabó Róbert, *A kommunista párt és a zsidóság*. Windsor kiadó: Budapest, 2000.
- Szegedy-Maszák, Mihály, "The Bourgeois Society, 1920–1948. II. Intellectual Life". *A Cultural History of Hungary in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Ed. by László Kósa. Corvina, Osiris: Budapest, 2000.
- Trencsényi Balázs, *A politika nyelvei*. Argumentum: Bibó István Műhely, 2007.
- Trencsényi, Balázs, *The Politics of 'National Character'. A Study in Interwar East-European Thought*. Routledge: London, & New York, 2012.
- Ungváry Krisztián, "Bibó és a zsákutca". *Mozgó Világ* 2001, 2.
- Ungváry Krisztián, *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944*. Jelenkor-OSZK: Pécs – Budapest, 2013.
- Valuch Tibor, *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris: Budapest, 2001.
- Váradi, Ildikó, *A parasztpolgárosodás "finn útja"*. Jyväskylä Studies in Humanities 147. University of Jyväskylä: Jyväskylä, 2010.
- Vares, Mari, *The Question of Western Hungary/Burgenland, 1918–1923*. University of Jyväskylä: Jyväskylä, 2008.
- Watson, Peter, *The Age of Atheists*. Simon & Schuster: New York, London, Toronto, Sydney, New Delhi, 2014.

White, Michael J., *Political Philosophy. An Historical Introduction*. One world: Oxford, 2003.

Zeidler Miklós, *A revíziós gondolat*. Kalligram: Pozsony, 2009.

**Internetlähteet ja muu aineisto:**

Bibó István Ifj., "Bibó István pályaképe és 1956-os tevékenysége".

[http://www.bibomuhely.hu/articles/bibo\\_palyakep\\_56.htm](http://www.bibomuhely.hu/articles/bibo_palyakep_56.htm)

Bárdi Nándorin s-postiviesti allekirjoittaneelle 23.7.2013.

Egry Gáborin s-postiviesti allekirjoittaneelle 18.7.2013.

Tekijän ja Tri Árpád Welkerin välisten Bibón juutalaiskysymystä koskeneiden keskustelujen muistiinpanot (3.-4.8.2010). Tekijän hallussa.



## LIITE. ISTVÁN BIBÓN PASSIHAKEMUKSEENSA LIITTÄMÄ ELÄMÄKERTA.

Synnyin Budapestissa vuonna 1911 älymystöperheeseen. Isäni oli vuonna 1935 tapahtuneeseen kuolemaansa saakka Szegedin yliopiston kirjaston johtaja. Kävin kouluni Budapestissä ja Szegedissä, missä sain yliopistosta ensin oikeustieteen tohtorin arvon vuonna 1933 ja sitten valtio-opissa vuonna 1934. Vuosina 1933–34 olin stipendiaattina Wienissä ja sitten 1934–1935 Genevessä. Työskentelin vuodesta 1934 vuoteen 1938 tuomioistuimen kirjanpitäjänä, vuodesta 1938 vuoteen 1944 oikeusministeriön esittelijänä antaen hallinto-oikeuden asiantuntijalausuntoja. Vuonna 1944 nuoliristiläisten tultua valtaan minut pidätettiin virkatehtävistä fasismin vastaisen toiminnan vuoksi, mutta pian minut vapautettiin ja piileskelin sittemmin Budapestissa. Maaliskuusta 1945 lähtien työskentelin ensin Debrecenissä ja vuoden 1946 Budapestissa sisäministeriön palveluksessa osastopäällikkönä hallinnon demokratisointia järjestämässä sekä valmistelemassa ja toteuttamassa vaaleja. Koulutin myös työläisiä ja nuoria talonpoikia hallintoasioissa. Vuodesta 1946 vuoteen 1950 olin Szegedin yliopiston perustuslakiopin ja hallintotieteen professori ja vuodesta 1951 vuoteen 1957 työskentelin Budapestin yliopiston kirjastossa kirjastotutkijana. Marraskuussa 1956 olin yhden päivän ajan Imre Nagyn hallituksen jäsen, missä ominaisuudessa annettujen julistusten ja tehtyjen tekojen takia minut pidätettiin maaliskuussa 1957. Elokuussa 1958 minut tuomittiin elinkautiseen vankeuteen, mistä vuoden 1963 maaliskuun yleisessä armahduksessa vapauduin. Tuomiooni sisältyi myös kymmenen vuoden kansalaisoikeuksien menetys. Vuoden 1963 toukokuusta vuoden 1971 marraskuuhun olin Tilastollisen Keskustoimiston kirjaston kirjastotutkijana, mistä työstä sittemmin jäin eläkkeelle. Tällä haavaa työskentelen ulkopuolisena työntekijänä Unkarin Tiedeakatemian valtio- ja oikeustieteellisessä laitoksessa hallinnon alueellisen uudelleen järjestelyn ja reformiajan oikeustieteellisen bibliografian parissa [...]. (Budapestissa kesäkussa 1974).

## SUMMARY

The task in this study was to listen to the moral voice of István Bibó, a Hungarian Democrat. Listening to past 'voices' is an approach of intellectual history introduced by Stefan Collini, who has eavesdropped on the conversations of 'public moralists' in the British intellectual life from the period c. 1850–1950. What has been translated of and written on Bibó's thought in Hungary – irrespective of a couple of notable exceptions not much is found abroad – is very 'Hungarian' in tone (in particular, note the very productive workshop (*Bibó Szellemi Műhely*)), whereas I have tried to independently develop Collini's approach (for instance, in my analysis of Bibó's participation in the 1956 Hungarian uprising). Instead of uncovering the meanings of ideas and concepts in the contexts of their utterance (textuality and conceptual unity), Collini's point is to study political ideas and arguments in relation to some basic values that an intellectual culture maintains and intellectuals reevaluate. My hypothesis is that Bibó's voice is 'publicly moralist', as he sent serious messages to his reading public, not only to Hungarians but occasionally to all Europeans. Not entertaining so much a 'scientific attitude', in times of crisis Bibó detects confusion, decay and loss of the fundamental values on which order and legitimacy of power in a society rest. Although it may also be important for him, for example, to find causes of social conflict or of inequality, and to show ways and means of combating them, his main message is to awaken the elite of a society to its proper function of reinventing and resuscitating such values as equality, freedom, solidarity, temperance, moderation, political correctness, and social justice. He also points to possible moral failings of the power elite, which has not been ready or willing in their governing practice to execute timely reforms in accordance with such values. His task was to address the oppression of sufferers (e.g. poor peasantry) as well as challenge its perpetrators even if only writing. However, as is characteristic of a public moralist, Bibó finds that moral issues outweigh political, economic or aesthetic considerations. A kind of probing of historical-philosophical conscience is practiced by him as he refers to the ideal character and virtues of a member of the elite, who should represent the paragon of morality in a society. As was the case with Bibó, the strenuously ethical voices of 'public moralists' were often alarmist – a moral fire brigade putting out the pyrotechnics of sin and corruption – irrespective of which quarter of the political culture they were heard in, be it the intelligentsia, the Church, academia, professional officialdom or even the military. The rhetoric used by 'public moralists' was not only rational persuasion or political-cultural criticism telling the 'truth' and demanding some social reform from a set political platform. Instead, they stood on a higher moral ground from which they could preach the revival of social values and virtues that were, in their view, traditionally respected but at some historical moment lost – and thus in need of thorough reevaluation or 'modernization' in a critical situation. In this sense, 'public moralists' had their own peculiar identity and modulation of moral voice, depending on which elite group they represented and spoke for, as

well as where they individually stood in relation to the public. In Bibó's case, we are dealing with a highly-educated intellectual rising from the gentry but speaking for all, using his 'voice' (= fabric of arguments, assumptions, values, ideas and associations) from a rearguard position and taking part in political life only when a democratic solution appeared feasible (in 1945-1947 and 1956). Thus political theory for Bibó appears as a parasite to social values and moral comprehension.